

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 5 (2)

Харків
2008

УДК 911.3:[09,30,33]

Міжрегіональний збірник наукових праць “Часопис соціально-економічної географії” розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. В “Часописі” розглядаються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі. Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців в цій галузі.

Межрегиональный сборник научных трудов “Часопис соціально-економічної географії” рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В журнале рассматриваются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире. Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Between-regional journal “The Chronicle of Social-Economic Geography” is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world. It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

Редакційна колегія: Олійник Я.Б. – д.економ.н., професор, член-кореспондент АПН України – шеф-редактор (Київ), Немець Л.М. – д.геогр.н., професор – голова редакційної колегії (Харків), Голіков А.П. – д.геогр.н., професор (Харків), Костріков С.В. – д.геогр.н., доцент (Харків), Кузін О.К. – д.геогр.н., професор (Харків), Немець К.А. – д.геогр.н., професор (Харків), Решетов І.К. – д.геол.мін.н., професор (Харків), Руденко В.П. – д.геогр.н., професор (Чернівці), Топчієв О.Г. – д.геогр.н., професор (Одеса), Черваньов І.Г. – д.техн.н., професор (Харків), Шаблій О.І. – д.геогр.н., професор (Львів), Шищенко П.Г. – д.геогр.н., професор, член-кореспондент АПН України, президент Українського географічного товариства (Київ), Кандиба Ю.І. – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства – технічний секретар (Харків).

Міжнародна рада редакційної колегії: Євдокімов М.Ю. – д.геогр.н., професор (м. Смоленськ, Росія), Корнілов А.Г. – д.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Петін О.М. – к.геогр.н., професор (м. Белгород, Росія), Станайтіс С. – доктор географії, доцент (м. Вільнюс, Литва).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна; тел.: +38 (057) 707-5274; e-mail: ggfekononm@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Друкується за рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 10 від 24.10.2008 р.

Рецензенти:

д.геогр.н., професор С.І. Ішук
к.геогр.н., доцент Ю.П. Грицак

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005 р.

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, 2008

З М І С Т

Горизонти науки

<i>Ярослав Олійник, Оксана Трусій</i> НОВИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ	6
<i>Микола Пістун</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ...	12
<i>Костянтин Мезенцев</i> ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ	23
<i>Михайло Джаман, В'ячеслав Єрмаков</i> РОЛЬ І МІСЦЕ РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ	31
<i>Володимир Грицевич</i> СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	40
<i>Юрій Качаєв</i> ПРИНЦИПИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	45
<i>Людмила Немець, Костянтин Немець</i> СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МЕДИЧНИХ СИСТЕМ РІЗНОГО ІЄРАРХІЧНОГО РІВНЯ	53
<i>Микола Барановський</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕПРЕСИВНОСТІ	61
<i>Віліна Пересадько, Ганна Рєзнік</i> СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНЕ КАРТОГРАФУВАННЯ: СУТНІСТЬ, СТАН, МЕТОДИКА	68
<i>Ігор Пилипенко</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС КОНЦЕНТРУВАННЯ ТА ЙОГО ПАРАМЕТРИ ЯК ЗАСІБ ДЕЛІМІТАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ЗА ОЗНАКАМИ «ЦЕНТР - ПЕРИФЕРІЯ»	76
<i>Людмила Немець, Ганна Баркова, Костянтин Немець</i> МЕДИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ.....	81

Наукові повідомлення

<i>Ігор Смирнов</i> РОЗВИТОК ТА РОЗМІЩЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЛОГІСТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	87
<i>Іон Дубовіч</i> УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	100
<i>Олександр Гладкий</i> СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ	104

Володимир Редін

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ	112
---	-----

Наталія Мезенцева, Андрій Кібка

РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	115
--	-----

Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Іван Решетов

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ	121
--	-----

Павло Вірченко, Костянтин Немець

СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	129
---	-----

Людмила Немець, Наталія Моштаківа

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ (на прикладі Луганського регіону)	135
--	-----

Михайло Логвин, Михайло Джаман

ДУХОВНІ АСПЕКТИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	140
---	-----

Ірина Мельник

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	145
---	-----

Андрій Козловець, Володимир Редін

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В АСПЕКТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ РЕГІОНУ	152
---	-----

Олена Ткаченко, Людмила Немець

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ	156
---	-----

Володимир Грищевич, Христина Подвірна

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОЛОВНИХ ОЗНАК ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЛЬВІВЩИНИ	161
--	-----

Юлія Заволока

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	166
--	-----

Людмила Немець, Катерина Сегіда, Костянтин Немець

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	171
---	-----

Іван Костащук

ГЕОГРАФІЯ ПРАВОСЛАВНИХ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ	177
--	-----

Дар'я Мальчикова

РЕГІОНАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕТВОРЕНOSTІ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	181
--	-----

Анатолій Байназаров

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ	188
---	-----

Дослідження молодих науковців

Віктор Лисенко

ТЕЛЕФОННИЙ ТА МОБІЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК В УКРАЇНІ: РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ТА РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ	199
--	-----

Наталія Євтушенко

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	205
---	-----

Ганна Кулешова

ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	209
--	-----

Наталія Заблотовська

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПРИРОДНИХ УМОВ НА РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ (на прикладі поселенської мережі Хмельницької області)	212
--	-----

Людмила Ключко

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ	216
--	-----

Юрій Кандиба

НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ	221
--	-----

Ювілеї

Олег Шаблій

ПРОФЕСОР ОПАНАС ВАЩЕНКО: ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ Й ОСВІТИ	228
--	-----

Наші автори	240
--------------------------	-----

Вимоги до матеріалів, що подаються до «Часопису соціально-економічної географії»	242
---	-----

Горизонти науки

Ярослав Олійник, Оксана Трусій

НОВИЙ НАПРЯМ ДОСЛІДЖЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ

Розкрито сутність поняття "науковий потенціал".

Ключові слова: наука, науковий потенціал, науково-територіальний комплекс.

Ярослав Олійник, Оксана Трусій. НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. *Раскрыта сущность понятия "научный потенциал".*

Ключевые слова: наука, научный потенциал, научно-территориальный комплекс.

Yaroslav Oliynyk, Oksana Trusiy. NEW DIRECTION OF RESEARCH IN HUMAN GEOGRAPHY.

In this work was exposed the meaning of "scientific potential".

Keywords: science, scientific potential, scientific-territorial complex.

Сучасний етап входження України в Європейський і світовий інтеграційний простір можна характеризувати як початковий. Особливо це стосується науки і освіти, оскільки Україна ще не отримала навіть мінімально необхідного статусу рівноправного суб'єкта у міжнародній науково-технічній та вузівській співпраці. Визначальним показником розвитку будь-якої країни є сукупні знання та інтелект нації, її науковий потенціал. Не випадково Японія є найбільш конкурентноздатною країною, головним чином тому, що понад 80% капіталу японської нації зосереджено у сфері знань і кваліфікації. Можна однозначно констатувати, що суспільство, яке не здатне створити належних умов для розвитку науки, не має перспективи у глобальному світогосподарському просторі. Швидке переведення науки у ринкове середовище може призвести до її руйнації. Ця сфера вимагає регульованих заходів з боку держави. Формування інтелектуального капіталу нації - одна з головних функцій держави в умовах ринку. Конкретним носієм інтелектуального капіталу є науковий потенціал.

Сутність поняття «науковий потенціал» доцільно розглядати через призму розуміння поняття «наука» взагалі. Можна виділити три основні підходи:

- наука як сукупність знань;
- наука як продуктивна сила;
- наука як вид людської діяльності.

У фаховій літературі є різні підходи до визначення науки. Найбільш поширена точка зору полягає в тому, що наука є (цілком чи

переважно) формою суспільної свідомості, сукупністю знань, елементом духовної культури; що вона входить у надбудову суспільства. Однією з головних особливостей науки є обґрунтованість істинності наукових знань. Головна мета науки - отримання нових знань і використання їх у практичному освоєнні світу. Наука – це соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично-систематизованих знань про дійсність. Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети оточуючого світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи усвідомлення їх.

Значна частина вчених розглядає науку як безпосередню продуктивну силу. Так, на думку П.Н. Звалина, М.М. Коропів, А.І. Щербаківа, М.А. Юделевица становлення науки безпосередньою продуктивною силою означає втілення наукових знань в основних елементах продуктивних сил. Як стверджує А.А. Кузик, наука виконує в матеріальному виробництві інтелектуальні функції, які властиві були суб'єктові праці, але втрачаються ним з мірою автоматизації безпосереднього виробництва й усунення з нього живої праці. Безпосередньою продуктивною силою наука повною мірою стає тільки в комплексно-автоматизованому виробництві.

Ще одна група вчених вважає, що наука – це вид людської діяльності. Вона втілюється у засобах праці та інтелектуальній

діяльності виробників, необхідній для здійснення процесу виробництва. Разом з тим, вона спрямована на вироблення нових знань про природу, суспільство і мислення.

Поняття "наука" включає в себе як діяльність, спрямовану на здобуття нового знання, так і результат цієї діяльності — суму здобутих наукових знань, що є основою наукового розуміння світу. Науку також розуміють як одну з форм людської свідомості. Водночас термін "наука" застосовується як назва окремих галузей наукового знання: суспільні, природничі, технічні. Така цілісність системи наук є ключем до розуміння всього попереднього розвитку науки.

Наука охоплює систему дослідницької діяльності, зокрема форм її організації, наукові комунікації, норми і принципи, якими керуються вчені. Отже, наука — це суб'єкти наукового пізнання (люди) та їх діяльність, що за своїм змістом є соціальною.

Наука вивчає різні предмети, пов'язані з людською діяльністю: об'єкти природи, соціальні системи і суспільство в цілому, людину, її думки і почуття, культуру тощо.

У цілому вона є діалектичною єдністю фактичного матеріалу (знань), законів і принципів наукової діяльності, гіпотез і гносеологічних висновків.

Зростання ролі науки і нововведень як вирішального чинника суспільного прогресу та розвитку економіки на основі взаємодії між людьми, інтелектуалізація усіх сфер життя знайшли відображення у теорії постіндустріального суспільства, започаткованого у другій половині XX століття і обґрунтованій у працях відомих західних дослідників Д. Белла, М. Янга, О. Тофлера, П. Дракера, Р. Хейлбронера, Т. Сакаїї, Р. Дарендерфа, Г. Кона та ін.

Наука висуває теоретичне знання як джерело оновлення і змінює природу технологічного процесу. Тому в перспективі найбільшого успіху досягнуть країни, які інвестуватимуть, головним чином, у науку та освіту.

На сучасному рівні соціально-економічного розвитку формується нове інформаційне суспільство та інтелектуальна економіка, в якій конкурентоспроможність суб'єктів господарювання визначається їх-

ньою здатністю генерувати, обробляти і ефективно використовувати інформацію, засновану на знаннях. У нових умовах економіка не лише спрямована на виробництво і поширення інформації, а й сама перебуває під впливом цих технологій.

Інформаційний спосіб розвитку зумовив виокремлення в структурі суспільної географії як окремої галузі географії науки, яка вивчає територіальні закономірності формування, розміщення і розвитку наукового потенціалу як складової частини економічного потенціалу країни.

Отже наука — це вид діяльності, що у свою чергу, є об'єктом дослідження різних наукових дисциплін, передусім історії і географії.

Теоретико-методологічні дослідження об'єкту і предмету географії науки розглядають у працях О.І. Шаблія, О.Г. Топчієва, М.Д. Пістуна, Я.Б. Олійника, А.В. Степаненка та ін. Так, О.І. Шаблій вважає, що науку слід розглядати як інформаційну, соціальну, економічну, організаційну систему. Наука — це система знань про закони і закономірності розвитку природи, суспільства і мислення, що є важливою складовою частиною духовної культури людства, формою людської свідомості. На думку вченого, вона як специфічна галузь національного формує свій науковий комплекс, що є об'єктом для соціальної географії.

О.Г. Топчієв серед основних дисциплін в структурі соціальної географії виділяє географію науки і культури. Ми вважаємо, що наука — це сфера діяльності, здійснювана з метою пізнання світу.

Наука як об'єкт дослідження розглядається як вчення про природу, суспільство і мислення, «знаряддями» якого є «інструменти» мислення, «духовна техніка» науки, тобто методи і прийоми пізнання (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, сходження від абстрактного до конкретного і т.п.), а також інструменти наукових експериментів, тобто матеріальна техніка науки (від елементарних лабораторних приладів до найбільших комплексів типу синхрофазотрона й устаткування експериментальних заводів). У цьому зв'язку Б. Рассел стверджував, що наука це те, що ми знаємо.

Різні погляди та сутність науки логічно приводять їхніх авторів до різного розуміння її функцій та ролі у суспільній діяльності, її структуризації. Для одних наука - це переважно область знань, тобто факти, теорії, закони, гіпотези; інші ж включають у науку, крім знань, і засоби пізнання (наукове устаткування, лабораторії, експериментальні бази і т.д.).

Тому при визначенні поняття «наука», варто виходити з таких принципів: 1) спробувати дати поняття сучасної науки і на цій основі виявити те головне, що притаманне їй на всіх етапах її розвитку; 2) у понятті «наука» основним повинне бути розкриття її суспільної функції і ролі серед інших суспільних явищ; 3) визначити способи, методи і засоби здійснення наукою її суспільної ролі в прогресі суспільства; 4) розкрити зв'язок науки з іншими суспільними явищами — виробництвом, економікою, політикою й ідеологією.

Поняття науки ґрунтується на її змісті і функціях у суспільстві. Головна суспільна функція науки — це пізнання світу, його вивчення та при можливості удосконалення. Змістом науки є:

- теорія як система знань, що є формою суспільної свідомості та досягнень інтелекту людей;

- практична діяльність, спрямована на обґрунтування теорії.

Тому географічне дослідження науки спрямоване на виявлення просторових аспектів поширення наукових теорій, з одного боку, та локалізації наукової діяльності в просторі з іншого боку. У розвиненому суспільстві важливою функцією науки є розвиток системи знань, які сприяють найраціональнішій організації виробничих відносин та використанню продуктивних сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає в себе ряд конкретних функцій:

- пізнавальну — задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства;

- культурно-виховну — розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

- практично-діючу — удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили ма-

теріального виробництва.

Таким чином поняття науки слід розглядати з трьох основних позицій:

- по-перше, з теоретичної, як систему знань, як форму суспільної свідомості, що має істотні регіональні відмінності;

- по-друге, як певний вид суспільного та територіального поділу праці, як наукову діяльність, що представлена науковими установами, які розміщуються у конкретних регіонах і характеризуються різним рівнем їх концентрації;

- по-третє, з позицій практичного застосування висновків науки, тобто її суспільної ролі, що також значною мірою диференціюється залежно від країни чи регіону.

Конкретним об'єктом дослідження географії науки є науковий потенціал. Донині залишається актуальною проблема відсутності чіткого визначення категорії «наукового потенціалу».

Термін «потенціал» вперше з'явився у науковому обігу у 20-х роках ХХ ст. в контексті розробки комплексної оцінки рівня розвитку продуктивних сил. У фаховій літературі «науковий потенціал» часто ототожнюють з поняттями «інтелектуальний потенціал», «творчий потенціал», «наявний склад людей науки», «потенціал науки».

Науковий потенціал є сукупністю наукових кадрів, фінансових, матеріально-технічних ресурсів; спрямованістю досліджень і розробок, економічною ефективністю їх використання, рівнем організації наукових, проектно-конструкторських, практичних робіт і управління цими процесами. Він посідає важливе місце в суспільно-географічному комплексі і належить до важливих індикаторів сталого розвитку економіки регіону.

Науковий потенціал характеризується як сукупність ресурсів і можливостей сфери науки будь-якої системи (колективу, галузі, міста тощо), що дає змогу при певних формах організації й управління ефективно вирішувати завдання господарства. Складовими наукового потенціалу є кадри, фінанси, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення. Поняття «науковий потенціал» можна поширити на будь-яку сукупність галузевих наукових організацій, у т.ч. й на об'єднання в галузях господарства, в

міністерствах, відомствах, а також щільність галузевих наукових організацій, розташованих на відповідній території.

Поняття «науковий потенціал» ми вважаємо за доцільне трактувати як сукупність параметрів, що характеризують здатність наукового комплексу певної території забезпечувати належний рівень науково-технічного розвитку країни, регіону. Можна виділити такі найважливіші параметри наукового потенціалу:

- структура наукової діяльності країни, регіону (за формами, регіональним розподілом, відомчою підпорядкованістю, секторами науки);

- кадрове забезпечення наукової діяльності в країні, регіоні (рівень підготовки та перепідготовки кадрів із вищою освітою та наукових кадрів: кількість, структура, сфери використання);

- стан фінансового забезпечення наукової діяльності в країні регіоні (джерела фінансування, обсяги та питома вага у ВВП, структура інвестування НДДКР за джерелами надходжень та розподілом поміж секторами науки);

- рівень матеріально-технічної забезпеченості наукової діяльності в країні, регіоні (матеріальна та технічна озброєність досліджень і науковців);

- результативність науково-дослідної діяльності в країні, регіоні (кількість та співставний рівень наукових розробок; кількість, ефективність та рівень впровадження наукових розробок тощо).

Науковий потенціал як системний об'єкт характеризується структурністю. Можна виділити три аспекти структури наукового потенціалу: функціонально-компонентний, територіальний, та організаційно-управлінський.

Функціонально-компонентна структура наукового потенціалу – це склад, сукупність його функціональних компонентів – галузей, видів наукової діяльності, що розкривають їх роль в процесах спеціалізації і комплексотворення в регіоні.

Науковий потенціал – це цілісна система окремих елементів. Його цілісність визначається поєднанням взаємозв'язків і залежностей між елементами, що поєднують територіально-дослідницькі та навчальні

заклади і центри, тощо. В ньому можна виділити чотири основні сектори: академічний (установи і організації АН); галузевий (дослідницькі установи і організації міністерств і відомств народного господарства); вузівський (науково-дослідні сектори і кафедри вузів); заводський (наукові, дослідно-конструкторські підрозділи об'єднань і підприємств індустрії). До нього належать також інші організації, які об'єднують наукові підрозділи і групи музеїв, архівів, бібліотек і книжкових палат, метеослужби, геолого-розвідувальні партії та ін.

Вищими формами організації науки є Національна Академія наук (НАН) та галузеві академії (Академія сільськогосподарських наук, Академія педагогічних наук, Академія медичних наук та ін.).

До структури академій належить велика кількість спеціалізованих науково-дослідних інститутів, проблемних лабораторій, дослідницьких станцій, наукових товариств, інформаційних центрів, видавництв, бібліотек, музеїв тощо. Крім того, існують галузеві науково-дослідні і проектні інститути, відділи, лабораторії та допоміжні заклади, які безпосередньо підпорядковані міністерствам і відомствам (промисловості, сільського господарства, транспорту, екології, освіти і науки, культури та ін.).

Необхідність концентрації і централізації наукової діяльності обумовила розвиток таких організаційних форм науки, як центри галузевого значення (наприклад, центр космічних досліджень НАН України та ін.), центри комплексного характеру (Південне, Кримське та інші відділення НАН України). Поряд з цим створені міжнародні наукові організації і центри за різноманітними сферами наук. Функціонують міжнародні центри ядерних, космічних і біологічних досліджень. Для вирішення низки міжгалузевих актуальних проблем часто створюються спеціальні творчі колективи з проблемних груп, що виконують комплексні проекти або цільові програми.

Таким чином, науковий потенціал має складну ієрархічну систему структурних підрозділів, що забезпечують виконання її внутрішніх і соціальних функцій. У рамках зазначених організаційних форм науки здійснюються такі функції, які пов'язані з керу-

вання науковою діяльністю.

Всі складові наукового потенціалу проводять наукові дослідження. У фаховій літературі є різні підходи до класифікації наукових досліджень, що в більшості випадків передбачають їх поділ на фундаментальні і прикладні дослідження, науково-технічні розробки та науково-технічні послуги.

Фундаментальні дослідження спрямовані на пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи, суспільства чи мислення без конкретного їх використання. Серед фундаментальних розрізняють необмежені теоретичні та цілеспрямовані дослідження. Необмежене дослідження - це індивідуальна творча діяльність, не регламентована будь-якими організаційними вимогами, крім власних рішень науковця. Таким чином, міра оцінки передбачуваних ним результатів не може бути заздалегідь визначеною. При виконанні ж цілеспрямованого дослідження науковий працівник не має повної самостійності. Таке дослідження зазвичай виконується колективом і чітко регламентується певними організаційними вимогами (спрямування дослідження, терміни та умови його проведення, чіткий розподіл завдань між учасниками дослідження та ін.). У цьому випадку до певної міри стає можливим передбачити результати діяльності.

Прикладні дослідження передбачають визначення можливостей для застосування результатів фундаментальних досліджень у процесі розв'язання пізнавальних і соціально-практичних проблем. Самостійність дослідника у даному разі багато чим обмежена: йому виділяються певні засоби для проведення цілком визначеного дослідження. А значить, спрощується можливість визначити критерії, що визначають успішність дослідження. Наведений поділ наукових досліджень на дві категорії характерний для будь-якої галузі науки.

Науково-технічні розробки – системні роботи, засновані на знаннях, здобутих у результаті досліджень і (або) практичного досвіду, спрямовані на створення нових чи вдосконалення вже наявних матеріалів, продуктів, пристроїв, процесу послуг системою та методів.

Науково-технічні послуги – це послуги у галузі науково-технічної інформації, патентно-ліцензійній діяльності, метрології та контролю якості, науково-технічного прогресу, впровадження інновацій тощо.

За змістовною ознакою у структурі наукового потенціалу виділяють 19 галузей наук: фізико-математичні, хімічні, біологічні, геолого-мінералогічні, технічні, сільськогосподарські, історичні, економічні, філософські, філологічні, географічні, юридичні, педагогічні, медичні, фармацевтичні, ветеринарні, мистецтвознавчі, архітектурні, психологічні. Перераховані галузі наук поділяють на групи, чисельність яких перевищує 500.

Основою для уніфікації національних класифікацій наук можуть слугувати рекомендації ООН, ЮНЕСКО зі статистики науки й техніки. Згідно з ними, наукові дослідження поділяються на 5 великих сфер науки й техніки: галузеві й точні, інженерні й технічні, медичні, сільськогосподарські, соціальні й гуманітарні. Така класифікація в загальному вигляді відображає дисциплінарну структуру сучасного наукового знання, яка застосовується в статистичних публікаціях ЮНЕСКО при оцінці наукового потенціалу країн та регіонів.

Територіальна структура наукового потенціалу – це співвідношення і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження наукової діяльності. Елементами територіальної структури наукового потенціалу є райони, вузли, центри наукової діяльності. За своїм змістом ці елементи можуть бути інтегральними, міжгалузевими та галузевими.

а) Регіональними елементами територіальної структури наукового потенціалу є райони наукової діяльності, що територіально можуть збігатися із суспільно-географічними районами, або відповідати територіальним межам управління науковою діяльністю в країні. Наприклад, регіональні наукові центри в Україні можна розглядати і як районні утворення.

в) Точковими елементами територіальної структури наукового потенціалу є вузол та центр наукової діяльності. Вузол наукової діяльності – це поселення в якому сконцентровано всі функціонально-компонентні

складові наукового потенціалу. Таке поселення виступає ядром просторової дифузії інновацій в регіоні або країні в цілому. Центр наукової діяльності – це поселення, в якому спостерігаються окремі функціонально-компонентні складові наукового потенціалу. Він є ядром просторового поширення інновацій у межах адміністративних областей або кількох суміжних адміністративних районів.

в) Ареальними елементами територіальної структури наукового потенціалу є науково-технічні парки (технопарки) та технополіси.

Технопарк – це ділянка території держави в межах якої навколо вищого навчального закладу, науково-дослідного центру, концентруються малі та середні підприємства, що спеціалізуються на розробці та впровадженні у виробництво власних технологій. Головними перевагами технопарків є фінансова диверсифікація, єдність матеріально-технічної бази, відсутність потреби у значних господарчих територіях.

Технополіс – це діяльна територія, що характеризується високою транспортною доступністю, спеціалізацією на науково-технічній діяльності і наукоємному виробництві в межах якої розташовано кілька поселень, людність найбільшого з яких не перевищує 150 тис. чол.

Ефективність використання наукового потенціалу значною мірою залежить від типу державної науково-технологічної політики. Так Б.А. Малицький визначив типи державної науково-технологічної політики в залежності від того, які цілі висуває держава перед науково-технологічним розвитком своєї економіки: підтримання його на певному вже досягнутому рівні, помірний еволюційний розвиток чи кардинальне технологічне оновлення. При цьому тип політики може бути охарактеризований тим, яка частка наукового потенціалу зосереджена на досягненні кожної з названих цілей.

При оцінці цільової спрямованості відповідних часток наукового потенціалу малось на увазі, що мета підтримки забезпечується дослідженнями і розробками, що цілком базуються на вже відомих (традиційних) знаннях; еволюційний розвиток – роботами, спрямованими на вдосконалення

існуючих технологій, техніки, методів; кардинальне оновлення досягається за рахунок наукових досліджень і розробок, спрямованих на одержання принципово нових наукових знань фундаментального характеру, здатних революціонізувати продуктивні сили.

Нині підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні здійснюється з 25 галузей за 600 науковими спеціальностями.

Перехід до ринкових відносин торкається всіх сфер організації діяльності суспільства, у тому числі і територіальної організації наукового потенціалу. Територіальна організація наукового потенціалу відображає територіальні форми існування його складових в їх взаємозв'язку. Ринкова трансформація об'єктів наукового потенціалу (їх переспеціалізація, модернізація) породжує зміни і у інших об'єктах.

На сучасному етапі важливим стає вплив на розвиток наукового потенціалу процесу глобалізації та глобальної інтеграції. На думку О.П. Зінченка, В.П. Ільчука, Л.Ф. Радзієвської, Є.М. Євтушенка зростаюча взаємозалежність національних економік, принципово нові масштаби взаємодії національних науково-технічних ринків, відкриває нові можливості прискорення економічного зростання та впровадження результатів науково-технічної діяльності.

Високий рівень ефективності використання наукового потенціалу забезпечує формування науково-територіального комплексу.

Науково-територіальний комплекс – це сукупність наукових закладів, кадрів, що забезпечують наукову діяльність, їх фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та організаційне забезпечення, що характеризується раціональністю зв'язків і забезпечує додатковий економічний ефект за рахунок взаємодії із виробництвом на певній території. Формування науково-територіальних комплексів є кінцевою метою стратегії науково-технічного розвитку регіонів, оскільки така організаційна форма забезпечує інновації, новітні технології, підвищення кваліфікації наукових кадрів з мінімальними затратами.

УДК 911.3

Микола Пістун

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Запропоновано теоретико-методологічну концепцію суспільно-географічного підходу до проблеми регіонального розвитку: розкрито його сутність, нові об'єкти дослідження, принципи і провідні чинники розвитку, а також необхідні етапи реалізації, варіанти макросоціально-економічного районування і адміністративно-територіального устрою України, обґрунтовано рівні регіонального управління.

Ключові слова: регіональна політика, регіональний розвиток, макросоціально-економічне районування, адміністративно-територіальний устрій, регіональне управління.

Николай Пистун. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ. Предложена теоретико-методологическая концепция общественно-географического подхода к проблеме регионального развития: раскрыта его сущность, новые объекты исследования, принципы и ведущие факторы развития, а также необходимые этапы реализации, варианты макросоциально-экономического районирования и административно-территориального устройства Украины, обоснованы уровни регионального управления.

Ключевые слова: региональная политика, региональное развитие, макросоциально-экономическое районирование, административно-территориальное устройство, региональное управление.

Mykola Pistun. THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL CONCEPT OF THE SOCIAL AND ECONOMICAL DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE: SOCIO-GEOGRAPHICAL ASPECT. The theoretical and methodological concept of the socio-geographical approach to the region development issues has been suggested. Its main point, new objects of the research, principles and factors of its progress has been developed. Necessary stages of the concept implementation and alternative macro socio-economic regionalization and administrative division of Ukraine have been under the review. The levels of the regional administrative bodies have been validated.

Keywords: regional politics, regional development, makro socio-economic regionalization, administrative-territorial device, regional management.

Одним з пріоритетних напрямів демократизації українського суспільства і побудови господарства на принципах ринкового регулювання є ліквідація ряду положень централізму в управлінні життєдіяльності населення взагалі та його територіальної організації зокрема. Незважаючи на утворення в Україні за роки її незалежності ряду високих державних комісій для розробки і реалізації концепції державної регіональної політики, ця важлива загальнодержавна проблема дотепер фактично знаходиться на початковому етапі свого вирішення. Свідченням цього є сучасний стан і негативні тенденції реальної територіальної організації продуктивних сил в містах; індустріальній та агропромисловій сферах; у посиленні регіональних і міжгалузевих диспропорцій, у використанні земельних, водних і мінерально-сировинних ресурсів, у загальному стані навколишнього середовища; у неувазі керівних органів до утворення нових ефективних територіальних форм людської діяльності в ринкових умовах. Все це слід

кваліфікувати одним із залишків недавньої загальної кризи господарювання, який загрожує безпеці держави.

Наукову відповідальність за такий стан несуть фахівці з регіональної економіки, суспільної географії та регіональної соціології, а практичну організаційно-управлінську – перманентні уряди, депутати Верховної Ради усіх скликань та Президенти України.

Заради істини, слід нагадати про перші закони України що стосувались реалізації регіональної політики; „Про місцеве самоврядування” (1997 р.), „Про Генеральну схему планування території України (2001 р.), „Про стимулювання розвитку регіонів” (2005 р.), постанову Кабінету Міністрів „Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р.” (2006 р.), а також ґрунтовне доопрацювання „Концепції державної регіональної політики” (2008 р.), схваленої урядом.

Незважаючи на це, конкретних результатів з реалізації цих документів дуже

мало. Недавно було нарешті утворено окреме Міністерство регіонального розвитку і будівництва, бо відповідному департаменту міністерства економіки проблема комплексного регіонального розвитку була непосильною. Видано державною мовою книгу – „Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту”, прийняті міністрами, відповідальними за регіональне планування ще у 2000 р. Основним засобом (методом) вирішення завдань регіональної політики в Україні визначено стратегічне планування і програмування регіонального розвитку окремих територій.

Далі розглянемо проблему регіонального розвитку України, виходячи з предметної сутності і завдань суспільної географії, яка вивчає територіальну організацію і комплексно-пропорційний розвиток людської діяльності, перш за все продуктивних сил відповідної території за ринкових умов.

На нашу думку, під *регіональною політикою* слід розуміти сферу діяльності державних і самоврядних органів з управління економічним, соціальним, екологічним і політичним розвитком країни, спрямовану на забезпечення комплексно-пропорційного розвитку її територій на основі раціонального використання та збереження їх особливостей та інтегрального потенціалу відповідно до заздалегідь розробленої програми [11, с.7]. Її суспільно-географічною суттю є складний процес часткового перерозподілу ресурсів країни між регіонами з метою вирівнювання територіальних відмін і оптимізації функціонально-територіальної структури людської діяльності. При цьому головною метою регіональної політики є поліпшення якості життя людей незалежно від місця їх проживання через забезпечення територіально-цілісного підходу в розвитку країни, інтеграцію регіонів в єдиному просторі та максимальне використання їхнього потенціалу (В.А. Поповкін, А. Ткачук). Конкретно у полі зору управлінців регіонального розвитку повинні бути такі сфери діяльності: 1) фінансово-економічне забезпечення регіонів; 2) підвищення конкурентоспроможності територій; 3) інформаційне забезпечення; 4) інтеграція регіонів та 5) забезпечення партнерства центра і регіонів. Для цього в

процесі управління повинна бути забезпечена координація міжвідомчої діяльності щодо територій, створено відповідні інституції з регіонального розвитку, де взаємодіють представники бізнесу, влади і громадськості та організована якісна підготовка фахівців.

Головним *тактичним* завданням повинно бути забезпечення збалансованого комплексно-пропорційного розвитку територій, створення сприятливих умов для успішного функціонування господарських об'єктів і проживання населення, для розвитку ринкових відносин на основі обґрунтування ефективної спеціалізації людської діяльності. *Стратегічним* завданням регіональної політики повинно бути макросоціально-економічне обґрунтування схеми оптимальної перспективної функціонально-територіальної структури життєдіяльності населення.

Регіональна політика є внутрішньодержавним процесом, в складі якого слід виділяти політику регіонів, яка має свої особливості, проблеми і протиріччя. Геополітика є зовнішнім чинником регіонального розвитку України, вона враховує вплив геополітичних векторів, конкретних географічних об'єктів на розвиток міжнародних відносин.

Об'єктами регіональної політики повинні бути різноманітні процеси і явища, що відбуваються не лише в адміністративного-територіальних утвореннях, але й в головних елементах функціонально-територіальної структури (господарських агломераціях, столичному окрузі, транспортних і трансграничних, приморських і прирічкових, високо- і слаборозвинутих регіонах та регіонах з важливими корисними копалинами [2]. Всі вони можуть бути формалізовані як різновиди інваріантного *суспільно-географічного комплексу (системи)*. Суб'єктами регіональної політики є органи державного управління і місцевого самоврядування різних ієрархічних рівнів, великі виробничі корпорації і міжрегіональні асоціації (об'єднання).

Узагальнюючими *суспільно-географічними принципами* здійснення в Україні регіональної політики повинні бути такі:

а) раціональне поєднання централізму і децентралізму на основі узгодження регіональних і загальнодержавних інтересів;

б) пріоритетність соціально-економічної діяльності населення;

в) спеціалізація і комплексно-пропорційна спрямованість (збалансованість) територій, перш за все макро- і мезогосподарських районів та міських агломерацій;

г) взаємодоповнюваність діяльності суб'єктів, що представляють різні форми власності [11, с.8].

Конкретними *критеріями* здійснення регіональної політики повинні бути: стратегічне програмування регіонального розвитку; концентрація державних фінансових ресурсів на територіях відповідно до сформульованих цілей; синхронізація дій партнерів (синергія); поляризованого розвитку; субсидіарності та комунітарності, які засвідчують на даному етапі регіонального розвитку господарства України необхідність пропорційного і збалансованого підходів. Адже Україна не проходила всіх етапів регіональної політики розвинутих країн світу. У майбутньому, після здійснення необхідних регіонально-змістовних модифікацій, Україна зможе реалізувати на практиці розвинуту ринкову модель. В організаційно-управлінському плані для України на даному етапі розвитку найефективнішою є унітарно-децентралізована модель.

Поняттєво-термінологічний апарат суспільно-географічного підходу до регіональної політики базується на змісті таких головних категорій, як „територіальна організація суспільства”, в тому числі „територіальна організація продуктивних сил”, „функціонально-територіальна структура людської діяльності”, „регіональний розвиток”, „суспільно-географічний процес”, „регіонально-цілісний підхід”, співвідношення понять „район” і „регіон” тощо. На жаль, остання пара понять не мають сьогодні однозначного трактування. Окремі фахівці навіть з базовою суспільно-географічною освітою ці поняття необґрунтовано вважають синонімами. Таке їх розуміння „розмиває” ієрархію одиниць процесу районування людської діяльності на відповідній території, вносить нечіткість у розуміння тради-

ційних і добре опрацьованих понять. Насправді поняття „регіон” є звичайним широко вживаним журналістським терміном, який має загальнорегіональне пізнавальне значення, характеризує територію з точки зору її загального місцезнаходження і спільних окремих рис природи, етнокультурних, історичних та інших особливостей. Тоді як суспільно-географічний район характеризує спеціалізацію і рівень комплексно-пропорційного розвитку діяльності людини, її функціонально-територіальну структуру і внутрішню організацію, цілісність зв'язків між різноякісними частинами [13, с.103].

Суспільно-географічна категорія „*регіональний розвиток*” є конкретизацією регіональної політики, виразником цілої сукупності зв'язків і процесів, зумовлених людською діяльністю. Тобто він є складним інтегральним структурно-трансформаційним процесом [10, с.47] – *сукупністю позитивних структурних і функціонально-територіальних змін соціально-економічної, екологічної та інших видів діяльності людей за певний відрізок часу*. Цю категорію К.В. Мезенцев трактує як якісну зміну в часі станів просторової організації людської діяльності у регіонах [9, с.9], а А.П.Голіков – як зміну внутрішньої соціально-економічної структури [3, с.9].

Категорія „регіональний розвиток” має глибокий суспільно-географічний зміст, бо включає такі поняття як суспільно-географічне положення, територіальний поділ та інтеграцію праці, структуру, спеціалізацію і рівень концентрації виробництва та послуг, їх комплексність і пропорційність, процеси агломерування і поляризації суспільної діяльності, конкурентоспроможність регіонів, їх експортний потенціал і зовнішньоекономічні зв'язки. Врахування дії цих процесів, виявлення їх тенденцій та територіальних особливостей є основою вироблення ефективного регіонального розвитку.

За змістом і цільовою спрямованістю регіональний розвиток представлений такими головними видами діяльності: економічною, соціально-культурною, демографічною, екістичною (поселенською), екологічною та науково-технічною та гуманітарною. Новими видами цієї діяльності є інвестиційно-інноваційна, інституційна та інфор-

маційна, всі вони характеризуються відповідними процесами.

Інтегральний регіональний розвиток, крім вищезгаданих включає і власне суспільно-географічні процеси: зовнішні і внутрішні (горизонтальні і в вертикальні) (їх структуру – див. на рис. 2 [11, с.27]), комплексуючі, територіальної концентрації, спеціалізації, кооперування та комбінування; компонентно-структурні (диверсифікації, інтеграції і поляризації), територіально-структурні (диференціювання, концентрування, агломерування, районоутворення), вертикально- і хроноструктурні; інтенсивні, екстенсивні, деструктивні, амеліоративні [1, с.90-92; 13, с.63-67]. Суспільно-географічне дослідження регіонального розвитку на рівні аналізу зв'язків і процесів є найбільш достовірним.

Найбільший вплив особливостей території на регіональний розвиток діяльності людини проявляється внаслідок дії умов та ресурсів, як чинників цього розвитку. Тобто територія є субстанційною основою для всіх сфер життєдіяльності людей, універсальним середовищем людського буття. Вона характеризується географічною унікальністю, ємністю і потенціалами. У складі потенціалу території (реалізованого (сучасного) чи прогнозно-максимального) виділяють природно-ресурсний, демографічний, трудовий, міграційний, інвестиційний, інтелектуальний та місцеположення. Якщо умови (природні, соціально-економічні та політичні) є загальними можливостями розміщення об'єктів людської діяльності, то чинники (фактори) здійснюють конкретний вплив на локалізацію та ступінь ефективності розміщення конкретного об'єкта. Їх кількість і якісна оцінка складає основний зміст суспільно-географічної „роботи”.

Вся система чинників включає базові природно-екологічні, а також суспільно-географічні (традиційні і нові ринкові) та інші, що мають допоміжне пізнавально-конструктивне значення. У процесі регіонального розвитку природно-екологічні чинники представлені сировинним, земельним, водним та паливно-енергетичним. За своїм походженням вони бувають мінерально-сировинними, агроресурсними, лісовими та морськими.

Група традиційних суспільно-географічних чинників включає економіко-географічні, соціально-демографічні, історичні та управлінські. Чітку просторову локалізацію мають працересурсний, природно-ресурсний, споживчий та деякі інші. До сучасних ринкових чинників належать кон'юнктура внутрішнього і зовнішнього ринків, інноваційно-інвестиційний, інфраструктурний, податковий, інституційний, геоінформаційний і глобалізаційний; зростає значення геополітичного, політико-географічного та геокультурного. Всі вони не мають жорсткої територіальної локалізації, тобто є екстериторіальними. Найважливішим чинником трансформації регіонального господарського комплексу є людські ресурси, які мають свої потенціали: трудовий, управлінський та споживчий. Характеристика їх територіальної взаємодії повинна завершуватись оцінкою антропогенного навантаження на досліджувану територію. Економісти для розуміння базових процесів трансформації господарства регіонів беруть до уваги чотири фундаментальні чинники: 1) людські ресурси, 2) природні ресурси, 3) капітал та 4) інновації. Ринкова взаємодія факторів і процесів трансформації у промислових територіальних системах, обґрунтування концепції територіальних кластерів як форми трансформації господарства регіону, побудованої не за галузевим, а функціональним принципом опрацьована В.І. Захарченком [5, с.16; 6]. Ефективною ринковою формою функціонування аграрної сфери на землях державної власності є інтегровані територіальні агропромислові комбінати, основою яких повинні бути ліцензійні технології вирощування сільськогосподарської продукції, її безвтратного зберігання, промислового виробництва продуктів харчування, комплексної переробки вторинної сировини і відходів, а також сучасна система маркетингу і збуту продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Такі комбінати можуть охоплювати територію 2–3 суміжних адміністративних районів з центром, який повинен мати наявні зручні під'їзні шляхи, водні ресурси та поблизу вільні площі для розміщення функціональних підрозділів. Гострою є необхідність створення замість колишніх галузевих

об'єднань – корпоративних структур горизонтального типу.

Принципова схема комплексної оцінки території на основі розвитку функціональних зв'язків запропонована нами [11, с.27].

На основі критичного осмислення існуючих теорій економічного розвитку, в Україні формується інноваційно-інвестиційна парадигма регіонального саморозвитку на базі врахування інтересів регіонів і завдань сталого і збалансованого їх розвитку. Нова економічна модель сталого і збалансованого розвитку передбачає використання всіх видів ресурсів і обсягів виробництва, які повинні узгоджуватись з потребами населення, на певний проміжок часу (С.А.Лісовський, 2004).

За ринкових умов конкретним проявом реалізації процесу регіонального розвитку є особливості розміщення, структуризація і трансформація продуктивних сил країни.

Нова цілісна теорія раціонального¹ розміщення продуктивних сил повинна увібрати в себе все прогресивне з досліджень зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема концепцію просторової економіки з її теоріями „полісів зростання”, взаємодії „центра і периферії”, структурної політики і комплексом заходів, спрямованих на їх перебудову. При цьому не слід забувати вчення вітчизняних науковців про територіально-виробничі комплекси і соціально-економічне районування, сучасну систему методів і методик дослідження. Але головна увага повинна бути звернута на обґрунтування структурних і трансформаційних процесів у господарстві, перспективних територіальних форм його функціонування.

За ринкових умов господарювання гостродискусійними залишаються *принципи* раціонального розміщення продуктивних сил, що впливають із змісту основних суспільно-географічних законів [13, с.41-42]. На нашу думку і в ринкових умовах продовжують діяти такі відомі принципи, що відображають об'єктивні потреби соціально-економічного та екологічного розвитку країни в територіальному аспекті: а) со-

ціальної орієнтації процесу; б) максимальної економії суспільної праці; в) науково обґрунтованого природокористування; г) різноманітності форм господарювання на засадах власності; д) обґрунтованого запровадження структурно-трансформаційних процесів у виробництво давньоосвоєних регіонів; е) оптимізації територіальних форм господарювання на основі гармонійного поєднання ефективної спеціалізації і комплексно-пропорційного розвитку людської діяльності; є) обмеження надмірної концентрації виробництва і людей у великих містах; ж) відносної стабільності територіальних соціально-економічних систем в екстремальних умовах; з) провідної ролі самоуправління з урахуванням державних комплексних і цільових програм; і) зміцнення обороноздатності країни.

Ефективність застосування цих принципів залежить від критеріїв², системи показників і використовуваних методів при розміщенні окремих підприємств, фірм і компаній, галузевих, міжгалузевих та інтегральних господарських комплексів та відповідних кластерів, які є найбільш поширеною ринковою формою розміщення продуктивних сил, засобом підвищення конкурентоздатності економіки.

Головним напрямком регіонального розвитку нині є структуризація і трансформування господарства на основі використання інноваційно-інвестиційної моделі і застосування територіальних кластерів, які мають різні рівні територіальної взаємодії – від вільних відносин до форм структурованого співробітництва та конкуренції. Економія в кластерах йде переважно від зовнішніх чинників, які виникають завдяки агломерації, спеціалізації і розподілу робочої сили між фірмами, наявності замовників на їх продукцію. Тут ідеї та інформація є ключовими чинниками нововведень, які можуть вільно циркулювати в межах кластерів.

До інших внутрірегіональних ринкових форм розміщення продуктивних сил і активізації їх розвитку слід віднести: міжнародні транспортні коридори, технополіси

¹ Раціональне розміщення передбачає максимальну ефективність в галузевому розрізі, а оптимальне означає ефективність в масштабах регіону.

² Критерії це конкретні змістовні правила, що використовуються в процесі практичної роботи з конструювання території, зокрема з розміщення продуктивних сил.

і соціополіси, технопарки, інноваційні центри (бізнес-інкубатори), території пріоритетного розвитку, євро регіони та спеціальні економічні зони різної спеціалізації.

Регіональний розвиток в умовах посилення управління (регулювання) цим процесом потребує конкретного змістовного наповнення і структуризації. Виходячи із предметної сутності суспільної географії та її завдань, процес удосконалення територіальної організації суспільства взагалі і окремого регіону повинен включати шість головних етапів: 1) регіональну діагностику, якою традиційно займаються суспільні географи; 2) прогнозування регіонального розвитку; 3) планування регіонального розвитку (стратегічне, індикативне та програмно-цільове); 4) раціональне розміщення і трансформацію продуктивних сил, перш за все виробництва; 5) рівні управління регіональним розвитком та 6) конструювання та інформаційне забезпечення процесу регіонального розвитку і контроль за його виконанням.

Виходячи з урядових рішень, нині *стратегічне*³ планування займає ключову роль у реалізації Державної концепції регіонального розвитку України. Воно розробляє на віддалену перспективу (на 15-20 років) програми соціально-економічного та екологічного розвитку окремих регіонів країни в межах загальнодержавного плану. Другою особливістю стратегії регіонального розвитку [України] є те, що вона повинна включати лише головні соціально-економічні, політичні та екологічні цілі, основні засоби, строки вирішення та бажані кінцеві результати.

Теоретичним підґрунтям стратегічного планування розвитку територій є низка суспільно-географічних та економічних теорій, зокрема, до перших належать теорії ВТК, суспільно-географічного районування, оптимального розміщення продуктивних сил; до других – теорії конкурентних переваг, мотивацій та економічної безпеки.

Принципи реалізації державної стратегії регіонального розвитку практично співпадають із загальними принципами регіональної політики.

Згідно мотиваційної теорії стратегічне планування є головним засобом поєднання загальнодержавних інтересів з регіональними і локальними потребами. Головними формами з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку є державні та регіональні програми соціально-економічного та екологічного розвитку, угоди між центральними органами та регіонами.

Вся концепція регіонального розвитку повинна включати три аспекти: макроструктурний, міжгалузевий і територіальний [3. с.37].

Нині в Україні переважає концепція стратегії соціально-економічного розвитку адміністративної області, складено такі стратегічні плани для Харківської, Чернігівської, Тернопільської і Вінницької областей, а угоду з Кабінетом Міністрів уклала лише Донецька область.

Отже, стратегічне планування – це творча, безперервна і гнучка діяльність, спрямована на впровадження стратегії регіонального розвитку. В країнах ЄС стратегія регіонального розвитку розробляється на двох рівнях – національному і регіональному, в Україні є потреба ще у локальному та місцевому рівнях управління.

Крім стратегічного планування на рівні окремих підприємств складаються бізнес-плани, а для невеликих територій (адміністративних районів) у практиці управління використовується метод *індикативного* (рекомендованого) планування. Логіка індикативного планування виробляється в ході аналітичної роботи з визначення рівня соціально-економічного розвитку, функціональної структури господарства, відповідних пропорцій і динаміки, цілей і пріоритетів та кінцевих результатів розвитку на біжучий чи короткотермінований період. На відміну від прогнозу такий план містить конкретні рекомендації, окреслює строки, ресурси та способи реалізації наміченого. Його кінцева мета – створення сприятливих умов для участі у соціально-економічних процесах усіх суб'єктів ринкових відносин, забезпечення кожному з них можливості вільно

³ Стратегія – це загальний план здійснення якої-небудь дії чи процесу для досягнення певної мети. У зарубіжній літературі використовується термін *паттерн* як план суперстратегії. Територіальний паттерн є узагальненою послідовністю дій і рішень в якійсь ситуації чи предметній області.

обирати форму вкладання капіталу (незалежно від форм власності). Складовою частиною індикативного планування є бюджетне планування – фінансовий регулятор розвитку.

Наступним етапом після прогнозування та індикативного планування регіонального розвитку є *конструювання* території, що передбачає розробку схем і проектів районного планування. Схема визначає господарську структуру, найсприятливіші пункти для розміщення виробництва та розселення людей, функціональні зони, спеціальне районування для складання проекту, містить кадастрову оцінку промислових ділянок. Проект деталізує та конкретизує складові схеми найбільш цілісних у соціально-економічному аспектах частин території. У системі управління регіональним розвитком районне планування є зв'язуючою ланкою між регіональним плануванням території та будівельним проектуванням. Надалі колишній науково-методологічний та організаційний досвід з комплексного територіального планування (В.М. Лаженцев [7], Д.М. Стеченко [15]) та районних планувань слід відновити у повному обсязі, як це кваліфіковано здійснено Ю.М. Білоконем [2] для потреб містобудування. Для міських територій важливими управлінськими документами є генеральні схеми і плани міст.

Найбільш гостродискусійним нині є регіональний рівень управління людською діяльністю, який на нашу думку, повинен включати крім адміністративних областей і АР Крим суспільно-географічні *макрорайони*, а в межах Столичного макрорайону – Київський округ.

Щодо макрорайонів, проблема полягає в тому, що після проголошення незалежності України і ліквідації в її межах трьох імперських основних районів СРСР, Кабінет Міністрів України та окремі науководослідні інститути регіонального профілю досі не користуються схемами інтегральних макрорайонів України, напрацьовані українськими суспільними географами (М. Паламарчук, Ф. Заставний, В. Поповкін, М. Пістун, А. Голіков, О. Шаблій та інші). Проте, ці схеми успішно використовуються у навчальному процесі при викладанні суспільної географії України у середній і вищій

школі. Але єдиноприйнятій схеми навіть серед суспільних географів поки що не існує. Причиною такого стану є неоднакове розуміння суті району, який на відміну від ареалу і зони, є територією з цілісною системою зв'язків, він внутрішньо неоднорідний, тобто має певну функціонально-територіальну структуру і внутрішню організацію; є поєднанням різноякісних частин на основі врахування ефекту його суспільно-географічного положення. Суспільно-географічний район має такі обов'язкові ознаки, як спеціалізацію, комплексність і пропорційність життєдіяльності людини та наявність органів управління цією діяльністю.

На основі аналізу суспільно-географічної та регіонально-економічної літератури нами в межах України виявлено дев'ять макросуспільно-географічних районів (рис. 1), які відображають їх участь у загальнодержавному і міжнародному поділі праці, розкривають основні риси територіальної диференціації сучасного стану людської діяльності, тобто характеризують основні макроеlementи її територіальної структури. Ці макросуспільно-географічні райони України ґрунтовно узагальнені на конкретному матеріалі у новому навчальному посібнику для вузів [8] та в частині 2 оригінальної монографії відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАНУ [16, с. 157-281].

Макрорайони є інструментом довгострокового прогнозування, стратегічного та індикативного планування нового розміщення продуктивних сил і управління ними на загальнодержавному рівні, основою вирішення міжобласних та міжмакрорайонних проблем; засобом виконання загальнодержавних і регіональних програм; базою удосконалення адміністративно-територіального устрою і основою для вивчення особливостей територіальної структури соціально-економічного розвитку у навчальних закладах.

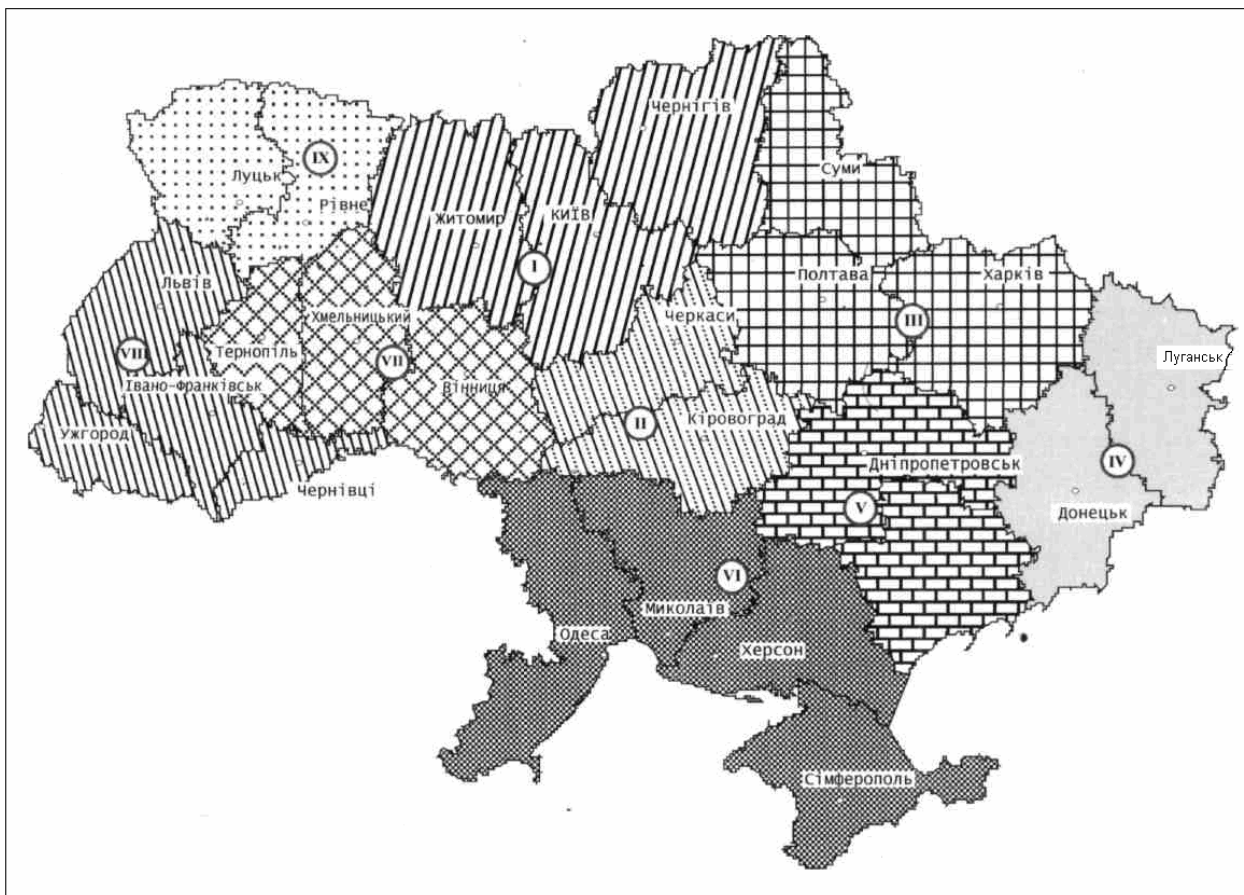

Рис. 1. Суспільно-географічні макрорайони України

Назва і склад макрорайонів: **I** – Столичний (Київська, Житомирська, Чернігівська обл.); **II** – Центральний (Черкаська, Кіровоградська обл.); **III** – Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.); **IV** – Донецький (Донецька, Луганська обл.); **V** – Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька обл.); **VI** – Причорноморський (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська обл.); **VII** – Подільський (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька обл.); **VIII** – Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.); **IX** – Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.).

Перспективна структура управління регіональним розвитком України повинна базуватися на функціонально-територіальній взаємодії трьох основних аспектів діяльності людини – соціально-економічного, розселенського та адміністративно-територіального (рис. 2).

Застосувавши принцип єдності суспільно-географічного районування і політико-адміністративного устрою, ми пропонуємо такий варіант організації регіональної влади в Україні – в межах макросуспільно-географічних районів, можна утворити такі

губернії: 1) Столичну, в складі якої слід виділити Київський столичний округ; 2) Центральну; 3) Слобожанську; 4) Донецьку; 5) Придніпровську; 6) Причорноморську; 7) Подільську; 8) Карпатську і 9) Волинську. Їх обласний склад дивись на рис. 1. На даний період границі губерній і їх обласностей не слід змінювати. Керівником губернії пропонується губернатор з контрольно-управлінськими функціями, який повинен підпорядковуватись Центру, а з регіональних питань Міністерству регіонального розвитку і будівництва.

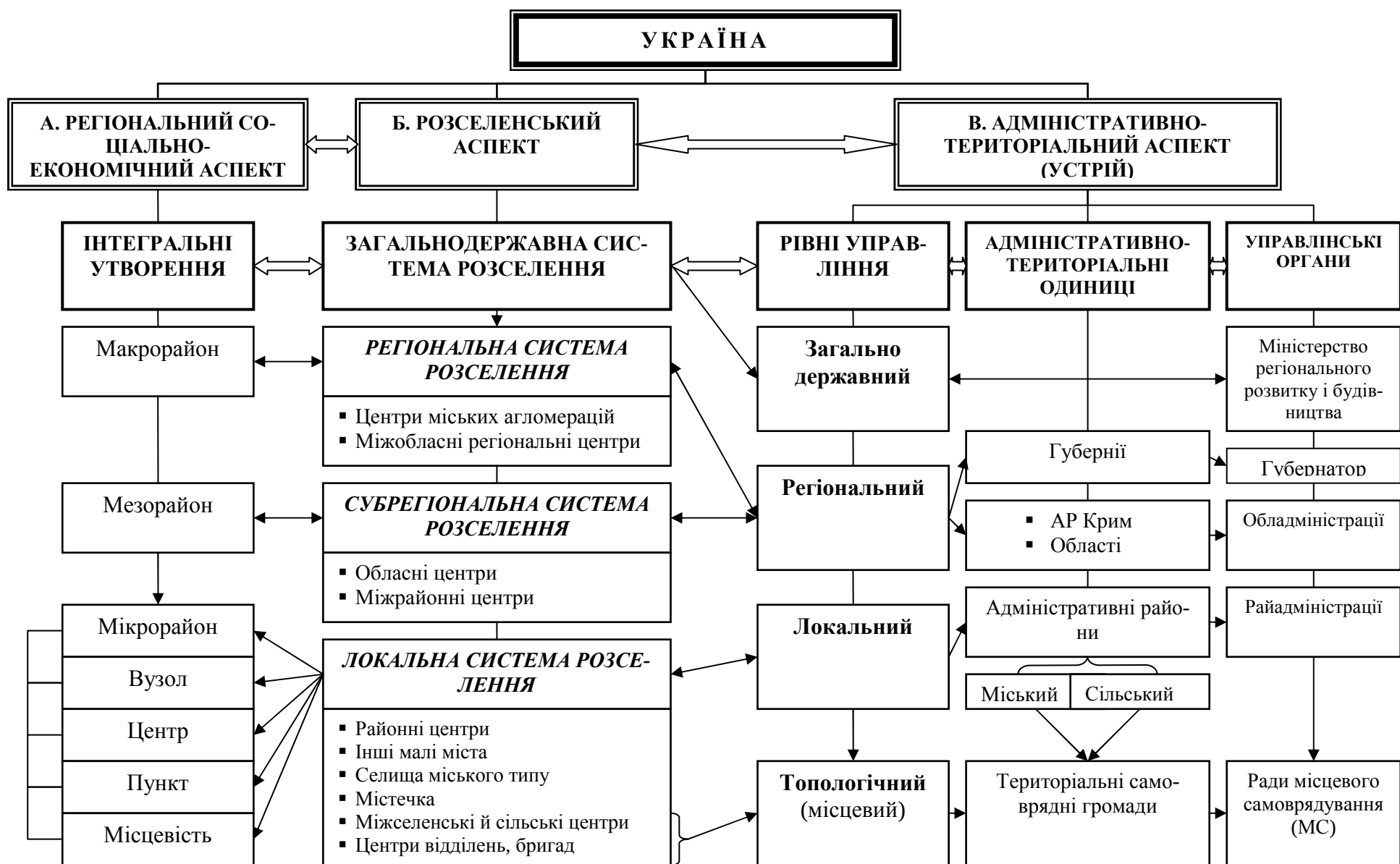

Рис. 2. Перспективна структура управління регіональним розвитком України

Не менш складним і відповідальним є локальний рівень управління соціально-економічним розвитком, який має забезпечити конкретну реалізацію державних, макрорайонних, обласних та власних рішень на підзвітній території (сільський і міський адміністративні райони, мале місто, селище, село, на базі яких формуються і функціонують територіальні громади).

На нинішньому етапі перебудови суспільних (у т.ч. територіальних) відносин головним об'єктом управління на локальному рівні на найближчі роки повинен залишитись *адміністративний* (сільський і міський) *район*. Це базова ланка Державного устрою, таксономічна одиниця нині діючого адміністративно-територіального поділу та досить вже складний господарський комплекс зі своїми особливостями. Зокрема, у його межах формуються територіальні громади⁴ як об'єкти місцевого самоврядування, відпрацьовується методика і техніка реальної взаємодії усіх суб'єктів суспільних відносин на місцевому рівні управління – органів виконавчої влади, підприємств, недержавних організацій і громадськості. Отже, адміністративний район є цілісним державно-муніципальним утворенням, що найповніше відображає сучасний стан реалізації адміністративної реформи.

З утворенням територіальних громад почав формуватися топологічний (місцевий) рівень самоврядного управління, який вимагає наукового обґрунтування параметрів цих громад. „Ядрами” таких громад повинні бути транспортні та обслуговуючі центри (малі міста, містечка, селища міського типу, окремі великі села із зручним транспортно-географічним положенням).

Органом управління територіальних громад є *самоврядні ради* (агенції регіонального розвитку), які згідно закону „Про місцеве самоврядування в Україні” (1997 р.) самостійно повинні вирішувати всі проблеми місцевого соціально-економічного та екологічного змісту. Для їх успішного функціонування нами обґрунтовано *оптималь-*

ну модель муніципальної структури – форму організації влади і управління на рівні кожної самоуправної одиниці [12].

Оптимальними в цій структурі слід вважати відносини якщо реалізується повнота і незалежність влади, а також діє система стримування і противаг, що блокують узурпацію влади і зловживання нею [4].

Гострою залишається проблема взаємовідносин адміністративних районів міста і загальноміської влади. Не слід у містах-мільйонниках, крупних і великих містах в одній особі об'єднувати функції державної влади і місцевого самоврядування, що приводить до певного відриву міськадміністрацій від реальних громадських інтересів, виникнення конфліктів через суперечливі інвестиційні, містобудівні та архітектурні рішення, заходи з екології середовища та озеленення.

Принциповою проблемою на локальному і місцевому рівнях регіонального розвитку залишається належне забезпечення місцевих бюджетів, які повинні відповідати вартості гарантованих громадянам соціально-культурних, житлово-комунальних та управлінських послуг. Крім того територіальні громади повинні мати своє майно і завершити формування багатофункціонального господарства. А для цього місцевому самоврядуванню слід по-справжньому вивільнитися від адміністративних пут державної влади.

⁴ Територіальна громада – сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними одиницями або добровільними об'єднаннями жителів кількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Белоконь Ю.Н. Региональное планирование (теория и практика) / Под ред. И.А. Фомина. – К.: Логос, 2003. – 259 с.
3. Голиков А.П., Непомнящий А.М., Прав Ю.Г., Шуба Е.А. Основы региональной политики / Учебное пособие. – Харьков: НИИ РП ХНУ им. В.Н. Каразина, 2002. – 68 с.
4. Данакин А., Лазарев В. Модели организации местного самоуправления в регионе // Регион: проблемы и перспективы. – Харьков, 1997. – № 3.
5. Захарченко В.І., Заболотний Г.М. та ін. Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): Навч. посіб. – Вінниця: вид-во ВДАУ, 2006. – 395 с.
6. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
7. Лаженцев В.Н. Территориальное развитие: Методология и опыт регулирования / Отв. ред. Т.Е. Дмитриева. – СПб.: Наука, 1996. – 107 с.
8. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України: Навч. посібник. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2000. – 228 с.
9. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика. Автореферат дисертації ... доктора геогр. наук. – К., 2006. – 40 с.
10. Підгрушній Г.П. Регіональний розвиток: сутність процесу та його особливості // Укр. геогр. ж. – К., 2003. – № 4. – С.39-48.
11. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2004. – 130 с.
12. Пістун М.Д. Місцеве самоврядування в територіальній організації локального і місцевого рівнів управління соціально-економічним розвитком України // Часопис соціально-економічної географії. – Харків, 2008. – Вип. 4(1). – С. 21-28.
13. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
14. Пістун М.Д. Роль суспільної географії в процесі реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 р. // Укр. геогр. ж. – К., 2008. – № 1. – С.40-43.
15. Стеченко Д.Н. Комплексное территориальное планирование народного хозяйства (экономико-географические аспекты). – К.: Вища школа, 1988. – 200 с.
16. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.Балабанова, В.Нагірної, О.Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ХХІ СТОЛІТТЯ

Охарактеризовано чинники, що негативно впливають на рівень практичної реалізації суспільно-географічних досліджень в Україні. Проаналізовано головні напрями українських суспільно-географічних досліджень, виявлено їх вади та пріоритети. Визначено перспективи суспільної географії України як науки ХХІ століття.

Ключові слова: суспільна географія, напрями суспільно-географічних досліджень, економічна географія, соціальна географія, географія населення, управління регіональним розвитком.

Константин Мезенцев. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНСКОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ ХХІ ВЕКА. Дана характеристика факторов, отрицательно влияющих на уровень практической реализации общественно-географических исследований в Украине. Проанализированы главные направления украинских общественно-географических исследований, выявлены их недостатки и приоритеты. Определены перспективы общественной географии Украины как науки ХХІ века.

Ключевые слова: общественная география, направления общественно-географических исследований, экономическая география, социальная география, география населения, управление региональным развитием.

Kostyantyn Mezentsev. PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE UKRAINIAN HUMAN GEOGRAPHY AT XXI CENTURY. Factors of negative impact on the level of practice realization of human-geographical research in Ukraine are characterized. The main directions of the Ukrainian human-geographical research, its shortcomings and priorities are analyzed. Prospects of the Ukrainian human-geography as science of XXI century are determined.

Keywords: human geography, directions of human - geographical research, economic geography, social geography, geography of the population, management of regional development.

Нині у наукових колах чітко простежуються два напрями загроз суспільній географії. Перший пов'язаний із невизнанням такої науки як реально існуючої. При цьому заперечують її існування не тільки прибічники регіональної економіки чи фізичної географії, але й економіко-географи, звужуючи предметну область власних досліджень економічною та соціальною географією. Другий напрям загроз стосується декларування безперспективності, псевдонауковості суспільно-географічних досліджень, які також переважно лунають з боку економістів та представників «конструктивної географії».

Що стосується першого напрямку загроз, то видання трьох визначних навчальних посібників для вищих навчальних закладів із основ суспільної географії є вже беззаперечним доказом існування такої науки. Тим більше, що ці видання є територіально розосередженими: київське «Основи території суспільної географії» М. Пістуна (1994, 1996), одеське «Основи суспільної географії» (2001) та львівське «Основи загальної суспільної географії» О. Шаблія (2003). До цього слід додати й навчальний посібник «Суспільно-географічне районування України» (Київ, 2000, Н. Мезенцева, К. Мезенцев). Аналіз змістовної сутності

більшості дисертаційних робіт із спеціальності «економічна та соціальна географія» свідчить, що вони стосуються саме суспільно-географічних засад, суспільно-географічного аналізу, оцінки суспільно-географічних чинників регіонального розвитку, а отже це є ще одним аргументом сформованості даної наукової дисципліни.

Стосовно другого напрямку загроз, то тут ситуація є дещо складнішою. Зазвичай конструктивне значення наукових досліджень зумовлюється запитами практики. Нині в Україні такий запит на результати суспільно-географічних досліджень є. Передусім його зумовлюють закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23 березня 2000 року, «Про Генеральну схему планування території України» від 7 лютого 2002 року. Вони чітко сфокусовані на предметній області саме суспільної географії. Проте в силу ряду причин реалізація конструктивного потенціалу суспільної географії є доволі обмеженою, відсутні реальні замовлення, госптеми є епізодичними. Всі причини даної ситуації, на нашу думку, можна згрупувати таким чином:

1) економісти за рахунок більшої «критичної маси» (за виразом О. Топчієва)

«перехоплюють» більшість замовлень на розробку регіональних прогнозів, планів, програм, схем розміщення продуктивних сил. Хоча це і позначається на якості відповідних державних документів;

2) значна частина суспільно-географічних досліджень є «чистою наукою», «теорією для теорії». За новими термінологічними винаходами, комплексами та системами не криється будь-якої практично корисної теорії. Більшість довідок про впровадження результатів дисертаційних досліджень в галузі суспільної географії, як це не прикро, але є фіктивними. Тому реальна цінність наявних суспільно-географічних досліджень виявляється значно меншою;

3) істотна частина суспільно-географів не володіє практичними навичками релевантних досліджень. Легшим виявляється досліджувати абстрактні об'єкти, результати яких фактично неможливо верифікувати на практиці. Ще одна вада – відсутність експертизних досліджень. Ніхто не хоче збирати первинну статистику. Дослідження обмежуються інформацією зі статистичних довідників, що є на сьогодні неприпустимим. У низці робіт головним джерелом інформації виступає Інтернет. І цьому ми у багатьох випадках самі привчаємо студентів, з яких потім виростають псевдонауковці. Відсутність пошуковості на парах «відгукується» на рівні фаховості всієї суспільно-географічної науки;

4) значна частина суспільно-географічних досліджень ґрунтується на відверто застарілій, подекуди досі заідеологізованій методології (про що яскраво зазначають О. Шаблій, С. Сонько та ін. [1, 2, 3]), характеризуються науковим формалізмом. Не можна із такими підходами досліджувати нові об'єкти, сфери регіонального розвитку. Більшість дисертацій, що виконуються на традиційні теми за традиційною схемою, виявляються неактуальними. Як наслідок, домінуюча частина кандидатських робіт не публікується у монографіях;

5) частина науковців намагається охопити ті теми, які виходять за межі суспільної географії, водночас залишаючи поза увагою суспільно-географічні предмети – територіальну (просторову, геопросторову)

організацію людської діяльності у регіонах, обґрунтування конкретних заходів організації, планування території (а не аналіз попиту і пропозиції на ринках, інфляції чи врожайності).

Таким чином, більшість причин відсутності попиту на суспільно-географічні дослідження в Україні криється у самій суспільній географії. Світова практика суспільно-географічних досліджень свідчить про їх престижність та практичну цінність. Але головний акцент фокусується на регіональному управлінні, плануванні, організації території, а не обґрунтуванні тривіальних заходів щодо збільшення продуктивності праці, підвищення врожайності та рівня заробітної плати, подолання інфляції та податкового тиску. Саме таке спотворення предметної області суспільної географії і становить істотну загрозу її майбуттю. Тому відповідна критика в принципі є заслуженою.

Окрім подолання вищезгаданих проблем, необхідно чітко визначити перспективні напрями суспільно-географічних досліджень регіонального розвитку, для чого доцільно проаналізувати наявний потенціал суспільної географії ХХІ століття. Подібну роботу проведено О. Яковчуком за період 1992-2006 роки [4], але тематична класифікація та аналіз напрямів суспільно-географічних досліджень є дещо узагальненим з точки зору мети даного дослідження. Тому не претендуючи на першість такого дослідження, нами проаналізовано тематику та зміст дисертаційних, а також монографічних робіт за період 2001-2007 років. За цей час в Україні було захищено 16 докторських та 83 кандидатських дисертацій зі спеціальності економічна та соціальна географія, 1 докторську та дві кандидатські з історії географії, фахівцями із суспільної географії опубліковано 39 монографій та 4 наукових видання (брошури).

Зрозуміло, що поділ за напрямками є доволі умовним, оскільки частина монографій та дисертацій одночасно торкаються кількох наукових проблем, або знаходяться на їх стику. Водночас поза увагою залишається суттєва частина наукового доробку вчених, що представлена у вигляді наукових статей.

Аналіз розподілу дисертаційних та монографічних робіт за напрямками дослі-

джень дозволяє виявити певні диспропорції. Так, на загальну суспільну географію припадає 14% монографій та наукових видань, 12% докторських дисертацій; географію населення – 19% монографій та наукових видань, 18% докторських дисертацій та 18% кандидатських робіт, економічну географію (включаючи географію сфери послуг, оскільки сферу послуг ми розглядаємо як частину господарства) – відповідно 25%, 35%, 55% (у тому числі з географії туризму та рекреації – 7%, 18%, 9%), соціальну географію – 7%, 12%, 8%, управління регіональним розвитком – 23%, 18%, 10%, географію зарубіжних країн – 7%, 6%, 6%, історію суспільної географії – 5%, 6%, 2%.

На нашу думку, про стабільність досліджень за певним напрямом свідчить приблизне співпадіння цих трьох складових, про перспективність – переважання докторських та монографічних праць, оскільки саме через них формуються нові тематики досліджень, а далі учні та однодумці продовжують відповідні наукові пошуки, розвиваючи та поглиблюючи окремі аспекти. Якщо ж істотно переважають кандидатські роботи, це є ознакою певної стагнації наукового напрямку. Отже, стабільним є розвиток географії населення та зарубіжних країн, де базові наукові концепції сформовані та не зазнають істотних змін, йде поступовий процес наукової еволюції. Перспективними є дослідження із соціальної географії, управління регіональним розвитком та історії суспільної географії. Водночас стагнація характерна для економіко-географічних досліджень, хоча їх абсолютна кількість і є значною. У рамках економічної географії продуктивними є дослідження з географії туризму і рекреації, геології. А, наприклад, у географії сільського господарства та АПК, транспорту, праці, освіти та охорони здоров'я спостерігається критична ситуація – немає жодної монографії та докторської дисертації. З географії торгівлі, житлово-комунального господарства, банківсько-фінансової сфери, релігії взагалі відсутні монографічні та дисертаційні дослідження.

Розглянемо напрями суспільно-географічних досліджень детальніше.

Загальна суспільна географія. За останні 7 років опубліковано 5 монографій

– «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» О. Шабля (Львів, 2001), «Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми» С. Сонька (Київ, 2003), «Географія в інформаційному суспільстві» М. Багрова (Київ, 2005), «Інформаційна взаємодія природних і соціальних систем» К. Немця (Харків, 2005), «Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX столітті (географічний аспект)» (Київ, 2005, за редакцією Л. Руденка), захищено дві докторські дисертації (К. Немець, 2006, С. Сонько, 2006). За змістом є монографічним посібник О. Топчієва «Суспільно-географічні дослідження: методологія, методики, методи» (Одеса, 2005).

Географія населення. Комплексним дослідженням з даного напрямку є докторська дисертація (2004) та монографія «Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти» (Чернівці, 2003) В. Джамана. Ряд кандидатських дисертацій присвячено питанням *демогеографії*, зокрема, досліджуються геодемографічні процеси (2003), демогеографічна ситуація (2005) у регіоні, демогеографічний розвиток гірських районів (2002), суспільно-географічні особливості міграцій у регіоні (2007). Опубліковано монографії «Демографічні перспективи українського села: історичні передумови, регіональний аналіз і моделювання» (О. Рогожин, Київ, 2004), «Міграція українців до Сибіру та Далекого Сходу в системі російсько-українських міграційних зв'язків» (Л. Руденко, К. Місевич, М. Фашевський, Н. Воробйов, М. Немченко, П. Риков, Іркутськ, 2007). *Етногеографія* розвивається у докторській дисертації (2005) та монографії «Етнополітична географія України» (Львів, 2006) М. Дністрянського, низці кандидатських робіт – етногеографія регіонів (2002, 2005), суспільно-географічні аспекти етнічної структури населення регіону (2005), національна структура населення етноконтактних зон (2006).

Географія розселення населення представлена монографією (Київ, 2007) та науковими виданнями А. Доценка «Адміністративно-територіальний устрій і розселення в Україні» (Київ, 2003), «Концепція розселення населення» (Київ, 2008). Кандидатсь-

кі дисертації стосуються питань територіальної організації розселення населення регіону (2003), сільського розселення регіону (2003), суспільно-географічних аспектів розвитку сільської місцевості регіону (2007), регіональної системи міських поселень (2004), суспільно-географічних засад розвитку малих і середніх міст (2006), ролі малих міст у регіональній системі розселення (2004), територіальної організації рекреаційної системи розселення (2002). Ретроспективно-географічний аналіз поселень регіону здійснено у докторській дисертації та монографії В. Круля (2006).

Економічна географія. Головний акцент комплексних економіко-географічних досліджень спрямований на вивчення питань трансформації господарства регіонів України. Зокрема, з даної проблеми опубліковано колективну монографію «Трансформація структури господарства України: регіональний аспект» (Київ, 2003, за редакцією Г. Балабанова, В. Нагірної, О. Нижник), захищено дві кандидатські дисертації (2005). Інший напрям – територіальна організація господарської агломерації, за яким захищено кандидатську дисертацію (2002) та видано монографію «Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту» (С. Ішук, О. Гладкий, Київ, 2005).

Географія природно-ресурсного потенціалу та природокористування. За останні сім років з даного напрямку опубліковано дві монографії – «Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України» (В. Руденко, В. Вацеба, Т. Соловей, Чернівці, 2001) та «Географічні основи кадастру сільськогосподарських земель Півдня України» (Д. Мальчикова, Херсон, 2005), захищено 4 кандидатських дисертації з економіко-географічних основ раціонального природокористування (2002), територіальної організації земельно-ресурсного (2003, 2006), водоресурсного (2001) потенціалу, кадастру сільськогосподарських земель (2003).

З географії праці наявні лише кандидатські дослідження питань територіальної організації працересурсного потенціалу (2002), «територіальної структури безробіт-

тя» (2006), функціонування ринку праці (2007).

Географія промисловості та промислових комплексів. З даного напрямку захищено одну докторську дисертацію «Промисловість і регіональний розвиток (суспільно-географічне дослідження)» (Г. Підгрушний, 2007) та кілька кандидатських – суспільно-географічне дослідження паливно-енергетичного (2001), будівельно-індустріального (2006) та морегосподарського (2004) комплексів. З останньої проблеми опубліковано монографію «Морегосподарський комплекс Українського Приазов'я: суспільно-географічне дослідження» (І. Пилипенко, Херсон, 2005).

З географії сільського господарства та АПК відсутні монографічні та докторські дисертаційні дослідження, водночас захищено 10 кандидатських робіт. Їх проблематика стосується територіальної організації агоресурсного потенціалу (2001), сільського господарства (2002), агробізнесу (2005) регіону, продовольчого (2002), агропродовольчого (2007) ринку регіону, сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах населення (2006, 2007), виробничо-територіальної типізації сільськогосподарських підприємств регіону (2003), регіонального сільськогосподарського меліоративного комплексу (2001), виноградарсько-виноробного комплексу (2005).

З географії транспорту захищено лише дві кандидатських дисертації – економіко-географічне дослідження транспортної інфраструктури (2003) та територіальна організація автомобільних пасажирських перевезень (2007). Водночас формуються нові напрями – **геологістика** (суспільно-географічна логістика; докторська (2004) та монографія І. Смирнова «Логістика: просторово-територіальний вимір» (Київ, 2004)), **географія митної діяльності** (докторська (2006) та монографія Н. Коцан «Територіальна організація митної діяльності України» (Луцьк, 2005)), відроджуються дослідження з **географії інфраструктури** (монографія «Інфраструктура в умовах транзитивної економіки» (Харків, 2004, С. Сонько, М. Скринько)). Новітнім є дослідження територіальної організації телеінформаційного комплексу (2006).

Географія сфери послуг. Комплексному дослідженню територіальної організації соціальної сфери (сфери послуг) регіону присвячено одну кандидатську дисертацію (2007). Найбільшу увагу приділено дослідженням з *географії туризму та рекреації*. За даним напрямом захищено три докторських роботи з геопросторової організації туристичного процесу (О. Любіцева, 2003), рекреаційно-туристичних ресурсів (О. Бейдик, 2004), рекреаційного природокористування (І. Яковенко, 2004) та опубліковано відповідні монографії: «Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування» (О. Бейдик, Київ, 2001), «Ринок туристичних послуг (геопросторовий аспект)» (О. Любіцева, Київ, 2002), «Рекреаційне природокористування: методологія та методика досліджень» (І. Яковенко, Сімферополь, 2003), а також захищено низку кандидатських робіт з питань територіальної організації туристичного (2006), туристично-рекреаційного (2005, 2007) комплексу, територіально-рекреаційних систем (2001) регіону, агропромислово-рекреаційного комплексу рекреаційного регіону (2002), суспільно-географічної оцінки конкурентних позицій на ринку рекреаційних послуг (2002), геопросторової організації антарктичного туризму (2007), дитячо-юнацького туризму (2005).

Кілька кандидатських дисертацій захищено з *географії освіти, охорони здоров'я*, у яких досліджується територіальна організація освітнього (2005), культурно-освітнього (2005) комплексу регіону, медичного комплексу (2005), медичної системи (2007) регіону, медико-географічні основи здоров'я дитячого населення (2003). Ці роботи лише частково стосуються питань соціальної географії (наприклад, захворюваності населення), а головний акцент зроблений на аналіз територіальної організації соціальної інфраструктури, тому вони і віднесені до економіко-географічного напрямку. Лише одна кандидатська дисертація виконана з *географії інноваційної діяльності* (2003). У 2008 році захищено роботу з територіальної організації наукового потенціалу.

Географія зовнішньоекономічних зв'язків. За даним напрямом захищено три

кандидатських роботи – суспільно-географічне дослідження зовнішньоекономічних зв'язків регіону (2003), зовнішньоекономічних зв'язків України та Німеччини (2002), зовнішньої торгівлі України з ЄС (2004).

Значну конкуренцію становлять праці економістів, які частково перебирають на себе предметну область суспільної географії. Так, захищено докторські роботи з вивчення регіональних особливостей трансформаційних процесів (М. Бутко, 2003), сталого землекористування (М. Лавейкін, 2003), територіальної організації житлово-комунального господарства (Т. Качала, 2002), міського комплексу (Г. Онищук, 2002), територіальної організації ринку цінних паперів (А. Кондрашихін, 2004). Відбувається й переорієнтація економіко-географів до економічних наук, зокрема, В. Захарченком захищено докторську дисертацію та опубліковано монографію «Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України» (Вінниця, 2004). Низка кандидатських дисертацій з економічних наук, які захищено протягом 2001-2007 років, також торкаються предмету суспільно-географічних досліджень – регіонального природокористування, землекористування в регіоні, дослідження територіальних ринків праці, зайнятості населення, трудового та кадрового потенціалу регіону, регіонального продовольчого, агропродовольчого комплексу регіону, регіонального сільськогосподарського землекористування, територіальної організації міського комплексу, міського господарства з головним акцентом на житлово-комунальному господарстві, територіальної організації фінансового ринку, рекреаційного комплексу регіону, регіонального розвитку інноваційної діяльності тощо.

Соціальна географія. Л. Немець опубліковано монографію (2003) та захищено докторську дисертацію (2004) із соціально-географічних основ стійкого розвитку, видано монографію «Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні» (Л. Немець, Я. Олійник, К. Немець, Харків, 2003). У 2008 році захищено докторську роботу з обґрунтування суспільно-географічних засад оцінки якості життя на-

селення І. Гукаловою. Кілька кандидатських робіт стосуються суспільно-географічних аспектів соціальної безпеки регіонів (2006), злочинності (2003), територіальних особливостей соціокультурного розвитку регіону (2007), суспільно-географічного дослідження культурної спадщини (2007). Жодної монографічної та дисертаційної роботи протягом 2001-2007 років не підготовлено з проблем *географії релігії*. Водночас проблеми рівня життя населення регіонів досліджуються у дисертаціях та монографіях, підготовлених економістами, зокрема монографії «Людський розвиток регіонів України» (Е. Лібанова та ін., Київ, 2002).

Політична географія. Питанням регіональної геополітики присвячено докторську дисертацію М. Багрова (2001). За даним напрямом опубліковано монографії «Регіональна геополітика стійкого розвитку» (М. Багров, Київ, 2002), «Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методологій» (М. Дністрянський, Львів, 2003). Кандидатські дисертації захищено з проблем електоральної географії регіону (2002), суспільно-географічних аспектів політичної поведінки населення регіону (2007), а також політико-географічних аспектів формування та функціонування державного кордону (2002).

Управління регіональним розвитком. Різні аспекти суспільно-географічних засад управління регіональним розвитком висвітлено у монографіях «Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект» (М. Пістун, К. Мезенцев, В. Тьорло, Київ, 2004), «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку» (К. Мезенцев, Київ, 2005), «Економіко-географічні аспекти формування вартості територій населених пунктів» (Ю. Палеха, Київ, 2004), науковому виданні «Територіальний соціально-економічний моніторинг в Україні» (Г. Балабанов, В. Вишневський, Київ, 2001), докторській дисертації К. Мезенцева (2006), кандидатських роботах з питань індикативного планування регіонального розвитку САР (2003), суспільно-географічного аналізу адміністративно-територіального устрою регіону (2007), сталого розвитку транскордонних територій (2006), функціонального взєморозвитку

сільської та міської місцевості суспільно-географічного району (2002). Брошуру М. Фащевського «Теорія і практика економічного районування України та шляхи його вдосконалення» (Київ, 2007) слід розглядати як крок назад у теоретичному плані, оскільки у ній спостерігається повернення до наукової категорії «економічне районування» замість «суспільно-географічне районування». Істотною є конкуренція з боку економістів, які широко досліджують питання управління регіональним розвитком та регіональної політики. Зокрема, це докторська дисертація (2002) та монографія «Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації» (Луцьк, 2001) З. Герасимчук, монографії «Регіональна соціально-економічна політика держави» (С. Бандур, Т. Заяць, І. Терон, Київ, 2002), «Регіональне планування: теорія і практика» (Ю. Білоконь, Київ, 2003), «Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (на матеріалах Тернопільської області)» (Львів-Тернопіль, 2002, В. Коломийчук, Л. Шевчук, С. Шульц), кандидатські дисертації з проблем регіональної політики України, управління регіональним розвитком, регіонального прогнозування. Близькою за змістом є монографія фізико-географа К. Позаченюк «Територіальне планування» (Сімферополь, 2003).

Низку суспільно-географічних робіт присвячено вивченню проблем *сталого (стійкого, збалансованого) регіонального розвитку* – докторські дисертації С. Лісовського (2004), Л. Немець (2004), монографії «Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти» (Л. Немець, Харків, 2003), «Основи сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку» (С. Лісовський, Житомир, 2007). Ці ж питання досліджуються і в докторських роботах з економічних наук та відповідних монографіях вищезгаданої З. Герасимчук, «Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика» (Київ, 2003) Л. Масловської (докторська – 2004), кандидатських дисертаціях з регіональних особливостей сталого розвитку адміністративної області.

Кілька кандидатських робіт присвячено дослідженню суспільно-географічних аспектів природно-техногенної безпеки життєдіяльності населення (2004), екологічних проблем міста (2001), територіальної організації еколого-економічного комплексу регіону (2002), розробці суспільно-географічних засад розвитку територій з критичною екологічною ситуацією (2006). Оpubліковано колективні монографії «Суспільно-географічні основи регіонального природокористування» (за редакцією Я. Олійника, Київ, 2006), «Київ як екологічна система: природа – людина – виробництво – екологія» (за редакцією П. Шищенка, Я. Олійника, В. Стецюка, Київ, 2001), «Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки» (Б. Данилишин, В. Ковтун, А. Степаненко, Київ, 2004).

Цікавими у науковому плані є різнопланові кандидатські дослідження нового суспільно-географічного об'єкту – прикордоння (2003), прикордонних регіонів (2005), пограниччя (2005).

Новітнім та перспективним в українській суспільній географії вбачається дослідження впливу глобалізації на розвиток регіонів, здійснене у кандидатській роботі (2005) та монографії «Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України» (Київ, 2007) Є. Маруняк.

Географія зарубіжних країн. За даним напрямом протягом досліджуваного періоду Б. Яценком захищено докторську дисертацію з економіко-географічного дослідження господарства постіндустріальної країни (2001), опубліковано монографії «Структура господарства Японії (економіко-географічне дослідження постіндустріальної країни)» (Б. Яценко, Київ, 2006), «Світове господарство в умовах глобалізації» (за редакцією Я. Олійника, Б. Яценка, В. Бабарицької, Київ, 2004), «Глобальна геоэкономика (трансформація світового економічного простору)» (В. Дергачов, Одеса, 2003). Кілька кандидатських дисертацій торкаються географії Євросоюзу, зокрема, регіональної політики (2005), суспільно-географічного аналізу ролі ЄС у світовому господарстві (2006), геопросторової організації автомобілебудування (2007), а також

присвячені питанням оцінки суспільно-географічних чинників регіональної економічної інтеграції у Північній Америці (2004), територіальної організації господарства країн Південно-Східної та Східної Азії (2004).

Історія суспільної географії. З цієї проблематики опубліковано монографії «Географічна наука в Україні: становлення і розвиток» (Я. Олійник, Н. Краснопольська, Київ, 2007), «Українське географічне краєзнавство: методологія, постаті, практика» (М. Костриця, Житомир, 2006), захищено докторську дисертацію (М. Костриця, 2007), кандидатські роботи з оцінки наукового потенціалу української географії (2006), аналізу суспільно-географічних досліджень українських вчених Галичини у міжвоєнний період (2001), наукової школи академіка М. Паламарчука (2007).

Таким чином, можна зробити висновок, що нині потребують монографічного узагальнення сучасні надбання досліджень українських вчених у галузі географії промисловості, сільського господарства та АПК, транспорту, праці, торгівлі, освіти, тобто більшості традиційних для економічної географії України галузевих дисциплін. Широкого дисертаційного дослідження на рівні кандидатських робіт потребують окремі аспекти соціальної географії, географії туризму, геологістики, а також прикладні дослідження, пов'язані із проблемами управління регіональним розвитком, планування території.

В цілому слід зазначити, що суспільна географія України як наука ХХІ століття має зазнати істотних змін. По-перше, це стосується теоретико-методологічних засад – розширення предметної області, впровадження нових методологічних підходів, переосмислення чинників розвитку суспільно-географічних процесів. Зокрема, як об'єкти новітніх досліджень слід розглядати інформаційне суспільство та явища, пов'язані із його становленням, підземні та віртуальні простори тощо. На ширшу увагу заслуговують окремі напрями соціальної географії – географія способу життя, географія захворювань, географія злочинності, гендерна географія, сакральна географія тощо. Системно-структурний підхід доцільно допов-

нити біхевіористичним, синергетичним, а у наукових дослідженнях оперувати категоріями нелінійності (полілінійності) розвитку, холистичності, перцепційності і т.п. Перспективним вбачається дослідження впливу глобалізації на просторову організацію людської діяльності, формування мережових її форм. По-друге, потребують удосконалення методичні засади суспільно-географічних досліджень. Точніше, існує необхідність подолання їх формалізму, схематичності. Зрозуміло, що нові методи без нової теорії та методології будуть неефективними. По-третє, наукові суспільно-географічні пошуки мають бути спрямовані на розв'язання конкретних проблем практики, давати реальний (а не «паперовий»)

управлінський ефект. Для цього зв'язок вищих навчальних закладів та наукових установ із потенційними «споживачами» їх наукової продукції (регіональними та місцевими адміністраціями, підприємствами, бізнес-структурами) повинен бути тісним та неперервним.

Автор статті усвідомлює, що в одній роботі охопити всі напрями досліджень в українській суспільній географії неможливо, тому частина їх могла залишитися поза увагою. Хотілося, щоб дана стаття примусила фахівців задуматися над практичною цінністю та сучасністю власних досліджень, щоб суспільна географія України стала дійсно наукою XXI століття.

Література

1. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми. – К.: Ніка-центр, 2003. – С. 238-240.
2. Шаблій О.І. Нові підходи до категорії продуктивних сил у науковій рефлексії постіндустріального суспільства // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – С. 14-18.
3. Шаблій О.І. Фундаментальні об'єкти дослідження суспільної географії у класичному, некласичному і постнекласичному вимірах // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – К.: ВГЛ Обрії, 2004. – С. 96-97.
4. Яковчук О. Аналіз розвитку дисертаційних суспільно-географічних досліджень в Україні у 1992-2006 роках // Часопис соціально-економічної географії. – № 3(2). – Харків, 2007. – С. 62-69.

РОЛЬ І МІСЦЕ РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ У ДОСЛІДЖЕННІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглянуто методологічні засади, показано загальні принципи та евристичні можливості історико-географічних реконструкцій.

Ключові слова: історична географія, ретроспективна географія, ретроспективно-географічний аналіз, діахронічний підхід, історико-географічні реконструкції.

В статье рассмотрены методологические основы, показаны общие принципы и эвристические возможности историко-географических реконструкций.

Ключевые слова: историческая география, ретроспективная география, ретроспективно-географический анализ, диахронический подход, историко-географические реконструкции.

The article describes methodological bases, principles and approaches of development of historical geography.

Keywords: historical geography, retrospective geography, retrospective-geographical analysis, diachronical approach, historical-geographical reconstruction.

Уявлення про просторові процеси, явища і закономірності, про їх розвиток є сутнісною складовою сучасної географічної науки. Дослідження закономірностей геопросторових процесів, загальних і конкретних питань організації геопростору набувають з часом все більшого значення, що зумовлено суспільними потребами. Концептуальним виразом цих процесів в сучасній суспільній географії є вчення про територіальні соціально - економічні системи. Важливим аспектом наукових положень про територіальні соціально - економічні системи повинно стати, на нашу думку, дослідження їх історичних форм і типів, закономірностей їх формування і функціонування, напрямків розвитку і трансформації їх внутрішньої структури. Історико - географічний аспект динаміки територіальних соціально - економічних систем передбачає використання (або вироблення) в якості методологічної основи досліджень такої наукової концепції, яка б пояснювала процеси історичного розвитку територіальних структур суспільства.

Географічна причинність сучасних явищ суспільного життя, як зазначав А.Геттнер, відзначається сильною заплутаністю, особливо внаслідок накладання факту історичного розвитку: «Наслідки залишаються навіть тоді, коли причини зникають або змінюються, і тому ці наслідки сумуються та об'єднуються. Географічні причини сучасних умов людини знаходяться, головним чином, в минулому, і сучасне впливає з нього». [5, с.243].

Аналіз досліджень питання. У географічній та історичній літературі дискутувалися питання місця історичної географії у системі наук, визначалися концептуальні основи і методи досліджень. Це насамперед роботи Л.Воропай, Г.Денисика, В.Жекуліна, І.Ковальчука, В.Круля, П.Підгородецького, П.Шищенка, В.Яцунського та багатьох інших [4; 9; 11; 13; 15; 16; 26; 29]. Істотний доробок у дослідження закономірностей суспільно - територіальних процесів у різні історичні періоди внесено істориками - економістами (роботи В.Голобуцького, І.Гуржія, Т.Дерев'янкіна, Є.Карнаухової, Ф.Крохальова, Р.Лівшиця, П.Лященко, Л.Мельника, П.Риндзюньського, С.Струмліна, В.Яцунського та ін.) [7; 8; 10; 14; 18; 19; 20; 22; 24; 25; 29]. Цінність їх робіт полягає у поглибленому дослідженні одного або кількох часових зрізів і простеженні генетичних зв'язків між ними. При цьому об'єктивна складність просторово - часових взаємодій, вивченням яких займається історична географія, залишає відкритим для дискусій питання остаточної приналежності історичної географії до кола природничо - суспільних наук та не менш важливе питання дослідницьких методів та підходів. У зв'язку з цим виникає необхідність з'ясування змісту та рушійних сил процесів трансформації у господарських та поселенських структурах на різних етапах розвитку суспільства, що потребує поглиблення наукових підходів до аналізу різноманітного впливу змін у системі виробничих (суспільних) відносин на стан, характер

та функції основних елементів і підсистем суспільно - географічних систем різних рівнів. У цих аспектах полягає **актуальність** питання. Тому, **метою** цієї статті є показ загальних принципів та евристичних можливостей ретроспективно - географічних реконструкцій суспільно - географічних процесів і явищ минулого.

Ряд дослідників (Л.Воропай, В.Жекулін) [4; 11] в якості об'єкту досліджень історичної географії виділяють історико - географічні системи (ІГС) різних рівнів структурної організації на різних історичних етапах голоцену. В залежності від специфіки об'єкту дослідження знаходяться наукові принципи і підходи. Як поліморфічні та багаторівневі цілісності ІГС мають свою специфіку. У контексті наших міркувань необхідно виділити таку специфічну ознаку ІГС, як їх особливе соціально - економічне значення на різних історичних етапах, їх екологічного, ресурсного, інформаційного та інших потенціалів, що зумовлює доцільність застосування низки принципів та підходів ретроспективно-географічних досліджень. Зокрема, це-принцип комплексності та коеволюційний підхід, що передбачає синхронне вивчення розвитку і територіальної структури природних і соціально-економічних систем. Додатковим науковим підходом можна вважати системно - структурний підхід, який передбачає вивчення ІГС різних історичних етапів як єдиних цілісних систем, природно - територіальних, демосоціальних і виробничих систем, як структурних елементів ІГС, їх підсистем, вивчення зовнішніх і внутрішніх взаємозв'язків і взаємодій [4, с.8-9]. У такому розумінні специфіки об'єкту дослідження історичної географії, сукупність зазначених підходів дозволить виявити особливості розвитку і територіальної структури суспільно - географічних систем різного рівня, які можна визначити як підсистеми ІГС.

Сучасні історико-географічні реконструкції залежать від особливостей дослідницьких підходів до розуміння місця цієї дисципліни у системі природничо - гуманітар-

них наук. На сьогоднішній день запропоновано багато варіантів визначення місця історичної географії у системі природничо - гуманітарних наук, а також внутрішньої структури самої історичної (або ретроспективної географії) географії [1; 9; 11; 13; 15; 16; 23; 26; 29] (рис.1).

Але це питання до сьогодні залишається дискусійним, в основі чого знаходяться об'єктивні обставини. Перша з них – це витoki історичної географії, яка традиційно розглядалася у рамках історії. Такий погляд був властивий від початкових етапів розвитку дисципліни до сьогодні. З самого початку науковці підкреслювали значення історичної географії головним чином для історичних реконструкцій. Тривалий час вона визначалася як допоміжна історична дисципліна [29, с.486, 490].

З іншого боку, це також було пов'язано із нерозробленістю теорії географічної науки, її загальної невиокремленості від інших наук. Крім того, дискусія щодо позиціонування історичної географії у системі історичних і географічних наук є наслідком її міждисциплінарного положення, яке вона зайняла з початку своєї появи, тому у різний час аргументувалася історична або географічна її детермінованість. Так, Е.Б. Алаєв у запропонованій класифікації географічних наук об'єднує їх у систему, в якій виділяються сімейства природничих, суспільствознавчих, теоретичних та допоміжних географічних наук. У сімействі суспільствознавчих географічних наук окреме місце відведено іншим наукам географічного плану, котрі ще не оформилися у "комплекс". Це перш за все географія культури, географія способу життя, етногеографія, політична та історична географія та ін.[1, с. 124].

Подальші спроби визначити місце історичної географії серед інших наук пов'язані із прагненням підсилити географічні аспекти цієї дисципліни, що відбилося у появі варіанту нової назви історичної географії - ретроспективної географії, яка запропонована у роботах В. Круля [15, с.].

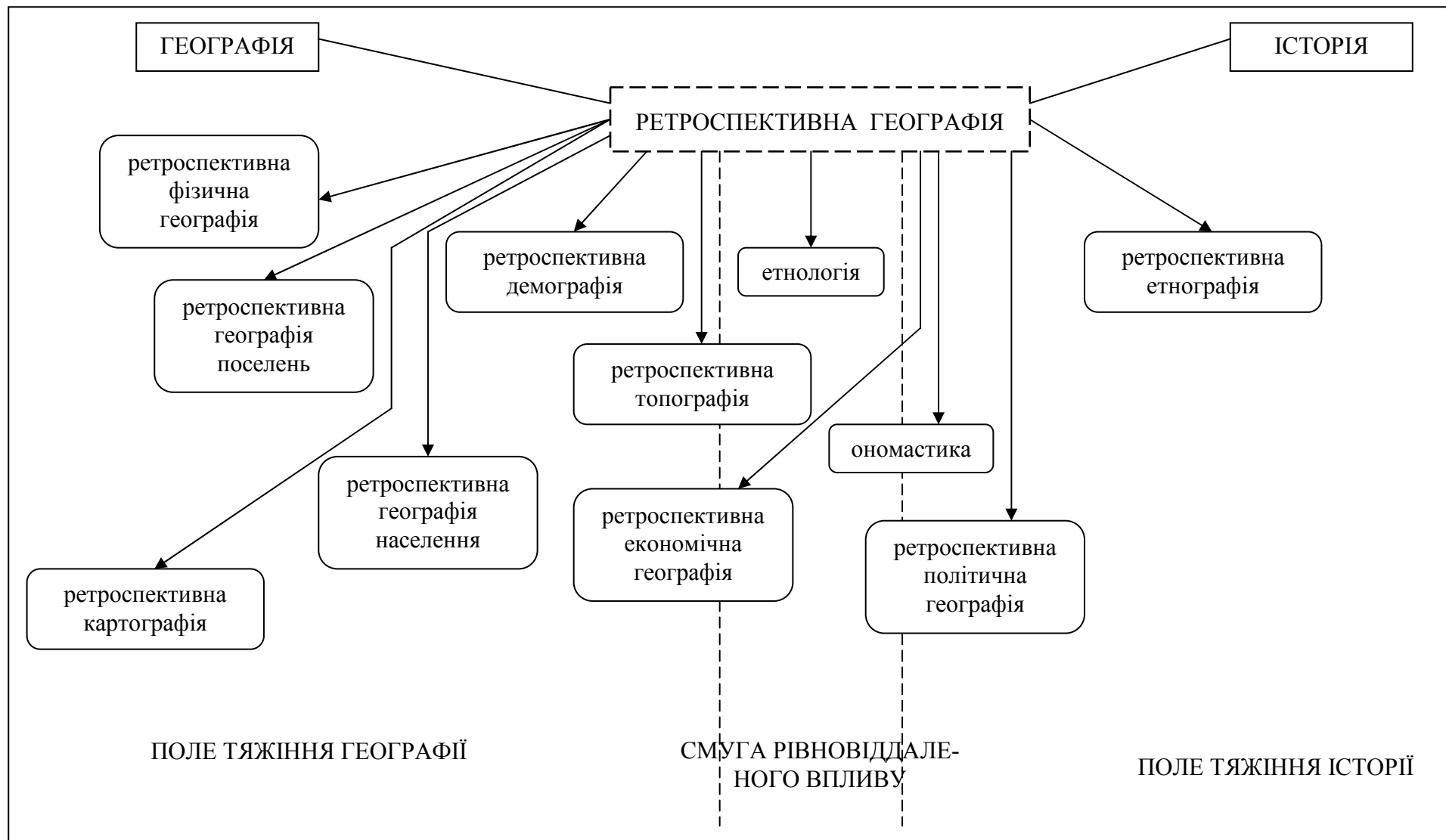

Рис. 1. Структура ретроспективної географії [16, с.32]

На його думку, з урахуванням наукових надбань історичних і географічних напрямків у ретроспективній географії провідним принципом дослідження виступає діахронічний підхід, розроблений саме представниками географічного напрямку, тоді як власне історична географія використовує спосіб історичних зрізів, історико - генетичний, історико - типологічний та історико - системний методи, характерних для історичної науки. Суть діахронічного підходу у ретроспективних дослідженнях полягає у простеженні будь-якого географічного процесу чи явища від його зародження до нинішнього стану розвитку [15, с.12], що дозволяє на основі пізнання генетичних і структурно - динамічних аспектів розвитку об'єктів більш повно реалізувати прогностичні функції географічної науки. Отже, в якості основних критеріїв виділення ретроспективної географії пропонується вважати певні методи досліджень та "наскрізний" підхід у часовому вимірі географічних об'єктів. Структура ретроспективної географії показана на рис. 1 [16, с.32]. Наведена схема відображає її зв'язки із системою географічних та історичних наук. Тут, на наш погляд, важливим

методологічним аспектом є показ ступеня наближеності або рівновіддаленості різних гілок історичної географії від географічних та історичних дисциплін. При цьому з нашої точки зору необхідно уточнити дану схему, запропонувавши перемістити ретроспективну картографію до смуги рівновіддаленого впливу між полем тяжіння історії та географії. Ці міркування ґрунтуються на уявленнях про допоміжну роль картографії до інших наук, що проявляється у використанні картографічних моделей у дослідженнях як географічних, так і історичних явищ.

Тому при визначенні місця ретроспективної географії у системі природничо - гуманітарних наук ми пропонуємо використати генетичний підхід, який передбачає показ послідовності виокремлення історичної, а згодом і ретроспективної географії, але з урахуванням зв'язків з іншими дисциплінами. Поділяючи думку Голікова А.П., Олійника Я.Б. та Степаненка А.В. щодо приналежності історичної географії до кола галузевих - комплексних географічних наук у рамках суспільної географії [6, с.14-15], ми пропонуємо наступну схему структури та зв'язків історичної географії (рис. 2).

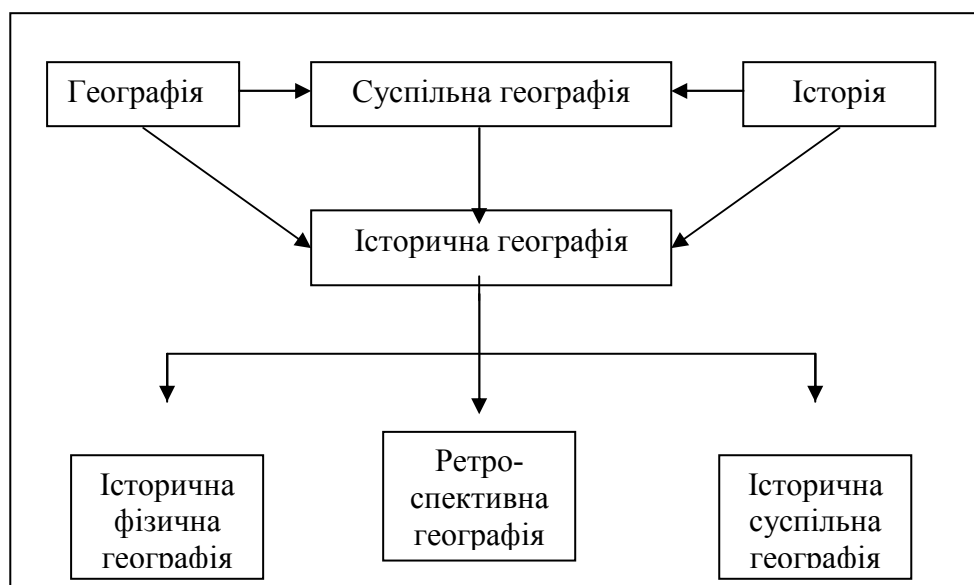

Рис. 2. Ретроспективна суспільна географія у системі природничо-гуманітарних наук

У наведеній схемі ми намагалися відобразити генетичні зв'язки історичної географії через суспільну гілку географічної науки з географією в цілому та історією. Зв'язок з історичними дисциплінами у даному випадку відображує не лише один із

витоків історичної географії, але й включає у себе відповідні зв'язки по лінії економічних дисциплін, які разом з географією слугують важливим теоретичним підґрунтям для розвитку сучасних історико - географічних концепцій. Системність географічної

науки зумовлює також комплексний характер історичної географії, який вона набуває на сучасному етапі свого розвитку, перетворюючись у галузеву - комплексну науку з використанням системного підходу до пізнання географічних об'єктів і явищ. Тому ми показали рівнозначний зв'язок ретроспективної географії з історичною фізичною та історичною суспільною географією. Генетичні витоки ретроспективної географії у наведеній схемі підкреслюють її зв'язок з історичною географією, яка є вихідною основою подальшої ретроспективно - географічної диференціації.

З ускладненням дослідницької практики та з розвитком географічної науки, її диференціацією, виникла потреба у розробці просторових аспектів суспільних і природних явищ, що складає тематичний зміст і проблематику географії. Тривалий час історична географія використовувала результати досліджень та методологічний апарат суміжних дисциплін, що характерно для етапу накопичення фактологічної бази дисципліни, виявлення і постановки основної її проблематики. Відповідно основним науковим методом дослідження виступав переважно емпірично - гіпотетичний спосіб інтерпретації даних. На сучасному етапі розвитку як історичної, так і особливо географічної науки, історична географія вступає у фазу становлення і зміцнення самостійного статусу з виробленням власного об'єкту, предмету, частково методів дослідження, що в умовах подальшого розвитку міждисциплінарних контактів перетворюють історичну географію з пасивного "споживача чужих ідей в активного творця нових напрямків науки" [15, с.28].

Відповідно різним бачиться і основне завдання історичної географії у представників історичного та географічного (зокрема, суспільно - географічного) її напрямків. Перші визначали завдання історико - географічних реконструкцій виходячи із загальної структури дисципліни, не враховуючи конкретні специфічні проблеми окремих її частин. В економіко - географічних працях традиційно місце історико-географічних пошуків визначалося в якості вступу, необхідного для більш повного розуміння сучасного стану суспільно-географічних об'єктів.

Важливість таких розділів у роботах, присвячених економіко - географічним характеристикам, не викликає сумнівів. Вона доведена як науковою, так і навчально - методичною практикою, на що неодноразово зверталася увага у роботах М.Баранського [2, с.93-94]. Економіко - географи (Д.Пінхенсон) наголошували на необхідності вивчення послідовного ходу формування просторової структури, основних закономірностей і проблем розміщення виробництва стосовно конкретної історичної обстановки минулих епох.

Проте, як зазначається у літературі, для ретроспективних економіко - географічних досліджень характерним є переважна увага в аналізі історії саме сучасних об'єктів [11, с.16]. У зв'язку з цим слушним є наголос на більш глобальний аспект питання – обґрунтування історичного характеру самої географії в цілому, не кажучи вже про історичну її гілку. Без розгляду історичних питань, без діахронічного підходу до природних чи суспільних явищ, що передбачає простеження їх дії впродовж усього часу функціонування, залишиться географією сьогодення, завданням якої стане принцип фотоапарату [12, с. 13-14]. Отже, для більш ґрунтовного вивчення географічних об'єктів залишається необхідним подальше поєднання часових зрізів, розроблених історичною наукою та діахронічного підходу, застосування якого становить відмінну ознаку ретроспективно - географічних підходів.

Зосередження уваги при проведенні ретроспективного аналізу явищ і процесів переважно на окремих часових періодах є ознакою історичного напрямку у географічних дослідженнях, тоді як наскрізний аналіз їх розвитку виступає головною умовою географічної належності ретроспективних розвідок. На наш погляд, для більш повного наукового аналізу необхідне поєднання принципів географічної діахронічності та історичності. Останній потрібно розуміти та застосовувати в розрізі окремих великих суспільно - історичних та економічних періодів суспільного розвитку, оскільки кожному з цих історичних епох притаманні певний рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, власні закономірності

взаємодії природи і суспільства, а також процеси суспільно - географічного системотворення. Наприклад, специфічні закономірності суспільно - географічних процесів характерні періоду привласнюючого та відтворювального господарства, а у межах останнього – первіснообщинній, рабовласницькій, феодальній та капіталістичній формаціям. У даному випадку більш ґрунтовне наукове значення набуває «правило тріади», яке застосовується у природничих та суспільно - географічних, зокрема, історико - географічних дослідженнях. У зв'язку з цим, усі суспільно - географічні явища, об'єкти та їхні системи (а також між системні утворення, наприклад, «природа-соціум»), можна умовно розділити на дві категорії: сучасні існуючі і успадковані та зниклі, які характерні були лише певним часовим відрізком, і які припинили своє існування, виконавши свої функції. Але розвиток окремих географічних явищ, об'єктів та цілих суспільно - географічних систем, характеризується одночасною присутністю у їх структурі елементів відживаючих, елементів, типових для зрілого стану систем, та елементів, характерних для майбутніх їх станів. У цьому проявляється діалектичний характер руху і розвитку світу. Діахронічний підхід дозволить прослідкувати цю діалектику формування природних та суспільних систем протягом всього періоду їх існування. Крім цього активно застосовуються ретроспективний аналіз та картографічні методи досліджень. На думку К.К. Маркова, картографічний та палеогеографічний (по суті це-історичне ландшафтознавство) методи мають характер наскрізних, котрі інтегрують окремі напрямки географії та поєднують "багатоманіття у єдності", що дозволяє успішно вирішувати пряме завдання географічної науки - досліджувати зв'язки між компонентами природи земної поверхні [21, с.36-37, 43].

Отже, на нашу думку, подальші перспективи обґрунтування географічної гілки історичної географії пов'язані із загальними уявленнями про структуру географічної науки в цілому та суспільної географії зокрема. Підтримуючи географічну приналежність історичної географії (у термінології ретроспективної географії), при визначенні

її місця у системі наук про природу і суспільство, ми виходили із сучасних поглядів на географію як комплексної міждисциплінарної області знань, де відбувається тісна взаємодія природничих і суспільних наук [27, с.18]. Суспільна географія при цьому входить разом із фізичною географією до комплексу географічних наук, маючи спільні завдання, підходи, предметний кут зору та методичну базу. З іншого боку, оскільки суспільна географія одночасно є суспільною наукою, вона використовує низку економічних і соціальних методів пізнання суспільства, людини, її виробничої діяльності у контексті вирішення власних завдань. У зв'язку з цим, ретроспективний аспект (або частина) географії є необхідною складовою як у її природничій, так і суспільній гілках.

Відповідно до цього, теоретико - методологічна база ретроспективної географії включатиме у себе використання історичного підходу у його широкому сенсі. На практиці це означає врахування особливостей соціально - економічних законів, які діють на певному етапі суспільного розвитку. Економічні закони розвитку соціуму, загальний рівень розвитку продуктивних сил, зумовлюючи характер і спосіб взаємодії природи і суспільства, визначають у кінцевому випадку і специфіку суспільно - територіальних процесів, співвідношення між зміненими та успадкованими елементами галузево - функціональних і територіальних структур господарства та населення. Тому для подальших ретроспективних досліджень у галузі суспільної географії і враховуючи схему структури суспільної географії Голікова А.П., Олійника Я.Б. та Степаненка А.В.[6, с.14-15], ми пропонуємо свій схематичний варіант поля взаємодії ретроспективної географії з іншими гілками історичної географії, які впливають на системний підхід та на збагачення історико - географічних знань, розробку концепцій і теоретичних обґрунтувань (рис. 3).

Істотна роль поєданого історичного та географічного підходів у регіональних дослідженнях відмічалася у французькій географії (П.Біро, Ж.Дреш, П.Жорж, А.Ежальбер та ін.), школа якої традиційно характеризувалася тісними зв'язками з історією. На думку Ж.Дреша, неможливо зро-

зуміти проблеми економічного розвитку без поєднання географічного та історичного підходів [3, с.194]. Даний підхід ми використали при дослідженні формування суспіль-

но - географічної системи Полтавського історико - географічного краю у період становлення індустріального суспільства.

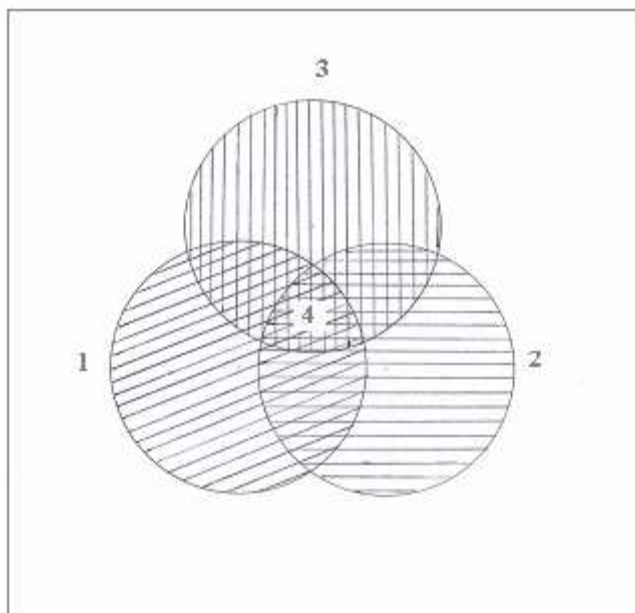

Рис. 3. Поле взаємодії ретроспективної географії: 1) Історична фізична географія; 2) Історична суспільна географія; 3) Ретроспективна географія; 4) Поле взаємодії.

Аналіз територіальних аспектів господарства Полтавської губернії ми проводили, розглядаючи останню в складі більшої регіональної одиниці - економічного району (Малоросійський регіон за сіткою районів П.П. Семенова Тянь-Шанського) [28, с.356], який мав низку спільних рис господарського розвитку та економічної структури. При цьому ми порівнювали розвиток галузевих і територіальних структур Полтавської губернії з аналогічними тенденціями у Центрально - Промисловому районі, де процеси становлення капіталістичних форм господарства відбувалися за найбільш «класичною» схемою, і який тому послужив для нас своєрідним «еталоном».

Суспільно - економічні процеси епохи індустріалізації наклали помітний відбиток на галузеву і територіальну організацію промисловості Полтавського ІГК. В основі трансформаційних процесів у промисловій підсистемі Полтавського ІГК знаходиться комплексна дія чинника суспільних відносин у поєднанні з іншими чинниками природного і економічного характеру, спільних для макрорегіону Лівобережної України.

У зв'язку з цим зростає значення порівняльного методу, зокрема, порівняльно - типологічного. Окрім загального значення даного методу для географії як науки з обмеженими можливостями експерименту, який заміщується спостереженням, існують додаткові умови підвищення ефективності порівнянь. Вони полягають насамперед у доборі об'єктів порівняння та комплексності його проведення, тобто, з урахуванням максимальної кількості взаємозв'язків, або з

урахуванням головних функціонально пов'язаних між собою ознак. В даному випадку, оскільки особливості розвитку у Центрально - Промисловому районі були багато в чому подібними до тенденцій капіталістичної динаміки найбільш розвинених регіонів Західної Європи, доцільно проводити порівняння Центральної Промислової області з високим рівнем розвитку капіталізму із однотипними районами Європи і навпаки [17].

Головний зміст соціально-економічних процесів даного періоду – розклад кріпосницьких відносин і розвиток капіталізму, а також основні особливості цих процесів у Росії – керованість (реформи

“зверху”), нерівномірність перебігу у часі, просторі та в рамках окремих секторів економіки (у промисловості, сільському господарстві, транспорті) визначатиме і логіку аналізу. Історико - географічний аналіз передбачає врахування умов кризи кріпосного ладу і всієї феодальної економічної системи окремо по кожному з її основних елементів. Регіональна диференціація соціально - економічних процесів впливала в тому числі на географічні форми їх прояву. На цьому можна базувати географічний підхід до аналізу територіальних структур населення і господарства в даний період.

Висновок. Таким чином, ретроспективно - географічний підхід до аналізу географічних об'єктів і явищ необхідно поєднувати з методами історичних зрізів. Для більш повного наукового аналізу потрібне поєднання принципів географічної діахронічності та історичності. Останній потрібно

розуміти та застосовувати в розрізі окремих великих історичних періодів суспільного розвитку, оскільки кожному з цих історичних епох притаманні певний рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, власні закономірності взаємодії природи і суспільства, а також процеси суспільно - географічного системоутворення. Розвиток окремих географічних явищ, об'єктів та цілих суспільно - географічних систем характеризується одночасною присутністю у їх структурі елементів відживаючих, елементів, типових для зрілого стану систем, та елементів, характерних для майбутніх їх станів. У цьому проявляється діалектичний характер руху і розвитку світу. Діахронічний підхід дозволить прослідкувати цю діалектику формування природних та суспільних систем протягом всього періоду їх існування.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь. - М.: Мысль, 1983.- 350 с.
2. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. М.: Географгиз, 1956.-366с.
3. Баттиммер А. Путь в географию: Пер. с англ./Ред. и послеслов. Л.Р.Серебряного.- М.: Прогресс, 1990.-440 с.
4. Вороний Л.И. Историческая география: методологические основы и проблемы// Исторична географія: початок ХХІ сторіччя./Зб. наук. праць. - Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007.- С.7-14.
5. Геттнер А. География, её сущность и методы./Под ред. Н.Н. Баранского. - М, 1930.- 400с. 6. Голиков А.П. та ін. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А.П.Голиков, Я.Б. Олійник, А.В.Степаненко.-К.: Либідь, 1996.-320 с.
7. Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР. Дожовтневий період. Навч. посіб. для студ. економіч. спец. вузів.-К.: Рад. школа, 1970.-298 с.
8. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ століття.-Київ, Держполітвидав УРСР, 1954.-451с.
9. Денисик Г.І. Роздуми на захист історичної географії// Исторична географія: початок ХХІ сторіччя./Зб. наук. праць. - Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007.- С.3-7.
10. Деревянкін Т.І. Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії. - К.: Наукова думка, 1975.-279 с.
11. Жекулин В.С. Историческая география: Предмет и методы.- Л.: Наука, 1982.- 224 с.;
12. Карнаухова Е.С.Размещение сельского хозяйства России в период капитализма (1860-1914 г.г.)-М.: Изд.-во АН СССР, 1951,-215 с.
13. Ковальчук І.П. Сучасна українська історична географія: структура, методи досліджень, перспективні напрями// Исторична географія: початок ХХІ сторіччя./Зб. наук. праць. - Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007.- С.19-28.
14. Крохалев Ф.С. Осистемах земледелия. Исторический очерк.-М.: Сельхозгиз, 1960.-431 с.;
15. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія.-Чернівці: Рута, 2004.-382 с.
16. Круль В.П. Ретроспективна географія: структура, завдання та особливості// Исторична географія: початок ХХІ сторіччя./Зб. наук. праць. - Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007.- С.28-40.

17. Ленин В.И. Развитие капитализма в России. Процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности.-М.: Политиздат, 1986.-XII, 610 с.
18. Лившиц Р.С. Очерки по размещению промышленности СССР.-М.:Госполитиздат,1954.-360 с.
19. Лившиц Р.С. Размещение промышленности в дореволюционной России. - М.: Изд.-во АН СССР,1955.-295 с.
20. Лященко П.І. Історія народного господарства СРСР.Т.1-2.-К.:Держполітвидав, 1951.-Т.1: Докапіталістичні формації.-1951.-635 с.; Т.2:Капіталізм.-690 с.
21. Марков К.К. Два очерка о географии.- М.: Мысль, 1978.- 125 с.
22. Мельник Л.Г. Технічний переворот на Україні у ХІХ столітті.-Київ, Вид-во Київського ун-ту, 1972.-240 с.
23. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник.- К,: Вища школа, 1996.-231 с.
24. Рындзюнский П.Г. Крестьянская промышленность в пореформенной России (60-80-е годы ХІХ в.). – М.: Наука, 1966. – 261 с.;
25. Струмилин С.Г. Очерки экономической истории России и СССР.-М.: Наука, 1966.-514 с.
26. Шищенко П.Г., Муніч Н.В. Історія географії та історична географія: галузі науки і навчальні дисципліни// Історична географія: початок ХХІ сторіччя./Зб. наук. праць. - Вінниця, ПП «Видавництво «Теза», 2007.- С.14-18.
27. Экономическая и социальная география СССР. В 2-х т. Т.1. Общая часть курса. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по геогр. спец./ В.Я. Ром, М.А. Валесян, Э.Г. Григорьева и др.; Под ред. В.Я. Рома.- М.: Просвещение, 1986.- 351 с.
28. Экономическая и социальная география в СССР: История и современное развитие: Кн. Для учителя/ Сост. Т.Е. Губанова. - 2-е изд., перераб. - М.: Просвещение, 1987.- 542 с.
29. Яцунский В.К. Историческая география. История её возникновения и развития в веках.- М.: Изд.-во АН СССР, 1955.-332 с.

СУЧАСНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Запропонована класифікація видів інформаційної діяльності за технологічними ознаками. Запропоноване поняття інформаційно-технологічного циклу.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна діяльність, інформаційні ресурси, інформаційні продукти, інформаційно-технологічний цикл.

Владимир Грицевич. СОВРЕМЕННАЯ ИНФОРМАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СВЕТЕ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ. Предложена классификация видов информационной деятельности по технологическим признакам. Предложено понятие информационно-технологического цикла.

Ключевые слова: информационное общество, информационная деятельность, информационные ресурсы, информационные продукты, информационно-технологический цикл.

Volodymyr Grytsevych. MODERN INFORMATIVE ACTIVITY IN THE LIGHT OF HUMAN GEOGRAPHICAL RESEARCHES. Classification of types of informative activity is offered on technological signs. The concept of informatively technological cycle is offered.

Keywords: information society, information activity, information resources, information products, informativel technological cycle.

Вступ. Формування та розвиток інформаційного суспільства справляє великий вплив на різні сторони суспільного життя. З одного боку підвищується роль і значення інформації (та всього, що з нею пов'язане), з другого боку виникає рефлексія і зростає інтерес науки (зокрема суспільної географії) до нових явищ [1]. Проф. Немець К.А. [3] запропонував зв'язок добутої суспільством інформації з соціальними потребами суспільства. Він також виділяє такі різновиди інформації як структурна, оперативна, керуюча і стверджує їх неперервне взаємоперетворення в процесі природокористування. Цікавим і важливим на думку автора є перелік функцій, які виконує соціальна інформація. Це комунікативна, керуюча, науково-пізнавальна, регулятивна і навчально-виховна функції. Робота з інформацією (інформаційна діяльність) проникла у всі сфери суспільного життя [2,4].

У наш час суспільна географія поступово піднімається від вивчення територіальної організації виробництва до вивчення геопросторової організації діяльності людини. Поняття діяльності є дуже широким і воно має великий науковий потенціал для суспільно-географічного вивчення. Одним із найсучасніших видів діяльності є інформаційна діяльність, хоча різні операції з інформацією людство виконувало у всі часи свого існування.

Сьогодні робота з інформацією (або інформаційна діяльність) проникла у всі

сфери суспільного життя. Значно інформатизувалисть традиційні види людської діяльності, виникли і успішно розвиваються нові види. Частково ці види відображені в класифікації КВЕД, однак ця класифікація призначена для практичних економічних потреб, причому з певним часовим відставанням, і не є досконалою з наукової точки зору та для потреб наукових досліджень.

Метою цього дослідження є впорядкування і спроба першої класифікації видів інформаційної діяльності за технологічними ознаками.

Результати дослідження. На нашу думку сьогодні потрібно говорити про розвинуту інформаційну діяльність людства і в зв'язку з цим можна виділити певні рівні інформаційної діяльності.

У першу чергу ми поділяємо інформаційну діяльність на три великих класи:

1. Діяльність, пов'язана з інформаційними ресурсами.
2. Діяльність, пов'язана з перетворенням інформаційних ресурсів у продукти.
3. Діяльність, пов'язана з інформаційними продуктами.

Розглянемо названі класи детальніше.

1. *Діяльність, пов'язана з інформаційними ресурсами.* Вона включає по-перше пошук, добування та збирання інформаційних ресурсів, по-друге їх нагромадження, зберігання та впорядкування.

Конкретно сюди переважно належать аудит, маркетингові дослідження, діяльність

інформаційних агентств, медична діагностика, розслідування та дізнання, моніторинг, архівна та бібліотечна діяльність, створення банків даних, окремі функції

державного управління, діяльність житлово-експлуатаційних управлінь, водо- електро- та газорозподільних служб, діяльність виборчих комісій.

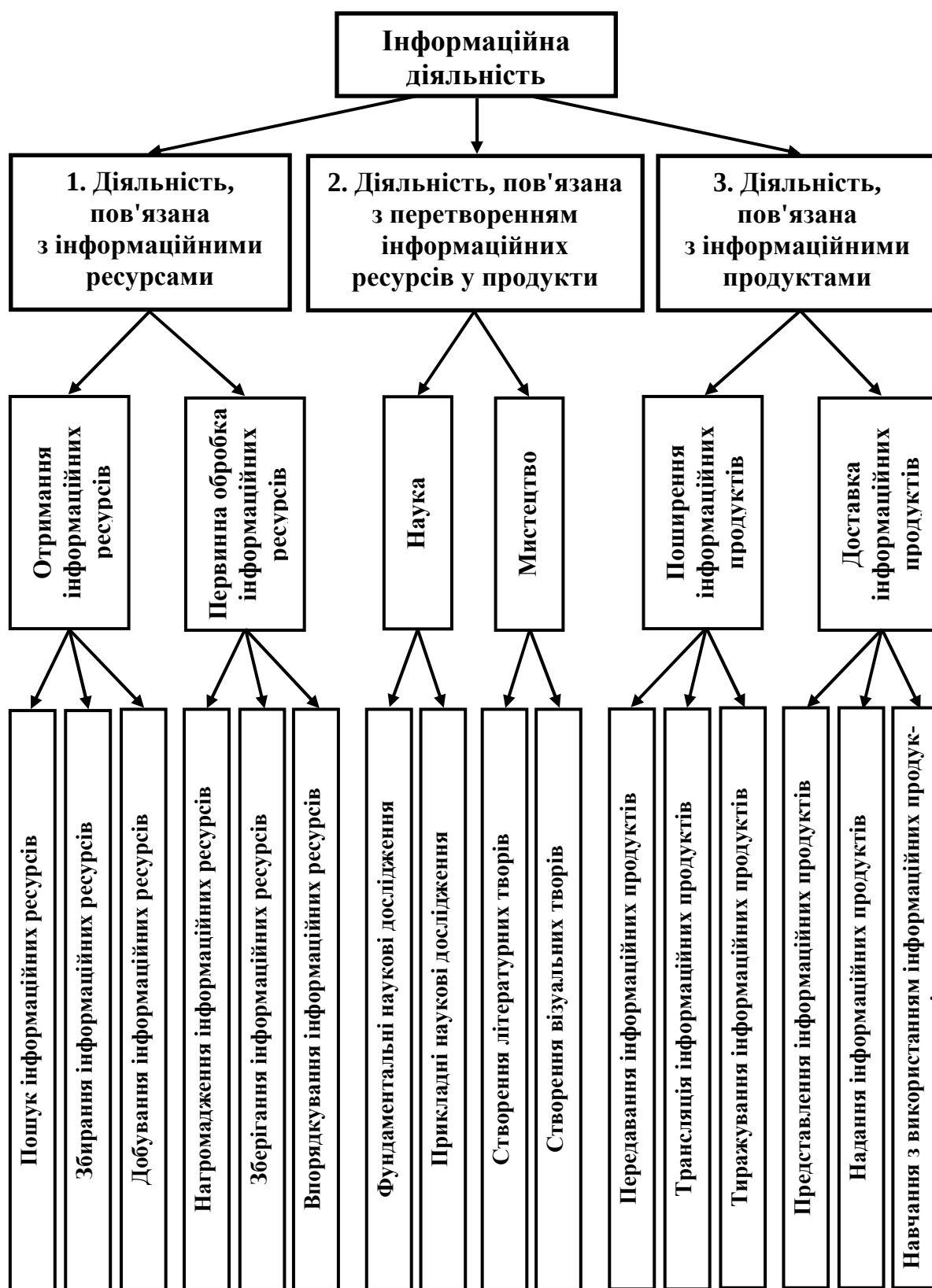

Рис. 1. Класифікація рівнів інформаційної діяльності

2. *Діяльність, пов'язана з перетворенням інформаційних ресурсів у продукти.* Інформаційні продукти створюють переважно у сферах науки та мистецтва. Тому сюди переважно належить діяльність науково-дослідних та проектних інститутів, наукова діяльність вищих навчальних закладів, що здійснюють фундаментальні та прикладні дослідження, розробка програмного забезпечення, обробка даних на ЕОМ, перекладацька діяльність, літературна діяльність, журналістика, створення радіо та телевізійних програм, комп'ютерна графіка, Web-дизайн.

3. *Діяльність, пов'язана з інформаційними продуктами.* Вона включає передавання, трансляцію, тиражування інформаційних продуктів, представлення, надання, інформаційних продуктів використання їх з метою навчання у сфері освіти.

Сюди ми переважно відносимо видавничу діяльність (видання книг, газет, журналів, звукозаписів), поліграфічну діяльність, тиражування звукозаписів, відеозаписів, програмного забезпечення, діяльність пошти, всі види зв'язку, передавання звуку, зображення, даних, трансляцію радіо та телевізійних програм, комп'ютерні телекомунікації, глобальні мережі, діяльність провайдерів, всі види рекламної діяльності, діяльність музеїв, виставок, художніх салонів, театрів, концертних залів, кінотеатрів, цирків, будинків культури, бізнес-консультації, консалтинг, нотаріальні та адвокатські послуги, консультації з питань здоров'я, підбір та забезпечення персоналу, навчання та консультації з автосправи, навчання та консультації з питань краси, косметики, візажу, діяльність служб знайомств, надання різноманітних довідок, середню світу, вищу освіту, підвищення кваліфікації, підготовку спеціалістів вищої кваліфікації.

Перелік видів діяльності у названих трьох класах сьогодні ще не можна назвати повним і всеохоплюючим. У процесі подальших досліджень він звичайно буде поповнюватись, вдосконалюватись і уточнюватись.

Потрібно по-перше сказати, що уважний розгляд кожного з наведених конкрет-

них практичних видів інформаційної діяльності показує, що жоден з них не зводиться до якогось одного рівня інформаційної діяльності, тобто кожен об'єднує в собі декілька наведених вище рівнів. У зв'язку з цим деякі сфери людської діяльності навіть важко однозначно віднести до певного рівня. По-друге, кожна сфера діяльності, включаючи інформаційну, має певну закономірну територіальну розгортку і тому є цікавою з точки зору суспільної географії.

Саме ці два фактори переконливо доводять, що для адекватного суспільно-географічного вивчення інформаційної діяльності суспільства потрібно брати до уваги існуючі ланцюжки окремих конкретних видів інформаційної діяльності. Саме так ми приходимо до поняття інформаційно-технологічного циклу (ІТЦ). Це поняття має певну аналогію з поняттям енерговиробничого циклу, яке було запроваджене Н.Колосовським у 1947 році, однак воно має і певні відмінності. Ці відмінності відображають специфіку інформаційної діяльності і зумовлюються як мінімум двома причинами. По-перше, інформаційна діяльність відноситься не до сфери матеріального виробництва, а до сфери послуг. По-друге, сама інформація як певна віртуальна субстанція має дещо інші властивості, ніж енергія.

Визначимо **інформаційно-технологічний цикл** досліджуваного територіального об'єкта як сукупність інформаційних процесів, що на ньому послідовно розгортаються, починаючи від добування первинних інформаційних ресурсів і завершуючи наданням інформаційних продуктів кінцевому споживачу. У цій дефініції визначення ІТЦ прив'язане до досліджуваного рівня територіальних об'єктів для того, щоб можна було розглядати його на різних ієрархічних територіальних рівнях, оскільки ланцюжок ІТЦ може розгортатись як в межах підприємства сфери послуг, так і в межах регіону.

Виходячи із сказаного раніше, до ІТЦ увійдуть конкретні операції пов'язані з пошуком і добуванням інформаційних ресурсів, їх збиранням і впорядкуванням, нагро-

мадженням і зберіганням інформаційних ресурсів, їх аналізом і переробкою, створенням нових інформаційних продуктів, їх

тиражуванням і передаванням, представленням і наданням інформаційних продуктів споживачам.

Таблиця 1

Зв'язок інформаційної діяльності з рівнем поселення в системі розселення

№	Рівень поселення в системі розселення	Приклади інформаційної діяльності
1	Столиця	Всі види інформаційної діяльності
2	Обласний центр, центр АР, місто загальнодержавного підпорядкування	аудит, маркетингова діяльність, консалтинг, діяльність вузів, науково-дослідних установ, архівів, інформаційних агентств, створення радіо і телевізійних програм, видавнича і поліграфічна діяльність, діяльність провайдерів телекомунікацій та операторів зв'язку
3	Місто обласного підпорядкування	
4	Районний центр	нотаріальні та адвокатські послуги, розслідування та дізнання, бібліотечна діяльність, діяльність закладів культури, трансляція радіо та телевізійних передач, вторинна медична діагностика
5	Місто районного підпорядкування, селище міського типу	
6	Село (селище) з сільрадою (селищною радою)	діяльність органів територіального управління та самоврядування, інформаційна діяльність житлово-комунальних служб, діяльність закладів середньої освіти, первинна медична діагностика, діяльність виборчих дільниць, кінцева доставка і споживання інформаційних продуктів засобами масової інформації.
7	Підпорядковане село або хутір	

Запропонований підхід дає змогу підійти до вивчення інформаційної діяльності з суспільно-географічних позицій. Інформаційно-технологічні цикли певним чином організовані в просторі, бо залежить від існуючої територіальної ієрархічної структури суспільства. Вони закономірно локалізовані в певних географічних пунктах, характеризуються тяжінням до певних суспільно-географічних утворень, мають властивість до виникнення певних функціонуючих територіальних поєднань [5].

Розглянемо деякі суспільно-географічні аспекти інформаційної діяльності. В першу чергу потрібно відзначити, що окремі ланки ІТЦ мають досить чітку прив'язку до певних рівнів поселень в ієрархії системи розселення. Зрозуміло, що одне тільки це дає цілком визначену територіальну розкладку інформаційної діяльності, яку можна картографувати і вивчати відомими суспільно-географічними методами.

Для поселень з низьким ієрархічним рівнем характерні такі види інформаційної діяльності як діяльність органів територіального управління та самоврядування, ін-

формаційна діяльність житлово-комунальних служб, діяльність закладів середньої освіти, первинна медична діагностика, діяльність виборчих дільниць, кінцева доставка і споживання інформаційних продуктів засобами масової інформації та інші.

Для середнього рівня поселень додаються такі види інформаційної діяльності: нотаріальні та адвокатські послуги, розслідування та дізнання, бібліотечна діяльність, діяльність закладів культури, трансляція радіо та телевізійних передач та інші.

Для поселень з високим ієрархічним рівнем додаються такі види інформаційної діяльності: аудит, маркетингова діяльність, консалтинг, діяльність вузів, науково-дослідних установ, архівів, інформаційних агентств, створення радіо і телевізійних програм, видавнича і поліграфічна діяльність, діяльність провайдерів та інші.

Нижче (Рис. 2,3) показані приклади ІТЦ в науці та радіотележурналістиці.

Висновки. Інформаційна діяльність у формі інформаційно-технологічних циклів виявляє низку суспільно-географічних закономірностей.

По-перше, це закономірності, які пов'язують географічні чинники з формуванням, територіальною локалізацією та розвитком ІТЦ. Інколи доводиться чути, що в інформаційну епоху нібито втрачають своє значення традиційні географічні закономір-

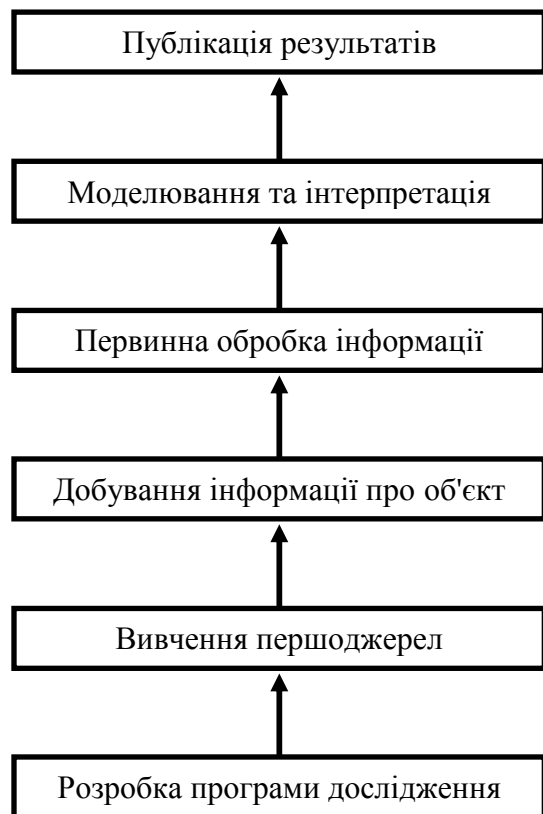

Рис. 2. ІТЦ в науці

По-друге, це закономірності територіальної структурності ІТЦ, оскільки сфера послуг, до якої вони переважно належать, характеризується просторовими властивостями типу ґраток В.Кристаллера. Тут також спрацьовує відома істина про те, що нове – це добре забуте старе. Хоча теорії В.Кристаллера, А.Льоша та В.Ізарда були створені ще в глибині індустріального суспільства, саме тепер приходить час їх наукової затребуваності (на новому рівні нашого розуміння світу).

По-третє, можна говорити про закономірності територіальної відповідності ІТЦ певним суспільно-географічним утво-

рості. Однак простий погляд на те, де територіально локалізуються провайдери та оператори телекомунікаційних послуг і де локалізуються їх споживачі, переконує в непорушності головних суспільно-географічних підходів.

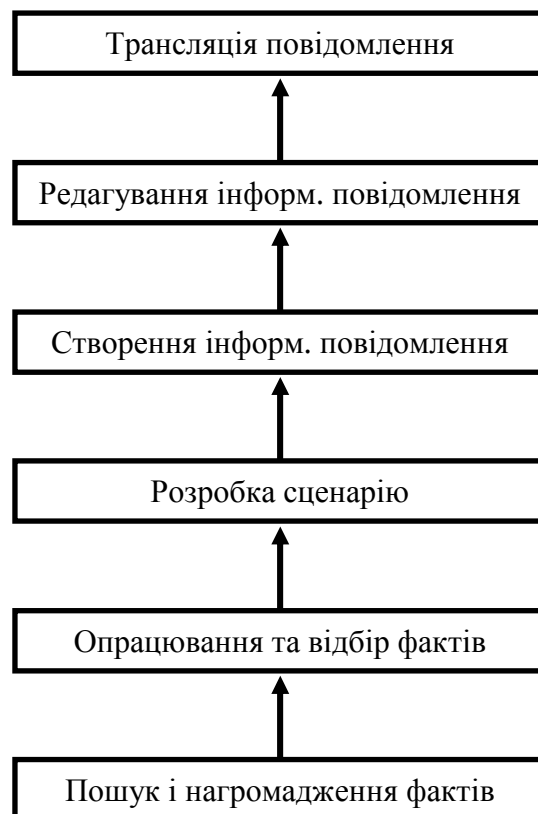

Рис. 3. ІТЦ в журналістиці

ренням. ІТЦ створюються людьми і створюються для людей. Одне лише це свідчить про їх глибоку пов'язаність із різноманітними суспільними структурами, що неминуче проявляє себе у формі територіальної пов'язаності.

По-четверте, для ІТЦ, як динамічних об'єктів, властиві функціональні закономірності, що описують особливості їхньої динаміки. Загальновідомими є закономірності динаміки як традиційних так і найсучасніших видів інформаційної діяльності, які представляють у вигляді експоненціального зростання кількості інформації, кількості публікацій, потужності комп'ютерів та інші.

Література

1. Багров Н.В. География в информационном мире. – Симферополь, 2004.
2. Грицевич В.С. Развитие информационного общества в Украине в контексте европейских интеграционных процессов // Проблемы европейской интеграции и трансграничного сотрудничества. Материалы II Міжнародної науково-практичної конференції. – Луцьк: РВВ Вежа, 2005. – С.474-476.

3. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем. –Х., 2005.
4. Социально-экономические проблемы информационного общества / Под. ред. д.э.н., проф. Л.Г.Мельника. –Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005.
5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. –Львів:Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

УДК 911.3

Юрій Качаєв

ПРИНЦИПИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розроблено принципи територіального розвитку інвестиційної сфери. Найважливішим з них є принцип комплексності, який передбачає комплексний підхід до інвестування та врахування внутрішніх і зовнішніх аспектів функціонування інвестиційної діяльності. Обґрунтовано напрями удосконалення територіальної організації інвестиційної діяльності в Україні. Наголошено на важливості не тільки обґрунтування стратегій інвестиційної діяльності в окремих регіонах, але й вироблення принципових рішень щодо територіального розвитку інвестиційної сфери України в цілому.

Ключові слова: принципи та напрями вдосконалення, територіальна організація, інвестиційна діяльність, регіональний розвиток, інвестиційна привабливість регіонів.

Юрий Качаев. ПРИНЦИПЫ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ. Разработаны принципы территориального развития инвестиционной сферы. Важнейшим из них является принцип комплексности, который предусматривает комплексный подход к инвестированию и учету внутренних и внешних аспектов функционирования инвестиционной деятельности. Обоснованы направления совершенствования территориальной организации инвестиционной деятельности в Украине. Отмечена важность не только обоснования стратегий инвестиционной деятельности в отдельных регионах, но и выработки принципиальных решений относительно территориального развития инвестиционной сферы Украины в целом.

Ключевые слова: принципы и направления совершенствования, территориальная организация, инвестиционная деятельность, региональное развитие, инвестиционная привлекательность регионов.

Yu. Kachaev. PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF PERFECTION OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF INVESTMENT ACTIVITY IN UKRAINE. The principles of territorial development of investment sphere are developed. Major of them is the principle of integrated approach, which provides the complex approach to investment and account of internal and external aspects of functioning of investment activity. The directions of perfection of territorial organization of investment activity in Ukraine are proved. The importance not only substantiations of strategy of investment activity in separate regions, but also development of the basic decisions concerning territorial development of investment sphere of Ukraine as a whole is marked.

Keywords: principles and directions of perfection, territorial organization, investment activity, regional development, investment appeal of regions.

Заключним етапом більшості комплексних суспільно-географічних робіт з дослідження галузей господарства є розроблення напрямів вдосконалення їх територіальної організації. Саме цей, найбільш конструктивний етап роботи дозволяє органічно поєднати теоретичні наукові висновки з потребами практики і тим самим реалізувати суспільну функцію географічної науки. Не в останню чергу це стосується й інвестиційної діяльності (ІД).

Актуальність даного напрямку досліджень посилюється нерозробленістю цього питання у суспільно-географічній науці. Окремі праці присвячені переважно вузькоспеціалізованим проблемам, наприклад, розробленню шляхів вдосконалення терито-

ріальної організації фондового ринку [10], активізації іноземного інвестування в регіонах [4, 9, 12] тощо без узагальнення ситуації в інвестиційній сфері в цілому.

Зважаючи на міжгалузевий, інтегративний характер інвестиційної діяльності, а також враховуючи складну ситуацію на інвестиційному ринку країни, проблеми вдосконалення територіальної організації важливо вирішувати комплексно, з врахуванням внутрішніх та зовнішніх аспектів функціонування ІД.

До перших з них необхідно віднести насамперед врахування внутрішнього механізму інвестиційної діяльності, життєвого циклу інвестицій, економічних інтересів інвесторів, закономірностей розвитку вітчиз-

няного та світового інвестиційного ринку тощо. Зовнішні аспекти відображають орієнтацію інвестиційної діяльності на виконання певних суспільних функцій, тісний взаємозв'язок ІД з реалізацією державних галузевих та регіональних програм, забезпечення вирішення певних соціально-економічних та екологічних проблем та ін.

Всі ці аспекти знаходять своє відображення у певних **принципах**, якими слід керуватися при удосконаленні територіальної організації інвестиційної діяльності. Найголовнішими з них є:

Принцип об'єктивності територіальних процесів інвестиційної діяльності, який пов'язаний з врахуванням об'єктивних, іманентних територіальних особливостей окремих видів ІД.

До таких територіальних особливостей необхідно, зокрема, віднести: а) раціональність просторового розвитку інвестиційних явищ, який наочно проявляється та посилюється в умовах ринкової економіки; б) існування об'єктивних відмінностей у механізмі та ефективності розміщення окремих видів інвестиційної діяльності (освоєння інвестицій в основний капітал, іноземного інвестування, діяльності на ринку цінних паперів тощо); в) нерівномірність розміщення інвестиційної діяльності в Україні, що зумовлено значною територіальною диференціацією умов та чинників інвестиційної діяльності у регіонах та взаємодією двох протилежних за напрямом процесів: територіальної концентрації та територіальної деконцентрації інвестиційної діяльності; г) регіоналізацію інвестиційної діяльності; д) об'єктивність утворення територіальних поєднань в інвестиційній сфері; е) високий динамізм територіальних процесів в інвестиційній сфері України [7].

Принцип зростання впливу глобалізаційних процесів на територіальну організацію ІД. Важливо зазначити, що територіальна організація інвестиційної діяльності розвивається під дією двох груп чинників, які принципово відрізняються за механізмом впливу на територіальні процеси.

Перша з них відображає особливості державної політики щодо інвестиційної діяльності у регіонах. До чинників цієї групи відносяться: а) активна роль держави у

розміщенні та структурі інвестування у регіонах, що зумовлено важливим місцем інвестиційної діяльності у механізмі державної соціально-економічної та регіональної політики; б) підвищена роль адміністративно-територіальних чинників у територіальній організації ІД порівняно з багатьма іншими сферами економіки.

Чинники другої групи відображають процеси посилення впливу глобалізаційних процесів та ринкових факторів на територіальну організацію ІД. Активізація міжнародної інвестиційної діяльності, і зокрема іноземного інвестування (поряд з посиленням впливу ринкових чинників), є одним з найважливіших сучасних чинників розвитку територіальної структури ІД в Україні. Як свідчить світовий досвід, прямі іноземні інвестиції акумулюють підприємницький, державний та інший капітал, забезпечують доступ до сучасних технологій і тим самим сприяють формуванню національних інвестиційних ринків [11]. Вдале застосування іноземних інвестицій сприяє макроекономічній стабілізації, дає змогу розв'язувати соціально-економічні та регіональні проблеми. На думку багатьох вчених та на нашу думку, основними формами іноземного інвестування є розробка інвестиційних проєктів, створення спільних підприємств, формування СЕЗ, територій пріоритетного розвитку, євро регіонів тощо.

Принцип зумовленості інвестиційної діяльності ринковими процесами. Цілком можна погодитися з думкою М. А. Мироненка та І. Смаля про те, що тільки у ринковому середовищі найбільш об'єктивно проявляються суттєві риси інвестиційної діяльності, в тому числі територіальні [11, 13]. Активізація інвестиційних процесів (та відповідне посилення їх впливу на соціально-економічний та територіальний розвиток регіонів) здійснюється тут переважно не директивними, а економічними методами: через покращення умов інвестиційної діяльності у регіонах, зокрема через поліпшення підприємницького клімату, підвищення інвестиційної привабливості регіонів та міст, зростання інвестиційної конкурентоспроможності регіонів та підприємств тощо. Не випадково у сучасних економічних, та й деяких суспільно-географічних, роботах знач-

на увага приділяється оцінці інвестиційної привабливості регіонів, як важливого чинника підвищення ефективності іноземного та вітчизняного інвестування [3, 9].

Принцип самостійності інвестиційної діяльності, в основі якого лежить певна незалежність інвестиційної сфери відносно основних господарських та суспільних процесів країни. Інвестування має всі ознаки самостійного виду економічної діяльності, зокрема: а) чітку цільову заданість на реалізацію певних функцій (відтворювальних, креативних, стимулюючих тощо); б) певну цілісність, яка забезпечується відповідною компонентно-функціональною структурою; в) наявність матеріального, фізичного базису. (Він відображається через існування власної інвестиційної інфраструктури, потужностей по освоєнню реальних інвестицій, «матеріальністю» суб'єктів та об'єктів інвестування, а також потоків реальних інвестицій); г) відносну незалежність суб'єктів інвестиційного ринку щодо вибору об'єктів інвестування, обсягів та структури інвестицій; д) об'єктивність розвитку інвестиційних процесів, що наочно проявляється насамперед в умовах ринкової економіки.

Хоча й важливо враховувати значну роль держави у процесах інвестування у регіонах (що зумовлено важливим місцем інвестиційної діяльності у механізмі державної соціально-економічної і регіональної політики), активізація інвестиційних процесів здійснюється переважно *не директивними, а економічними методами*, через включення внутрішнього механізму інвестування. Вона здійснюється через покращення умов інвестиційної діяльності у регіонах, зокрема через поліпшення підприємницького клімату, підвищення інвестиційної привабливості регіонів та міст, зростання інвестиційної конкурентоспроможності регіонів.

Принцип комплексності, який відображає комплексний підхід до розвитку господарського комплексу і відповідно комплексний підхід до інвестування. Він пов'язаний з реалізацією комплексуючої функції інвестування, яка здійснюється у трьох основних формах: а) через дію ефекту мультиплікатора, який є потужним важелем активного розвитку та взаємозв'язку не тільки безпосередніх реципієнтів,

але й пов'язаних з ними інших об'єктів виробничої та соціальної сфери; б) через реалізацію масштабних міжгалузевих та регіональних інвестиційних проектів, які передбачають одержання інтегрального (синергічного) економічного або соціального ефекту; в) через розвиток міжгалузевих зв'язків та відносин під дією загального інвестиційного фактора, наприклад спеціального режиму інвестиційної діяльності на території СЕЗ або території пріоритетного розвитку.

Комплексний підхід до розвитку господарського комплексу (і зокрема на рівні регіонів України), важливість якого зазначена у багатьох наукових працях, потребує відповідної комплексності процесів його інвестування. Проте для більшості регіонів України характерним є переважне інвестування в одну-дві, провідні на сьогодні, галузі господарства. Це не тільки знижує загальну ефективність та стабільність функціонування комплексу, а й не сприяє розвитку альтернативних напрямів господарської діяльності в регіонах, що зрештою негативно впливає на рівень їх економічної безпеки. Слід наголосити, що ця теза не означає пропозиції досягнення однакової структури та обсягів інвестиційної діяльності у всіх регіонах України: вони повинні максимально відповідати суспільним потребам конкретних регіонів та враховувати територіальну спеціалізацію господарського комплексу, що склалася під дією місцевих природних та соціально-економічних чинників.

Принцип провідної ролі інвестиційної діяльності у соціально-економічному розвитку регіонів. З одного боку, ця роль зумовлена інтегративним характером ІД як регіонального процесу. Зважаючи на свої сутнісні особливості (зокрема як основної складової процесу відтворення та розвитку регіону), інвестиційна діяльність безсумнівно відноситься до інтегративних процесів. При цьому важливо зазначити, що вона, як і інші процеси цієї групи, активно впливає не тільки на компонентні процеси, а й на інші інтегративні процеси, зокрема на територіальний розвиток регіону [7].

З іншого боку, провідне місце інвестиційної діяльності обумовлюється тими важливими функціями, які вона виконує у суспільному житті. Головними з

них є такі: відтворювальна, забезпечуюча, креативна, розподільно-регулююча, стимулююча та комплексуюча.

Зважаючи на активну функціональну роль інвестицій у суспільстві, їм властивий тісний взаємозв'язок із соціально-економічними процесами на всіх рівнях – підприємства, галузі, регіону, країни, світу. На нашу думку, ІД є одним з головних чинників, що *активізують, забезпечують розвиток* багатьох процесів, явищ, об'єктів життєдіяльності населення і, зокрема, соціально-економічний розвиток регіонів.

Важливу роль у регіональному розвитку відіграє ефект акселератора, тобто пришвидчення соціально-економічних процесів в результаті інвестування.

Принцип соціально-економічної ефективності інвестиційної діяльності у регіонах. Відповідно до цього принципу нами був визначений один з методологічних принципів суспільно-географічного дослідження ІД – принцип соціально-економічної результативності інвестування в регіоні, згідно з яким аналізується не тільки фінансова, але й соціально-економічна та екологічна ефективність ІД в регіоні, а в цілому – особливості впливу інвестиційної діяльності на соціально-економічний розвиток регіонів [5]. Таке розуміння змісту цієї категорії зумовлено як сутністю інвестиційної діяльності, так і особливостями географічного бачення ролі інвестиційного чинника у механізмі регіонального розвитку.

Важливо зазначити, що цей принцип стосується як оцінки соціально-економічної ефективності інвестиційної діяльності в цілому, так й ефективності її територіальної організації. З цим аспектом тісно пов'язаний ще один принцип – **принцип регіональної ефективності ІД**.

Принцип перспективності інвестування, в основі якого лежить початковість місця інвестиційної діяльності в будь-якому виді соціально-економічної діяльності, що розвивається. Цим й пояснюється перспективність, випереджаючий вплив ІД на соціально-економічний розвиток країни та регіонів, у тому числі на розвиток територіальної структури господарства.

У цьому контексті важливе значення має змістовна орієнтованість інвестування та

його активність у здійсненні тих чи інших функцій у регіоні. За умов обмеженості інвестиційних ресурсів актуальною стає проблема вибору пріоритетних напрямів інвестування, які б сприяли підвищенню ефективності виробництва. Найважливішим з цих напрямів, безперечно, є інноваційний. Подальший розвиток промисловості потребує впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу, удосконалення існуючих та впровадження нових технологій, розробки та виробництва нової конкурентоспроможної продукції тощо, тобто активізації інноваційних процесів. Зокрема, акцентування ІД на виконанні креативної функції (вона відображає вагому роль інвестицій в активізації інноваційних процесів в економіці) сприяє майбутнім прогресивним структурним зрушенням у господарстві регіонів. Активність стимулюючої функції інвестування, яка базується на можливості інвестицій бути імпульсом, каталізатором соціально-економічних процесів та важливій ролі інвестицій у механізмі стимулювання регіонального розвитку, є вагомим чинником соціально-економічного розвитку на всіх територіальних рівнях.

Реалізація принципових положень територіальної організації інвестиційної діяльності передбачає наступні **напрями її удосконалення**:

1. Зменшення територіальних диспропорцій у розміщенні інвестицій. Важливою рисою інвестиційної діяльності в Україні є посилення територіальної диференціації у розміщенні інвестицій в основний капітал. Частка м. Києва у загальному обсягу інвестицій в основний капітал становила у 2006 р. 19,8%, в той же час питома вага Тернопільської області ледве сягала 1%. Сумарна частка шести найбільш інвестиційно активних регіонів (Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Одеської, Київської областей та м. Києва) становить 55,6%, а шести найменш активних (Житомирської, Рівненської, Сумської, Херсонської, Чернівецької та Чернігівської) – лише 7,0%. Ще вищим є рівень територіальної диференціації інвестиційної діяльності на рівні міст (обласного підпорядкування).

Одним із проявів територіальної диференціації інвестиційної діяльності є поси-

лення в останні роки процесів поляризації інвестиційної діяльності в регіонах України [6].

2. Удосконалення галузевої структури інвестиційної діяльності у регіонах. Як показало проведене дослідження, переважна частина інвестицій в основний капітал вкладається у конкурентоспроможні, однак слабоінноваційні галузі – електроенергетику, металургію, паливну, хімічну та харчову промисловість (їх загальна частка перевищувала 70% всіх інвестицій в Україні). Схожими рисами характеризується й структура прямих іноземних інвестицій (ПІІ). В цих умовах важливо активізувати інвестування у ті види економічної діяльності, які не тільки мають сприятливі місцеві умови, але й відзначаються високим науково-технічним рівнем – авіакосмічну промисловість, радіоелектроніку, біотехнології тощо. Особливості розміщення цих галузей, за винятком авіакосмічної, дають можливість розвивати їх, при наявності необхідного фінансування, у більшості регіонів України.

3. Підвищення інноваційної спрямованості територіального розвитку ІД. Насамперед, воно пов'язано з формуванням територіальних зон інноваційного розвитку. Поки що в Україні із двох існуючих форм зон високих технологій – технополісів та технопарків – отримала розвиток лише остання, до того ж українська модель функціонування технопарків не передбачала зосередження їхніх учасників на обмеженій території [2]. Ігнорування позитивного ефекту територіальної концентрації науково-технічного потенціалу у технополісах інших країн не дозволяє здійснювати складні та масштабні інноваційні проекти, що зрештою завдає шкоди інвестиційно-інноваційному розвитку країни. Ядрами можливих технополісів могли б стати не тільки крупні науково-технічні центри (Київ, Харків, Львів, Дніпропетровськ тощо), а й міста, які мають вигідне економіко-географічне положення (Іллічівськ, Феодосія, Ковель), та колишні центри ВПК (Умань, Чернівці та інші). Розміщення науково-технічних установ в останній групі міст, окрім економічного та інноваційного ефекту, дасть змогу вирішити актуальні со-

ціальні проблеми цих регіонів: знизити рівень безробіття, сприятиме розвитку соціальної інфраструктури, зменшити міграцію місцевого населення у інші регіони тощо.

4. Покращення збалансованості компонентної структури інвестиційної діяльності у регіоні. Проведений аналіз показав, що переважна більшість регіонів та центрів України характеризуються слабодиверсифікованою структурою інвестиційної діяльності. Важливо при цьому зазначити, що ця риса властива регіонам всіх рівнів – областям, адміністративним районам, містам. У цьому контексті передбачається розвиток у регіонах різноманітних видів інвестиційної діяльності (освоєння інвестицій в основний капітал, іноземного інвестування, діяльності на ринку цінних паперів тощо) та відповідної інвестиційної інфраструктури. Важливо не тільки мати певний „набір” видів інвестиційної діяльності, а й оптимізувати масштаби їх розвитку. Необхідність збалансованості зумовлено прагненням забезпечити певний рівень задоволення соціальних потреб населення, який можна досягти завдяки інвестуванню у соціально-культурну сферу регіонів (фінансування цих інвестицій здійснюється переважно через місцеві бюджети). Однак, це не означає намагання досягти однакової структури та обсягів інвестиційної діяльності у всіх регіонах, вони повинні максимально відповідати суспільним потребам регіонів та сприяти їх перспективному розвитку;

5. Впровадження спільних регіональних інвестиційних проектів з урахуванням місцевих умов та потреб (економічного розвитку депресивних регіонів, вирішення існуючих соціально-економічних та екологічних проблем тощо). Сьогодні в Україні використовується обмежена кількість способів залучення іноземних інвестицій. Переважаючим є створення нових підприємств з ПІІ, чисельність яких зросла з 2123 в 1994 р. до 7362 в 2006 р., тобто у 3,5 рази. Більшу частину з цих підприємств складають спільні підприємства (СП). Створення СП в умовах нашої країни є найбільш реальним та ефективним шляхом залучення іноземних інвестицій. Регіональна диференціація масштабів розвитку СП досить відчутна, насамперед через високий рівень тери-

торіальної концентрації виробничого іноземного інвестування в індустріально розвинені області – Київську (30,9%), Запорізьку (10,4%), Полтавську (9,6%), Дніпропетровську (6,9%) та Одеську (6,2%). Проведене дослідження свідчить, що ефективність функціонування СП (зокрема чистий прибуток від їх діяльності), по-перше, досить диференційована по регіонах України, по-друге, слабо пов'язана з масштабами іноземного інвестування.

6. Підвищення ролі інвестиційної діяльності в активізації транскордонного співробітництва. Напрями вдосконалення територіальної організації інвестиційної діяльності в прикордонних регіонах пов'язані з формуванням ефективної інвестиційної стратегії територіального розвитку прикордонних регіонів і мають два основні аспекти.

Першим напрям пов'язаний з вдосконаленням територіальної організації ІД як засоба підвищення ефективності інвестиційної діяльності у прикордонних регіонах. Другий аспект відображає посилення впливу інвестиційної діяльності на активізацію соціально-економічних процесів, і зокрема транскордонного співробітництва, у прикордонних регіонах. З ним пов'язані такі напрями: вдосконалення структури інвестування у містах та регіонах прикордоння; підвищення інноваційної спрямованості інвестування у транскордонні проекти; формування ядер інвестиційної активності як полюсів (центрів) економічного зростання прикордонних регіонів; створення системи спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку в межах транскордонних утворень та інші.

7. Максимальне використання агломераційного ефекту у регіонах та містах з високим рівнем інвестиційної активності. Переважна більшість адміністративних районів та міст України характеризується низьким рівнем інвестиційної активності і слабкодиференційованою структурою інвестиційної діяльності. Це свідчить про недостатній в цілому територіальний розвиток інвестиційної сфери України. З іншого боку, спостерігається висока інвестиційна активність у найбільш розвинутих господарських центрах та регіонах України.

Як показало проведене дослідження, важливою закономірністю розвитку інвестиційної діяльності в Україні є високий ступінь взаємозв'язку між, з одного боку, рівнем інвестиційної активності, диверсифікації компонентної та територіальної структури інвестиційної діяльності, розвиненості інвестиційної інфраструктури, з іншого боку – рівнем соціально-економічного розвитку регіонів та міст [6]. Значна інвестиційна активність в розвинутих центрах та регіонах України сприяє активізації в них соціально-економічних процесів і, навпаки – нерозвиненість інвестиційної інфраструктури у більшості регіонів України стримує ці процеси.

У зв'язку з цим важливо відмітити значні територіальні відмінності у масштабах інвестування у розрізі „центр-периферія” на рівні мезорегіонів. У межах більшості областей України формуються своєрідні ядра інвестиційної активності, якими, зазвичай, виступають обласні центри, іноді – провідні індустріальні центри. Проведений аналіз показав не тільки об'єктивно великі коливання кількості цих центрів у регіонах України, а й значні відмінності у їх потужності та територіальному співвідношенні. Крім того була виявлена активізація процесів поляризації інвестиційної діяльності в регіонах, яка проявилася у значній динаміці інвестиційної активності міст України у 2000-2006 рр. Ці процеси, поряд з негативними, мають й позитивні риси. Виявлені ядра інвестиційної активності могли б стати центрами економічного, соціального та інноваційного розвитку прилеглих регіонів області (як показало проведене дослідження, вони вже мають певний вплив на соціально-економічний розвиток найближчих районів та міст).

8. Розвиток регіональних інвестиційних ринків. Насамперед, він пов'язаний з подальшою розбудовою інвестиційної інфраструктури у регіонах України. Основною її рисою є, по-перше, високий рівень територіальної диференціації, який, зокрема, проявляється у переважному територіальному зосередженні учасників ринку цінних паперів в індустріально розвинутих регіонах країни (слід зауважити, що ця риса є глобальною закономірністю:

як і в Україні, на світовому ринку капіталу безперечно лідерство мають інвестиційні інституції з промислово розвинутих країн); по-друге, концентрація закладів інвестиційної сфери у великих містах. На думку ряду вчених, це – світова тенденція, що пояснюється орієнтацією цих закладів на надання послуг крупним фірмам, офіси яких розташовані у великих містах. Крім того, така концентрація пов'язана з необхідністю оперативного одержання ділової інформації та особистих контактів фінансистів між собою. В умовах України, де ще не одержали належного розвитку засоби телекомунікацій та недостатньо розвинутий рівень стандартизації інвестиційного обслуговування клієнтів, заклади інвестиційної сфери додатково прив'язані до центрів зосередження вищого фінансово-економічного менеджменту країни;

Все це, в свою чергу, суттєво впливає на особливості формування місцевих інвестиційних ринків у регіонах України. На фоні загальної активізації інвестиційних процесів в країні спостерігаються різкі контрасти у масштабах та структурі інвестиційної діяльності у областях. За ступенем розвинутості умовно повноцінними можна назвати регіональні інвестиційні ринки лише декількох областей – Київської, Дніпропетровської, Харківської та Донецької. В той же час у ряді областей (Кіровоградській, Чернівецькій, Закарпатській та ін.) деякі сегменти інвестиційного ринку існують лише фрагментарно. В цьому контексті важливим напрямом вдосконалення територіальної організації інвестиційного ринку є посилення територіальної збалансованості між основними елементами інвестиційної інфраструктури регіонів.

9. Покращення інвестиційної привабливості та інвестиційної конкурентоспроможності регіонів України. Слід відзначити, що факторів, що зумовлюють значні територіальні відміни вітчизняного та іноземного інвестування в Україні дуже багато і одним з головних з них є рівень інвестиційної привабливості регіонів та міст. (В основі його визначення за великим рахунком лежить оцінка та співвідношення рівня

інвестиційного доходу та інвестиційного ризику). Зокрема, максимальні його обсяги спостерігаються у регіонах з високим рівнем інвестиційної привабливості: у м. Києві та Київській області, Запорізькій, Одеській, Дніпропетровській, Донецькій областях та АР Крим. Порівняно з ними Чернівецька, Хмельницька, Вінницька та Кіровоградська області залучили інвестицій у 75-100 разів менше. Проведений кореляційно-регресійний аналіз взаємозв'язків обсягів ПІ та основних показників соціально-економічного розвитку областей України показав, що максимально корелюють три з них: рівень інвестиційної привабливості регіонів, рентабельність господарства та обсяг інвестицій в основний капітал.

До областей з дуже високим рівнем інвестиційного ризику відносяться недостатньо економічно розвинуті регіони України – Тернопільська, Івано-Франківська, Миколаївська та Хмельницька області. І навпаки, регіонами із сприятливим інвестиційним кліматом є індустріально розвинуті області – Донецька, Запорізька, Харківська і, особливо, Київська. Аналіз та врахування особливостей територіальної диференціації чинників інвестиційного ризику забезпечує багатоваріантність регіональної політики інвестиційних компаній та фондів, іноземних інвесторів тощо і відповідно маневреність їх дій по зниженню інвестиційного ризику.

Висновки. Тенденції, які склалися у розподілі інвестицій, дають підстави стверджувати, що у прогнозованій перспективі збережеться існуюча територіальна диференціація інвестицій як на рівні областей, так й на рівні міст та районів, що може призвести до подальшого загострення соціально-економічних проблем регіонів. В цих умовах проведення ефективної регіональної інвестиційної політики має бути спрямовано на покращення фінансово-економічних умов інвестування, створення сприятливого інвестиційного клімату в усіх регіонах України тощо.

Численні та масштабні проблеми інвестиційної сфери країни (значні територіальні диспропорції у рівні розвитку ІД у регіонах України, які важко вирішити в умовах обмеженості фінансових та інвестиційних ресурсів; необхідність збалансування інте-

ресів центру та регіонів при обґрунтуванні та реалізації інвестиційних проєктів; атрибутівність використання інвестиційного механізму при створенні технопарків та технополісів; проблеми інвестиційної розвитку депресивних регіонів та малих міст тощо) зумовлюють важливість не тільки обґрунтування стратегій інвестиційної діяльності в окремих регіонах, але й вироблення принципових рішень щодо територіального розвитку інвестиційної сфери в Україні в цілому. Складний та міжгалузевий характер цих проблем вимагає комплексного та стратегічного підходу до їх вирішення, яким могла б стати розробка Концепції регіонального розвитку інвестиційної сфери України, як поєднання принципів та завдань державної

регіональної та інвестиційної політики в інтересах довгострокового соціально-економічного розвитку країни.

Певним кроком до вироблення такої концепції стала Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Згідно цього документу регіональна інвестиційна політика повинна бути спрямована на забезпечення регіонів інструментами державної підтримки, завдяки яким вони зможуть бути конкурентоспроможними на ринку інвестицій, а створення такої системи потребуватиме як прямої фінансової підтримки з державного бюджету, так і створення загальнонаціонального сприятливого інвестиційного клімату [1].

Література

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року від 21 липня 2006 р.
2. Будкін В., Петренко З., Нгуен Тхі Хань. Зони високих технологій: світовий досвід та реалії України / Економіка України. – №10. – 2005. – С. 68-74.
3. Качаєв Ю.Д. Рейтинг інвестиційної привабливості міст України // Україна 2000. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів. – К. : Ін-т Реформ, 2001. – С. 68-81.
4. Качаєв Ю.Д. Територіальні аспекти іноземного інвестування в Україну // Наук. вісн. Волин. держ. Ун-ту ім. Л. Українки. Сер. геогр. науки (економ. і соц. геогр., країнозн.). – Луцьк, 2001. – №2. – С. 76-80.
5. Качаєв Ю.Д. Типізація регіонів України за особливостями інвестиційної діяльності / Укр. географ. журнал. – 2005. – №4. – С. 44-50.
6. Качаєв Ю.Д. Територіальна динаміка інвестиційної діяльності як чинник змін територіальної структури господарства регіонів України / Географія і сучасність. – 2007. – №18. – С. 3-10.
7. Качаєв Ю.Д. Інвестиційна діяльність і регіональний розвиток / Географія і сучасність. – 2008. – №19. – С. 60-69 (0,6 а.а.). Мироненко М.А. Основные теории прямого зарубежного инвестирования в контексте конкурентоспособности стран мира / Конкурентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ. – М. : Пресс-Соло, 2002. – С. 79-100.
8. Качаєв Ю.Д. Концептуальні засади суспільно-географічного дослідження впливу інвестиційної діяльності на регіональний розвиток / Регіон-2008: стратегія оптимального розвитку / Матеріали міжнар. науково-практичної конференції. – Харків. : 2008. – С.41-43.
9. Кулік О.О. Іноземні інвестиції в економіку України // Укр. геогр. журнал, 2000, № 1. – С.9-15.
10. Мельник К.Ю. Проблемні питання теоретико-методологічних досліджень ринку цінних паперів у суспільній географії / Матер. IV Всеукраїнської наук. конф. „Географічні проблеми розвитку продуктивних сил України” у Київському нац. ун. ім. Т. Шевченка. – К. : Вид. КНУ, 2007. – С. 54-55.
11. Мироненко М.А. Основные теории прямого зарубежного инвестирования в контексте конкурентоспособности стран мира / Конкурентоспособность в системе мирового хозяйства: пространственный анализ. – М. : Пресс-Соло, 2002. – С. 79-100.
12. Пістун М.Д. Регіональний аспект інвестиційної діяльності / Інвестиційна газета від 21 березня 1996 р.
13. Сміль І. Інвестування як геопросторовий процес / Україна та глобальні процеси: зб. наук. праць. – Київ–Луцьк, 2000. – С.154-156.
14. Ханова О.В. Регіональні особливості інноваційної діяльності в Україні: Автореф. дис... канд. географ. наук. – К. , 2003. – 18с.

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ МЕДИЧНИХ СИСТЕМ РІЗНОГО ІЄРАРХІЧНОГО РІВНЯ

У статті проаналізовано стан сучасної медичної системи України, визначені основні проблеми її розвитку і функціонування. Показано, що вона потребує суттєвої трансформації відповідно до нового соціального запиту. Пропонується новий методологічний підхід у дослідженні медичних систем різних рівнів, оснований на застосуванні синергетичної парадигми і концепції інформаційного обміну у соціогеосистемах. Зокрема, описано можливості побудови постійнодіючих інформаційних моделей медичних систем, за допомогою яких можливі цілеспрямовані зміни стану і властивостей медичних систем різного ієрархічного рівня. Пропонуються заходи із вдосконалення управління охороною здоров'я населення України на чотирьох рівнях: культурологічному, науково – інформаційному, технологічному і технічному.

Ключові слова: соціогеосистема, медична система, синергетична парадигма, інформаційний обмін, синергетичний підхід.

Людмила Немец, Константин Немец. СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ МЕДИЦИНСКИХ СИСТЕМ РАЗНОГО ИЕРАРХИЧЕСКОГО УРОВНЯ. В статье выполнен анализ состояния современной медицинской системы Украины, определены основные проблемы ее развития и функционирования. Показано, что она нуждается в существенной трансформации в соответствии с новым социальным заказом. Предлагается новый методологический подход в исследовании медицинских систем разного уровня, основанный на использовании синергетической парадигмы и концепции информационного обмена в социогеосистемах. В частности, описаны возможности построения постояннодействующих информационных моделей медицинских систем, с помощью которых возможны целеустремленные изменения состояния и свойств медицинских систем разного иерархического уровня. Предлагаются мероприятия по усовершенствованию управления охраной здоровья населения Украины на четырех уровнях: культурологическом, научно - информационном, технологическом и техническом.

Ключевые слова: социогеосистема, медицинская система, синергетическая парадигма, информационный обмен, синергетический подход.

Lyudmyla Nemets, Kostyantyn Nemets. THE SYNERGETIC APPROACH IN MEDICAL SYSTEMS OF DIFFERENT HIERARCHICAL LEVELS RESEARCH. In the article the present condition of the Ukrainian medical system has been analyzed. The main issues of its development and performance have been identified. It has been pointed at the necessity of the medical system transformation according to the modern social order. A new methodological approach in medical system research has been based on the synergetic approach and information exchange conception in the socio-geographical systems. Particularly, a new potential of the constant informational medical system models building has been described. They can be used to manage different medical systems. The author offers four-level of arrangement to improve Ukrainian health care system – culturological, scientific-informational, technological and technical systems.

Keywords: social-geosystem, medical system, sinergetical paradigm, information exchange, sinergetical campaign.

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні чи найважливішою для соціуму є проблема покращення умов і якості життя. Незалежно від державного устрою чи політичного курсу кожна демократична країна намагається мати найвищі соціальні стандарти, які забезпечуються міцною інноваційною економікою, збалансованим господарством, стабільною фінансовою системою і розвиненою соціальною інфраструктурою. В останній важливу роль відіграє сфера охорони здоров'я. Вона має за мету забезпечення відтворення населення, спроможність людей мати повноцінне і здорове потомство, яке буде у подальшому примножувати культурні, наукові, інформаційні національні надбання.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженнями особливостей розвитку системи охорони здоров'я, різних аспектів проблем та стану здоров'я займалися багато вітчизняних вчених географів, серед яких слід відзначити М. Барановського, Г. Баркову, Ф. Заставного, Ю. Лісіцина, О. Романів, В. Шевченка, Л. Шевчук та багатьох інших. Проте, незважаючи на чисельні дослідження основних галузевих напрямків і різних аспектів функціонування системи охорони здоров'я, однією з нагальних проблем залишається методологічне забезпечення дослідження цієї системи.

Метою даної роботи є висвітлення сучасних методів суспільно-географічного дослідження, зокрема, синергетичного підходу

для аналізу стану медичних систем різного ієрархічного рівня та пошуку ефективних засобів управління ними.

Викладення основного змісту дослідження. Для України, як і для багатьох пострадянських країн, проблема охорони здоров'я населення є особливо гострою, бо соціальні потрясіння, економічні та екологічні кризи, інфляційні процеси, політична нестабільність, розшарування населення за наявністю засобів існування, його зuboжіння тощо, призводять до погіршення в цілому демографічної ситуації, зростання захворюваності, загрози зниження якості генофонду українців тощо. Особливо небезпечною є тенденція до зростання захворюваності українців так званими «соціальними хворобами», які зумовлені погіршенням умов життя.

На рис. 1 показано динаміку захворюваності на СНІД, а на рис. 2 – на активний туберкульоз у розрахунку на 100 тис. мешканців. Як видно із наведених даних, з 1995 по 2006 рік кількість хворих на СНІД зростає на два порядки, а на активний туберкульоз з 1990 по 2006 роки – вдвічі. Тривожить динаміка захворюваності на злоякісні утворення, швидко «молодшають» захворювання ендокринної та серцево – судинної систем. На сьогодні за різними джерелами тільки 15 – 20% школярів можуть вважатися здоровими. З'явилися випадки смерті школярів під час шкільних занять з фізкультури, що на тлі незмінності нормативів свідчить про значне послаблення організму дітей, народжених у 90 – х роках минулого століття. Все це є ознаками втрати здоров'я українців у національному масштабі і може призвести до вимирання нації.

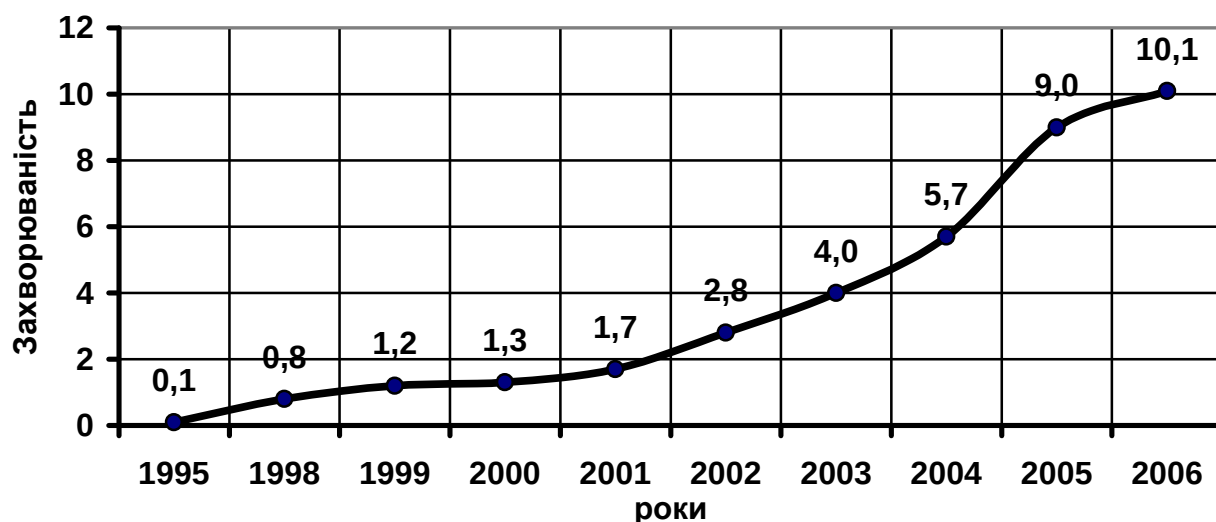

Рис. 1. Динаміка захворюваності на СНІД в Україні (за даними статистичних щорічників України за 2002 і 2006 роки)

В таких умовах, аби запобігти національній катастрофі, українське суспільство має усвідомити гостроту цієї проблеми і якнайшвидше вдатися до дієвих заходів з підвищення ефективності сфери медичного обслуговування. Для України ця проблема ускладнюється наслідками Чорнобильської катастрофи, яка на багато десятків (можливо, сотень) років суттєво погіршила екологічну ситуацію в густонаселених регіонах України. Відтак, погіршення стану здоров'я українців пояснюється і цим чинником.

Можна означити кілька причин незадовільного стану медичного обслуговування в Україні:

1. Екстенсивний розвиток системи охорони здоров'я за радянських часів, що призвело до постійного збільшення кількісних показників закладів медичного обслуговування, застарілих форм управління галуззю та фактично зведення її роботи до абстрактних «валових» показників.

2. Недостатнє фінансування сфери охорони здоров'я, яка історично розглядалася як другорядна (поряд з освітою та нау-

кою), на основі принципу остаточного фінансування. Через заангажованість та жорсткість колишньої планово - фінансової системи ще й сьогодні відчуваються в Україні результати архаїчної системи планування

потреб в кадрах для медичної галузі, бо продовжують діяти застарілі нормативи. Внаслідок цього, наприклад, в багатьох державних медичних закладах спостерігається процес старіння кадрів.

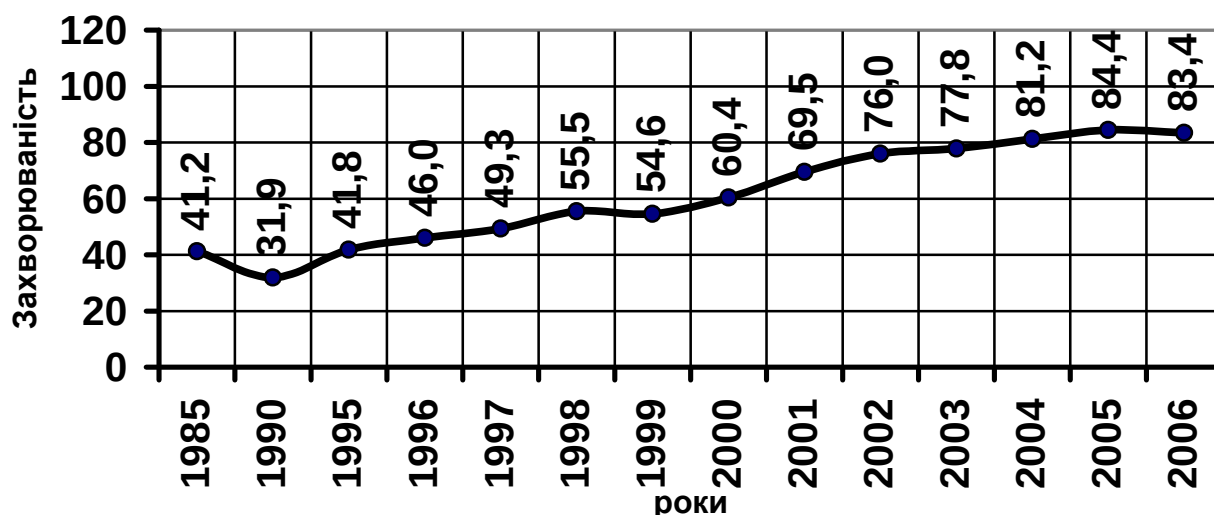

Рис. 2. Динаміка захворюваності на активний туберкульоз в Україні (за даними статистичних щорічників України за 2002 і 2006 роки)

3. Результатом дії попередніх чинників є недостатнє відносно світових норм та стандартів технічне оснащення медичних закладів, що ускладнюється відсутністю медичних кадрів, що володіють сучасними медичними технологіями. Звичайно, це не стосується окремих елітних медичних закладів - спеціалізованих клінік при медичних академіях, приватних лікарняних закладах тощо. Тому пересічному українцеві інноваційні технології практично «не загрожують», бо вони відсутні в районних та міських медичних установах і дорозі.

Отже, система медичного обслуговування потребує структурно - функціональної перебудови. Реформи повинні докорінним чином змінити умови отримання медичної допомоги пересічним українцем. Враховуючи загрозливий стан здоров'я нації, потрібне дуже точне визначення спрямування і послідовності реформування медичної галузі, бо часу для експериментів у масштабах держави вже немає. Це вимагає проведення комплексних наукових досліджень галузі і суспільства у цілому за участю фахівців всіх наукових напрямів, що розглядають соціум, господарство і навколишнє природне середовище. На нашу дум-

ку, ці дослідження повинні мати суспільно - географічне спрямування, бо саме суспільна географія поєднує у своєму об'єкті всі ці компоненти соціогеосистем.

Обґрунтування методологічних підходів до вироблення оптимальних управлінських рішень з метою оптимізації роботи медичної галузі, спроможної задовольнити потреби населення в якісних медичних послугах, залишається важливим **завданням** суспільної географії. Для системи охорони здоров'я необхідно виділити і обґрунтувати відповідні системні методи та методики.

Справа у тому, що медичні системи, які за характером функціонування відносяться до сфери обслуговування, мають певні особливості. Їхня діяльність торкається всіх верств населення, але з різним ступенем доступності. Сьогодні передові медичні технології доступні тільки багатим людям, які складають 10 – 15% населення України. Для більш – менш складних медичних втручань вони, як правило, користуються послугами закордонної медицини, значно рідше – дорогих платних клінік в Україні. Така розкіш звичайно недоступна для представників навіть середнього класу, не говорячи про бідні верстви населення. Тому основна час-

тина населення вимушена лікуватися і отримувати медичну допомогу у державних медичних закладах, які дуже далекі за технічним оснащенням і технологіями від зразків світового рівня. На відміну від інших галузей сфери обслуговування (наприклад, торгівлі, побутових послуг, транспорту тощо), в медичній галузі проблему технологічної і технічної відсталості не можна вирішити механічним шляхом, тільки закупивши дороге імпортне обладнання. Потрібна більш глибока перебудова свідомості, знань і професійної підготовки медичних кадрів. Ця культурологічна проблема має значно глибші філософські корені, бо стосується ментальної зміни пострадянського суспільства взагалі.

Функціонування медичних систем різних ієрархічних рівнів суттєво впливає на якість життя. У державі, яка приділяє багато уваги охороні здоров'я населення, створюється певна диверсифікація можливостей отримання медичних послуг. Внаслідок цього кожна людина має можливість вибору, але незалежно від нього вона завжди отримає гарантовану «соціальну» медичну допомогу. Найтипівішим прикладом такої організації медичної галузі є медичне страхування при відповідній правовій підтримці. У такому суспільстві багаті люди мають більший вибір, бо можуть скористатися послугами дорогих медичних закладів, але й людям з меншим достатком теж завжди гарантовані суспільством відповідні медичні послуги. Крім цього, в багатьох розвинених країнах світу прискіплива увага приділяється профілактичним заходам і рекламі здорового способу життя, внаслідок чого все більше людей відмовляються від шкідливих звичок (вживання алкоголю, наркотичних засобів, тютюнопаління тощо). Це є наочним прикладом того, що економічні інтереси (прибутки компаній, що виробляють алкогольні напої або тютюнові вироби) підпорядковуються більш важливим інтересам збереження здоров'я нації. В Україні, на жаль, до такого розуміння пріоритету здорового способу життя ще не дійшло.

Ієрархічна організація медичних систем, як показано на рис. 3, а саме виділення республіканського (національного), обласного (регіонального), районного рівнів ме-

дичних систем і рівня первинних громад, визначає ще кілька важливих для суспільно – географічного дослідження особливостей. Так, на національному рівні управління і функціонування медичних систем переважають пріоритети державної політики в медичній галузі. Цей рівень дуже далекий від основного споживача медичних послуг і рекомендації з його реформування або перебудови можуть мати інваріантний в межах України характер. Регіональний рівень медичних систем значно ближчий до споживача і відображає необхідність врахування в управлінні, плануванні і функціонуванні систем регіональних особливостей (кліматичні особливості, фізико – географічні характеристики, рівень індустріалізації, урбанізації, інфраструктура тощо). Рекомендації для цього рівня медичних систем мають бути більш конкретними. Районний рівень медичних систем є більш конкретним, бо вимагає оцінки і врахування локальних особливостей суспільного життя районного соціуму, господарства і стану природного середовища. Рівень медичних систем первинних громад представлений найпростішими елементами ієрархічної системи медичних систем. Він, на відміну від всіх попередніх рівнів, охоплює дискретні об'єкти - пункти первинної медичної допомоги і у системі розселення відповідає окремим населеним пунктам (як правило сільського типу). До цього рівня можна також віднести медичні пункти промислових підприємств та інших великих установ у міських місцевостях. Саме на цьому рівні визначальними чинниками розвитку і функціонування медичних систем є конкретні місцеві суспільно – географічні умови (характер виробництва, наявність транспортних мереж, засобів комунікації, статус населених пунктів тощо). Із викладеного вище випливає, що для дослідження кожного ієрархічного рівня медичних систем має бути застосований окремий підхід.

Слід зазначити, що медичні системи всіх ієрархічних рівнів тісно пов'язані між собою і мають не менш тісні зв'язки із середовищем, у якому вони функціонують. Основним елементом зовнішнього середовища для кожного рівня є соціум, який визначає вимоги до них, формує соціальний запит,

виступає замовником і споживачем їхніх послуг. З іншого боку медична галузь відноситься до сфери обслуговування, тому її ефективність залежить від збалансованості всіх складових суспільного виробництва.

Таким чином, вплив зовнішнього середовища на медичні системи через потоки речовини, енергії та інформації багато у чому визначає їх стан, розвиток, можливості і виконання своїх функцій.

Рис. 3. Ієрархія медичних систем України (за [1])

В описаній вище ієрархії медичних систем регіональний рівень займає проміжне місце між національним і районним рівнями. Його особливості дозволяють розглядати регіональні медичні системи як основний об'єкт оптимізації, у якому ще зберігаються ознаки більш загального національного рівня (наявність стратегічних планів, можливості системного управління, певна централізація ресурсів тощо) і в той же час він досить конкретний, бо вимагає врахування історичних, етнокультурних, природно – географічних та соціально - економічних особливостей регіонів. Районний рівень медичних систем меншою мірою зберігає ознаки централізованого управління, має значно менші ресурси і тому можливості його оптимізації досить обмежена. Елементарні медичні системи рівня первинних громад можуть розглядатися як об'єкти оптимізації лише у технологічному сенсі.

Отже, можна констатувати, що регіональні медичні системи у певному сенсі рівновіддалені від центральних органів управління і від конкретного споживача ме-

дичних послуг. Їхні основні системні ознаки визначаються компонентною, функціональною і організаційною структурами, а також структурою адміністративного управління. За виключенням медичних установ галузевого підпорядкування, для яких взаємодія з іншими елементами та підсистемами медичних систем дещо ускладнена додатковими галузевими вимогами, всі інші складові систем тісно пов'язані потоками ресурсів (речовини, енергії) та інформації.

Ефективність функціонування медичних систем регіонального рівня, як і будь – яких систем управління, визначається багатьма чинниками [2, 3]. На наш погляд, основними з них є наступні:

1. Коректність визначення мети і системи цілей функціонування медичної системи, тобто, відповідність її властивостей, поведінки і можливостей соціальному запиту. На сьогодні саме ця умова ефективності функціонування галузі охорони здоров'я в Україні є найбільш проблематичною, що вимагає окремого спеціального дослідження з позицій суспільної географії.

2. Керованість і спостережність системи, тобто, структура вхідного і вихідного векторів медичної системи. Це питання у загальному вигляді детально розглянуте у роботі [3].

3. Властивості каналів прямого і зворотного зв'язку, якими циркулює управлінська і моніторингова інформація. Згадані канали повинні мати мінімальні можливості спотворення, розсіювання або втрати інформації. Інакше, комунікаційні зв'язки між підсистемами і елементами медичної системи повинні бути досконалими і відповідати встановленим вимогам.

4. Ступінь впорядкованості і організованості медичної системи, що визначає характер взаємодії її підсистем та елементів. В оптимально організованій і впорядкованій системі налагоджені тісні взаємозв'язки підсистем, однозначно визначені правила їх взаємодії, створені всі умови для інтенсивного інформаційного обміну і безперешкодного проходження інформаційних потоків. Великою мірою досягнення такого ступеня організованості медичної системи залежить від професіоналізму та дисциплінованості носіїв управлінських рішень (органів управління) з одного боку, і об'єктів управління – з іншого.

Як було зазначено вище, на характер і продуктивність діяльності медичних систем мають значний вплив компоненти зовнішнього середовища – соціум, супутні галузі, ресурсні та інформаційні можливості суспільства тощо. Як наслідок, вектор розвитку медичних систем має мультиплікативний характер і тому є надзвичайно чутливим до будь – яких змін зовнішнього середовища. Опис і дослідження відкритих складних динамічних систем у таких умовах є дуже важким завданням. Досвід покомпонентного суспільно – географічного дослідження такого типу систем в епоху переважання парадигм неklasичної науки показав, що такий підхід не забезпечує необхідної ефективності наукового аналізу. Найбільші складнощі виникають через відсутність будь – яких критеріїв узгодження при спробі «зістикувати» окремі фрагменти тезаурусу досліджуваних проблем. Саме з цієї причини важко знайти правильні системні рішення багатьох проблем сучасного суспільства.

На наш погляд, шлях до вирішення цієї важливої методологічної проблеми в суспільній географії відкриває синергетика. Як відомо, синергетика спочатку зародилася як наука про взаємодію у другій половині ХХ сторіччя [4], а потім трансформувалася у науку про саморозвиток систем. Загальнонаукова синергетична парадигма, що формується сьогодні, є основою принципово нового – синергетичного підходу у дослідженні складних систем. Його основні особливості – міждисциплінарність, комплексність, нелінійність, холистичність – дають можливість коректно і в той же час досить детально досліджувати складні багатофакторні процеси, явища і системи, до яких безумовно, відноситься сфера обслуговування, у тому числі і медичні системи. Застосування синергетичного підходу дозволяє врахувати численні зв'язки між окремими елементами медичних систем, з елементами зовнішнього середовища у всьому їх розмаїтті. Але навіть при такому підході залишається актуальною проблема узгодження моделей різних елементів медичних систем. Спроби узгодити природні, природно – техногенні і соціальні елементи через потоки речовини та енергії поки що не дали позитивного результату. На наш погляд, найбільш загальним процесом у складній взаємодії різних за природою, характеристиками, функціями і т.д. систем є інформаційний обмін, який створює загальну інформаційну основу всіх процесів взаємодії [3]. У цьому випадку можна об'єднати всі взаємодіючі системи в одну велику відкриту інформаційну мультисистему з певними типами інформаційного обміну і врахувати вплив галузей сфери обслуговування, які підтримують охорону здоров'я і всіх складових зовнішнього середовища – транспорту (просторова доступність), підготовку фахівців різної кваліфікації, соціальних служб (профілактика СНІД, алкоголізму, психічних розладів і т.д.), фармації, підсистеми виховання (попередження шкідливих звичок тощо), сім'ї, соціального оточення, санітарної просвіти, засобів комунікації (можливість посилення і прискорення обміну інформацією) і багато інших.

Із викладеного вище випливає, що з точки зору синергетики, медичні системи

повинні не просто пройти стадію реформування чи перебудови, як це періодично проходило за радянських часів, а суттєво змінити всі параметри свого розвитку. Інакше, таку трансформацію можна визначити як фазовий перехід медичних систем із зміною якості, структури і характеру функціонування. Виходячи з необхідності перегляду і коригування системи цілей (а, можливо, і мети) та соціальних задач медичних систем в умовах розбудови незалежної суверенної України, ймовірною є часткова зміна фазових координат, що стосується, перш за все, сфери управління і планування.

Наукове забезпечення корінних змін медичних систем вбачається у широкому застосуванні інформаційних моделей різного ієрархічного рівня відповідно до організаційно – управлінської, функціональної, компонентної, просторової та інших структур національної медичної системи. Всі вони можуть бути об'єднані у загальну інформаційну постійнодіючу модель національної медичної системи, яка стане основою для прогнозування будь – яких сценаріїв її розвитку. Наприклад, у межах такої інформаційної моделі для кожного регіону (з урахуванням його конкретних особливостей) створюється теоретично оптимізована (ідеальна) модель регіональної медичної системи, яка розглядається як своєрідний еталон для подальшого планування її розвитку. Особливістю пропонованого підходу є можливість конструювати медичні системи за будь – яким соціальним запитом і, цілеспрямовано змінюючи параметри реальних моделей, наближати їх до очікуваного стану.

Слід зазначити, що існуюча система управління медичною галуззю є занадто громіздкою, складною та інерційною у тому числі і через ієрархічну структуру національної медичної системи. Проблема полягає в тому, що всі системи різних рівнів (національного, регіонального, районного та рівня первинних громад) пов'язані з іншими народногосподарськими та загальнодержавними системами, що вимагає багато часу та зусиль для узгодження корпоративних управлінських рішень. Така перевантаженість системи управління надлишковими і неефективними інформаційними зв'язками

унеможливорює швидку реалізацію заходів швидкого реагування і призводить до розпорошення матеріальних засобів. До того ж медичні потреби конкретної людини стають помітними на більш високих управлінських рівнях лише у виключних резонансних ситуаціях (приклад Оксани Вівчар). На жаль, подібні трагедії в Україні трапляються часто, але у переважній більшості вони не знаходять адекватної реакції офіційної медицини з різних причин.

Ефективність управління системою охорони здоров'я залежить від багатьох чинників: законодавчої бази, спрямованості її на забезпечення прав особистості в оптимальному доступу до задоволення своїх потреб і задоволення прав на здорове життя, правильної і достовірної оцінки стану системи, аналізу змін її основних показників, особливо матеріальних ресурсів, ієрархії розподілу основних матеріальних і кадрових ресурсів галузі. Особливе значення має наявність сучасних комунікаційних технологій, які можуть суттєво покращити якість управління, прискорити обмін інформацією і створити нові технологічні можливості надання медичної допомоги у екстрених випадках. Для наукового забезпечення підвищення ефективності управління медичними системами потрібні спеціальні суспільно – географічні дослідження, які здатні виявити основні причини, фактори, територіальні особливості, що впливають на стан сучасних трансформаційних процесів в функціонуванні системи охорони здоров'я. Без цього неможливо оптимізувати її розвиток, здійснювати вироблення оптимальних, ефективних управлінських рішень, єдиних підходів на всіх ієрархічних рівнях.

Питання формування системи цілей і управління складними соціогеосистемами на чотирьох рівнях: культурологічному, науково – інформаційному, технологічному і технічному детально розглянуті у загальному вигляді у роботі [2]. Розглядаючи проблему управління медичними системами у широкому сенсі, як складову управління соціально – географічним процесом відповідно до нових вимог суспільства, можна деталізувати основні напрями вдосконалення охорони здоров'я населення у першому наближенні наступним чином:

1. Культурологічний рівень:

- моральне вдосконалення особистості через виховання духовної потреби у здоровому способі життя, відмові від шкідливих звичок, утвердження толерантних взаємовідносин між людьми;

- відродження духовності суспільства, створення морально - правових норм, гарантуючих рівні для всіх верств населення права людини, у тому числі і на збереження здоров'я та високу якість життя;

- створення у суспільстві умов нетерпимості до антисоціальних проявів, які негативно впливають на психічне та фізичне здоров'я, пропагують шкідливі звички, сприяють розповсюдженню хвороб і завдають шкоди здоров'ю нації;

- розроблення сучасних принципів підготовки медичних кадрів.

2. Науково – інформаційний рівень:

- вдосконалення методологічних підходів і методів дослідження медичних систем на основі синергетичної парадигми і концепції інформаційного обміну у соціогеосистемах;

- вдосконалення методів отримання, обробки і зберігання інформації про функціонування медичних систем, створення ефективних систем моніторингу стану здоров'я людей;

- розроблення і вдосконалення методів прогнозування на всіх рівнях можливих змін стану здоров'я населення і застосування відповідних профілактичних заходів;

- доведення до населення інформації про можливі загрози здоров'ю людей;

- вдосконалення методів підготовки, обґрунтування і прийняття управлінських рішень у системі охорони здоров'я;

- вдосконалення методів управління медичними системами.

3. Технологічний рівень:

- розроблення сучасних технологій медичної допомоги населенню.

4. Технічний рівень:

- розроблення технічних засобів впровадження нових медичних технологій.

Висновки:

1. Медичну систему слід розглядати як важливу підсистему соціогеосистеми національного рівня, яка забезпечує якість життя і охорону здоров'я населення.

2. Сучасний стан медичних систем всіх ієрархічних рівнів не відповідає соціальному запиту через недостатнє фінансування, відсталість технологій та технічного оснащення, недосконалість управління, застарілі підходи до організації охорони здоров'я в умовах ринкової економіки. Внаслідок цього необхідна корінна перебудова сфери медичного обслуговування населення з урахуванням територіальних особливостей регіонів, стану соціуму, потреб всіх верств населення.

3. Для наукового обґрунтування якісно нової організації медичних систем всіх ієрархічних рівнів відповідно до сучасного соціального запиту необхідно проведення комплексних суспільно – географічних досліджень із застосуванням нових методологічних підходів, оснований на синергетичній парадигмі і концепції інформаційного обміну в соціогеосистемах.

4. Пропонується побудова постійно діючих інформаційних моделей різного ієрархічного рівня відповідно до організаційно – управлінської, функціональної, компонентної, просторової та інших структур національної медичної системи. На основі таких моделей можлива цілеспрямована трансформація медичних систем різних рівнів відповідно до їх регіональних і локальних особливостей.

5. Пропонуються заходи із вдосконалення управління охороною здоров'я населення України на чотирьох рівнях: культурологічному, науково – інформаційному, технологічному і технічному.

Література

1. Баркова Г.А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення.- дисерт. на здоб. наук. ступ. к. геогр. н. за спец. «Економічна та соціальна географія». – Харків, 2006. – 259 с.
2. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально – географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х.: Факт, 2003.
3. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005.

4. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1985.

УДК 911.3

Микола Барановський

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДЕПРЕСИВНОСТІ

Розглянуті теорії та концепції регіонального розвитку, розкрита взаємозалежність між особливостями розвитку різних типів регіонів і циклами кон'юнктури М. Кондратьєва, визначені загальні механізми формування регіональних депресій.

Ключові слова: депресивні регіони, концепції регіонального розвитку, цикли економічного розвитку, цикли кон'юнктури М. Кондратьєва.

Николай Барановский. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АНАЛИЗА ПРОЦЕССОВ РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕПРЕССИВНОСТИ. Рассмотрены теории и концепции регионального развития, раскрыта взаимозависимость между особенностями развития различных типов регионов и циклами конъюнктуры Н. Кондратьева, определены общие механизмы формирования региональных депрессий.

Ключевые слова: депрессивные регионы, концепции регионального развития, циклы экономического развития, циклы конъюнктуры Н. Кондратьева.

Mikola Baranovsky. METHODOLOGICAL BASES OF THE ANALYSIS OF THE PROCESSES OF THE REGIONAL DEPRESSION. Theories and concepts of the regional development are examined, interdependency between the peculiarities of the development of different types of regions and trade cycles of N. Kondrateva is disclosed, general gearings of forming regional depression are defined.

Keywords: depressive regions, concepts of the regional development, cycles of the economic development, cycles of the conjuncture of N. Kondratev.

Актуальність дослідження. Серед багатьох негативних наслідків економічних трансформацій середини 90-х років ХХ ст. особливе місце посідає розшарування простору, зокрема поляризація регіонів України за рівнем їх соціально-економічного розвитку та адаптивною здатністю до інновацій. Найбільшої підтримки з боку держави потребують депресивні регіони (території), характерними рисами яких є занепад економічного розвитку, низький рівень життя громадян, високий рівень безробіття, неспроможність до самовідтворення на новій технологічній основі. Депресивні території є одним із різновидів проблемних регіонів, об'єктивна делімітація яких, а також розробка заходів їх санації є справою загальнодержавної ваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблематики депресивних територій займаються переважно суспільні географи та фахівці з регіональної економіки. Вагомі напрацювання у вивченні загальних питань розвитку депресивних територій мають З.В. Герасимчук [4], В.С. Коломийчук [9], Ф.Д. Заставний [8], Я.В. Шевчук [20]. Проблема сільських депресивних територій добре розкрита у нау-

кових працях Л.О. Шепотько та І.В. Прокопи [17]. Нормативно-правові та організаційні аспекти ідентифікації, типології депресивних територій, заходів їх санації відображені в Законі України "Про стимулювання розвитку регіонів".

Попри здавалося б значну кількість публікацій з проблематики регіональної депресивності, багато аспектів її вивчення лишилися поза увагою науковців. Йдеться насамперед про теоретико-методологічні засади формування та розвитку різних типів проблемних територій. Пізнання механізмів формування депресивних територій, ширше регіональної асиметрії, має важливе науково-практичне значення, оскільки дозволяє, з одного боку, розробити систему дієвих заходів нівелювання територіальних диспропорцій, з іншого, - уникнути негативних тенденцій регіонального розвитку у майбутньому.

Формулювання цілей роботи. Головним завданням даної роботи є обґрунтування методологічних засад аналізу процесів регіональної депресивності.

Виклад основного матеріалу. Економісти трактують "депресію" (застій) як одну із фаз економічного розвитку, "... для якої

характерні падіння виробництва, тенденція до зниження цін і зростання безробіття” [3, с. 566]. Типовими рисами депресії є застій у господарських процесах, стабілізація виробництва на найнижчому рівні, просте відтворення, високий рівень безробіття, недовикористання виробничих потужностей, причому ці явища набувають затяжного характеру.

Депресію справедливо порівнюють із післяшоковою ситуацією. Водночас у період економічної депресії зароджуються і певні позитивні явища, наприклад стабілізація безробіття та інфляції, поступове відновлення господарських зв'язків та основних виробничих фондів.

Наскільки доречною є інтерполяція загальноекономічних понять на регіональний розвиток? Незаперечним є той факт, що формування регіональних депресій, за винятком їх виникнення внаслідок техногенних катастроф, є наслідком саме загальноекономічних тенденцій, які набувають регіонального забарвлення під впливом місцевих особливостей. У даному сенсі цілком доречною є думка Т.Г. Нефьодової про те, що “... хвороба галузі, підприємства ... перетворюється у хронічну хворобу місця (території) [14, с. 109]. Аналогічної точки зору дотримується М.І. Долішній, який вважає правомірним перенесення висновків про наявність диспропорцій у галузевому зрізі на територіальний зріз [7, с. 162]. Яскравим прикладом останнього є залежність між рівнем соціально-економічного розвитку регіону і структурою його господарства. Подібно до стадій економічних циклів відтворення, З.В. Герасимчук пропонує виділяти в розвитку регіону стадії зростання, стабілізації, спаду, кризи та депресії [5, с. 32].

Якщо депресія є однією із стадій економічного циклу, то вона є відображенням певного процесу. Оскільки фактичною основою формування регіональних депресій є саме явища економічної депресивності, то відповідно їх утворення та розвиток можна розглядати як суспільно-просторовий процес. При дещо відмінному трактуванні понять “суспільно-просторовий” чи “суспільно-географічний” процес у наукових працях М.Д. Пістуна [16], О.Г. Топчієва [18], Е.Б. Алаєва [1], К.В. Мезенцева [13], загальнови-

знаним є той факт, що він передбачає певну зміну стадій, станів просторової організації людської діяльності, трансформацію територіальної структури регіону. Відтак формування та розвиток депресивних територій відповідає основним ознакам суспільно-географічного процесу і може розглядатися як його складова частина.

Намагання науковців віднайти взаємозалежність між особливостями розвитку економіки та регіональними процесами знайшло прояв у вигляді кількох концепцій регіонального розвитку. Усвідомлення та наукове обґрунтування того, що регіональний розвиток характеризується певною циклічністю, є важливим методологічним підґрунтям пошуку об'єктивних механізмів виникнення депресивних територій. На сьогодні науковцями, котрі працюють у царині суспільної географії та регіональної економіки, виділяється декілька концепцій регіонального розвитку (рис. 1). На думку російських учених О. Грицає, Г. Іоффе та А. Трейвіша найбільшої уваги з-поміж них заслуговують так звані динамічні теорії і концепції, котрі передбачають існування “універсальної циклічності подій” [6, с.12], яка визначає виникнення, посилення та нівелювання соціально-економічних диспропорцій регіонального розвитку. Такими є насамперед теорія поляризованого розвитку, концепція циклічно-стадійного регіонального розвитку та теорія “центр-периферія”. Зупинимося на їх характеристичі більш детально.

Теорія поляризованого розвитку (полюсів і центрів росту) набула найбільшого поширення у 60-х роках ХХ ст. завдяки науковим працям Ф. Перру та Ж. Будвіля. Відповідно до концепції поляризованого розвитку, економічний простір регіону є не що інше як абстрактне силове поле, у межах якого відповідним чином розміщуються географічні агломеративні центри (полюси росту). Завдяки концентрації у них сучасних пропульсивних галузей, вони справляють позитивний вплив на навколишнє середовище шляхом дифузії нововведень. Дана концепція виявилася придатною для пояснення, з одного боку, посилення локально-урбаністичної концентрації продуктивних сил, з іншого – підводила теоретичну базу

під активізацію державної регіональної політики. Ця теорія була покладена в основу побудови концепцій територіального розвитку багатьох країн. У межах колишнього Радянського Союзу близькою за своєю сут-

тю до концепції поляризованого розвитку була теорія територіально-виробничого комплексування, котра передбачала створення своєрідних точок росту у східних, малоосвоєних регіонах країни.

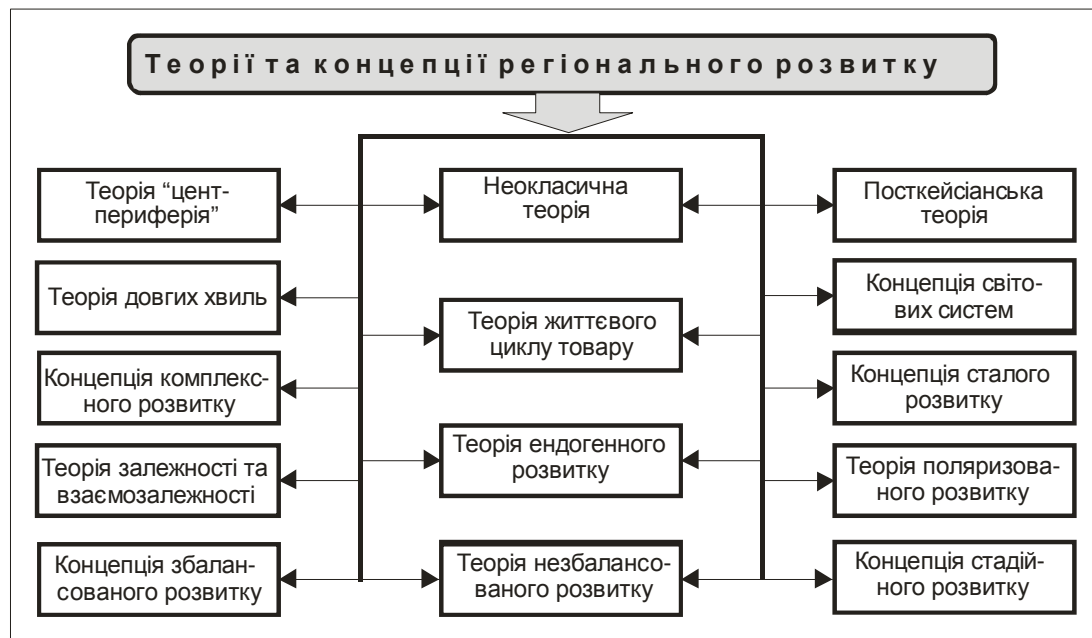

Рис. 1. Теорії та концепції регіонального розвитку

У 70-і роки XX ст. концепція полюсів росту поступово втратила свою актуальність. Натомість зросла зацікавленість у теоріях і концепціях, котрі могли б пояснити причини виникнення територіальних диспропорцій та збереження відсталості регіонів. Саме на цей час припадає зародження теорії “центр-периферія”, основоположником якої вважається Дж. Фрідман. Згідно даної концепції процеси просторової поляризації неминуче породжуються диспропорціями між ядром (центром) та периферією. Рушійною силою цього процесу, на думку Д. Фрідмана, є постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень. У центрі постійно оновлюється виробництво, набувають розвитку найсучасніші види та сфери економічної діяльності. Упродовж багатьох років вони мають багатогалузеву гнучку систему економіки з високою часткою сфери послуг. Утримуючи функції прийняття рішень і генерування інновацій у національних чи навіть міжнародних масштабах, вони забезпечують собі позиції на вищих щаблях ієрархії територіальної структури.

Водночас традиційні галузі поступово витісняються на периферію, сприяючи, з одного боку, підвищенню її соціально-економічного розвитку, з іншого, посиленню залежності периферії від ядра.

Зміна стадій просторової структури відбувається паралельно з поширенням нових явищ від центрів їх зародження до периферії. Досліджуючи еволюцію відносин “центр-периферія” спочатку Д. Фрідман, а потім й інші науковці виділили на національному рівні чотири стадії регіонального розвитку: система локальних ядер; єдиного сильного національного центру; сильного центру і сильних субцентрів; утворення функціонально взаємозв'язаних міст. Попри те, що дана чотирьохстадійна модель зорієнтована на національний масштаб, закономірності поляризації території простежуються і на нижчих таксономічних рівнях, зокрема на рівні адміністративної області [15].

Зазначимо, що дифузія нововведень від центру до периферії здійснюється не відразу і не повсюдно, вона характеризується неоднаковими темпами та масштабами,

різночасовістю та хвилеподібністю, оскільки кожен регіон має свій потенціал економічного розвитку, свої умови його нарощування та особливості сприйняття інновацій. Відповідно це приводить до поляризації простору, наявності якісних відмінностей між центром і периферією та формування різних типів регіонів (креативних, адаптивних, депресивних тощо).

Концепція циклічності та стадійності, у силу своєї універсальності, в останні роки активно використовується в багатьох, насамперед економічних дослідженнях, у т. ч. і для пояснення механізмів виникнення регіональних диспропорцій.

Перші спроби науковців пояснити циклічність економіки, регіональну асиметричність у розвитку окремих територій датуються кінцем XIX початком XX ст. У цьому контексті варто відзначити класичні наукові праці М. Туган-Барановського [17], М. Кондратьєва [10,11], Й. Шумпетера [21], котрі намагалися сформулювати та пояснити загальні закони економічного розвитку. Найбільшого визнання у наукових колах отримали цикли Д. Кітчін, К. Жюгляра та М. Кондратьєва. Їх тривалість та характерні риси відображені в табл. 1.

Таблиця 1

Цикли економічного розвитку

	Розробники	Назва, тривалість	Характерні риси	Матеріальна основа
Коротко-строкові	Дж. Кітчін	Фінансові 3-4 роки	Характерні переважно для грошово-кредитної системи	Масове оновлення товарів тривалого користування
Середньо-строкові	К. Жюгляр	Інвестиційні I 7-11 років	Характеризуються періодами надвиробництва	Оновлення активної частина основного капіталу
	С. Кузнець	Інвестиційні II 20 років	Характеризуються періодами надвиробництва	Оновлення пасивної частина основного капіталу
Довго-строкові	М.Д. Кондратьєв, М. Туган-Барановський	Технологічні 50-60 років	Пов'язані зі зміною технологічних укладів розвитку економіки	Оновлення основних фондів та інфраструктури в цілому

Одним із перших ідею економічних циклів сформулював Клемент Жюгляр у середині XIX ст., обґрунтувавши її необхідністю оновлення активної частини основного капіталу. Тривалість середньострокових циклів К. Жюгляра становлять 7-11 років, що власне було підтверджено світовими циклами виробництва валового продукту впродовж 1981-1982, 1990-1991, 2000-2001 рр.

Ще на початку XX ст. М. Кондратьєв, базуючись на дослідженнях М. Туган-Барановського, сформулював концепцію циклів кон'юнктури довівши, що нерівномірності економічного розвитку є закономірним явищем, яке повторюється з певною послідовністю. М. Кондратьєв пояснював

причинність виникнення довгих хвиль необхідністю кардинального оновлення основного капіталу та інфраструктури. Економічні цикли М. Кондратьєва, так звані К-хвилі, набули широкого визнання у світі, оскільки дали можливість пояснити причини спадів та підйомів в економічному розвитку. М. Кондратьєв фактично спрогнозував Велику економічну депресію 30-х років XX ст.

Сформульовані М. Кондратьєвим так звані "правильності", а фактично закономірності економічної циклічності, мають важливе методологічне значення для розуміння механізмів формування депресивних явищ. Головними з них є такі: 1) перед початком підвищувальних хвиль спостерігаються сут-

теві зміни в господарській діяльності, грошовому обігу тощо; 2) періоди підвищувальних хвиль більш багаті на соціальні потрясіння, ніж понижувальні; 3) понижувальні хвилі супроводжуються тривалою депресією сільського господарства; 4) середні цикли, котрі припадають на понижувальну хвилю великого циклу, характеризуються тривалою і глибокою депресією, нетривалістю і слабкістю підйому.

Циклічність та стадійність є характерними рисами не лише загального процесу економічного розвитку. Вони притаманні й окремим галузям господарства, прикладом чого є теорія поворотних пунктів у розвитку сільського господарства, котру сформулював Рудольф Бічаніч [22]. Загалом він виділив три стадії, упродовж яких відбувається еволюція головних факторів сільськогосподарського виробництва – праці, землі та капіталу.

У 30-х роках XX ст. Й. Шумпетер розробив теорію “ділових циклів” або інновацій. Детально проаналізувавши розробки науковців з проблематики циклічності економічного розвитку, він розклав цикл М. Кондратьєва на дві часові складові – інноваційну та імітаційну. Й. Шумпетер виділив чотири фази ділового циклу – процвітання, спаду (рецесії), депресії та піднесення. Він установив, що відповідно до К-хвиль М. Кондратьєва, основні зміни в темпах приросту ВВП спостерігаються у висхідній фазі (темпи приросту підвищуються) і у фазі спаду (ці темпи знижуються).

Й. Шумпетер зробив припущення, що в один цикл можна вкласти різну кількість цілих циклів, різноманітних за якісними параметрами. Так, в один цикл Жюгляра вкладається три цикли Кітчина, а в одну “довгу хвилю Кондратьєва” – шість циклів Жюгляра [23, с.147]. Важливим є твердження Й. Шумпетера про те, що ці цикли можуть розвиватися асинхронно, а можуть і співпадати. Якщо скажемо усі цикли знаходяться в одній фазі, наприклад у депресії, розвиток подій буде супроводжуватися з небаченою інтенсивністю. Таке своєрідне накладання усіх циклів спостерігалось у 90-х роках XX ст. у постсоціалістичних країнах, що обумовило швидке падіння всіх параметрів розвитку та формування депресивних територій. І

хоча в сучасних умовах спостерігається трансформація циклів економічного розвитку, що проявляється у розмитості їх фаз, скороченні періоду повторюваності тощо, загальний механізм їх розвитку залишається незмінним. Крім того, вони поступово поширюються на всі країни світу, хоча спочатку зароджуються в економічно розвинених державах. Остання риса великих циклів має важливе значення для розуміння особливостей економічного розвитку пострадянських та постсоціалістичних країн, де значна глибина кризових явищ зумовлена не лише кардинальною трансформацією адміністративно-бюрократичної системи господарювання в ринкову, а й необхідністю докорінного технологічного переоснащення виробництва, зумовленого новим етапом НТР.

Важливе значення, особливо для прогнозування можливих економічних криз, має точне визначення періодів початку та завершення економічних циклів. На сьогодні у науковців немає одностайної думки як щодо тривалості К-хвиль у минулому, так і щодо їх прояву у майбутньому. Базуючись на періодах циклічності, визначених М. Кондратьєвим, В.П. Кузьменко [12] вважає, що понижувальна хвиля третього циклу завершилася у середині 30-х років XX ст. і відповідала періоду Великої депресії. На підвищувальній хвилі IV циклу відбулося економічне піднесення після завершення другої світової війни, на її зламі - світова енергетична криза середини 70-х років, на понижувальній хвилі, котра тривала орієнтовно до середини 90-х років XX ст. – депресія у більшості постсоціалістичних країн. Тепер фактично триває підвищувальна хвиля п'ятого циклу М. Кондратьєва, яка базується на новій технологічній парадигмі постіндустріального суспільства.

Проблематика циклічності економічного розвитку не є новою і для суспільної географії. Класичними зразками застосування теорії циклічності у радянській економічній географії є енерговиробничі цикли М.М. Колосовського та А.Т. Хрущова, ресурсні цикли І.В. Комара тощо.

Значний вклад у запровадження теорії економічної циклічності для пояснення процесів регіонального розвитку внесли російські науковці С.С. Артоболевський,

Е.В.Іоффе та І.А. Трейвіш [2]. Вихідним постулатом їхнього дослідження є твердження: зміни у функціонуванні економіки та суспільства суттєво впливають на трансформацію територіальної структури та процеси регіонального розвитку. Залежність між циклічністю економіки та регіональним розвитком вони спочатку показали на прикладі Європи, а далі поширили її і на територію колишнього СРСР. Перший кондратьєвський цикл, який співпав у часі з періодом промислової революції, обумовив посилення концентрації господарства та населення країн Європи ще у ХІХ ст. Отже фактично кожен кондратьєвський цикл обумовлював пришвидшений розвиток одних територій (регіонів) і занепад інших. Від циклу

до циклу регіональні відмінності загострювалися та ускладнювалися, а площі депресивних районів збільшувалися.

Причини зміни станів економічного розвитку (падіння, пожвавлення, стагнація) визначаються тим, що різні галузі економіки у кожному кондратьєвському циклі, мають різну пріоритетність та свої, чітко окреслені ареали розміщення. Наприклад типовими ознаками четвертого та очікувано п'ятого циклів є занепад старопромислових та гірничодобувних районів, дрібноміських (аграрних) районів, посилення диспропорцій між центром та периферією, загальне соціально-економічне розшарування простору на різних таксономічних рівнях (рис. 2) [6, с. 55].

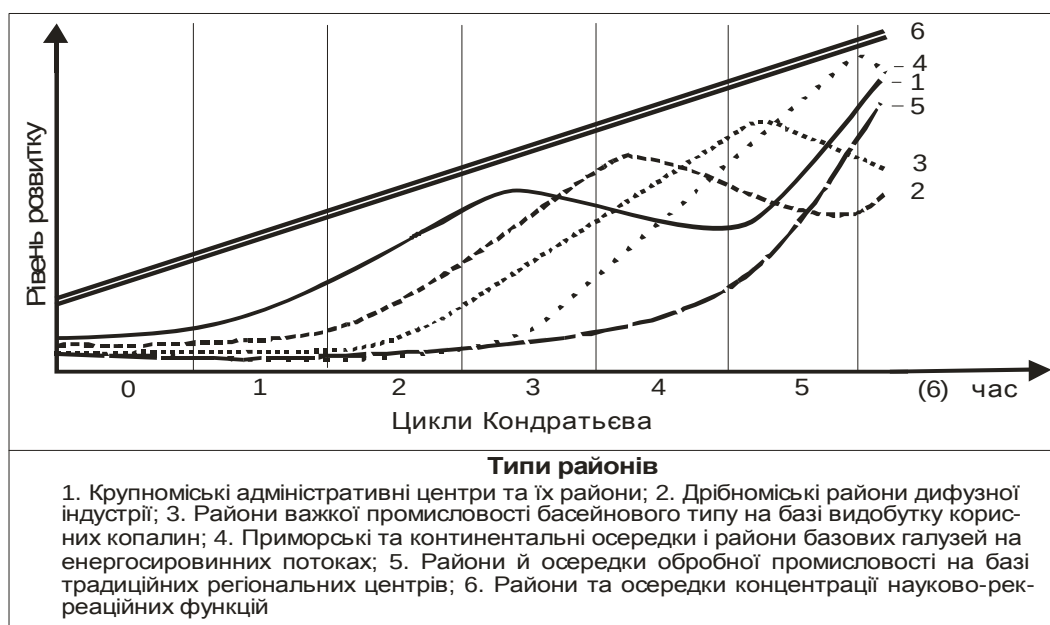

Рис. 2. Динаміка розвитку різних типів регіонів у циклах М. Кондратьєва

Не менше методологічне значення у визначенні взаємозалежності між стадійністю економічного та регіонального розвитку має здійснений О.В. Грицай, Е.В. Іоффе та О.І. Трейвішем [6] синтетичний аналіз просторово-часового поєднання циклів М. Кондратьєва, стадій розвитку Д. Фрідмана та етапів еволюції розселення Д. Джиббса. Він свідчить про тісну залежність між циклічністю розміщення продуктивних сил, регіональним розвитком та урбанізаційними (розселенськими) процесами, а відтак закономірним є твердження: зміна типу регіонального розвитку така ж невід'ємна риса вступу

даної території до нового циклу, як і зміна його функцій. Викладені вище концепції регіонального розвитку, які, як показав їх науковий аналіз, є територіальним проявом загальноекономічних тенденцій, дають можливість визначити загальні механізми формування територіальних асиметрій. Виникнення депресивних територій, які можна розглядати як одну із форм прояву поляризації економічного простору, загалом вписується у циклічно-стадійну концепцію регіонального розвитку. Проте таке твердження потребує більш детального наукового аналізу, враховуючи особливості прояву за-

гальноекономічних тенденцій в умовах України.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість сформулювати такі висновки.

1. Регіональний розвиток як інтегральний суспільно-географічний процес характеризується неоднорідністю, багатовекторністю, а тому крім позитивних змін може включати явища регіональної деградації та стагнації (депресії). Депресивні території є функціональною формою прояву регіональної деградації.

2. Регіональний розвиток здебільшого детермінований загальноекономічними процесами. Економічним стадіям кризи та депресії відповідають аналогічні стадії регіонального розвитку, процеси функціонування життєдіяльності у яких або посилюються, або послаблюються під впливом особливостей місцевих умов. Отже саме універсальна циклічність є рушійною силою, яка спричиняє виникнення, посилення

і нівелювання нерівномірностей регіонального розвитку.

3. Важливу роль у поляризації регіонального розвитку відіграла зміна суспільно-політичної системи, яка фактично синхронізувалася з понижувальною хвилею четвертого циклу М. Кондратьєва та середньостроковим циклом К. Жюгляра, хоча Україна (країни пострадянського простору) відстає від розвинених держав світу на один цикл Кондратьєва, на одну фазу розселення Джіббса та на одну стадію регіонального розвитку Фрідмана.

4. На сьогодні поки-що не знайдено універсального теоретичного методу, який би зміг розкрити причини диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку регіонів і визначити механізми їх подолання. Водночас досвід розвинених держав світу свідчить про те, що це можливо зробити лише з допомогою науково-обґрунтованої державної регіональної політики.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – С. 88-93.
2. Артоболевский С.С., Иоффе Г.В., Тревиш А.И. Цикличность и стадийность как естественные компоненты в территориальном развитии// География и проблемы территориального развития. – М.: ИГАН СССР, 1989. – С. 42-54.
3. Бенар И., Колли Ж.К. Толковый экономический и финансовый словарь. Французская, русская, английская, немецкая, испанская терминология / Пер. с фр. – М.: Международные отношения, 1994. – Т. 1. – С. 566.
4. Герасимчук З.В., Галуцак В.Л. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації: Монографія. – Луцьк: Настир'я, 2006. – 248 с.
5. Герасимчук З.В. Еколого-економічні основи формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку (питання методології та методики). – Автореф. дис. ... докт. екон. наук. – Львів, ІРГД НАН України, 2002. – 52 с.
6. Грицай О.В., Иоффе Г.В., Тревиш А.И. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991. – 168 с.
7. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі XX-XXI ст.: нові пріоритети. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 162.
8. Заставний Ф.Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічні, екологічні, демографічні): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 348 с.
9. Коломійчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегії розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
10. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
11. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры // Вопросы конъюнктуры. 1925. Т. I. Вып. 1. – С. 28-79.
12. Кузьменко В.П. Дослідження динаміки соціально-економічних циклів// http://www.niurr.gov.ua/ukr/publication/statti/social/kuzm_cykly_uk.htm
13. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. Монографія. – Київ: НВЦ "Київський університет", 2006. – с. 114.
14. Нефедова Т.Г. Сельская Россия на перепутье: географические очерки. – М.: Новое издательство, 2003. – С. 109.

15. Пилипенко І.О. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції "центр-периферія"// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вип.15, 2008. – С. 103-107.
16. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
17. Прокопа І., Попова О. Депресивні сільські території: методичні засади визначення// Економіка України. – №8, 2007. – С. 61-70.
18. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
19. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и ближайшие влияния на народную жизнь. – СПб., 1894.
20. Шевчук Я.В. Механізм санації депресивних територіальних суспільних систем в контексті формування регіональної політики. – Львів, 2004. – 63 с.
21. Шумпетер Й. Теории экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 453 с.
22. Bicanic R. Turning points in economic development and agricultural policy. London: McMillan, 1965.- 268 p.
23. Scumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Yistorical and Statistical Analisis of the Capitalist Process.- N.Y.-L., 1939.

УДК 574: 528.91

Віліна Пересадько, Ганна Резнік

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНЕ КАРТОГРАФУВАННЯ: СУТНІСТЬ, СТАН, МЕТОДИКА

Проаналізовано підходи до розуміння сутності соціально-екологічного картографування, його особливостей та відмінних рис від інших видів еколого-географічних творів. На основі вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду розглянуто напрямки, види і методи розробки соціально-екологічних карт. Запропоновано методику створення карт даної тематики.

Ключові слова: соціально-екологічна карта, картографування, якість життя населення.

Віліна Пересадько, Анна Резнік. СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ КАРТОГРАФИРОВАНИЕ: СУЩНОСТЬ, СОСТОЯНИЕ, МЕТОДИКА. Проанализированы подходы к пониманию сущности социально-экологического картографирования, его особенностей и отличий от других видов эколого-географически произведенных. На основании изучения отечественного и зарубежного опыта рассмотрены направления, виды и методы разработки социально-экологических карт. Предложено методику создания карт данной тематики.

Ключевые слова: социально-экологическая карта, картографирование, качество жизни населения.

Vilina Peresadko, Hanna Reznik. SOCIAL-AND-ECOLOGICAL DRAWING A MAP: ESSENCE, STATE, METHOD. Approaches are analysed to understanding of essence of the social-and-ecological drawing a map, his features and difference, from other types of ekologo-geografychesky works. On the basis of study of domestic and foreign experience directions, kinds and methods of development of social-and-ecological cards, are considered. The method of creation of cards of danoy subject is offered.

Keywords: social-and-ecological card, drawing a map, quality of life of population.

Вступ, постановка проблеми. Екологічна небезпека, катастрофи, антропогенні порушення і навантаження, забрудненість навколишнього середовища суттєво впливають на більшість компонентів суспільного життя та на рівень людського розвитку. Вивчення «тиску» з боку екологічних чинників на людський розвиток має бути одним із головних напрямів багатьох міждисциплінарних досліджень, в тому числі й соціальної екології.

Сутність соціальної екології полягає у вивченні природоохоронних, соціально-

демографічних, соціально-економічних, політичних аспектів екології та проблем екологічного виховання і навчання, екологічного руху та міжнародного співробітництва. Основною метою соціоекології є оптимізація взаємодії в системі «природа-людина-суспільство» (як до речі й екології взагалі). Соціоекологія – це напрямок вивчення загальних еколого-географічних, зокрема, еколого-природоохоронних проблем з точки зору соціально орієнтованих наук: соціально-економічної географії, соціології, політології, юриспруденції тощо [1, 5, 6, 7].

Метою статті є представлення методик створення карт і результатів вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду соціально-екологічного картографування, як розділу еколого-природоохоронного картографування.

Виклад основного матеріалу. В наших дослідженнях соціально-екологічного картографування ми дотримувались погляду на сутність соціальної екології, запропонованого Б. Б. Прохоровим [9], який вважає, що соціальна екологія – це частина екології людини, як науки спрямованої на пізнання закономірностей впливу на неї оточуючих її природних, соціально-економічних, виробничих, побутових факторів, включаючи культуру, звичаї, релігію тощо. Антропоцентричний підхід при цьому є основним підходом, а основною задачею – дослідження відносин між людським суспільством та оточуючим соціальним, культурним, економічним та природним середовищами. Відповідно – біосфера Землі розглядається як екологічна ніша людства, що зв'язує навколишнє середовище та діяльність людини в єдину систему «природа-людина-суспільство», в межах якої формується якість життя населення.

Джерелами становлення соціоекології є: а) технікознавство, як сукупність технічних наук, в яких розглядаються різноманітні функції техніки як структури технічних систем і технологій, створених у процесі праці для полегшення усіх видів людської діяльності в контексті їх впливу на навколишнє природне середовище; б) комплекс соціальних наук, що дають можливість розкрити соціальну сутність людини, соціальну обумовленість її розумової діяльності, почуттів, вольових імпульсів, ціннісних орієнтацій, установок у практичній діяльності, у тому числі й у взаємовідношенні з навколишнім природним та соціальним середовищем; в) медичинська екологія, яка досліджує вплив екологічних ситуацій на стан здоров'я населення; г) юриспруденція, в межах якої вивчаються правові основи проведення природоохоронної діяльності; д) екологічне моделювання, в тому разі й картографічними засобами.

Вивчаючи погляди на сутність соціально екологічних досліджень ми прийшли

до висновку, що в залежності від специфіки діяльності, галузі знань автора тієї чи іншої статті змінюються пріоритети в поглядах на об'єкт дослідження соціальної екології, в результаті чого до вжитку увійшла велика кількість термінів, наприклад: «еколого-соціальне», «соціально-екологічне», «еколого-соціально-економічне», «соціолого-еколого-економічне», «демоекологічне», «етноекологічне» та інші види досліджень. За цією тематикою географами, економістами, істориками, соціологами, екологами, медиками захищено дисертації та написано велику кількість статей [13, 14].

В останні десять років показники соціально-екологічної тематики все частіше почали включати до еколого-природоохоронних картографічних творів, насамперед в серії карт і в атласи держав.

Сучасне соціально-екологічне картографування територій розділяють за напрямками [2]:

1. Картографування якості життя населення;
2. Медико-екологічне картографування;
3. Картографування природокористування.

Якість життя населення являє собою інтегральне поняття, що відображає єдність суб'єктивної та об'єктивної оцінок умов життєдіяльності й стану населення у конкретному середовищі з точки зору його здатності забезпечувати відновлення процесів життєдіяльності та збалансований розвиток суспільства [3].

Поняття «якість життя» використовується дуже широко, але воно не має загальноприйнятої формалізованої структури й стандартного набору індикаторів. Найбільш повний перелік компонентів якості життя, що використовуються у міжнародних та національних оцінках розвинених країн, включає [11]:

- доходи населення;
- бідність і соціальну нерівність;
- безробіття та використання робочої сили;
- динаміка демографічних процесів;
- освіта й навчання;

- здоров'я, продовольство та харчування;
- забезпеченість житлом, інфраструктура, зв'язок;
- ресурси і стан природного середовища;
- політична та соціальна стабільність.

Виходячи із суспільно-географічних позицій дослідження екологічних питань вважаємо за доцільне у структурі «якості життя» окремо виділити якість екологічної складової, як основного компонента соціально-екологічних досліджень. Якість екологічної складової має поєднувати:

- природнокліматичні умови (температурний і вітровий режими, режим опадів, динаміку зміни погод тощо);
- економічні умови, що склалися на території що досліджується (обсяги виробництва, щільність сільського населення, площі природного заповідного фонду та зон відпочинку, розораність сільськогосподарських земель, площі земель під кар'єрами та розробками, площі лісів та зелених насаджень);
- техногенні умови (забезпеченість підприємств очисними спорудами та їх стан, обсяги та структура викидів в атмосферу та скидів у води шкідливих речовин, наявність радіаційно чи токсично забруднених територій, негативних фізичних впливів на довкілля та ін).

- сприятливість (напруженість) екологічних ситуацій.

До останнього часу соціально-екологічне картографування не виділяли в окремий напрямок, а його компоненти розглядали як складові еколого-географічного, еколого-природоохоронного картографування та картографування природокористування [4, 8]. Основним при цьому вважали медико-географічні та медико-екологічні показники.

Дійсно, розглядати питання якості життя населення без вивчення впливу всіх вищевказаних факторів на стан здоров'я населення, на нашу думку не раціонально. Тому комплексний медико-екологічний аналіз території базується на системній концепції дослідження формування регіональних особливостей та взаємозв'язку гео-

графічних ситуацій з різним ступенем екологічної напруженості. Сукупність географічних передумов хвороб людини, обумовлених природними та антропогенними факторами застосовуються при виконанні процедури медико-екологічного районування та ранжування території. Медико-екологічна класифікація території передбачає аналіз локального (топологічного) та регіонального (районного) рівнів виникання проблемних ареалів. Комплексний медико-географічний аналіз проводиться на основі інтерпретації різноманітної за призначенням картографічної інформації. Такий аналіз забезпечує необхідними даними якісну та кількісну характеристику проблемних медико-екологічних ареалів та ситуацій, як початкових одиниць медико-екологічної класифікації території [12].

Сукупність окремих кількісних та якісних медико-географічних та медико-екологічних показників на топологічному рівні концентруються в інтегративні, які в майбутньому використовуються для регіонального аналізу та сприймаються як спеціальні параметри територіальної системи. До таких характеристик в першу чергу відносять сукупність окремо взятих природних та антропогенних передумов хвороб людини, а також їх регіональне відображення.

Отже, якщо розглядати тематику соціо-екологічних карт не тільки з позицій висвітлення медико-екологічної обстановки, але і з позицій благополуччя життя населення, як то – правові аспекти, соціальні аспекти, рівень життя населення, то найбільш близько до цього підійшли у Молдові. Чітко виражену соціально-екологічну спрямованість має серія екологічних карт Республіки Молдова – «Качество жизни населения» (1999 р.), яка представляє інформацію про сприятливість (несприятливість) соціальних, техногенних і природних умов життя людей. На картах серії показано рівень прибутків, якість оточуючого середовища, забезпеченість житлом, рівень розвитку охорони здоров'я, нестабільність сімейних структур, злочинність, несприятливі геологічні та природні процеси, біохімічні аномалії тощо. Інформація представлена на фоні оцінки середньої тривалості життя населення та оцінки його якості. Основну карту доповнюють

вісім карт-врізок. Легенди представлено молдавською, російською та англійською мовами.

Інший підхід до розробки змісту соціально-екологічних карт подано в «Экологическом атласе России» (2002 р.), в якому до соціально-екологічних можна віднести карти двох розділів. Одним з них є розділ «Медико-экологическая обстановка» («Потери жизненного потенциала населения», «Опасность токсикантов для здоровья», «Болезни органов дыхания», «Болезни органов пищеварения», «Онкологическая заболеваемость населения», «Медико-экологическое районирование», «Саноекологическая обстановка»), а іншим – розділ «Экологическая обстановка и охрана природы» («Демоекологическая обстановка», «Инвестиции в охрану окружающей среды», «Экологические общественные организации»). Особливо цінним в атласі є ґрунтовні текстові нариси з описами методик розрахунків соціально-економічних показників та з географічним аналізом екологічних ситуацій за представленими картами.

Ряд соціально-економічних карт вміщено в Національному атласі України. Насамперед, це карти медико-географічного та екологічного розділів, але текстові описи, на відміну від попереднього атласу, подано в цілому до розділу, а не до кожної карти.

Багато уваги розробці соціально-екологічних карт приділяв В. А. Барановський з співавторами. Так, на протязі 10 років ним створено ряд карт України, в яких розкриваються різні аспекти соціальної екології: загальні («Україна. Екологічна небезпека» (1:3 000 000), 2001); медико-демографічні та медико-екологічні («Україна. Медико-демографічні проблеми» (1:3 000 000), 2002), економічні («Україна. Еколого-економічне зонування території» (1:3 000 000), 2001) та ін.

У 1995–1996 рр. у ряді номерів екологічної газети «Зелений світ» опубліковано два випуски атласу «Чорнобиль і здоров'я України. Медико-екологічний атлас» з ґрунтовними статтями про вплив наслідків аварії на ЧАЕС на життя населення прилеглих території та України загалом.

Перші регіональні соціально-екологічні картографічні твори опублікова-

но в 1997 р. Це медико-екологічна серія карт Харківської області («Харьковская область. Серия эколого-медицинских карт», 1:1 500 000) та медико-екологічний атлас Дніпропетровської області («Экология людини. Медико-екологічний атлас Дніпропетровської області»).

Серія карт Харківщини розроблена співробітниками наукового центру ландшафтно-екологічних досліджень Академії наук технологічної кібернетики України, Б. І. Кочуровим, І. К. Жемеровою і О. В. Гриценком. До атласу увійшло п'ять карт, чотири з яких присвячені забрудненню атмосфери, вод, ґрунтів, ландшафтів, а остання відображає поширення ендокринних захворювань. При створенні серії застосована методика визначення гостроти екологічних ситуацій, запропонована Б. І. Кочуровим та І. К. Жемеровою у 1989–1990 рр. під час проектування карт «Экологические ситуации Харьковской области» (1:400 000) і «Экологические ситуации УССР» (1:2 500 000). На території Харківщини автори виділили три екологічні зони – «умовно задовільну», «напружену» і «критичну». Екологічне зонування проведено на ландшафтній основі, а захворюваність ендокринної системи представлена у межах адміністративних районів. В атласі відсутня результуюча карта відповідності захворюваності населення і забруднення довкілля, але попри все – це перший в Україні досвід публікації й представлення у мережі Інтернет регіонального картографічного твору такого типу.

Медико-екологічний атлас Дніпропетровської області на 90 % складається з медико-географічних карт, але дві карти (3 %) відображають залежність між захворюваністю дітей чи дорослих і ступенем напруженості екологічної ситуації за районами області. Карти укладені на основі визначення кореляційних коефіцієнтів, в результаті чого виділено зони з «кризовою екологічною ситуацією» (червоний колір), з «небезпечною і конфліктною екологічною ситуацією» (жовтий колір) та «території, що мають резерви для сприйняття антропогенного навантаження» (зелений колір).

У 2001 р. видано, а у 2005 р. перевидано, паперову й електронну версії «Екологічного атласу Харківської області». В атла-

сах, наряду з традиційними картами медико-географічного змісту подано оригінальні карти – «Забрудненість питної води» та «Забрудненість продуктів харчування». До кожної карти подано опис методик за якими розраховувались основні показники. Перша карта показує ранжування районів області за порушеннями гігієнічних нормативів якості питної води, а друга – інформує про загальну забрудненість хімічними речовинами та мікробіологічну забрудненість продуктів харчування.

У процесі картографування, в залежності від цільових установок розрізняють природну й екологічну, соціальну й економічну, технічну та інші види оцінок. З існуючих методів оцінки в основному використовуються контрольні списки та матриці, анкетування та інтерв'ювання, сучасний аналіз карт, галузеві графіки та діаграми потоків, чисельне та імітаційне моделювання [10].

Оцінка екологічного стану території та кількісний аналіз параметрів життєзабезпечення населення дозволяють визначити ступінь ризику для здоров'я людей, що проживають на території, що картографується. Процедура оцінки базується на класифікації антропогенних та природних факторів екологічної дестабілізації (або небезпеки) території.

На кафедрі фізичної географії та картографії Харківського національного уні-

верситету імені В. Н. Каразіна в процесі розробки системи регіональних еколого-природоохоронних картографічних творів (окремих карт, серій карт і атласів), що охоплюють усі рівні територіального угруповання – від окремого підприємства до області, створено ряд картографічних творів соціально-екологічної тематики. Встановлено, що в регіональних еколого-природоохоронних і еколого-географічних творах основними показниками оцінки умов життя населення є відображення таких показників як: «Модуль антропогенного навантаження (кількість жителів на одиницю площі)», «Модуль техногенного навантаження (кількість підприємств на одиницю площі, густота автомобільних доріг, густота шляхів сполучення тощо)», «Обсяги і структура викидів (скидів) шкідливих речовин», «Захворюваність населення (загальна та на окремі види хвороб)», «Рівень медичного обслуговування», показники природного руху населення, коефіцієнти смертності, народжуваності та ін.

Застосування прийомів математико-картографічного аналізу дозволило укласти карти відповідності екологічного стану навколишнього середовища і захворюваності населення в м. Харкова (рис. 1), та оцінити соціально-екологічні умови життя населення шляхом відображення коефіцієнтів природного руху населення, забезпечення місцями в лікарняних закладах тощо (рис. 2).

Рис. 1. Легенда карти «Медико-екологічна оцінка впливу якості атмосферного повітря на стан здоров'я населення м. Харкова» (1:50 000)

Конкретизація відображення регулюється рівнем картографування та масштабом картографічного твору, наприклад, для обласних карт обсяги викидів передають способом картодіаграм, а на картах міст

– застосовують локалізовані діаграми чи спосіб значків, а у кращому випадку (за достатньої кількості вихідних даних) – способи ізоліній та якісного (кількісного) фону.

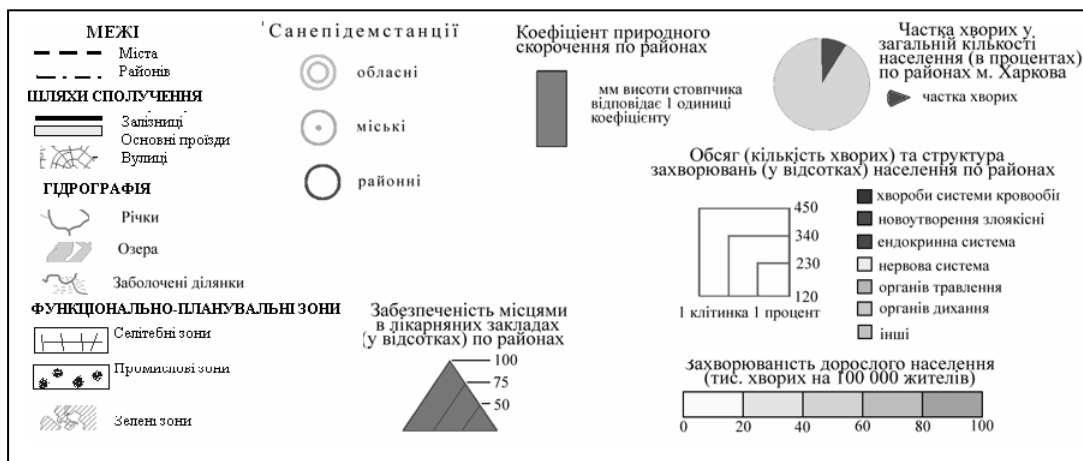

Рис. 2. Легенда карти «Екологічна оцінка стану здоров'я населення м. Харкова», 1:50 000

Інформація обох карт використана при проведенні еколого-природоохоронного районування м. Харкова за якістю життя населення. Для чого було розроблено карти «Шумове забруднення», «Вплив шуму на стан здоров'я населення», «Техногенне навантаження на природне середовище», «Забруднення атмосферного повітря», «Забруднення поверхневих вод», «Соціальний склад населення», «Доходи населення», «Рівень безробіття» та ін. Застосування прийомів математичної статистики, теорії інформації та регресивного аналізу, дозволили

побудувати кореляційні карти, карти відповідності, регресії та відхилення від неї. Одиницями картографування послужили адміністративні райони міста та функціонально-планувальні зони.

Прикладом створення соціально-екологічних муніципальних карт правових порушень в галузі екології й охорони природи є розроблена серія карт «Екологічні порушення в м. Харкові», яка інформує про види та розміри штрафів за порушення екологічного законодавства, порядок і строки їх погашення (див. таблицю).

Таблиця 1

Структура серії електронних карт «Екологічні порушення в м. Харкові»

№ п.п.	Назва карти	Масштаб	Додаткові елементи
1	Установи контролю дотримання природоохоронного законодавства	1:100 000	Таблиця
2	Структура порушень природоохоронного законодавства	1:100 000	Таблиця
3	Рівень дотримання природоохоронного законодавства	1:100 000	Діаграма
4	Підприємства, на яких виявленні порушення природоохоронного законодавства	1:100 000	Діаграма
5	Штрафи за порушення природоохоронного законодавства	1:100 000	Діаграма
6	Перевірки санітарно-епідеміологічної ситуації	1:100 000	Графік
7	Перевірки забруднення атмосферного повітря	1:100 000	Графік
8	Перевірки дотримання нормативів якості поверхневих вод	1:100 000	Графік

9	Перевірки дотримання використання підземних вод	1:100 000	Графік
10	Контроль за станом захоронення твердих відходів	1:100 000	Графік
11	Обсяги штрафів за порушення природоохоронного законодавства	1:100 000	Таблиця
12	Погашення штрафів	1:100 000	Діаграма

Кожна карта серії супроводжується структурною діаграмою чи графіком, що показує динаміку перевірки підприємств, динаміку погашення штрафів тощо.

Аналогічні карти, але для території України опубліковані в Національному атласі України (2007 р.) та в атласі, розробленому Г. Підгрушним та Ю. Качаєвим

«Україна. Промисловість та інвестиційна діяльність» (2003).

Ізолінійні карти побудовані для адміністративної області при обмеженому інформаційному забезпеченні не можуть бути репрезентативними, а тому медичні показники представлені на фоні оцінки екологічного стану території адміністративних районів області (рис. 3).

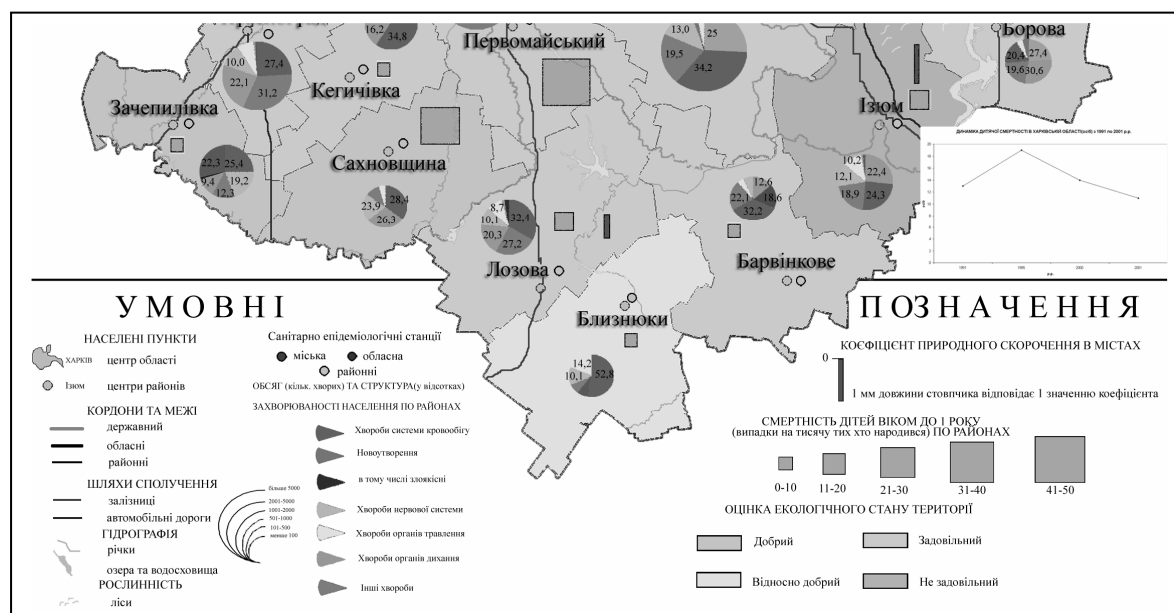

Рис. 3. Фрагмент і легенда карти «Екологічна оцінка стану здоров'я населення Харківської області» (1:500 000). Масштаб змінено

Рефреном через усю серію обласних карт показано систему екологічного моніторингу в області – пункти контролю якості води, повітря, земель (грунтів), рослинності та тваринного світу. Але ця інформація не відображає реальну картину забезпеченості фахівцями в галузі екології та охорони природного середовища. Тому нами було створено карту «Контроль якості оточуючого середовища» (1:2 000 000), яка є врізною до карти «Екологічний моніторинг Харківської області» (1:500 000) і показує навантаженість на спеціалістів-екологів по міжрайонних відділах державного управління охорони навколишнього середовища в Харківсь-

кій області. Основними показниками є кількість підприємств на одного фахівця екологів та кількість спеціалістів на 1 км .кв. та на 100 000 жителів.

Таким чином, серед більшості соціально-екологічних факторів, що підлягають картографуванню на картах відповідної тематики має бути: концентрація населення та виробництва; токсичність та екологічна небезпека галузей господарства; сумація та синергізм забруднюючих речовин у водному та повітряному середовищі; особливості територіальної організації та архітектурно-планувальних рішень; захворюваність населення та медичне обслуговування; якість

питної води та продуктів харчування; правове регулювання екологічних і природоохоронних питань; фахове забезпечення природоохоронної діяльності тощо.

Висновки. Соціально-екологічне картографування є одним із екологічно орієнтованих напрямків географічного картографування і ґрунтується на його науково-методичних засадах. Предметом соціально-екологічного картографування є взаємовідносини в системі «природа-людина-суспільство».

Вивчення досвіду соціально-екологічного картографування і наші прак-

тичні розробки у цій галузі показали недосконалість методичних і методологічних основ створення карт даної тематики, значне відставання практики картографування від теорії соціально-екологічних досліджень, відсутність ряду картографічних творів що розкривали б просторове розміщення об'єкту картографування та його складових. Наприклад, етно-екологічні особливості, еколого-географічна освіта (дошкільна, шкільна, вузівська, післядипломна, безперервна), еколого-географічне виховання, релігійний аспект екологічних досліджень, екологічний менталітет населення тощо.

Література

1. Бачинский Г. А. Социозология: теоретические и прикладные аспекты. – К.: Наук. думка, 1991. – 153 с.
2. Боков В. А. Экологическое картографирование: учебное пособие для студентов университетов. – Симферополь: Издательство Таврического национального университета им. В. И. Вернадского, 2006. – 229 с.
3. Гукалова І. В. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженні розвитку регіонів України // Український географічний журнал. – 2008. - №1. – С. 48-54.
4. Жупанський Я. І., Сухий П. О. Соціально-економічна картографія: Підручник для вузів. – Чернівці: Чернів. держ. ун-тет ім. Ю. Федьковича, 1996. – 274 с.
5. Келлер А. А., Кувакин В. И. Медицинская экология. – С.-Петербург, 1999. – 256 с.
6. Лосев А. В., Провадкин Г. П. Социальная экология: Учебное пособие для вузов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 312 с.
7. Малофеев В. И. Социальная экология: Учебное пособие. – М.: Дамков и К°, 2004. – 257 с.
8. Пересадько В. А. Системне еколого-природоохоронне картографування: завдання, цілі й методи // Український географічний журнал. – 2002. - № 2. – С. 53-57.
9. Прохоров Б. Б. Социальная экология: Учебное пособие. – М.: Академия, 2005. – 416 с.
10. Рыбкина И. Д. Методика оценки среды жизни (на примере центров расселения Алтайского края) // География и природные ресурсы. – 2008. - № 1. – С. 150-155.
11. Садовник О., Файфура В. Якість життя населення як інтегральний критерій оцінки регіонального управління // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: географія. – 2006. - №1. – С. 48-51.
12. Хлебович И. А., Ротанова И. Н. Картографическое обеспечение медико-экологической классификации территориальных систем (на примере Алтайского края) // География и природные ресурсы. – 2000. - №3. – С. 112-121.
13. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в західному регіоні України 70-80-х рр. XX ст. – Автореферат на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук. за спец. 07.00.01. «Історія України». – Львів, 2003. – 18 с.
14. Щербань В. П. Економічні і соціально-екологічні основи формування та розвитку продовольчої безпеки в Україні. – Автореферат на здобуття наук. ступ. докт. економ. наук. за спец. 08.07.02. «Економіка сільського господарства і АПК». – Суми, 2004. – 33 с.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС КОНЦЕНТРУВАННЯ ТА ЙОГО ПАРАМЕТРИ ЯК ЗАСІБ ДЕЛІМІТАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ ЗА ОЗНАКАМИ «ЦЕНТР - ПЕРИФЕРІЯ»

В статті розглянуто методи аналізу концентрування населення. Наголошується, що параметри суспільно-географічних процесів можуть стати основою для делімітації території на центр та периферію. На основі встановлених параметрів концентрації населення проаналізовано просторові особливості концентрування. Проведено розмежування Херсонської області з виділенням на південному заході області центру і периферії на сході і півночі.

Ключові слова: центр, периферія, концентрування, населення, Херсонська область.

Ігорь Пилипенко. ОБЩЕСТВЕННО ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС КОНЦЕНТРИРОВАНИЯ И ЕГО ПАРАМЕТРЫ КАК СРЕДСТВО ДЕЛИМИТАЦИИ ТЕРРИТОРИИ ЗА ПРИЗНАКАМИ «ЦЕНТР - ПЕРИФЕРИЯ». В статье рассмотрены методы анализа концентрирования населения. Подчеркивается, что параметры общественно-географических процессов могут стать основанием для делимитации территории на центр и периферию. На основе установленных параметров концентрации населения проанализировано пространственные особенности концентрирования. Проведено разграничение Херсонской области с выделением на юго-западе области центра и периферии на востоке и севере.

Ключевые слова: центр, периферия, концентрирование, население, Херсонская область.

Igor Pilipenko. SOCIAL GEOGRAPHICAL PROCESS AND ITS PARAMETERS AS FACILITY DELIMITATION TERRITORY FOR SIGN "CENTRE - A PERIPHERY". Methods of the analysis of concentrations population are considered in article. It is emphasized that parameters public-geographical processes can become the base an delimitation territory on the centre and periphery. On base installed parameter to concentrations population is analysed spatial particularities concentrations. Delimitation of Khersons regions is organized with separation on south-west of the area of the centre and peripheries in the east and north.

Keywords: centre, periphery, concentration, population, Kherson region.

Постановка проблеми. Серед актуальних проблем сьогодення є нарощування просторової диференціації в умовах життя та якості життя регіонів України, що простежується як на національному, так і регіональних і локальних. Акцентуємо, що в умовах динамічної багатовекторної суспільної перебудови, активізації усіх соціально-економічних процесів, посилення численних та різнорівневих інтеграційних рухів, питання встановлення місця і ролі тієї чи іншої території у просторовій організації суспільства є одним з найпріоритетніших. Об'єктивне існування географічних контрастів типу «центр – периферія» простежується на всіх географічних рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічну основу роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених, фахівців у галузі територіального розвитку, просторового аналізу, засновників концепції «центр-периферія» [1, 2, 3, 8, 9, 10]

Метою дослідження стало визначення коефіцієнтів, що характеризують процес концентрування населення Херсонської об-

ласті та поділ території на «центр» та периферію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважаємо [5], що *суспільно-географічний центр* є частиною регіону, який має функціональні зв'язки зі своєю базою розвитку (перш за все, периферією) і, на відміну від інших частин регіону, виділяється суспільною атрактивністю, високою концентрацією суспільних процесів і явищ, які постійно ускладнюються.

Під *суспільно-географічною периферією* ми розуміємо частину суспільного простору, в межах якого швидкість суспільно-географічних процесів мінімальна або їх вектор не співпадає з вектором розвитку ядер суспільного життя (до яких відносяться перш за все великі та середні міста) [4].

Таким чином, головними відмінностями суспільно-географічних центрів та периферії є відмінності у кількісних характеристиках суспільно-географічних процесів, одним з яких є процес *концентрування*.

За К. Мезенцевим [3, с.93] територіальне концентрування – це процес випереджуючого збільшення інтенсивності певного виду людської діяльності чи їх сукупнос-

ті, а також супутніх соціально-економічних явищ на одній ділянці території порівняно з іншими, результатом якого є формування ядра концентрації та периферії.

Важливим аспектом цього процесу є наступне: розвиваючись в межах загальнодержавних (та частково світових) економічних процесів всі (окрім Цюрупинського району) адміністративні одиниці області відчують скорочення чисельності населення. Але виходячи з визначення концентрування, підкреслюємо важливу тезу: **«... на одній ділянці території порівняно з іншими».**

Ми вважаємо, що концентрування та його параметри є важливою ознакою делімітації території за віссю «центр - периферія».

Для характеристики розміщення населення в межах області використовують індекс концентрації населення регіону (ІКН):

$$ІКН = \frac{\sum |X_i - Y_i|}{2}; \text{ де}$$

ІКН – індекс концентрації населення,

X_i – частка населення АТО в усьому населенні обласного регіону (в %);

Y_i – частка АТО в загальній площі території обласного району (%) [6].

ІКН може коливатися від 0 до 100%, від абсолютно рівномірного, коли на 1% площі мешкає 1% населення, до абсолютно нерівномірного. При коефіцієнті до 20% - розміщення населення рівномірне, від 20 до 40% - розміщення населення нерівномірне, 40% і більше – розміщення населення різко нерівномірне.

Для Херсонської області індекси концентрації населення демонструють таку динаміку. Для періоди з 1989 по 2001 роки відбувався процес деконцентрації, які стали наслідком скорочення обсягів промислового та аграрного виробництва, різкого погіршення якості життя населення. Диференціація якості життя (як по вісі «місто - село», та і «центр-периферія») стала зменшуватися не за рахунок рурбанізації, а за рахунок маргіналізації міського населення, і перш за рахунок представників масових робітничих професій. Результатом цього процесу стало зменшення коефіцієнту концентрації насе-

лення з 37,69% у 1989 році до 37,08% на 2001 рік.

За період 2001-2008 рр. індекс концентрації населення не тільки наздогнав результат 1989 року, але й став більшим за нього (38,17%), стрімко наближаючи Херсонську область до регіонів із різко нерівномірним розміщенням населення.

Застосування такого підходу дозволяє чітко виявити загальнообласну тенденцію та навіть швидкість процесу концентрування (деконцентрування) населення, втім за межами процедури залишаються важливі питання географічної сутності, і перш за все: просторова диференціація цього процесу, яка, безумовно, повинна мати сильні кількісні ознаки.

Визначення індивідуальних показників нерівномірності розселення в низових адміністративних одиницях пропонується проводити за суттєво спрощеною формулою індексу концентрації населення, залишивши в якості результату тільки різницю між часткою населення адміністративної одиниці в населенні обласного регіону та відповідною часткою площадних показників операційної одиниці.

Отримані результати коефіцієнтів нерівномірності розселення в Херсонській області (таблиця 1) демонструють наступні просторові та часові особливості розселення населення області:

1. Розмежовують адміністративні одиниці області на дві групи: перша група з вищою за середню обласну густоту (концентрацію) населення (значення коефіцієнту вищі за 0); друга група з, відповідно, меншими;

2. Дозволяє проаналізувати часові зміни нерівномірності розселення в обласному регіоні та його складових, виявляти регіони з різновекторними процесами та різною інтенсивністю;

3. Визначати демографічне значення адміністративних одиниць для обласної системи розселення.

Аналіз таблиці 1 дозволяє зробити висновок про суттєву просторову різновекторність процесу концентрування населення в межах Херсонської області за досліджуваний період. 6 з 20 адміністративних одиниць збільшили своє демографічне значення

за рахунок меншого скорочення населення (а Цюрупинський район – навіть збільшення чисельності). Взагалі, регіони з позитивним трендом нерівномірності населення формують три нерівні за площею та демографічним потенціалом ареали (рис. 1). Перший широкою підковою охоплює з заходу, півдня і сходу Херсонську міськраду і виходить широким фронтом до чорноморського узбережжя області, підкреслюючи високу

атрактивність приміських та приморських регіонів. Включає в себе територію спільно розміщених Білозерського, Голопристанського, Цюрупинського та Скадовського районів. Причому найбільш позитивні зміни коефіцієнту нерівномірності демонструють Білозерський та Цюрупинський райони як такі що мають безпосередньо сусідське із Херсоном положення.

Таблиця 1

Динаміка коефіцієнтів нерівномірності розселення населення в межах Херсонської області (1989 – 2008 рр)*

Адміністративні одиниці (райони та міськради)	1989 р.	2001 р.	2008 р.	Зміни 2008 до 1989 р.
Бериславський	-1,06	-1,27	-1,43	-0,37
Білозерський	0,16	0,44	0,72	0,56
Великопетиський	-1,72	-1,74	-1,87	-0,15
Великоолександрівський	-2,64	-2,74	-2,89	-0,25
Верхньорогачицький	-1,92	-2,00	-2,04	-0,12
Високопільський	-0,92	-0,93	-1,02	-0,10
Генічеський	-4,99	-4,92	-4,94	0,05
Голопристанський	-6,81	-6,47	-6,37	0,45
Горностаївський	-1,80	-1,70	-1,73	0,07
Іванівський	-2,32	-2,40	-2,54	-0,22
Каланчацький	-1,05	-1,01	-1,16	-0,11
Каховський (разом із Каховською міськрадою)	1,64	1,50	1,56	-0,08
Нижньосірогоський	-2,51	-2,56	-2,68	-0,08
Нововоронцовський	-1,44	-1,39	-1,49	-0,05
Новотроїцький	-4,33	-4,40	-4,59	-0,26
Скадовський	-1,14	-0,86	-0,71	0,43
Цюрупинський	-0,42	-0,02	0,42	0,84
Чаплинський	-2,70	-2,61	-2,71	-0,01
Нова Каховка (міськрада)	5,66	5,65	5,62	-0,04
Херсон (міськрада)	30,29	29,41	29,85	-0,44
Індекс концентрації населення	37,69	37,08	38,17	0,48

* - складено автором за даними Херсонського обласного управління статистики

Другий і третій ареали позитивного зростання коефіцієнтів неоднорідності включають в себе приморський Генічеський район та внутрішній Горностаївський райони. Ці регіони лише демонструють позитивні зрушення, залишаючись із від'ємними показниками коефіцієнту нерівномірності.

В той же час, обласний центр демонструє найбільше скорочення коефіцієнту

нерівномірності, що пов'язано перш за все із скороченням промислового виробництва.

Аналіз процесу концентрування населення та його параметрів дозволяє виділити на території області «центр» із чітким локалітетом в південно-західному секторі області (відокремлена ізолінією «0» на рис. 1), який виник в результаті спільної дії вище наведених суспільно-географічних та природних чинників та значної по площі та на-

селенню «периферії», яка займає східну та північну частину області. Периферія демонструє значне скорочення чисельності населення та, відповідно, коефіцієнтів нерівно-

мірності розселення. Особливе питання виникає при дослідженні різкої зміни коефіцієнтів м. Херсона.

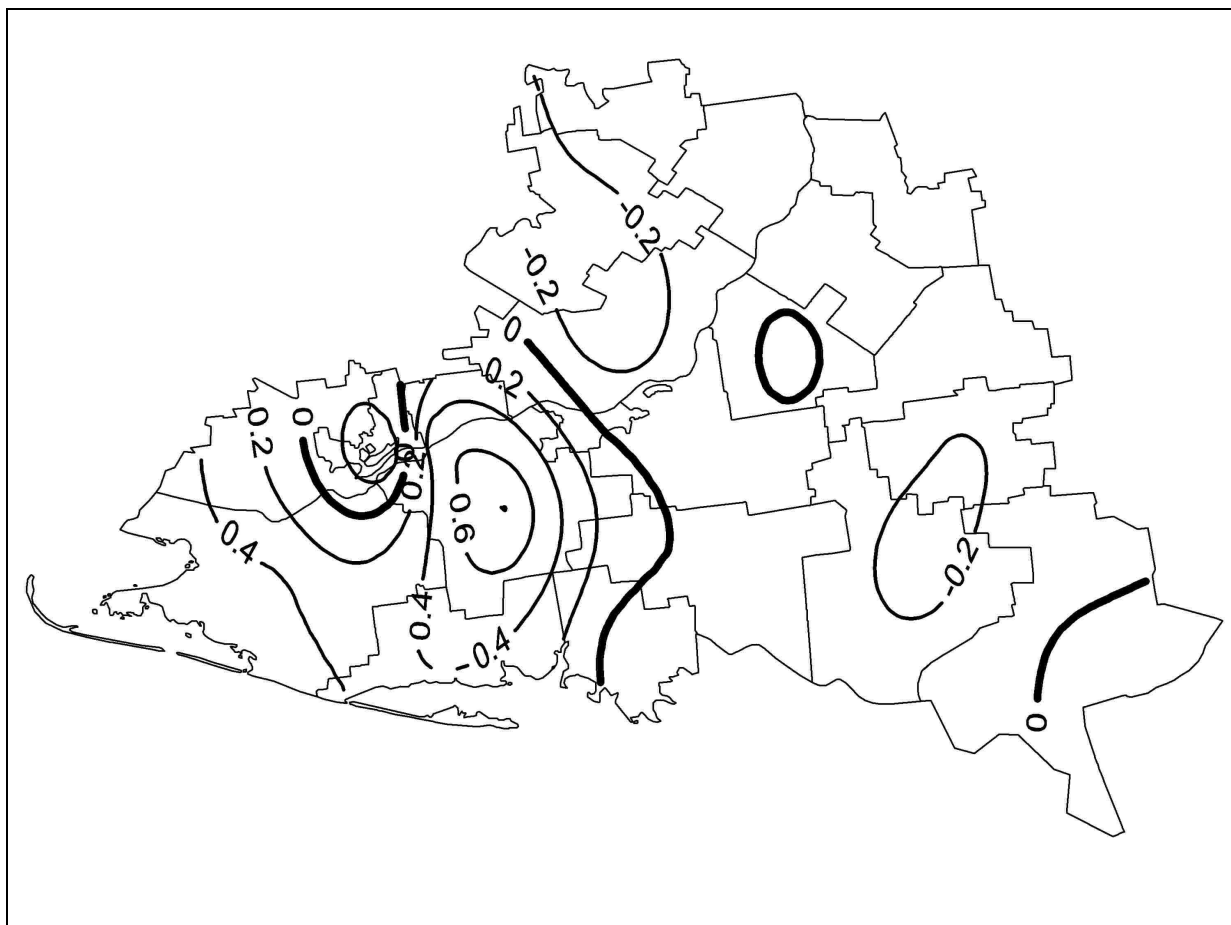

Рис. 1. Трендова поверхня зміни коефіцієнтів нерівномірності розселення населення Херсонської області, 2008 рік до 1989 року (у %)

Хотілось би виділити декілька особливостей:

1) По-перше, з 2001 року для цієї адміністративної одиниці спостерігається зростання параметрів концентрування.

2) По-друге, аналіз зіпфовської залежності для міст Херсонської області демонструє найбільше відхилення теоретичного і фактичного рівня саме для обласного центру. На нашу думку, це пов'язано з тим фактом, що реальні розміри міста (чисельність населення) значно перевищують можливості та потреби регіону, оскільки господарство Херсону в значній мірі притаманні риси міста, зорієнтованого у структурі виробництва (і, як наслідок, структурі і чисельності зайнятості) на потреби великої вже неіснуючої країни [7].

3) По-третє, висока житлова рента обласного центру є суттєвою перешкодою на шляху збільшення чисельності його населення, що призводить до «накопичення» мігрантів в приміській зоні, що підтверджується найбільшими темпами приросту коефіцієнта нерівномірності населення саме в Білозерському та Цюрупинському районах.

Висновки. Населення є найважливішим об'єктом дослідження суспільної географії. Крім того, воно часто є індикатором інших явищ, оскільки реакцією населення на погіршення економічних, соціальних або екологічних умов географічного середовища стає від'ємне сальдо міграцій, а у випадку позитивних (навіть відносних) зрушень – збільшення атрактивності території та позитивні міграційні рухи.

Аналіз процесу концентрування населення та його параметрів дозволяє виділити на території області «центр» із чітким локалітетом в південно-західному секторі області (відокремлена ізолінією «0» на рис. 1), який виник в результаті спільної дії вище наведених суспільно-географічних та природних чинників та значної по площі та населенню «периферії», яка займає східну та північну частину області.

Порівняльний аналіз процесу концентрування населення в межах області підтверджує такі властивості центру і периферії:

1. Переважання відцентрових тенденцій впливу для центра та доцентрових для периферії.

2. Домінування для центру диверсифікації суспільної структури, ускладнення соціально-економічних функцій та компонент, для периферії – симпліфікація, спрощення взаємозв'язків та взаємовідносин, як правило, за рахунок спрощення самої структури.

3. Висока суспільна атракція центру і, як наслідок, концентрація суспільних об'єктів, процесів та явищ. Натомість для периферії характерна децентрація суспільної діяльності.

4. В межах центру переважають процеси інтеграції, посилення взаємозв'язків між географічними утвореннями та соціальними групами, а для периферії більше притаманні дезінтегративні процеси, які призводять до послаблення зв'язків і, в деяких випадках, до повної самоізоляції утворень.

Література

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Грицай О.В., Трейвиш А.И. Центр и периферия: стадияльная концепция регионального развития // Известия РАН. Серия географическая. – 1990. – №4. – С.55-65.
3. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
4. Пилипенко І.О. Суспільно-географічна периферія Запорізького та Херсонського пограниччя // Розвиток географічної думки на Півдні України: проблеми і пошуки. Мелітополь: „Видавництво Мелітополь”, – С.126-129
5. Пилипенко І.О. Історичні аспекти становлення та розвитку концепції «центр – периферія» // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. Серія : Географія. – Вінниця, 2008 – Вип. 1. – С.103-108.
6. Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області). – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
7. Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Пилипенко В.Д. Правило Зіпфа-Медведкова на прикладі міст Запорізької та Херсонської областей // Розвиток географічної думки на Півдні України: проблеми і пошуки. Мелітополь: „Видавництво Мелітополь”, – С.112-116
8. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 130 с.
9. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
10. Friedmann J. Regional development policy. – Boston: Mass. Inst. Techn., 1966.

УДК 911.3

Людмила Немець, Ганна Баркова, Костянтин Немець

МЕДИЧНІ СИСТЕМИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

У статті аналізуються особливості медичних систем як об'єкту суспільної географії. Відзначається, що ієрархія, мета і цілі функціонування медичних систем визначаються аналогічними особливостями соціального запиту на медичні послуги населенню; суспільно – географічні дослідження медичних систем мають комплексний та територіальний характер.

Ключові слова: медична система, соціальний запит, комплексність, територіальність, демографічна ситуація.

Людмила Немец, Анна Баркова, Константин Немец. МЕДИЦИНСКИЕ СИСТЕМЫ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ. В статье анализируются особенности медицинских систем как объекта общественной географии. Отмечается, что иерархия, задача и цели функционирования медицинских систем определяются аналогичными особенностями социального запроса на медицинские услуги населению; общественно – географические исследования медицинских систем имеют комплексный и территориальный характер.

Ключевые слова: медицинская система, социальный запрос, комплексность, территориальность, демографическая ситуация.

Lyudmyla Nemets, Anna Barkova, Kostyantyn Nemets. MEDICAL SYSTEMS AS AN ANALYZING OBJECT OF HUMAN GEOGRAPHY. In the article characteristics of the medical systems as an object of social geography are explored. It is noticed that hierarchy, problems and the aim of the functioning of medical systems are defined by the same characteristics of social demands on nation health services; socio-geographical researches of medical systems are complex and territorially placed.

Keywords: medical system, social inquiry, integrated approach, territorial, demographic situation.

Актуальність теми дослідження. Україна, як незалежна демократична держава, переживає не найкращі часи. Нестабільність економічного розвитку, складність протікання соціально-політичних процесів, невизначеність свого місця в міжнародній спільноті, проблеми глобалізаційних викликів негативно відбиваються на соціальному та фізичному здоров'ї її громадян. Як результат, спостерігається стрімке падіння рівня життя більшості громадян України, погіршення не лише матеріального становища населення, а й стану здоров'я, що набуває досить загрозливих тенденцій через поширення соціально небезпечних хвороб (туберкульозу, ВІЛ/СНІДу тощо). Особливу занепокоєність викликає збільшення захворюваності на психічні розлади, що зумовлюється, в першу чергу, соціальним стресом, в якому перебуває більшість громадян країни. Можна говорити ще й про проблеми духовного здоров'я нації. Отже, особливого значення в умовах сьогодення в Україні «...набуває питання формування єдиного медичного простору, що сприяє налагодженню міжгалузевої взаємодії закладів охорони здоров'я за територіальним принципом (з метою надання якісної медичної допомоги мешканцям міст і сіл)» [1, с. 10].

Система охорони здоров'я повинна стати центром уваги не лише законодавчої та виконавчої влади, а й науковців, бо потрібно дослідити складність протікання зазначених вище процесів в українському суспільстві в різних регіонах, в часовому та просторовому аспектах, виявити проблеми регіонального та локального рівнів, в першу чергу, запропонувати шляхи виходу з соціально-духовної кризи, шляхи оптимізації медичної системи держави на всіх її рівнях «знизу до гори».

Суспільна географія має можливість інтегрувати на міждисциплінарній основі наукові здобутки інших наук і внести свій вагомий внесок у вирішення проблеми зміцнення і покращення здоров'я українського народу.

Аналіз попередніх досліджень. Теорія і практика суспільно географічного дослідження медичної галузі, як складової географії послуг розглянута у роботах В.А. Барановського, Г.А. Баркової, І.М. Дудника, М.М. Дьоміна, В.І. Куценко, О.О. Любіцевої, І.В. Мартусенко, М.Ф. Тимчука, О.Г. Топчієва, В.О. Шевченка, Л.Т. Шевчук, В.М. Юрківського та інших українських вчених. Сучасні суспільно – географічні дослідження ґрунтуються на системному баченні

соціальних процесів, що розкрито в методологічних працях Я.Б. Олійника, М.Д. Пістун, А.В. Степаненка, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія та інших вітчизняних вчених. В останні роки з'явилися нові підходи у дослідженні соціально - географічного процесу, які ґрунтовані на засадах синергетики і уявленнях про інформаційний обмін в соціогеосистемах (К.А. Немець, Л.М. Немець, Я.Б. Олійник, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій та інші). Для робіт вказаних авторів характерний аналіз існуючих методів суспільно - географічного дослідження медичних систем і сфери послуг у цілому, приклади обґрунтування нових підходів і результати дослідження окремих компонентів вказаних систем.

Метою даного дослідження є обґрунтування розширення предметно - об'єктної області суспільної географії за рахунок дослідження системи охорони здоров'я.

Викладення основного змісту дослідження. Вихідним положенням нашого дослідження є констатація того, що в глобальному масштабі медицина разом із психологією, педагогікою та іншими науками мають велике значення для вдосконалення біологічної та соціальної суті людини, розширення області гомеостазису людини як біологічного виду. Нагальними завданнями людства є позбавлення від таких тяжких захворювань як СНІД, наркоманія, алкоголізм, туберкульоз, холера, малярія, психічні розлади тощо, які істотно погіршують генофонд людства, а також передбачати та запобігати появі інших. Не менш важливим є впровадження здорового способу життя, залучення до занять спортом, позбавлення від шкідливих звичок (вживання алкогольних напоїв, тютюнопаління, переїдання тощо). Для вирішення цих завдань потрібна доступна і ефективна система медичного обслуговування у всіх регіонах світу, бо в умовах глобалізації і розширення міждержавних зв'язків жодна країна не гарантована від поширення епідемій та інших глобальних гуманітарних катастроф. Прикладами цього є недавня загроза пандемії пташиного грипу.

Новий соціальний запит і нові завдання, що ставляться перед суспільною географією соціумом потребують уточнення її об'єкту і предмету стосовно дослідження

медичних систем. Спочатку розглянемо це питання у загальному вигляді. У роботі [3] виконано детальний аналіз об'єктно - предметної області соціальної географії з урахуванням сьогоденного соціального запиту і виділено такі істотні аспекти об'єкту соціальної географії:

- **соціальний** (суспільство, соціальна сфера, соціальний простір, спільності людей, соціальні структури, соціальне життя);

- **територіальний** (територіальні структури, територіальні спільності, територіальний вимір, територіальні відмінності);

- **відношення** (взаємозв'язки, відносини між собою, з природним оточенням, з матеріальним виробництвом);

- **динаміка, рух** (особливості розвитку, поведінка).

Кожен із виділених аспектів є варіативним, тобто передбачає значні варіації змісту. Наприклад, соціальний аспект допускає визначення об'єкту за різними ознаками - етнічними, професійними, політичними, релігійними, економічними тощо, тобто, узагальненим поняттям є соціум. Територіальний аспект допускає визначення об'єкту на різних рівнях - глобальному, регіональному, локальному, етнічному, політичному, релігійному, економічному і т.д. Аспект відношення теж може бути різним - зв'язки можуть бути економічні, політичні, релігійні, виробничі, культурні, інформаційні тощо. Динамічний аспект теж допускає широкий вибір руху - спад, зростання, прогрес, регрес, прискорення, уповільнення і т. і.

Враховуючи розглянуті аспекти, на основі системного підходу можна сформулювати узагальнений об'єкт соціальної географії, виходячи з допущень, що перші три аспекти є ознаками системи із соціальними елементами (підсистемами), а динамічний аспект - ознака процесу. Отже, концептуально узагальнений об'єкт соціальної географії є процесом у територіально розподіленій системі. Системна інтерпретація об'єкту соціальної географії базується на тому, що головним (обов'язковим) його елементом (підсистемою) повинен бути соціум, або соціальна система - спільність людей, визначена за певною ознакою [2].

Із визначення об'єкту соціальної географії випливає, що вона у дослідженнях соціосфери має свою власну предметну галузь, яка чітко виділяється і вміщує:

а) **аналіз** соціальних процесів у географічному просторі;

б) **моніторинг** соціальних і соціально - географічних процесів.

Для визначення об'єкту і предмету соціально – географічного дослідження конкретної підсистеми соціогеосистеми визначальне значення має мета і цілепокладання (мотивація) її діяльності. Для медичних систем – це забезпечення відтворення населення, охорони здоров'я людей, високого рівня якості життя тощо. Соціальна географія є складовою суспільної географії. Враховуючи, що об'єкт суспільної географії є більш загальним, бо включає господарство і взаємовідносини суспільства з природним середовищем, для його визначення стосовно медичних систем необхідно розширити мету їх діяльності за рахунок відповідних галузей господарства, які підтримують сферу охорони здоров'я (фармація, виробництво медичного обладнання та матеріалів, транспорт, зв'язок, забезпечення сприятливих екологічних умов тощо). Отже, з урахуванням викладеного вище, об'єктом суспільно – географічного дослідження у даному випадку є сегмент суспільного буття, пов'язаний із вказаною вище діяльністю, тобто, медичні системи, як сукупність закладів, технологій і ресурсів підтримання нормального рівня здоров'я населення, пов'язаних потоками речовини та енергії, прямими та зворотними інформаційними зв'язками з усіма аспектами їх стану і діяльності. Динаміка і стан медичних систем, їх основні властивості і можливості функціонування визначаються, зокрема, соціальним запитом на медичні послуги населенню. Соціальний запит можна розглядати як вектор, координатами якого є національні, регіональні, локальні та рівня первинних громад складові. Виходячи з того, що медичні системи опосередковано відображають запит суспільства, вони теж повинні мати відповідні рівні і особливості.

Відповідно до основних принципів загальногеографічного підходу дослідження медичних систем має бути комплексним

(що забезпечується методологією суспільної географії) і мати територіальний аспект. Системне географічне вивчення територіальної організації медичних систем передбачає дослідження природно - географічних особливостей регіону, як природної основи життєдіяльності населення, економічної ситуації, інфраструктури закладів охорони здоров'я та стану медичного забезпечення адміністративних районів – основи покращення стану здоров'я населення тощо. Деякі особливості суспільно – географічних досліджень медичних систем розглянуто нижче.

Стосовно територіального аспекту, необхідно, перш за все, на основі системного підходу розкрити об'єктивність та достовірність факторів системоутворення, аналізуючи зміст, структуру та особливості функціонування конкретної медичної системи. Специфіка сукупного впливу певних факторів виявляється в тому, що, територіально та функціонально накладаючись, вони можуть підсилювати або послаблювати певні властивості (ознаки) системи, характер та інтенсивність процесів територіальної диференціації та інтеграції. Ця обставина істотно ускладнює процес прогностичної оцінки факторів, зокрема, їх формалізації та кількісної оцінки. Об'єктивність та достовірність оцінки факторів системоутворення значною мірою визначають ефективність та практичну значимість суспільно - географічного дослідження.

Зовнішні системоутворюючі фактори – це умови зовнішнього середовища, що сприяють утворенню та стабільному функціонуванню медичної системи, але одночасно є чужими для її елементів. До зовнішніх факторів необхідно відносити її географічне положення, транссистемні загальноекономічні зв'язки, макроекономічні та політичні умови, а також певні обставини національно - суб'єктивного характеру: принципи адміністративно - територіального устрою системи, її організаційну структуру, державну політику в галузі охорони здоров'я тощо. Штучними системоутворюючими факторами, які переважно створюються людиною цілеспрямовано, є: наявність адміністративних меж, внутрішній адміністративний поділ території системи, наявність офіційних

органів управління тощо.

Медична система має чітке спрямування, головний об'єкт її діяльності – це населення, що й вимагає розгляду демографічних особливостей регіону [4]. У зв'язку з цим розглянемо цей аспект більш детально.

Населення певної території є відкритою динамічною системою із постійно змінними під впливом зовнішніх і внутрішніх (для регіону) умов характеристиками природного і механічного руху, а також процесу відтворення. Здоров'я і відтворення населення при цьому слід розглядати як взаємопов'язані процеси формування його статеві й вікової структури. Аналіз вікового складу населення дозволяє глибше проникнути в зміст демографічних і соціально-економічних процесів, зрозуміти особливості стану здоров'я та відтворення населення. Не завжди можливо пояснити зміну його чисельності без врахування вікової структури, бо вона є результатом еволюції режиму відтворення населення в минулому.

Факторами впливу на стан здоров'я населення і розвиток системи охорони здоров'я виступають: суспільно-географічні; історичні (типи населення, звичаї, традиції); економічні (державне фінансування галузі, доходи та витрати населення, рівень споживання тощо); демографічні (природний рух, міграція населення); соціальні (соціальна інфраструктура, рівень життя, умови праці, можливості оздоровлення). Останнім часом вагомим значення набув екологічний фактор.

Процеси природного та механічного руху, стану здоров'я населення залежать від демографічної структури, соціального складу, рівня освіти та розвитку медичної галузі. В свою чергу, формування соціальних якостей населення пов'язане з процесами природного і механічного руху населення, статево-вікової структури, особливостями соціальних груп і т. ін. Можна узагальнити, що населення та його здоров'я виступає головним чинником та індикатором соціального, економічного, екологічного стану розвитку регіону.

Кількісні та якісні показники відтворення населення, рівня його захворюваності тощо, визначаються чинниками зовнішнього середовища, зокрема, умовами життя.

Наприклад, для Харківської області властивий великий діапазон їх коливання, і, відповідно, територіальні відмінності у рівнях та динаміці показників відтворення. Існує також залежність між економічними і соціальними умовами життя населення та показниками здоров'я населення.

Одним з найважливіших факторів відтворення населення є загальноекономічні умови території (системи) вищого рангу. До них відносяться рівень економічного розвитку; рівень розвитку та ефективність функціонування закладів освіти медичного профілю; рівень розвитку сфери послуг та соціальної інфраструктури в цілому; рівень розвитку та територіальна концентрація транспорту та виробничої інфраструктури; рівень забезпечення житлом тощо.

До регіональних проблем функціонування медичних систем слід віднести демографічну ситуацію та перспективи її розвитку, структуру закладів охорони здоров'я, життєвий рівень населення у регіоні, джерела фінансування галузі тощо. Знання сучасної демографічної ситуації і стану здоров'я населення, правильне розуміння її суті, дослідження основних факторів та чинників впливу дозволяє глибше розкрити взаємозв'язки економічних і демографічних процесів, їх регіональні та локальні особливості, визначити потреби відповідної медичної допомоги. Особливістю демографічної ситуації є її регіональний характер. Процеси, що тут відбуваються, як правило, проявляють себе у рамках конкретно визначених регіонів різного ієрархічного рангу. В цих умовах територіальна організація медичної системи повинна відповідати її просторовій структурі. Від того, якою мірою встановлюється така відповідність, залежить ефективність проведення заходів з покращення стану здоров'я населення, стабілізації демографічної ситуації в цілому, бо одні з них є більш впливовими на макроекономічному рівні, інші – ефективнішими на мезо- чи мікрорівнях.

Стан здоров'я і смертності населення у працездатному віці, а також дитяча смертність суттєво впливають на величину і якість працересурсного потенціалу, що є дуже важливим для регіону. При збільшенні кількості дітей, що доживають до 15 років,

зростає працересурсний потенціал. Померлі в працездатному віці, хворі та інваліди зменшують величину працересурсного потенціалу, через зменшення числа його носіїв. Число народжених 16 років назад і смертність населення в дитячому віці визначають чисельність молоді, яка досягла працездатного віку. Скорочення рівня народжуваності означає, що через 16 років у працездатний вік вступає значно менше молоді, і, навпаки, при підвищенні народжуваності зростає кількість тих, хто вступить у працездатний вік. На чисельність населення в працездатному віці можуть впливати смертність цієї категорії населення, а також число осіб, які виходять за межі працездатного віку. Приріст населення працездатного віку, а відповідно, і трудових ресурсів, визначається різницею між числом осіб, які входять у працездатний вік, і числом осіб, які виходять за його межі.

Однією з найважливіших проблем зайнятості, що має демографічний аспект, є проблема тривалості періоду трудової діяльності, яка є важливим показником дієздатності робочої сили. Забезпеченість робочою силою визначається мірою відповідальності планованого приросту чисельності працівників та очікуваного поповнення трудових ресурсів, яке залежить від характеру та умов їх відтворення на регіональному й локальному рівні, особливо від стану здоров'я, рівня захворюваності, інвалідизації тощо.

Природний приріст населення і його відтворення тісно пов'язані між собою, хоч це зовсім різні процеси. Приріст населення – це перевага народжень над смертями, а відтворення – заміщення поколінь. Природний приріст може бути і при звуженому його відтворенні. Особливістю відтворення населення на сучасному етапі є стійка тенденція зниження показників природного приросту. Показник смертності, як і народжуваності має регіональні і локальні особливості і залежить від статево - вікової структури населення.

Важливо, що аналіз демографічної ситуації теж має територіальний характер, бо просторова диференціація демографічних показників в межах країни і регіонів визначає формування регіональних та локальних

складових соціального запиту на медичні послуги і відповідно до цього – особливості медичних систем.

Висновки.

1. Процеси глобалізації, ускладнення соціальної ситуації, економічна та геоекологічна кризи в Україні негативно впливають на розвиток соціальних процесів, життєдіяльність населення, не дають можливості належним чином трансформувати господарство, успішно перевести економіку на ринкові механізми, щоб достойно і рівноправно увійти в світову та європейську спільноту. Найбільш складними проблемами в Україні виступають демографічна ситуація, стійка тенденція до погіршення стану здоров'я і скорочення життя населення, що в цілому призводить до розвитку соціальних негараздів в окремих регіонах. Проблеми сьогодення носять комплексний, інтегративний характер, а тому потребують міждисциплінарних досліджень.

2. Розглядаючи сферу охорони здоров'я як складну соціально - економічну або суспільно - господарську систему і враховуючи важливість її просторової організації та територіального виміру трансформації, вона є об'єктом суспільної географії. Враховуючи складність геополітичних та економічних процесів, що відбуваються в світі в цілому, на європейському континенті зокрема, функціонування національної системи охорони здоров'я і її регіональних складових залежить від багатьох факторів, в тому числі і глобального масштабу. Змінюється геополітичне і економіко - географічне положення України, що в свою чергу вимагає дослідження впливу цих змін на стан функціонування соціогеосистем в цілому і медичних систем, як їх складових.

3. Медичні системи відображають зміст і ієрархічну структуру соціального запиту на медичні послуги населення. Вектор соціального запиту має такі компоненти як національні, регіональні, локальні та рівня первинних громад. Відповідну структуру мають і медичні системи, що визначає методологію та методи їх дослідження.

4. Суспільно – географічні дослідження медичних систем мають комплексний та територіальний характер. Комплексність забезпечується методологією суспільної

географії. Системне суспільно - географічне дослідження територіальної організації медичних систем передбачає вивчення природно - географічних особливостей регіону, як природної основи життєдіяльності населення, економічної ситуації, інфраструктури закладів охорони здоров'я та стану медичного забезпечення адміністративних райо-

нів – основи покращення стану здоров'я населення тощо.

5. У територіальному відношенні важливими є з'ясування впливу зовнішніх та внутрішніх системоутворюючих факторів і дослідження просторової диференціації демографічної ситуації, що зумовлює зміст соціального запиту.

Література

1. Волков В.В., Корнійчук В.П., Корнійчук Л.П., Хом'як К.Д. Система збереження та зміцнення здоров'я нації. – К.: «МП Леся», 2007. – 12 с.
2. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монографія. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005.
3. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально – географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Х.: Факт, 2003.
4. Панорама охорони здоров'я населення України /А.В. Підаєв та ін. – К., 2003, - 396 с.

Наукові повідомлення

Ігор Смирнов

РОЗВИТОК ТА РОЗМІЩЕННЯ ПОЛЬСЬКОЇ ЛОГІСТИКИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Висвітлено особливості сучасного ринку логістичних послуг у Польщі та стан застосування логістики в польських фірмах, враховуючи досвід Польщі (яка є членом ЄС з 2004 р.) щодо господарської та логістичної інтеграції до Європейської спільноти. Розкрито методик досліджень логістичних процесів в економіці Польщі, яку застосовують польські вчені-логісти.

Ключові слова: міжнародна логістика, ринок логістичних послуг, логістичний аутсорсинг, інтернаціоналізація підприємств, логістичне управління.

Игорь Смирнов. РАЗВИТИЕ И РАЗМЕЩЕНИЕ ПОЛЬСКОЙ ЛОГИСТИКИ В УСЛОВИЯХ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ. Освещены особенности современного рынка логистических услуг в Польше и состояние применения логистики в польских фирмах с учетом опыта Польши (которая является членом ЕС с 2004 г.) относительно хозяйственной и логистической интеграции в Европейское сообщество. Раскрыта методика исследований логистических процессов в экономике Польши, которую применяют польские ученые-логисты.

Ключевые слова: международная логистика, рынок логистических услуг, логистический аутсорсинг, интернационализация предприятий, логистическое управление.

Ihor Smirnov. DEVELOPING AND ACCOMMODATION OF THE POLISH LOGISTICS IN CONDITIONS OF EUROINTEGRATION. Represented modern logistics market's peculiarities in Poland and situation with using logistics with polish firms considering Poland's experience (as a EU member since 2004) in economic and logistical integration into European Community. Shown research methodics of logistical processes in Poland's economy which is used by Polish researches.

Keywords: international logistics, market of logistical services, logistical outsourcing, internationalization of the enterprises, logistical management.

Постановка проблеми. Швидкий та конче необхідний для господарського розвитку Європи та світу прогрес щодо впровадження міжнародної логістики в діяльність підприємств різних країн, що нині об'єднуються в глобальні ланцюги поставок, ставить перед логістичною теорією та практикою нові вимоги. Їхня сутність полягає передусім у розробці такої стратегії, і відповідно таких методів управління міжнародними ланцюгами поставок, в яких логістика виступає як провідний складник в переліку ключових системних категорій. У статті представлено досвід та результати перших в Польщі досліджень (теоретичних та емпіричних), що стосувалися міжнародних логістичних систем та участі в них польських підприємств, а в цьому контексті – характеристики ринку логістичних послуг Польщі та сучасного стану застосування логістики в польських фірмах. Завдяки тому, що такий аналіз був здійснений в динаміці за 2001-2005 рр., на його підставі можливо визначити напрямки подальшого розвитку

міжнародної логістики в польських підприємствах. Дослідження були проведені в межах міжнародного гранту «Вплив інтернаціоналізації підприємств на розвиток міжнародної логістики» та виконувалися на кафедрах логістики Економічних академій у Вроцлаві та Катовіце.

Наукові джерела та публікації з теми статті є в основному польськомовними і належать таким відомим польським фахівцям у царині міжнародної та єврологістики, як Е. Голембська [1;2;3;4], Д. Кемпни [1;5], Й. Вітковські [1;6], М. Комор [8], Ц. Сковронек, З. Сар'юш-Вольські [9], П. Шретер [10], А. Баранецька, В. Родавські, А. Сковроньська [11]. Разом з тим стаття продовжує дослідження проблем єврологістики та участі України в цьому процесі, відображені в працях Бакаєва О. О. [12], Новикової А. В. [13], Пашенка Ю. Є. та Никифорова О. І. [14], Цветова Ю. М. [15], автора [16;17;18;19 та ін.] та інших українських вчених.

Метою статті є не тільки розкриття особливостей сучасного ринку логістичних послуг у Польщі та стану застосування логістики в польських фірмах різної галузевої належності, але й ознайомлення з методикою дослідження логістичних процесів у економіці Польщі, яку застосовують польські вчені-логісти. Таке ознайомлення є вельми корисним для їхніх українських колег, враховуючи досвід Польщі, яка є членом ЄС з 2004р., щодо господарської та логістичної інтеграції до Європейської спільноти.

Виклад основного матеріалу. *Мета, об'єкт та методика досліджень.* Як і в Україні, ринок транспортно-логістичних послуг Польщі отримав розвиток на початку 1990-х рр. Вже тоді польські фірми розпочали інтенсивні пристосування своєї діяльності та співпраці з партнерами в країні та особливо за кордоном до логістичного обслуговування. Така ситуація склалася завдяки потребі конкуренції на молодому польському ринку одразу після впровадження вільних цін. Можливості зниження цін якраз і розглядалися по відношенню до зменшення витрат виробництва та дистрибуції товарів та послуг. Відповідно підприємства більшу увагу стали приділяти більш раціональному використанню не тільки транспорту, але передусім складських площ, поєднуючи ці заходи з швидкими діями щодо зниження витрат з обслуговування продукту. Додатково в середині 1990-х рр. почали з'являтися нові приватні транспортні фірми, і то в такій значній кількості, яка в результаті призвела до істотного перевищення пропозиції транспортних та експедиторських послуг щодо попиту на них. Був то в Польщі, по суті, перший етап впровадження аутсорсингу до транспортного обслуговування підприємств-виробників товарів, а також фірм з торгівельних та інших послуг. Як наслідок цього, підприємства-виробники почали більш ретельно визначати вартість обслуговування продуктів з врахуванням зовнішнього транспортного сервісу, який часто був дешевший в порівнянні з експлуатацією власного автопарку. Тоді стала дуже модною задача «Зробити або купити» (англ. - Make or buy), яку багато фірм розглядало як шлях до мінімізації коштів виробництва та дистрибуції.

Подібним чином у 1990-х роках великі простори недіючих виробничих споруд були пристосовані до використання їх в якості товарних складів, де зберігалися та обслуговувалися запаси. Отримання орендної плати за ці площі дозволяло виробничим підприємствам різноманітної галузевої належності пережити важкі часи, а іноді було єдиним способом виживання та уникнення банкрутства. В свою чергу, транспортні та експедиторські фірми передбачили, що в найближчому майбутньому вимагання клієнтів будуть спрямовані на комплексні транспортні, експедиторські та складські послуги, і тому ці фірми почали створювати пакети логістичних послуг, на які спостерігався щораз більший попит.

Під кінець 1990-х років разом з лихоманковими приготуваннями польських фірм до вимог Європейського союзу, підприємства, які прагнули не тільки втриматися на ринку, але й якомога активніше співпрацювати з закордонними партнерами, були змушені не тільки широко використовувати аутсорсинг, але передусім якнайшвидше впроваджувати сучасні методи логістичного управління. Отже незалежно від все частіше застосованого логістичного обслуговування, вони мусили організувати стратегічне логістичне управління, що виступало необхідним складником бізнес-стратегії фірми та охоплювало всю сукупність логістичних операцій, починаючи від процесу замовлень, виробництва, збуту, та закінчуючи логістичним обслуговуванням клієнтів. Більше того, стратегічна переорієнтація польських підприємств відбувалася вже тоді з врахуванням сутності, форм та методів міжнародної логістики та початкового етапу єврологістики. Зазначимо, що ця переорієнтація проходила одночасно з інтернаціоналізацією діяльності польських підприємств, у т. ч. з надходженням іноземного капіталу.

Останнє явище мало особливе значення для польських фірм, оскільки полягало не тільки на фінансових надходженнях з-за кордону, але передусім на дифузії інтелектуального капіталу, інновацій, науково-технічних досягнень, зокрема сучасних методів логістичного управління. Найбільші та найпросунутіші польські фірми вже на кі-

нець 1990-х років оволоділи найновішими методами управління міжнародною логістикою на підставі використання модерних інформаційних технологій. Початок XXI ст. приніс польським підприємствам дуже швидкий та ефективний розвиток логістики. Тому найважливішим завданням дослідників була перевірка на практиці існуючого стану та можливостей створення та розвитку міжнародних ланцюгів поставок. Метою наукових досліджень було знайти відповідь на питання, чи готові польські фірми до участі в міжнародній логістиці, а якщо так, то коли і як вони використовують методи управління нею. Дослідження полягали в ідентифікації економічних, організаційних, техніко-технологічних умов впровадження та розвитку логістики в польських підприємствах під час підвищеної активності міжнародної співпраці.

Виконання таких досліджень було непростим завданням головним чином через ту причину, що логістичне управління в кожній окремій фірмі є іншим, специфічним. Що це означає? В найбільш загальному виразі можна сказати, що кожне польське підприємство здійснює свій власний, авторський вибір щодо способу реалізації логістичних процесів залежно від таких чинників, як:

- 1) розмір фірми;
- 2) галузь, до якої фірма належить;
- 3) регіон чи євро регіон, де вона знаходиться;
- 4) широта асортименту товарів/послуг, що виробляються;
- 5) форма власності – державна, приватна;
- 6) величина (частка) закордонного капіталу;
- 7) форма інтернаціоналізації виробництва;
- 8) місце логістики в організаційно-управлінській структурі фірми;
- 9) рівень інформатизації в стратегічних та оперативних рішеннях;
- 10) термін створення фірми та час її функціонування на ринку.

Дуже часто авторські, унікальні за своєю сутністю методи, технічні та технологічні рішення, що застосовуються в логістичних процесах підприємств знаходяться

під пильною охороною, оскільки трактується як важливий чинник отримання конкурентної переваги на ринку. Відомий з теорії та практики набір інструментів з оцінки ефективності логістичних процесів у фірмах дуже часто індивідуально конфігурується та пристосовується до потреб реалізації поточної діяльності підприємства.

У звітах, що вимагає від підприємств польський Комітет статистики (польськ. – GUS, Główny Urząd Statystyczny), не має окремих даних, що стосуються їхньої логістичної діяльності, включаючи логістичні витрати. Тому в емпіричних дослідженнях з оцінювання ефективності логістичних процесів було використано метод безпосереднього вивчення ситуації в обраних фірмах, що діють в певних регіонах та галузях. У першу чергу було визначено межі дослідження з їх поділом на предметні, просторові, часові. Предметні межі дослідження відносилися до джерельних даних трьох груп питань, а саме: а) метод логістичного управління, в т. ч. використання інформаційних технологій та сертифікатів якості; б) показники логістичної діяльності (дохід, витрати на логістичну інфраструктуру, рівень запасів та логістичних коштів, місце логістики в оргструктурі фірми, логістичний персонал); в) оцінка логістичного потенціалу з особливою увагою до особливостей внутрішнього та зовнішнього транспортного обслуговування, рівня і виду логістичних послуг, умов складування та обслуговування запасів, складського обігу, виду вантажних одиниць, що застосовуються.

Кожний запитальник складався з двох частин: перша містила 30 питань, друга – 20 питань. Пілотне дослідження було проведено на 10 підприємствах, що дало підстави до коригування формулювань питань. Просторові межі дослідження охопили фірми, що знаходилися як у межах всієї Польщі, так і особливо – Великопольського воєводства. На першому етапі досліджень були охоплені підприємства, що знаходилися на півночі, сході та заході Польщі: було обрано 20 великих закладів та проведено в них безпосередні дослідження. На другому етапі досліджувалися фірми Великопольського воєводства – у всіх його 31 повітах (145 підприємств). Безпосередні дослідження були

виконані в 38 фірмах, решта фірм після телефонних консультацій переслали поштою заповнені анкети. Часові межі досліджень охопили 2001-2005 роки.

Результати емпіричних досліджень мають комплексний характер і є настільки універсальними, що дозволяють оцінити рівень пристосування фірм до вимог, що ставляться закладам – ланкам міжнародного логістичного ланцюга. Враховуючи, що в цьому особливому випадку оцінювання ефективності управління міжнародною логістикою відбувалося на підставі врахування кількісних і якісних показників, висновки, що можна сформулювати як результат виконаних досліджень, повинні бути індивідуалізовані відповідно до окремих сфер діяльності підприємства.

Отже, на першочергову увагу заслуговують спостереження, що відносились до місця фірми в галузі та секторі, року заснування фірми та даних про персонал фірми, які трактувалися, як критерій величини фірми. Підприємства, що були охоплені дослідженнями, відносились до галузей промисловості та будівництва (35.4%), торгівлі (29.2%), транспорту (6%), сільського господарства (9.2%) та харчової промисловості (20.2%). Це надало широкий образ форми та якості логістичних процесів, незалежно від сфери діяльності фірм. Якщо до цього ще додати різноманітні терміни діяльності фірм на ринку, можна з достатньою впевненістю оцінити не тільки існуючий стан якості логістичних рішень, але також можливості розвитку останніх у майбутньому.

Таким чином, за часом утворення фірми, що досліджувалися, поділяються на чотири групи:

- 1) 29,4% фірм повстало до 1989 р.;
- 2) 47,0% підприємств створено в 1990-1995 рр.;
- 3) 19,6% фірм почали діяльність в 1996-2000 рр.;
- 4) 4% фірм почали функціонувати після 2000 р.

Тобто переважна більшість досліджуваних підприємств (76.4%) утворилися до 1995р. Слід відзначити, що серед фірм, що повстали до 1989 р. та почали застосовувати логістику, 80 % складають промислові підприємства, 10% - торговельні, 4% - транспо-

ртні. В 1990-1995 рр. ця структура зазнала змін, зокрема вже 13.4% торговельних фірм використовували новітні логістичні рішення; частка транспортних організацій збільшилася до 9%, відповідно частка промислових підприємств знизилася до 77,6%. Така тенденція продовжилася після 2000р., оскільки серед новостворених за цей період фірм частка торговельних та транспортних фірм, що застосовували логістику, склала 27,4%.

Якщо оцінювати кількість зайнятих, то досліджувані підприємства були поділені на чотири групи: дрібні (до 15 осіб); малі (16 - 50); середні (51 - 100); великі (більше 100 осіб). Дрібні склали 24,5% від загальної кількості підприємств, малі – 26,6%, середні – 13,9%, великі – 35%. Тобто серед підприємств, що використовують модерні логістичні рішення, майже половину складають великі та середні (що не дивно, адже ці фірми, як правило, мають значну участь іноземного капіталу та відповідно логістику високого рівня), але теж значну частку (51%) становлять дрібні та малі фірми, що вже усвідомили та оцінили важливість та ефективність логістики.

Методи логістичного управління в господарській практиці

Застосування методів логістичного управління в господарській практиці польських підприємств здійснювалося залежно від місця та ролі логістики в організаційно-управлінській структурі окремих фірм. З іншої сторони в багатьох фірмах, де логістична діяльність не була відображена в оргструктурі, управління логістичними процесами (які мають місце в бізнесовій діяльності кожного підприємства незалежно від того, усвідомлює цей факт підприємство чи ні) здійснювалося в межах інших відділків. Як видно з досліджень, у великих фірмах, зокрема з участю іноземного капіталу вже на початку 1990-х рр. функціонували відділи логістики. Дослідники запитували, який організаційний кшталт мають логістичні структури в підприємствах – ланка, секція, відділ чи підрозділ логістики. Виявилось, що 60,3% польських підприємств мають відділ логістики, 32,7% - логістичну ланку, 4,8% - логістичну секцію, 3% - логістичний підрозділ. Останній, як прави-

ло, притаманний філіям або дочірнім структурам іноземних фірм. У цьому контексті одним з найважливіших напрямків досліджень був не тільки рівень інтернаціоналі-

зації підприємств, але передусім форми інтернаціоналізації, а в них – виконання логістичних завдань. Форми інтернаціоналізації представлено на рис. 1.

Рис. 1. Форми інтернаціоналізації підприємства

Виявилося, що серед досліджуваних підприємств міжнародна логістика найчастіше використовується у виробничих підприємствах (62%). Далі йдуть: дочкові фірми (20%), експортна діяльність (12%), закордонні філії (4%), спільні підприємства (2%). Щодо таких форм інтернаціоналізації, як продаж ліцензій та франчайзинг, то в них не зафіксовано формальних ознак, які б вказували на використання логістики.

Натомість по відношенню до логістичних функцій, які здійснювалися в межах інших (нелогістичних) сфер управління підприємствами, то виявилося, що до останніх належать: постачання, виробництво, маркетинг, транспорт, склади та запаси. При цьому найчастіше логістичні функції виконує відділ постачання підприємства (30,5%) та відділ складування та запасів (25,9%), а найрідше - відділ маркетингу (10,4%). На відділи транспорту та виробництва припадає відповідно 20,1% та 13,1% (рис.2).

Однак незалежно від того, чи логістичні функції виконуються безпосередньо відділом логістики, або опосередковано - через

інші відділи підприємств, останні все одно застосовують методи логістичного управління, зокрема це особливо торкається великих та середніх закладів. Серед найчастіше використовуваних логістичних систем та методів - MRP1⁵, MRP2, MRP3⁶, DRP1⁷, DRP2⁸, LRP⁹, ECR¹⁰, Канбан¹¹, ABC, XYZ¹², CRM¹³ та JIT¹⁴.

⁵ MRP1 - Material Requirements Planning, Планування матеріальних потреб;

⁶ MRP2,3 - Material Recourse Planning, Планування матеріальних ресурсів;

⁷ DRP1 - Distribution Requirements Planning, Планування збутових потреб;

⁸ DRP2 - Distribution Resources Planning, Планування збутових ресурсів

⁹ LRP - Logistics Resource Planning, Планування логістичних ресурсів;

¹⁰ ECR - Efficient Consumer Response, Ефективне обслуговування клієнта;

¹¹ Канбан - японська система виробничої логістики;

¹² ABC, XYZ - методи управління запасами;

¹³ CRM - Continious Replenishment Management, Менеджмент безперервного поповнення запасів;

¹⁴ JIT - Just in Time, Точно вчасно.

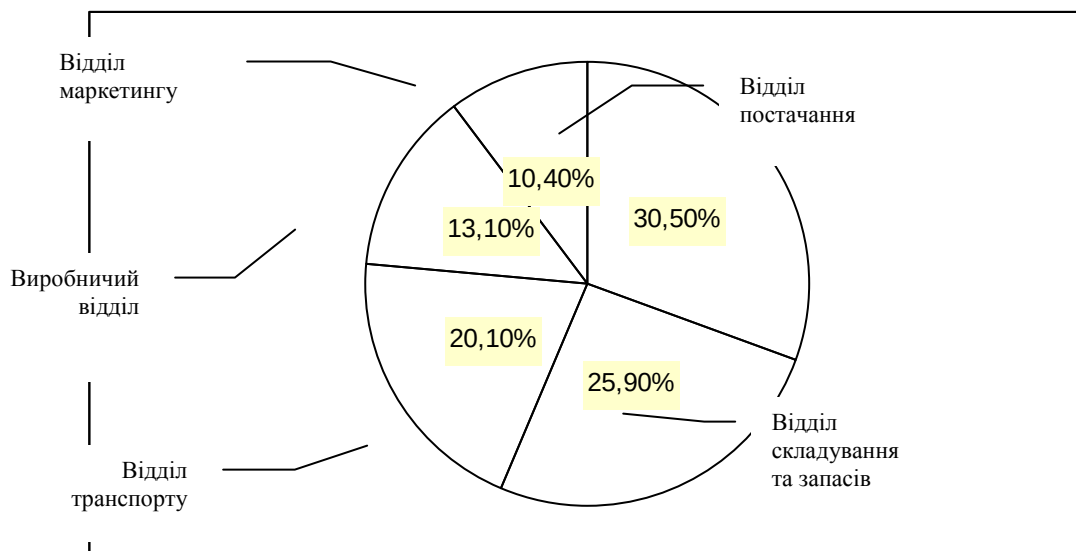

Рис.2. Виконання логістичних функцій іншими (нелогістичними) відділами підприємства (у відсотках до кількості фірм)

Крім того, виявлено, що біля 30% досліджуваних фірм використовують EDI¹⁵, тобто метод безпосереднього обміну даних. Це дуже істотний показник, оскільки саме технологія EDI уможлиблює використання більшості вищевказаних методів та систем логістики управління.

Щодо структури останніх, то домінують методи ECR, який служить до безпосереднього контакту з клієнтами (21,2% фірм) та MRP1, який забезпечує потреби підприємств у сировині та матеріалах (15,9%). Останнім часом почалося впровадження MRP2, завдяки чому можливо планувати потреби не тільки в сировині, але також в людських ресурсах (12,0%). Що стосується MRP3 - методу, який крім вищевказаних ресурсів (матеріальних та робочої сили) охоплює і фінансові ресурси, то тільки 1% досліджуваних фірм знають, що це таке та готуються до його впровадження. За істотну частку слід визнати дані про застосування методів JIT (15,5%) та CRM (15,0%), оскільки вони полегшують регулювання рівня запасів та моніторинг фізичного руху продуктів як всередині фірми, так і між ланками ланцюгів поставок. Як виявили дослідження, менеджери-логісти вважають дуже важливими для підприємств методи ABC та

XYZ, оскільки від їхнього застосування залежить впровадження решти методів. Нагадаємо, що ці методи роблять можливим таку класифікацію запасів згідно їх кількості та вартості, яка дозволяє регулювати їхній обсяг, а також визначити систему обслуговування запасів на складах. Найменше використовуються методи DRP2 (2,1%), LRP (2,0%), та система Канбан (1,5%) (рис.3).

У контексті визначення місця логістики в структурі фірми та методів управління, що застосовуються, було досліджено також обсяг та структуру інвестиційних видатків на розвиток логістичної інфраструктури, логістичних витрат та обігу - в вартісному та кількісному виразі. Рівень інвестиційних видатків визначався з врахуванням їхнього поділу на загальні видатки, на складування та зберігання, на транспорт та інформаційні технології. Загальний обсяг інвестиційних видатків на логістичну інфраструктуру підприємств визначався в 3-х діапазонах: до 500 тис. злотих; 501 - 1 млн. злотих; більше 1 млн. злотих. Підприємства найчастіше визначали ці видатки в обсязі до 500 тис. злотих (55,6% числа фірм); видатків в діапазоні 501 тис. - 1 млн. злотих були характерні для 15,6 % фірм; натомість логістичні інвестиції величиною більше 1 млн. злотих могли дозволити собі аж 28,8% досліджуваних фірм (рис. 4).

¹⁵ EDI - Electronic Data Interchange, електронний обмін даних

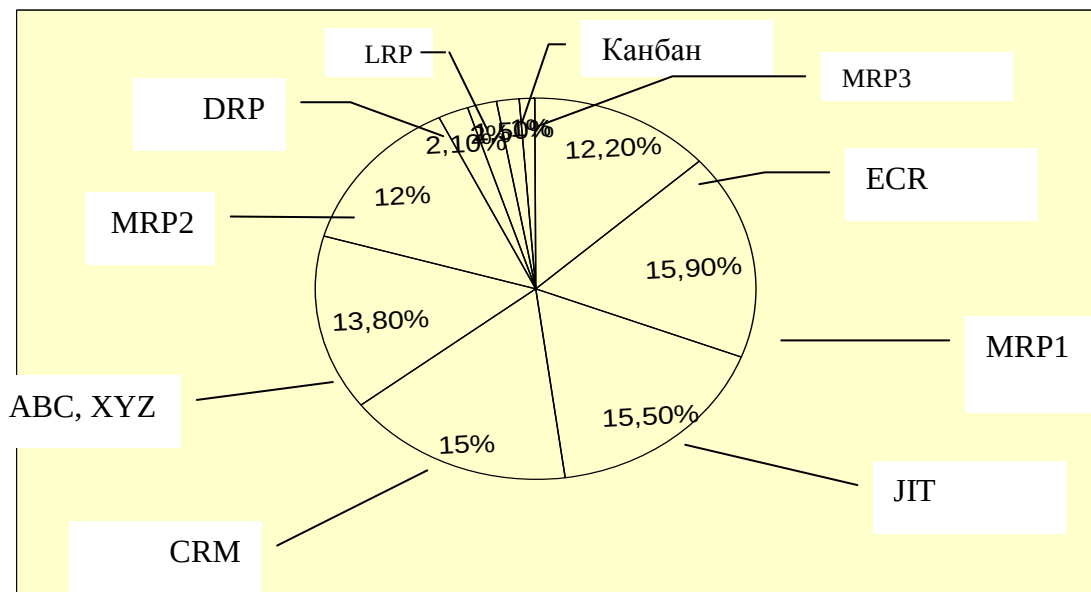

Рис. 3. Структура використання польськими підприємствами логістичних методів та систем (у відсотках до кількості фірм)

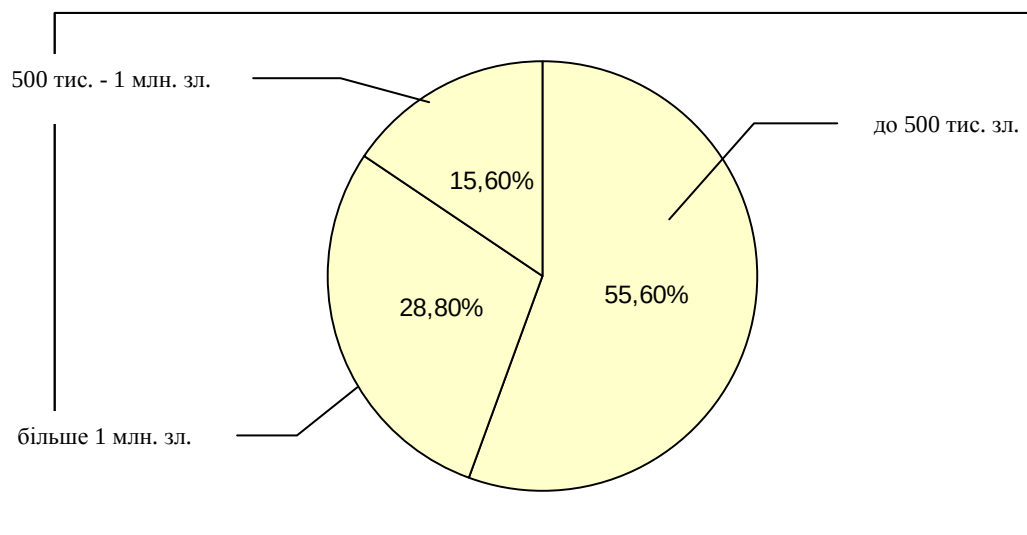

Рис. 4. Розподіл підприємств за величиною інвестицій в логістику (у відсотках від кількості фірм)

¹ 1 злотий (1 ZPLN) $\approx$ 2 гривні $\approx$ 0,4 USD (2008 р.)

Як можна сподіватися інвестиції понад 1 млн. злотих були викликані потребою переходу до новітніх інформаційних технологій (1/2 фірм призначили інвестиційні кошти саме на такі цілі).

Щодо видатків на складування та транспорт, то ситуація є подібна, оскільки 42% фірм призначають ці кошти на спорудження чи модернізацію складської бази, а 38% - на розвиток транспорту. Такі дані вказують на тенденцію підприємств до раціоналізації своєї логістичної діяльності на-

самперед шляхом зміцнення інформаційної бази логістичного управління, а вже потім - вдосконалення транспортного та складського складників. Скоріше всього, це пов'язане з розвитком різних форм аутсорсингу, що означає передання транспортних та складських функцій зовнішнім фірмам, які спеціалізуються в наданні транспортно-логістичних послуг.

Подібний тренд, як можна зауважити з розвитку зовнішнього логістичного обслуговування, збігається зі зростанням обсягів

виробництва на підприємстві. Структура підприємств за обсягами (вартістю) продукції є наступна: до 500 тис. злотих - 16,7%; 501 - 1 млн. злотих - 11,1%; більше 1 млн. злотих - 72,3%. Слід додати, що 59,6 % досліджуваних фірм мають сертифікати якості на свою продукцію - ISO 9001, 2000, 2002, НАСАР.

Обсяг інвестиційних видатків на логістичну інфраструктуру та величину доходу фірми слід співставити з рівнем логістичних витрат. Проблема тут полягає в тому, що в Польщі (як і в Україні) логістичні витрати не виділяються як окрема стаття витрат підприємства та не відображаються в цій якості на його рахунках. Згідно теорії та практики з оцінки витратоємності виробничої діяльності підприємства до загального обсягу логістичних витрат відносять кошти транспортування, складування та обслуговування запасів, кошти процесу замовлень, повернення упакування та кошти адміністративні. В господарській практиці виділення цих коштів (логістичних) з інших рахунків має характер індивідуальний, авторський і часто здійснюється довільним чином. З іншої сто-

рони, саме в цій сфері логістичного управління можна досягти дуже добрих результатів шляхом конфігурації та калькуляції рівня та структури логістичних витрат у такий спосіб, щоб успішно конкурувати на ринку.

Відповідно було досліджено в підприємствах загальний обсяг логістичних витрат та їх частку в усіх витратах закладів, а також окремі статті логістичних витрат. При цьому було попередньо визначено, що відноситься до логістичних витрат, а саме: 1) кошти складування та обслуговування запасів; 2) кошти транспортування; 3) кошти процесу замовлень; 4) кошти на адміністрацію.

Результати досліджень щодо частки логістичних витрат у загальному обсязі витрат підприємств показали, що переважають фірми з низьким та середнім рівнем цієї частки, зокрема частку 2-5% мають 31,8% фірм; 5-10% - 34,2%; 11-20% - 17,6%; вище 20% - 16,4% фірм (рис.5). Отже, можна зробити висновок, що 66% польських підприємств мають частку логістичних витрат не більше 10%, що слід оцінити позитивно.

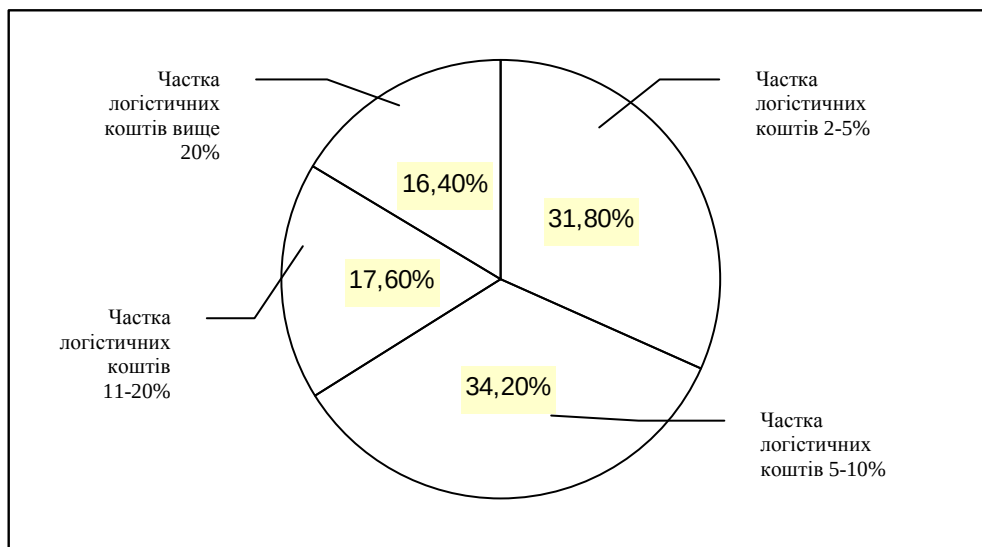

Рис. 5. Розподіл польських підприємств за часткою витрат на логістику в їх загальних витратах (у відсотках від загальної кількості фірм)

Також було відзначено, що разом із збільшенням доходів фірми, частка логістичних витрат зменшується, що особливо відноситься до коштів процесу замовлень. У внутрішній структурі логістичних витрат підприємств визначається домінування ко-

штів транспортування по відношенню до інших видів витрат.

Так, за результатами досліджень виявлено, що частка транспортних витрат у обсязі всіх логістичних коштів становить 37,2%; частка витрат зі складування та об-

обслуговування запасів - 28,8%; частка витрат на процесу замовлень - 26,7%; частка витрат на

адміністрацію - 7,3% (рис.6).

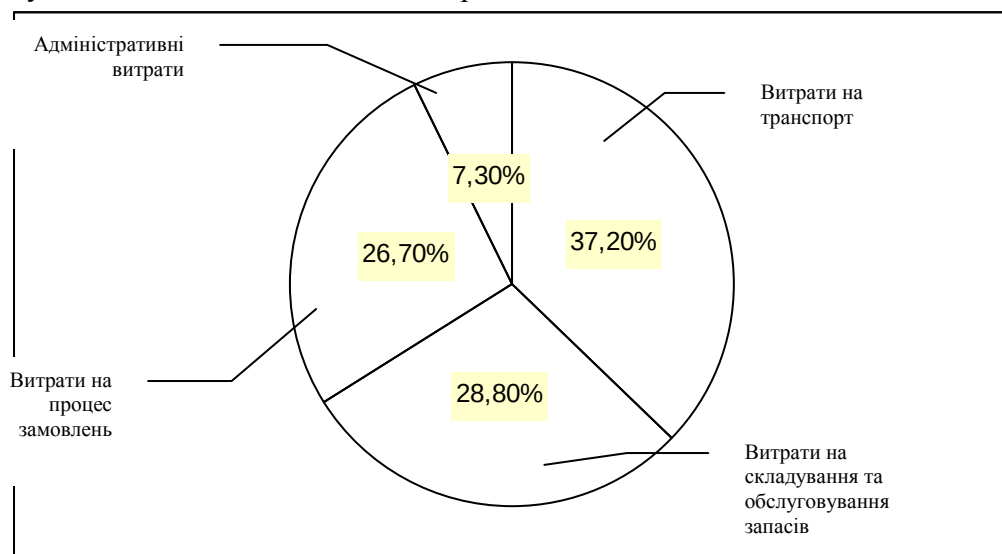

Рис. 6. Структура логістичних витрат за їх видами на польських підприємствах (у відсотках до загального обсягу логістичних коштів)

В якості проміжних висновків до цієї частини досліджень слід звернути увагу на три проблеми, які мають зв'язок з методами логістичного управління. По-перше, існує міцна залежність з додатною кореляцією між рівнем доходів, інвестиційних видатків та логістичних витрат підприємств. Вона полягає в тому, що зі зростанням інвестицій та доходу, частка логістичних витрат у загальних витратах фірми зменшується. Така залежність пояснюється тим, що завдяки застосуванню новітніх логістичних рішень великі потужні фірми забезпечують собі зменшення обсягу логістичних витрат не тільки у відносному, але в абсолютному виразі. Такі фірми використовують «lean management» (англ. - худе управління) та «Kaizen»¹⁶, в результаті чого отримують значну економію внаслідок зменшення персоналу та здійснення ефективного логістичного управління невеликою групою працівників.

По-друге, існує значна диспропорція між обсягом та структурою інвестиційних видатків та чисельністю персоналу підприємств,

особливо великих та середніх. Ця диспропорція виникає з необхідності та потреби зміцнення позицій фірм як в своїй галузі, так і в регіоні розміщення.

По-третє, постійно зростаюча кількість новітніх технологій логістичного управління (таких як EDI чи ECR) сприяє динамічному розвитку міжнародних ланцюгів поставок.

Приймаючи до уваги всі ці аспекти, можна з певною обережністю ствердити, що польські підприємства дають собі раду з новими ситуаціями в логістичному управлінні.

В цьому зв'язку належить сподіватися, що вже в найближчих роках польські фірми будуть змушені якнайшвидше пристосуватися до конкуренції на європейському ринку, полягаючи при цьому не стільки на величину доходів, скільки на логістичне обслуговування процесів постачання, виробництва, збуту. Слід очікувати, що всі логістичні дії фірм проходитимуть під впливом процесів інтернаціоналізації управління в широкому контексті логістичного обслуговування.

Ефективність впровадження міжнародної логістики. Ефективність впровадження міжнародної логістики на підприємстві може бути оцінена на підставі різних критеріїв, зокрема таких найважливіших, як:

¹⁶ Kaizen (японськ.) – система зверх економічної та раціональної організації виробництва та логістичного управління на підприємстві. На цій підставі створена «Toyota Production System» (англ. Виробнича система Тойоти), яка характеризується феноменальною ефективністю та викликає цікавість фахівців у всьому світі. Детальніше див. статтю автора [20].

- 1) величина і структура експорту та імпорту з країнами-членами ЄС та іншими державами;
- 2) кількість постачальників сировини та напівфабрикатів та отримувачів готової продукції – вітчизняних та закордонних;
- 3) критерії вибору постачальників;
- 4) вид співпраці з контрагентами з поділом на постійний та сезонний (тимчасовий);
- 5) рівень аутсорсингу в логістичному обслуговуванні підприємства;
- 6) участь логістичних послуг у всіх формах логістичного, транспортного та експедиторського обслуговування;
- 7) форми транспортного обслуговування;
- 8) методи складування та обслуговування запасів;

Нині відомо, що згідно світових стандартів міжнародної логістики систематично збільшується обсяг логістичних послуг, що набувають фірми; натомість зменшується складська площа, що використовується і є власністю фірми. Також відомо, що серед критеріїв вибору постачальників найбільшу перевагу віддають не вартості поставок, а їхній якості. Отже, відповідно до способу логістичного обслуговування продукту належить оцінити рівень інтернаціоналізації цих процесів на підприємствах, що досліджуються.

Останній можна вважати високим, коли понад 70 % досліджуваних фірм усіх галузей експортують свою продукцію та 85 % цих фірм імпортують сировину, напівфабрикати та компоненти. Головні географічні напрямки експорту та імпорту польських підприємств – це країни Європейського союзу, країни Азії, Сполучені штати, Австралія, рідше – Канада. При цьому польські підприємства в своїй більшості здійснюють таку співпрацю на постійній основі, а не на тимчасовій (сезонній), тому можливо припускати, що ця співпраця відбувається в межах міжнародних ланцюгів поставок.

За період 2001-2005 рр. зростала також кількість постачальників в розрахунку на одне підприємство, структура яких досліджувалася в наступних діапазонах: 1) до 5; 2) 6-20; 3) 21-50; 4) 51-100; 5) більше 100 постачальників. Результати досліджень дозволили виявити, що 42% всіх фірм мають понад 100 постачальників (це найбільша

група); 40% фірм мають 21-100 постачальників (друга за розміром група фірм); 15%-6-10 постачальників; 3% - до 5 постачальників. Відповідно польські підприємства все більшу увагу приділяють критеріям вибору постачальників, зокрема таким їх групам:

- 1) критерії транспортної доступності та відстані (км);
- 2) критерії пов'язані з ринковою позицією фірми (ринкова частка, торгівельна марка, фінансова надійність);
- 3) критерії, пов'язані з цінами сировини, що закупляється;
- 4) критерії, що стосуються умов, швидкості та комплексності поставок, відсутності втрат та збитків під час транспортування;
- 5) критерії, що відображують якість (в широкому розумінні) продукції, товарів та послуг, що постачаються.

В підсумку на основі рейтингової оцінки виконується вибір постачальників, заключаються контракти і відбувається стала співпраця з такими партнерами. Як виявилось, з 100% досліджуваних фірм, найбільше значення мали критерії ціни та якості продукції, а найменше - критерій відстані (в км): 1) ціна – 29,3%; 2) якість продукції, що постачалася, – 28,4%; 3) терміновість та еластичність поставок – 21,5%; 4) умови поставок – 16,4%; 5) відстань – 4,4% (рис. 7).

Дещо інакше виглядає структура споживачів (клієнтів). Найчастіше – це постійні клієнти (86,4%). При цьому найбільша частка підприємств, які мають понад 101 партнерів – споживачів (50%); 5-50 клієнтів мають 31,2% досліджуваних підприємств.

Одним з найважливіших завдань для польських підприємств – учасників міжнародних ланцюгів поставок є забезпечення транспортного обслуговування. До питань, що вже стали класичними, належать: а) мати власний транспорт чи орендувати; б) звертатись по послуги експедиторської чи логістичної фірми. В якості відповіді на ці питання, було виявлено, що в останніх роках збільшилась роль зовнішнього транспортного обслуговування: так, 55,5% досліджуваних фірм в Польщі користувалися найманим транспортом, а 44,5% - власним (рис.8).

Середній розмір власного автопарку – 6-65 автопотягів, хоча існують підприємства (їх небагато) з автопарком з 120-350 авто-

машин. У випадку користування найманим транспортом звичайно орендується 20-90 вантажівок.

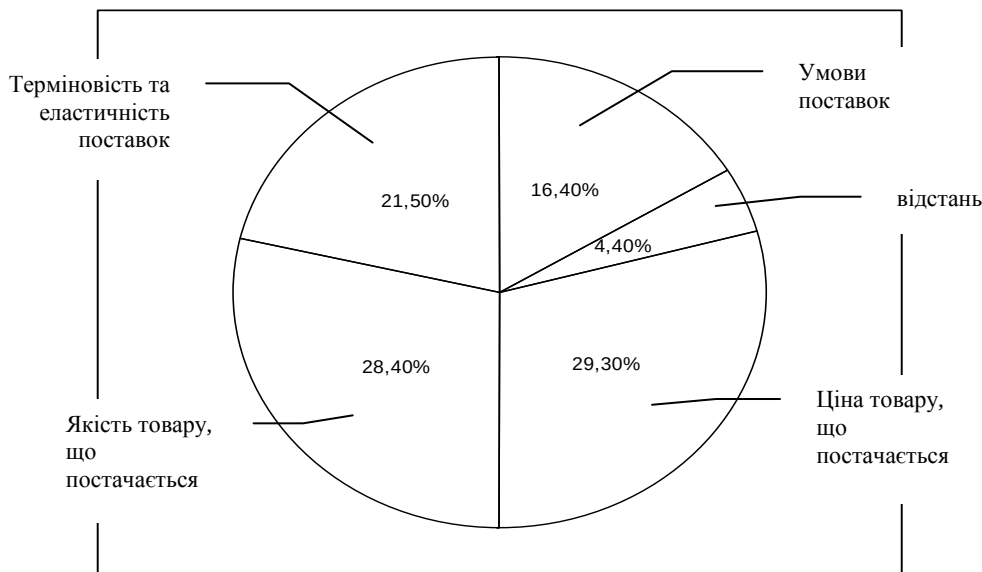

Рис. 7. Вага критеріїв при виборі постачальників польськими підприємствами (у відсотках до числа фірм)

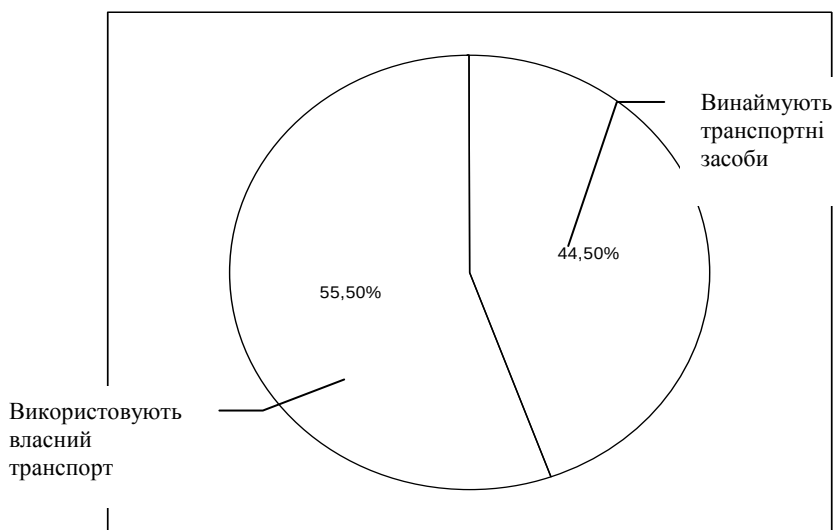

Рис. 8. Частка зовнішнього транспортного обслуговування в логістичній діяльності польських підприємств (у відсотках до їх числа)

Щодо структури зовнішнього логістичного обслуговування (логістичний аутсорсинг), то за результатами дослідження, 62,7% підприємств використовують аутсорсинг транспорту; 20,1% - експедиторства; 10,0% - складування; 7,2% - логістичних послуг (рис. 9). Що стосується застосування вантажних одиниць, то найбільш широко використовуються палети (52,8), потім –

тара – устаткування (29,2%), решту складають пакети та контейнери.

Важливим складником міжнародної логістичної системи виступають склади, які можуть бути власні чи орендовані. Польські фірми переважно мають власні склади (87%) і лише 13% орендують складські площі. Величина власної складської бази у 68% підприємств не перевищує 2000 м²; 31,6% підприємств мають склади площею

до 10000 м² і лише 0,4% фірм disponують складською площею понад 10000 м². Таку ситуацію польські дослідники вважають несприятливою та вважають, що вона викликана недостатньою кількістю сучасних по-

тужних логістичних центрів у Польщі на сьогоднішній день, через що фірми самі повинні займатися складуванням та обслуговуванням своїх запасів.

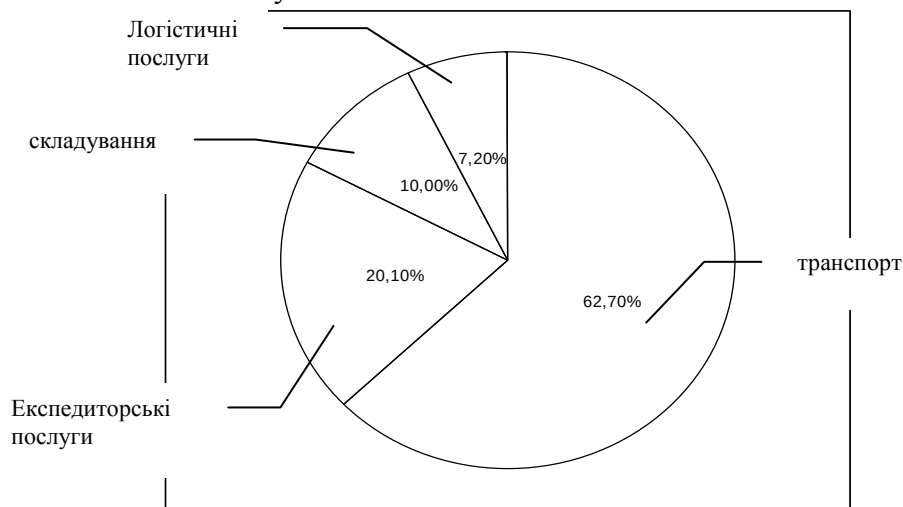

Рис. 9. Структура логістичного аутсорсингу польських підприємств (у відсотках до їх кількості)

У дослідженні звертається увага на перепони, що існують в польських фірмах щодо розвитку міжнародної логістики. Вони виникають як з об'єктивних (екзогенних), так і з суб'єктивних (ендогенних) причин. Були проаналізовані три основні бар'єри в розвитку не тільки міжнародної логістики, а взагалі міжнародної господарської співпраці

– інформаційний, митний та правничо – адміністративний. Як головний бар'єр польські підприємства визначили митний (41% фірм), який в поєднанні з правовим бар'єром становить для 73% закладів найбільш істотну перепону в розвитку їхньої міжнародної співпраці та логістики (рис. 10).

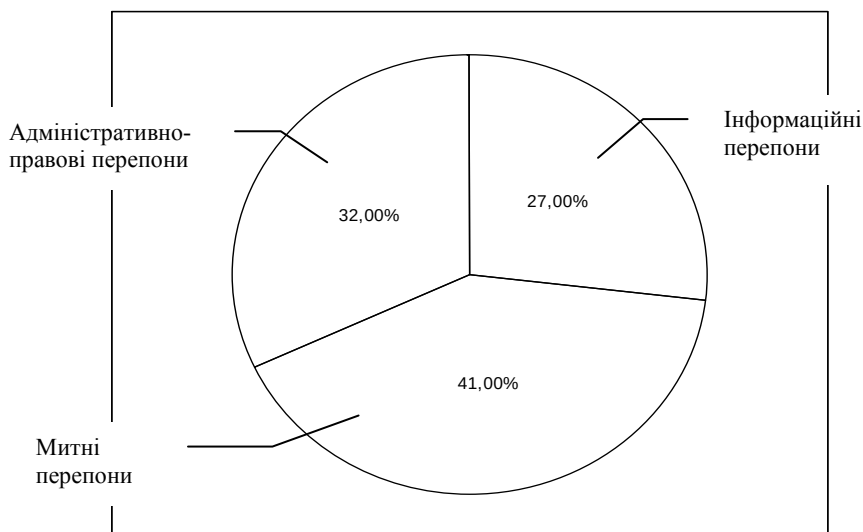

Рис. 10. Головні перепони у здійсненні міжнародної співпраці та логістики для польських підприємств (у відсотках від числа фірм)

При цьому ще декілька років тому головною проблемою була інформаційна, яка

нині відійшла на третє місце за оцінками підприємств. Отже в цій сфері відбувся зна-

чний поступ, що в результаті збільшує логістичний потенціал регіонів та галузей.

Крім вищеназваних трьох основних проблем у розвитку міжнародної логістики на польських підприємствах були ще також вказані: проблеми з іноземними мовами; бар'єри пов'язані з входженням підприємств на закордонні ринки та гострою конкуренцією на них; ризики, що викликані змінами курсів валют тощо.

Висновок. Як підсумок аналізу результатів досліджень польські вчені з певним оптимізмом стверджують, що переважна більшість польських підприємств вже є включеними до міжнародних ланцюгів по-

ставок та міжнародних логістичних мереж. Такі результати, природньо, надають загальну інформацію щодо умов, методів та напрямків управління логістикою на підприємствах; тим не менше вони становлять реальний та конкретний вираз сучасного стану справ у сфері логістичного обслуговування в Польщі, як країні-члені ЄС. Вони також є в значному спрощенні своєрідною мапою взаємозв'язків між організаційною структурою та величиною інвестицій, доходів та витрат польських підприємств, які задіяні в якості інтегральних ланок міжнародних ланцюгів поставок.

Література

1. Golembaska E, Kempny D., Witkowski J. *Eurologistyka w zarzadzaniu miedzynarodowym*. – Warszawa: PWN, 2006. – 156s.
2. Golembaska E. *Eurologistyka – droga do sukcesu firmy*. – Poznan: AE, 2004. – 140s.
3. Golembaska E., Szymczak M. *Logistyka miedzynarodowa*. – Warszawa: PWE, 2005. – 200s.
4. Golembaska E. *Eurologistyka: przeslanki, motywy, koncepcje*. – Poznan: AE, 2002. – 178 s.
5. Kempny D. *Logistyczna obsluga klienta*. – Warszawa: PWE, 2001. – 150 s.
6. Witkowski J. *Zazadzanie larcuhem dostaw: koncepcje, procedury, doswiadczenia*. – Warszawa: PWE, 2003. – 180s.
7. Witkowski J. *Strategia logistyczna prsedsieborstw przemyslowych*. – Wroclaw: AE, 1995. – 205s.
8. Komor M. *Euromarketing. Strategie marketingowe prsedsieborstw na eurorynku* – Warszawa: PWN, 2000. – 210s.
9. Skowronek C., Sarjusz – Wolski Z. *Logistyka w prsedsieborstwie*. – Warszawa: PWE, 2003. – 241s.
10. Szreter P. *Pynek uslug logistycznych w perspektywie integracji z UE // Eurologistics*. – 2004. - № 2. – S. 10-15.
11. Baraniecka A., Rodawski B., Skowronska A. *Logistyka: cwiczenia*. – Wroclaw: AE, 2005. – 195 s.
12. Бакаєв О.О., Пирожков С. І. та ін. *Міжнародні транспортні коридори України: мережі та моделювання. В 2-х част.* – К.: КУЕТТ, 2004. – 604 с.
13. Новикова А. М. *Україна в системі міжнародних транспортних коридорів*. – К.: НДІ ПМБ, 2003. – 494 с.
14. Пащенко Ю. Є., Никифоров О. І. *Транспортно – дорожній комплекс України в процесах міжнародної інтеграції: Моногр.-Ніжин: Аспект – Поліграф, 2008. – 192 с.*
15. Цветов Ю. М. та ін.. *Концепція програми формування мережі логістичних центрів в системі міжнародних транспортних коридорів України*. – К.: КУЕТТ, 2003. – 110 с.
16. Смирнов І. Г. *Логістика: просторово - територіальний вимір: Моногр.* – К.: Обрії, 2004. – 335 с.
17. Смирнов І. Г. *Єврологістика як напрям євроінтеграційної стратегії України // Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 66. Ч. II.* – К.: КІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2007. – с. 84-93.
18. Смирнов І. Г. *ЕС: без логістики не вчехать // Logistics*. – 2007. - №6. – С. 28-30.
19. Смирнов І. Г. *Украина в системе еврологистики: новейшие направления интеграции // Logistics* - 2008. - №1. – С. 8-12.
20. Смирнов І. Г. *Логистика по-японски // Logistics*. – 2006. - №11. – С. 30-34.

УКРАЇНА-ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ОСОБЛИВОСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

У статті розглядається актуальність дослідження міжнародних відносин і транскордонного співробітництва. Акцентується увага на специфіці співробітництва України з ЄС. Аналізуються наслідки розширення ЄС для України.

Ключові слова: міжнародні відносини, транскордонне співробітництво, євроінтеграція, географія прикордонних територій, транскордонна екологізація економіки.

Ион Дубович. УКРАИНА – ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ОСОБЕННОСТИ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА. В статье рассматривается актуальность исследования международных отношений и трансграничного сотрудничества. Акцентируется внимание на специфике сотрудничества Украины с ЕС. Актуализируются последствия расширения ЕС для Украины.

Ключевые слова: международные отношения, трансграничное сотрудничество, евроинтеграция, география приграничных территорий, трансграничная экологизация экономики.

Ion Dubovich. UKRAINE – EUROPEAN UNION: PECULIARITIES OF GEOPOLITICAL AND SOCIAL-ECONOMICAL TRANS-BOARDEN COOPERATION. The actuality of international relations and trans-boarden cooperation has been considered in the paper. The attention is given to peculiarities of EU cooperation with Ukraine. The EU enlargement consequences for Ukraine analyzed.

Keywords: international relations, Euro-integration, geography of bordering territories, trans-boarden ecologisation of economy.

Дослідження міжнародних відносин, а також транскордонного співробітництва завжди були і залишаються у наш час актуальними проблемами соціально-економічної географії, міжнародно-правових відносин, геополітики та регіональної економіки.

Для України, вивчення діяльності Європейського Союзу (ЄС), його прикордонних територій набирає дедалі більшого значення, оскільки європейський вектор зовнішньої політики України, зокрема співробітництво та вступ до ЄС, є одними з пріоритетних.

Для того щоб краще зрозуміти специфіку співробітництва України з ЄС, необхідно коротко проаналізувати їхню діяльність.

Зазначимо, що ЄС виник унаслідок послідовного злиття трьох європейських співтовариств: Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського Економічного Співтовариства та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). ЄС створений на підставі договору (підписаного у Римі 25 березня 1957 р.) між Бельгією, Люксембургом, Нідерландами, Німеччиною, Францією та Італією. Діяльність розпочав 1 січня 1958 р. З 1 січня 1973 р. до ЄС приєдналися Велика Британія, Данія та Ір-

ландія; 1 січня 1981 р. – Греція, 1 січня 1986 р. – Іспанія і Португалія, 1 січня 1994 р. – Австрія, Швеція і Фінляндія, 1 травня 2004 р. – Естонія, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словенія, Словаччина, Угорщина, Чехія і грецька частина Кіпру, 1 січня 2007 р. – Румунія і Болгарія. Нині до ЄС входять 27 держав. Площа ЄС – 4 323 402 км² (41% від площі Європи). Населення (2006) – 489,3 млн осіб. Основна мета створення ЄС: гармонійний розвиток економіки держав-членів; інтеграція економічної політики; підвищення рівня життя; тісніші зв'язки між державами-учасниками тощо. Головні напрями діяльності ЄС: спільна митна політика; ведення спільної уніфікованої документації щодо вантажних перевезень, руху окремих осіб, послуг і капіталу; ведення спільної господарської і соціальної політики; забезпечення вільної конкуренції; уніфікація законодавства; спільна валютно-фінансова політика та ін. [3, с. 569-570]. В наш час ЄС з 27 державами-членами перетворився у “наддержаву”, у найпотужнішу в світі економічну регіональну організацію, яка за цілями, правовою структурою та політичною діяльністю не має аналогів у міжнародному співробітництві.

Оскільки ЄС розширився на схід до кордонів України, то відповідно виникають питання геополітичних, соціальних, економічних та інших наслідків для України.

Україна межує з ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) на заході. Довжина спільного державного кордону (Україна-ЄС) становить 1481,5 км (19,5 % державного кордону України) [3, С. 460-461].

Сьогодні соціальною, економічною, геополітичною та правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 16 червня 1994 р. В цій Угоді передбачені геополітичні, міжнародно-правові, торговельні, економічні, гуманітарні та інші аспекти співпраці між Україною та ЄС.

У рамках Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС укладено низку важливих угод, зокрема, про торгівлю сталеливарними виробами від 15 червня 1997 р., про співробітництво у галузі ядерної безпеки від 23 липня 1999 р., про торгівлю текстильної продукції від 18 грудня 2000 р. та ін.

Виконання Угоди між Україною та ЄС потребує від обох сторін значних і скордированих зусиль, спрямованих на практичну реалізацію її положень. З огляду на це актуальним є вивчення досвіду договірних відносин ЄС з іншими державами, який Україна могла б використати для належного виконання вищезгаданої Угоди між Україною та ЄС.

Враховуючи те, що Угода про партнерство та співробітництво, підписана на період 1994-2008 роки, нині між Україною та ЄС ведуться переговори щодо подальшої співпраці та підписання нової Угоди.

Геополітичні, економічні, соціальні та інші діалоги між Україною та ЄС відбуваються у формі щорічних консультацій на найвищих рівнях (саммітів Україна-ЄС); засідань Ради з питань співробітництва; регулярних консультацій на рівні міністрів тощо. Україна активно співпрацює з державами-членами ЄС та державами-кандидатами на членство в Євросоюз як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях. Налагоджено діалог в рамках Постійної українсько-польської конференції з питань європейської інтеграції. Відбуваються

консультації з євроінтеграційних питань з Угорщиною, Чехією, Литвою, Естонією та іншими державами [7].

Оскільки ЄС ставить жорсткі вимоги в соціально-економічній та політико-правовій сферах до держав, які бажають вступити до нього, то Україна найближчим часом не зможе стати повноправним членом цієї міжнародної організації (ЄС). Тому сьогодні необхідно застосувати такі форми співпраці, які б допомогли Україні приводити її соціально-економічну та політико-правову систему у відповідність до європейських стандартів і сприяти майбутньому її входженню в повноправні члени ЄС.

Важливим етапом європейської інтеграції України є розвиток транскордонного співробітництва на рівні областей та євро-регіонів. У Європі налічується понад 150 євро-регіонів та подібних до них форм транскордонного співробітництва.

В Україні на її прикордонних територіях діє шість євро-регіонів (Карпатський, Верхній Прут, Нижній Дунай, Дніпро, Буг і Слобожанщина).

За своєю суттю співпрацю прикордонних територій суміжних держав називають - *транскордонне співробітництво*. Об'єктом дослідження прилеглих до кордону територій є прикордонні регіони. Вони являють собою певну географічну територію, яка охоплює суміжні прикордонні регіони двох або більше держав і характеризується певною однорідністю в одному або декількох відношеннях.

Для ефективного транскордонного співробітництва важливе місце займає теоретико-методичне дослідження транскордонних територій. У цьому напрямі розроблено теоретичне, методичне та практичне обґрунтування "географії прикордонних територій" (І.Дубовіч, 1999) та "транскордонної екологізації економіки" (І.Дубовіч, 2005) [5].

Використовуючи теоретичне, методичне та практичне обґрунтування "географії прикордонних територій" та "транскордонної екологізації економіки", спеціалісти (економгеографи, міжнародники, економісти та ін.) мають можливість об'єктивно вивчати природно-, історико-, політико-, еколого-, соціально- і економіко-географічні

аспекти прилеглих до кордону територій, що створює цілісну картину їхнього розвитку (транскордонне співробітництво, міжнародні відносини тощо).

Отже, можна вважати, що концепція та науково-методичні розробки в Україні відповідають сучасним вимогам щодо втілення в практику транскордонного співробітництва.

Оскільки сприяння транскордонному співробітництву є одним із головних пріоритетів і цілей політики Європейського Союзу, вважаємо, що сьогодні в умовах “перехідного” політико-правового та соціально-економічного періоду українські науковці повинні вивчати і відповідно застосовувати європейський досвід розвитку прикордонних регіонів, що пов’язано із зовнішнім міжрегіональним співробітництвом та їх соціально-економічним значенням.

Нині транскордонне співробітництво розглядають не як окремі епізоди в окремих напрямках, а через визначення ефективності цієї діяльності в усіх її сферах: політичній, економічній, екологічній, соціальній, культурно-освітній, комунікаційній та ін.

В Угоді про співробітництво між Україною та ЄС є окрема частина “транс-кордонні послуги між ЄС та Україною”. Відповідно до цієї частини, Сторони, які співпрацюють з метою розвитку ринкової економіки в Україні, зобов’язані вживати необхідні заходи для поступового збільшення обсягу послуг. Їх надають компанії ЄС та України, що створені на території сторін [1].

Як показує досвід більшості європейських регіонів, вирівнювання економіки України, її областей до розвинутих європейських регіонів полягає, насамперед, в активному транскордонному співробітництві.

В Україні основними суб’єктами, що здійснюють міжрегіональне транскордонне співробітництво, є обласні державні адміністрації і Уряд Автономної Республіки Крим.

Враховуючи те, що Україна ратифікувала 106 Мадридську Конвенцію і додатки до неї, районні держадміністрації та органи місцевого самоврядування також можуть вступати в міжнародні транскордонні відносини із відповідними органами територіального управління зарубіжних держав.

В ЄС основними суб’єктами, що розробляють проблеми транскордонного співробітництва, є Рада Європи, Комісія Європейського Союзу, Європейський Інвестиційний Банк та інші. Мета їх діяльності є проведення єдиної політики у транскордонному співробітництві з урахуванням загальноєвропейських інтересів. Для належного транскордонного співробітництва укладені і підписані міжнародні Конвенції та Угоди. Прийнято і діє ряд міжнародних конвенцій у сфері охорони довкілля: Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі віддалі, Конвенція про оцінку впливу на оточуюче середовище в транскордонному контексті, Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій, Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер, Конвенція про комбіновані перевезення та інші угоди, які регулюють міжнародні відносини у цій сфері [6].

Отже, враховуючи те, що вступ деяких держав-сусідів (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) в НАТО та їх інтеграція в ЄС породжують ряд нових проблем щодо всесторонньої співпраці України з цими державами, в наш час ключовим моментом для України є входження в європейські соціально-економічні структури, зокрема транскордонне співробітництво. Транс-кордонне співробітництво між Україною та ЄС є важливим засобом як соціально-економічного розвитку України, так і її інтеграції в європейський правопорядок. Прискорення соціально-економічного розвитку в Україні та набуття асоційованого членства з перспективою вступу до ЄС на засадах повноправного членства ґрунтується на транс-кордонному співробітництві.

Ефективне транскордонне співробітництво дає можливості вирішити ряд проблем:

- збір та обмін інформацією про екологічний, економічний, соціальний, науковий і культурний потенціал прикордонних територій;

- обмін торговою та бізнесовою інформацією про підприємства, товариства, фірми та комерційні центри, що розміщені на прикордонній території;

- всесторонній обмін інформаційним матеріалом, методичною літературою, передачею досвіду та навчання персоналу для роботи у структурах, які задіяні в міжнародних зв'язках;
- розбудова, організаційне та технічне забезпечення функціонуючих прикордонно-пропускних пунктів;
- відкриття нових прикордонно-пропускних пунктів;
- покращення показників рівня та якості сервісу на пропускних пунктах, модернізація авто- та залізничних прикордонно-пропускних пунктів;
- створення сучасної комунікаційної системи та зв'язку, що необхідні для стандартизації та докорінної перебудови прикордонної інфраструктури;
- створення спільних підприємств;
- розвиток організаційно-адміністративних форм – вільних (спеціальних) економічних зон;
- реалізація спільних проектів щодо сертифікації товарів, гарантійно-страхової діяльності у сфері торгівлі;
- закладення міжнародного регіонального інвестиційно-кредитного банку;
- боротьба з економічною злочинністю;
- створення об'єднань фермерських господарств, структур їх взаємодопомоги;
- становлення дієвого і демократичного місцевого самоврядування на основі Світової та Європейської хартії;
- створення спільних природоохоронних проектів;
- співпраця у галузі міжнародного туризму тощо [1].

Усі вище згадані напрями та види діяльності повинні супроводжуватися і визнаватися розвитком транскордонних наукових, суспільно-економічних та міжнародних взаємин. Тому на сучасному етапі більшого значення і актуальності набуває виявлення об'єктивної інформації про процеси, що відбуваються у зарубіжних регіонах, зокрема сусідніх держав ЄС.

Слід зазначити, що відповідно до Програми інтеграції України до Європейського Союзу (затверджена 14 вересня 2000 р.), Україна повинна б вживати заходів для зміцнення інституційної спроможності виконавчих органів влади в реалізації євроінтеграційної політики. Вона (Програма) повинна бути реалізована на основі щорічних планів дій і передбачень досягнення Україною у середньостроковій перспективі Копенгагенських критеріїв членства в ЄС.

З наведеного вище можна зробити наступні висновки: розширення ЄС на схід (до кордонів України) дає можливість (відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС) успішно застосовувати транскордонне співробітництво між Україною та ЄС, що сприятиме зміцненню європейських зв'язків та наближенню української політико-правової та соціально-економічної концепції до стандартів ЄС; на основі системного територіального дослідження, вірогідної інформації про зарубіжні регіони в Україні можна побудувати "європейську модель" подальшого гармонійного розвитку кожного регіону чи області окремо згідно з їхніми природно-географічними та соціально-економічними умовами.

Література

1. Долішній М., Беленький П. Регіональні основи транскордонного співробітництва // *Регіональна економіка, науково-практичний журнал*. – Львів, 1996. – № 1-2. – С. 50-58.
2. Дубовіч І.А. Теоретико-методичні аспекти транскордонної географії як науково-дослідницького напрямку соціально-економічної географії // *Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії / Збірник наукових праць на пошану Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка Олега Шаблія*. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – С. 298-302.
3. Дубовіч І. Країнознавчий словник-довідник. – Вид. 5-е. – К.: Знання, 2008. – 839 с.
4. Дубовіч І. Сучасні проблеми транскордонного співробітництва // *Економіка України в євроінтеграційних процесах. Науковий збірник. Спецвипуск 13 / За ред. проф. С.М. Панчишина*. – Львів, 2004. – С. 106-112.
5. Дубовіч І. Теоретико-методичні та практичні аспекти екологізації транскордонних відносин // *Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища*.

Матеріали конференції. – Львів, 2005. – С. 47-48.

6. Малишко М.І. Екологічне право України. Навч. посібник. – К., 2001. – С. 148-159.

7. Микієвич М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами. Львів, 2001. – 200 с.

8. Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. “Про основні напрями зовнішньої політики України” // Відомості Верховної Ради України – 1993. – № 37.

УДК 911.3

Олександр Гладкий

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА ХАРКІВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Розкрито основні структурні зрушення промислового виробництва Харківської агломерації в період трансформації економічних відносин в Україні. Проаналізовано економічну ефективність функціонування промислових підприємств та окреслено перспективні напрямки подальшого розвитку Харківської агломерації.

Ключові слова: Харківська промислова агломерація, структурні зрушення в економіці, економічна ефективність промислового виробництва.

Александр Гладкий. СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА ХАРЬКОВСКОЙ АГЛОМЕРАЦИИ. Рассмотрены основные структурные изменения в промышленном производстве Харьковской агломерации в период трансформации экономических отношений в Украине. Проанализировано экономическую эффективность функционирования промышленных предприятий и раскрыто перспективные направления дальнейшего развития Харьковской агломерации.

Ключевые слова: Харьковская промышленная агломерация, структурные изменения в экономике, экономическая эффективность промышленного производства.

Alexandr Gladkey. STRUCTURAL CHANGES AND ECONOMIC EFFICIENCY OF INDUSTRIAL PRODUCTION DEVELOPMENT IN KHARKIV AGGLOMERATION. The structural changes of industrial production in Kharkiv agglomeration at the period of transformation of economic relations in Ukraine are explored. The economic efficiency of industrial enterprises development and advanced directions of further Kharkiv agglomeration development are investigated.

Keywords: Kharkiv industrial agglomeration, structural changes in economy, economic efficiency of industrial production.

Вступ. Вихідні передумови. Кінець ХХ та початок ХХІ століття ознаменувався в Україні глибокими процесами трансформації галузевої і територіальної структури промислового виробництва та істотними змінами в показниках ефективності його функціонування. Ряд традиційних галузей спеціалізації нашої держави, які сформувались за часів Радянського Союзу, починають поволі втрачати своє пріоритетне положення, поступаючись місцем іншим видам діяльності, що активно розвиваються завдяки сприятливій ринковій кон'юктурі та формуванню ефективних конкурентних переваг. Так, за останній час в Україні значно зросли індекси обсягів виробництва продуктів харчування (на 216% порівняно із 2000 роком), лісопромислової продукції (на 333% відповідно), гумових та пластмасових виробів (на 253%), неметалевої мінеральної

(переважно будівельної) продукції (на 212%) тощо. Підвищились індекси обсягів виробництва транспортних засобів та устаткування (на 427%), а також електричного, електронного та оптичного устаткування (на 222%), переважно за рахунок постачання іноземних комплектуючих, вузлів і деталей та місцевої зборки. Натомість, низькі індекси обсягів виробництва (в межах 120-140% у порівнянні із 2000 роком) спостерігаються в добувній промисловості (особливо в галузі добування паливних ресурсів), виробництві текстилю одягу, хутра та виробів з хутра, шкіри та виробів зі шкіри, а також в галузі виробництва металів та готових металевих виробів [8].

Інтенсивність розвитку в трансформаційний період галузей харчової промисловості та лісопромислового комплексу обумовлена сприятливою ринковою

кон'юнктурою, що забезпечує підвищення доходів виробництва, а також низькою собівартістю продукції, виробництво якої не потребує значних капітальних затрат на НДДКР, оновлення основних засобів та оплату кваліфікованої праці [2]. Ці галузі виявились найбільш рентабельними в умовах первинної активізації ринкових відносин та незначних нагромаджень підприємницького капіталу (показник рентабельності в них складає 160-180%). Розвитку окремих галузей машинобудування та хімічного комплексу на території України сприяє проникнення на вітчизняний ринок та активізація діяльності європейських і російських машинобудівних компаній і ТНК (що проявляється, перш за все, у збільшенні імпорту механічного обладнання, машин та механізмів, електрообладнання та їх частин, пристроїв для записування або відтворення зображення і звуку), а також зростання поставок сировини для підприємств хімії і нафтохімії з боку держав СНД. Ці статті посідають провідне місце в структурі імпорту України (відповідно 17% та 30%), що позитивно впливає на зростання індексу виробництва зазначених видів промислової діяльності.

Особливо стрімкі структурні зміни промислового виробництва спостерігаються в межах промислових агломерацій України, які активно розвиваються на засадах підприємницької ініціативи, конкуренції та ринкових відносин, сприяють поширенню інновацій та передового досвіду господарювання на навколишні території [3]. В них відтворюються загальні тенденції трансформації структури виробництва України, а також проявляється ряд характерних особливостей, обумовлених розвитком агломераційного ефекту території та специфікою формування економічної ефективності агломерованого виробництва. Саме тому, аналіз структурних зрушень та зміни показників економічної ефективності виробництва промислово-агломераційних утворень нашої держави набувають останнім часом особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню промислових агломерацій, особливостей їх структурних трансформацій та формування їх економічної ефектив-

ності присвячено праці багатьох вчених. Зокрема, сутність промислово-агломераційних утворень та теоретичні аспекти їх економічної ефективності висвітлені в роботах С. І. Іщука, В. І. Захарченка, М. Т. Агафонова, А. Є. Пробста, Л. М. Корецького, М. Д. Шаригіна, М. М. Паламарчука, О. І. Шаблія, М. Портера та М. Енрайта (М. Porter, М. Enright), П. Гаггета (Paul Hugget), М. Фуджіти та Ж.-Ф. Тісса (Masahisa Fujita та Jacques-Francois Thisse). Практичні сторони проблеми на прикладі України та Харківської агломерації розкрито в роботах Р. І. Литвиненко, В. Майорченко, В. Бабаєва, Л. Шатенко, В. Семенова, Ю. М. Шкодовського, І. М. Лаврент'єва, О. Ю. Лейбфрейда, Ю. Ю. Полякової, Н. В. Шумілкина, В. Бабаєва та ін. Однак, комплексні дослідження економічної ефективності промислового виробництва Харківської агломерації в умовах структурних трансформацій економіки України ще детально не проводились.

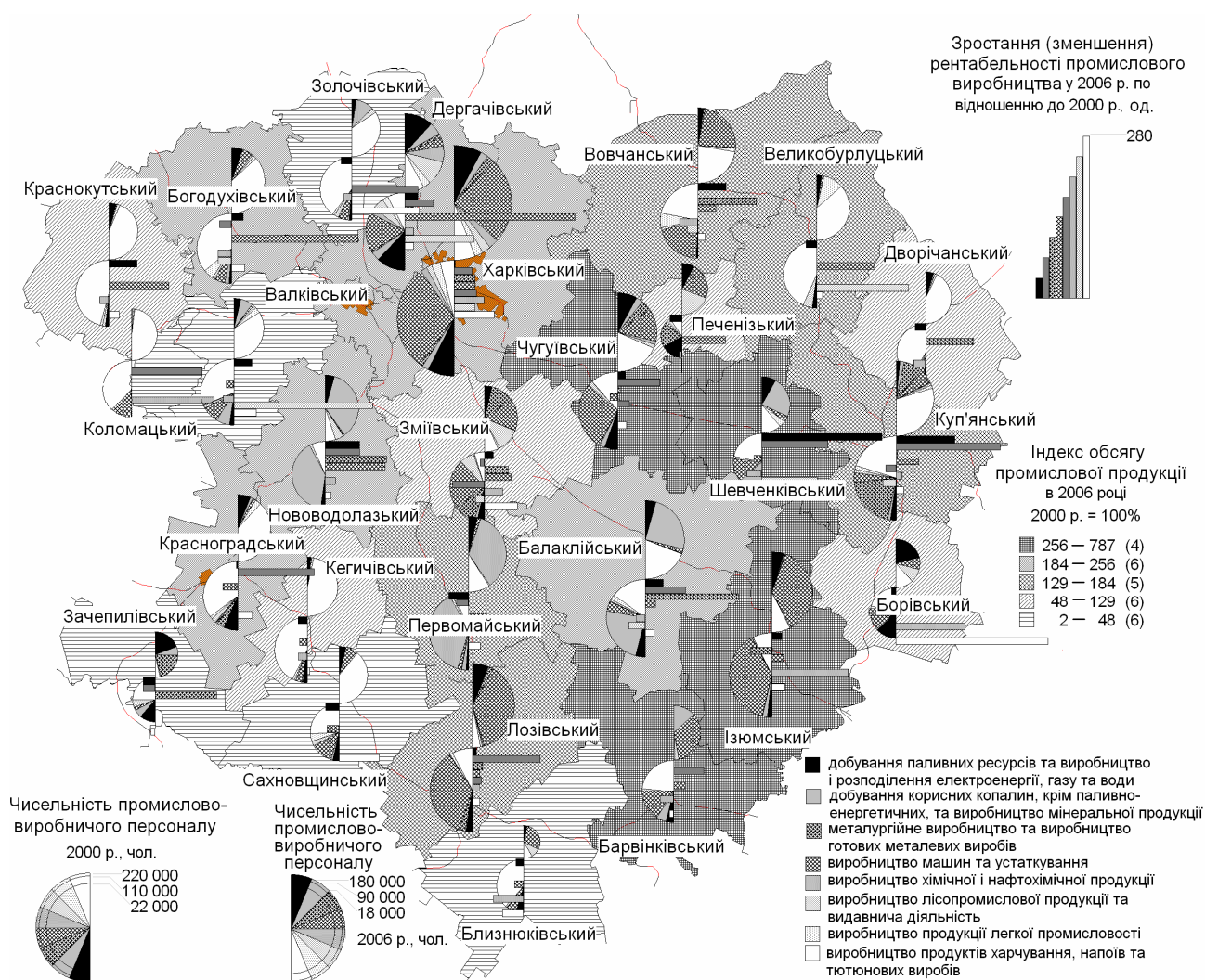
Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження обрано Харківську промислову агломерацію, а предметом – особливості структурних зрушень та формування економічної ефективності її промислового виробництва. Метою дослідження є визначення особливостей трансформації галузевої і територіальної структури промисловості Харківської агломерації на шляху зростання її економічної ефективності, а завданнями – визначення напрямків основних структурних зрушень в промисловому комплексі Харківської агломерації, дослідження показників економічної ефективності її промислового виробництва та окреслення перспективних напрямків подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Харківська агломерація є одним із найбільш сформованих агломераційних утворень в Україні [5]. Основою для цього стала її спеціалізація в галузі інноваційного, високотехнологічного і транспортного машинобудування за часів Радянського Союзу, яка розвивалась завдяки налагодженню тісних виробничих і технологічних зв'язків між окремими підприємствами [1;6;9]. За ринкових умов розвитку господарства, функціональна взаємопов'язаність підприємств аг-

ломерації істотно порушилась і перестала відігравати домінуючу роль у формуванні показників ефективності виробництва. Значна кількість машинобудівних підприємств виявилась нерентабельною в умовах загострення конкуренції, проникнення на вітчизняний ринок більш дешевих та технологічно досконаліх зарубіжних розробок і зниження попиту на українську продукцію. Саме тому, частка ПВП машинобудівного виробництва в промисловому комплексі Харківської агломерації істотно знизилась (проте галузь залишалась спеціалізованою). Натомість, почали зростати відповідні показники типових для перехідного періоду економічного розвитку України видів економічної

діяльності: лісопереробної, харчової промисловості, виробництва мінеральної продукції тощо.

Однак, за темпами росту індексу обсягу промислової продукції у 2006 році порівняно із 2000-м, територія Харківської агломерації посідає середні показники в області (150-250%), що пов'язано, на нашу думку, із недостатнім залученням інвестицій у профільюючі галузі виробництва, застарілістю організаційної, інституціональної, наукової і технологічної бази, значним баластом низькорентабельних промислових підприємств радянських часів, низькими темпами приватизації і формування ринкового конкурентного середовища (рис. 1).

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД та [7].

Рис. 1. Структурні зрушення у промисловому виробництві Харківської області 2000-2006 рр.

Виключення складає лише Чугуївський район, який характеризується істотним зростанням обсягів реалізованої промислової продукції (індекс яких дорівнює 279%) завдяки створенню в у ньому сучасних підприємств з металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів, продукції хімії і нафтохімії.

Інші райони Харківської області отримали значно менші темпи зростання індексу обсягів промислової продукції, ніж агломеровані території за виключенням Ізюмського та Барвінківського районів. В їх межах значно зросли обсяги виробництва в галузі добування паливних ресурсів та енергетики (в м. Ізюм), а також виробництва машин і обладнання (за рахунок випуску машин для добувної промисловості на заводі Червоний промінь в м. Барвінкове).

Для окреслення характеру та інтенсивності структурних зрушень розвитку промислових агломерацій нами були проаналізовані показники обсягів реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), чисельності промислово-виробничого персоналу, чистого прибутку (збитку) від реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) та собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) у розрізі низових адміністративних районів та міст обласного підпорядкування Харківської області за 2000-2006 рр. На їх основі також були розраховані показники економічної ефективності виробництва, зокрема рентабельність та продуктивність праці. Вибір такого часового проміжку обумовлений особливостями статистичної інформації, яка ґрунтується на матеріалах КВЕД, що застосовується в практиці української статистики саме з 2000 року. Попередні статистичні показники виявились непорівнянними із сучасною статистичною базою через значні розбіжності методичних підходів до групування окремих видів економічної діяльності.

Як показали проведені дослідження, в компонентній структурі промислового комплексу Харківської агломерації спостерігається істотне скорочення частки ПВП у виробництві машин і обладнання (з 55,7% у 2000 році до 44,9% у 2006-му), натомість частка інших видів промислової діяльності

поступово зростає. Так, в галузях виробництва продуктів харчування, товарів лісопромислового комплексу, хімічної і нафтохімічної продукції, металургії та готових металевих виробів спостерігається істотне підвищення як абсолютних показників розвитку, так і їх відсоткових індексів. Частка ПВП галузей з виробництва продуктів харчування зросла з 9% у 2000 році до 13,6% у 2006 р., частка лісопромислового комплексу – з 3 до 5% відповідно, металургії – з 1,6 до 5%. Водночас, в Харківській агломерації є галузі, які знизили абсолютні показники своєї діяльності, проте в структурному відношенні підвищили свою частку в загальному виробництві. Це легка промисловість, виробництво мінеральної продукції та добування енергетичних і неенергетичних корисних копалин. Вони мають значно менші конкурентні переваги розвитку, ніж в столичній агломерації через недостатній розвиток попиту на ринку даної продукції (що пов'язано із порівняно низьким рівнем підприємницької і ділової активності та формуванням споживацьких пріоритетів населення агломерації), а також через надмірну замкненість механізмів розподілу кінцевої продукції (у випадку виробництва електроенергії, газу та води) на Києві, що стимулює зростання в столиці абсолютних показників розвитку допоміжних і додаткових підприємств, не пов'язаних із основним технологічним процесом.

Як видно, Харківська агломерація поступово позбавляється пріоритетності розвитку виробництва машин та обладнання. В ній активізуються тенденції до полігалузевості, розвитку багатокомпонентної структури виробництва, різноманітність якої обумовлена агломераційним ефектом, заснованим на ринкових механізмах розвитку. На цій же основі підприємства агломерації характеризуються істотним зростанням економічної ефективності виробництва. Так, за період з 2000 до 2006 року, значно зросла рентабельність виробництва машин і обладнання (на 100 од. і більше у Дергачівському та Нововодолазькому районах), легкої і харчової промисловості (Золочівський, Валківський, Дергачівський райони), хімічного виробництва (Золочівський район) та добу-

вання неенергетичних корисних копалин і виробництва мінеральної продукції (Валківський район). Водночас, майже на всіх агломерованих територіях знизилась рентабельність лісопромислового виробництва, а також добування паливно-енергетичних ресурсів та виробництва і розподілення електроенергії, газу та води. Це пов'язано із недостатньою ресурсною та інфраструктурою базою, а також із суттєвими змінами в ринковій кон'юктурі, що стимулюють розвиток зазначених галузей виробництва в інших, більш адаптованих до сучасних трансформацій, агломераційних утвореннях України.

Саме місто Харків характеризується відносно низькими показниками росту рентабельності різних галузей промислового виробництва, що пов'язані із процесами поступової деіндустріалізації ядра агломерації, розвитку диверсифікованого всебічно перетвореного соціального середовища. Провідну роль у структурі промисловості міста продовжує відігравати машинобудування, однак ріст рентабельності цієї галузі значно менший, ніж в межах найближчих неагломерованих територій (відповідно 35 од. та 100 од. і більше). Слід зазначити, що в самому Харкові спостерігається той же самий ефект, як і на прилеглих територіях Київської агломерації: різні галузі промислового виробництва отримують однаково-пропорційні тенденції розвитку і зростання показників економічної ефективності, що зумовлене специфікою впливу агломеративного ефекту території.

В межах неагломерованих районів Харківської області тривають процеси істотного скорочення галузевої різноманітності промислового виробництва, зменшення рівня рентабельності інноваційних високотехнологічних галузей, розвитку підприємств з низькою капіталізацією та продуктивністю праці. Так, підвищені показники росту економічної ефективності виробництва простежуються лише в галузі добування неенергетичних корисних копалин та виробництва мінеральної продукції, а також, в окремих випадках, в галузі легкої і харчової промисловості (Борівський район). Процеси скорочення чисельності промислово-виробничого персоналу та обсягів реалізо-

ваної продукції простежуються в усіх галузях промисловості. Особливо стрімко вони проходять в Близнюківському, Зачепилівському, Сахновщинському, Коломацькому районах.

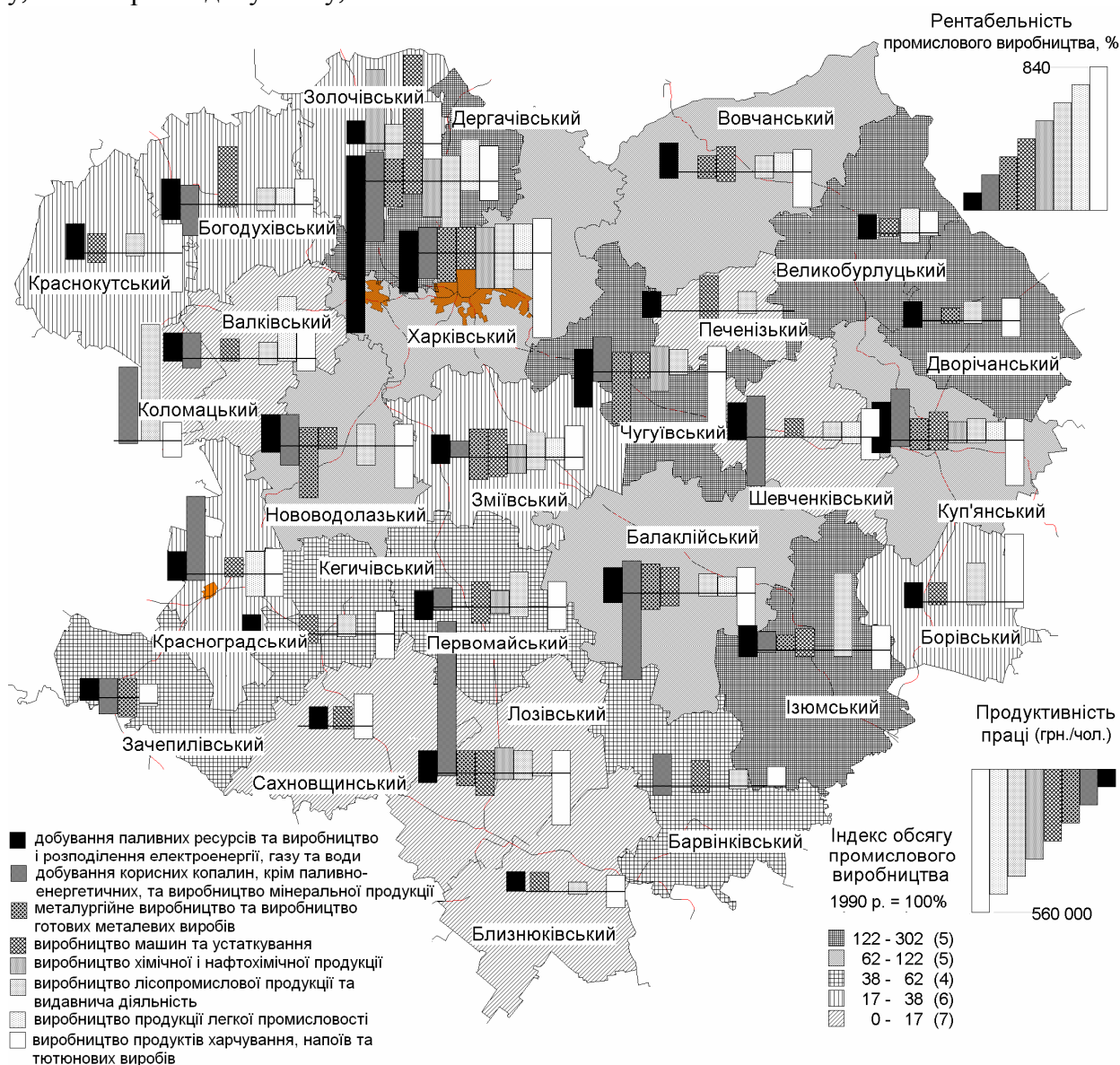
Не менш важливою складовою нашого дослідження є оцінка сучасного стану економічної ефективності промислового виробництва Харківської агломерації. Для її проведення нами було взято два найбільш вживаних показники: продуктивність праці (грн./чол.) та рентабельність промислового виробництва (%). Саме ці індекси, на думку С. Мочерного і К. Кривенка, найбільш повно відтворюють ефективність економічного розвитку виробничої діяльності в регіоні [4]. Вони були проаналізовані у розрізі окремих низових районів та міст обласного підпорядкування Харківської області.

Так, в самому м. Харкові високі показники рентабельності і продуктивності праці притаманні підприємствам харчової та лісопереробної промисловості і видавничої діяльності, хімії та нафтохімії (рис. 2). Ефектність галузей машинобудування залишається на доволі низькому рівні, оскільки більшість підприємств після розпаду СРСР зупинила свою діяльність внаслідок відсутності ринків збуту та низької інноваційності виробничого процесу. Підвищені показники рентабельності мають традиційні для трансформаційної економіки види промислового виробництва: енергетика, обробка мінеральної сировини та виробництво неметалевої мінеральної продукції тощо.

Периферійні території Харківської агломерації характеризуються значно меншим рівнем ефективності промислового виробництва, ніж прилегли. При чому, низький рівень рентабельності і продуктивності праці склався перш за все в інноваційних високотехнологічних галузях промисловості агломерації, які і зараз залишаються спеціалізованими, незважаючи на значні темпи падіння обсягів виробництва і реалізації продукції. Це характерно для всіх адміністративних районів Харківської агломерації, окрім Дергачівського. Натомість, на агломерованих територіях зростають показники рентабельності харчової промисловості (майже в усіх районах, особливо в Харківському, Золочівському, Чугуївському, Нововодолазь-

кому), гірничодобувної промисловості та виробництва неметалевої мінеральної продукції (Шевченківський район), продукції лісопереробної і легкої промисловості (Валківський, Харківський, Дергачівський райони), хімічного виробництва (Золочівський район), виробництва палива та енергії (Дергачівський район). Високі показники продуктивності праці спостерігаються в харчово-му, гірничодобувному, паливно-

енергетичному виробництвах, а також в лісопереробній і видавничій діяльності (поблизу ядра агломерації). Отже, високоприбутковими залишаються переважно ті галузі промисловості, які в умовах перехідної економіки отримали найбільші конкурентні переваги через високу капіталізацію і низькі затрати на ресурси кваліфіковані праці і сучасні засоби виробництва.

Розроблено автором на основі матеріалів КВЕД.

Рис. 2. Економічна ефективність промислового виробництва Харківської області, 2006 р.

Підвищена рентабельність інноваційних підприємств машинобудування, як вже зазначалось, сформувались лише в Дергачівському (підприємство ДП „Енергосталь” та ін.) та в Харківському (підприємства НВЦ „Техноситез” та ін.) районах. Однак,

останнім часом виникли позитивні тенденції підвищення економічної ефективності машинобудування (зокрема, виробництва деталей і ремонту тракторів та інших сільськогосподарських машин) в Печенізькому районі, який раніше вважався депресивним

[10]. Наближеність до Харкова і наявність працездатного ринку робочої сили сприяють розвитку промислових підприємств на його території.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, Харківська агломерація в цілому характеризується незначним зростанням показників економічної ефективності функціонування промислових підприємств. Однією з основних причин цього є різке зниження обсягів виробництва машинобудівних та хімічних підприємств, недостатня активізація науково-інноваційної, фінансово-інвестиційної, зовнішньоекономічної діяльності. В майбутньому, Харківська агломерація повинна розвиватись на основі широкого залучення підприємницького і корпоративного капіталу, створення дочірніх підприємств і філіалів машинобудівних транснаціональних корпорацій, діяльність яких сприятиме комплексному використанню наявних професійних ресурсів інтелектуальної праці і засобів виробництва, підвищенню їх рентабельності та інноваційності.

Володіючи висококваліфікованими трудовими ресурсами в галузі машинобудування та маючи потужні історичні передумови формування та розвитку інноваційних видів економічної діяльності, Харківська агломерація визначається високою привабливістю для потенційних вітчизняних та іноземних інвесторів, а також для залучення капіталу міжнародних компаній і ТНК в галузі точного приладобудування, верстатобудування, виробництва транспортних засобів, тракторів та обладнання для сільськогосподарського виробництва, літакобудування, військово-промислового комплексу тощо (м. Харків, Дергачі, Люботин, Зміїв, Південне, Мерефа, що мають відповідну історично сформовану базу та зосереджують в собі висококваліфікованих працівників). Сприятливі передумови для активізації цих видів діяльності можуть бути створені в агломерації шляхом формування пільгового режиму інвестування і субсидування, скорочення митних платежів та податкових зборів.

В галузевій структурі промисловості Харківської агломерації доцільно зменшити частку виробництва сировинної орієнтації

(особливо у високоагломерованих районах). Пріоритетним є розвиток підприємств інноваційної хімії (які б доповнювали машинобудівний профіль території), а також підприємств легкої і харчової промисловості, які мають підвищені показники економічної ефективності виробництва. Також, потребують скорочення непрофільні підприємства з виробництва і розподілення електроенергії, газу та води, що розміщені в ядрі агломерації та в найближчому його оточенні.

Вдосконалення територіальної структури Харківської агломерації доцільно розпочати з винесення до периферійної зони та подрібнення ряду застарілих крупних підприємств Харкова (турбінний, електромеханічний заводи, "Електроважмаш", "Електромашина"), що мають низький рівень рентабельності і продуктивності праці [6]. Розміщені в найближчих агломерованих поселеннях (Валки, Південне, Зміїв, Золочів, Мерефа) ці підприємства (точніше, ринково-спрямовані малі і середні машинобудівні компанії під егідою єдиної групи або корпорації) отримають значні перспективи для свого розвитку, обумовлені специфікою агломераційного ефекту території, особливостями формування ринку трудових ресурсів, низькими витратами на земельну ренту. Базою для подібних трансформацій можуть стати філіали харківських машинобудівних підприємств, які були створені в зазначених поселеннях ще за радянських часів, а наразі майже не працюють. Це меншою мірою стосується тих машинобудівних підприємств Харкова, які наразі активно нарощують свої потужності (виробництво тракторів, авіабудування та ін.). Проте, в більш віддаленій перспективі, ці підприємства також мають бути винесені за межі ядра агломерації, коли для цього виникнуть відповідні сприятливі умови (суттєва економія на земельній ренті, економія за рахунок модульності та гнучкості виробництва, специфічного ринку праці тощо). На вивільнених територіях Харкова ефективний розвиток мають отримати підприємства кредитно-фінансової, маркетингової, ринково-комерційної сфери, дефіцит яких спостерігається в місті, заклади прикладної науки, конструкторські бюро тощо.

Виходячи з оцінки ефективності виробництва, природно-ресурсних та соціально-економічних умов території, можна визначити пріоритетність розвитку промислових функцій ряду агломерованих поселень. Так, ближня периферія Харківської агломерації, окрім яскраво вражених функцій інноваційного машинобудування, буде ефективно спеціалізуватись на виробництві продуктів харчування (Харківський, Чугуївський, Нововодолазький, Валківський, Вовчанський райони), а також на продукції лісопереробної і легкої промисловості (Валківський, Харківський, Дергачівський райони). Потребують додаткового стимулювання галузі легкої промисловості, які є спеціалізованими на більшості територій ближньої периферії (Харківський, Валківський, Дергачівський райони), однак визначаються низьким рівнем економічної ефективності [1].

На території ближньої периферії існують поселення, промислові підприємства яких мають недостатньо високий рівень економічної ефективності. Це Чугуїв, Люботин, Дергачі, Валки. Вони потребують додаткового стимулювання розвитку інноваційних високоприбуткових видів промислової діяльності шляхом активізації розвитку малого і середнього бізнесу та створення

пільгових режимів розміщення ринково-орієнтованих виробництв.

В межах дальньої периферії має відбуватись поступове скорочення галузей з добування неенергетичних корисних копалин, крім сировини для будівельної індустрії (смет. Шевченкове та Нова Водолага). Має бути простимульовано зростання підприємств інноваційної хімії (м. Первомайський), виробництва металевих виробів, машин і обладнання (м. Чугуїв), продуктів харчування (Валки, Нова Водолага, Первомайськ, Балаклія, Чугуїв та ін.). Потребують додаткового стимулювання розвитку промислові виробництва поселень Первомайський, Зміїв, Нова Водолага, які характеризуються порівняно незначним рівнем своєї економічної ефективності [1;9].

На високоагломерованих територіях Харківської агломерації, що мають значні перспективи розвитку інноваційного машинобудування, доцільно розробити програму формування технополісу [10]. Його діяльність, проінвестована вітчизняними та зарубіжними компаніями і ТНК, принесе відчутний прибуток та сприятиме активізації виробництва новітніх технологій в агломерації.

Література

1. Бабаєв В. Місто як соціально-управлінська система (програма підвищення ефективності самоврядування м. Харкова) / В. Бабаєв // *Управління сучасним містом*. – 2004. – № 1-3. – С. 154-158.
2. Гончаров Ю. В. Промислова політика України: проблеми і перспективи. / Гончаров Ю. В. – К.: Наукова думка, 1999. – 277 с.
3. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія). / Іщук С. І. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1996. – 244 с.
4. Кривенко К. Рентабельність / К. Кривенко // *Економічна енциклопедія: у 3 т.* / [Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.] – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. – . – Т. 3. – 2000. – С. 197-198.
5. Литвиненко Р. И. Промышленно-территориальные комплексы Харьковской области и пути их совершенствования: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. геогр. наук : спец. 11.00.02. „Экономическая и социальная география” / Литвиненко Р.И. – К., 1969. – 18 с.
6. Майорченко В. Харків ювілейний: історія, сучасність, стратегія розвитку / В. Майорченко, В. Бабаєв, Л. Шатенко, В. Семенов // *Управління сучасним містом*. – 2004. – № 7-9. – С. 10-29.
7. Статистичні регіональні щорічники України (м. Київ, м. Севастополь, АР Крим та області України) за 2006 р. [Електронний ресурс]. / Держ. ком. статистики України; ред. О. І. Шестаков. – К.: ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); неолкоьор. ; 12 см. – (Статистичні регіональні щорічники України (м. Київ, м. Севастополь, АР Крим та області України) за 2006 р.). – Систем. вимоги: Pentium-266 ; 32 Mb RAM ; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP ; MS Word-97-2000-XP. – Назва з контейнера.
8. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / [За ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник.]. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с. – (Київський центр Інституту Схід-Захід).

9. Харьков вчера, сегодня, завтра / [Шкодовский Ю. М., Лаврентьев И. Н., Лейбфрейд А. Ю., Полякова Ю. Ю.] – Харьков: Фолио, 2004. – 206 с.

10. Шумілін Н. В. Місто Харків: вчора, сьогодні, завтра / Н. В. Шумілін // Управління сучасним містом. – 2004. - № 7-9. – С. 3-9.

УДК 911.3

.....Володимир Редін

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРАНСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розкрито особливості територіальної організації транспортної діяльності Харківщини. Обґрунтовано взаємодію головних видів транспорту в перевезенні вантажів і пасажирів, проаналізовано діяльність природничих та економічних факторів. Розглянуто значення державного управління діяльністю транспорту.

Ключові слова: транспортні вузли, вузлові елементи, транспортна система, транспортна діяльність, транспортні підприємства.

Владимир Редин. ОСОБЕННОСТИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРАНСПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье раскрыты особенности территориальной организации транспортной деятельности Харьковщины. Обосновано взаимодействие основных видов транспорта в перевозке грузов и пассажиров, проанализирована деятельность природных и экономических факторов. Рассмотрено значение государственного управления деятельностью транспорта.

Ключевые слова: транспортные узлы, узловые элементы, транспортная система, транспортная деятельность, транспортные предприятия.

Volodymyr Redin. THE FEATURES OF THE TRANSPORT SPACIAL ORGANIZATION IN KHARKIV REGION. In the article the features of the transport spacial organization in Kharkiv region have been disclosed. The interaction among the main kinds of passenger and cargo transportation has been stated. The natural and economical conditions have been explored. The public management in transport importance has been examined.

Keywords: transport units, central elements, transport system, transport activity, transport agencies.

Актуальність. Транспортна система Харківської області – одна з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, яка забезпечує виробництва, яка забезпечує виробничі й невиробничі потреби народного господарства регіону в усіх видах перевезень. Транспорт є активним фактором формування економічної спеціалізації господарства окремих районів області, неможливої без обміну продукцією.

Тому розгляд особливостей територіальної організації транспортної системи Харківської області та її подальшого розвитку є актуальним питанням сучасного становлення народного господарства.

Метою статті є аналіз сучасного стану та можливостей вдосконалення транспортної діяльності Харківського регіону.

Постановка проблеми. Забезпечення пріоритетів соціально-економічного розвитку Харківської області її транспортної системи, та необхідність подальшого економічного зростання повинно здійснюватися відповідно до національної програми на ос-

нові досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

Державне управління діяльністю транспорту повинно забезпечувати додержання пропорцій розвитку національної транспортної системи, координацію роботи різних видів транспорту, безпечно функціонування транспорту. Реалізувати такі пріоритети можливо лише за умовами ефективної державної регіональної політики. У зв'язку з цим набуває значення розкриття особливостей територіальної організації транспорту в Харківській області – як однієї із найбільш економічно розвинутій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формами територіальної організації транспорту є залізничні колії, вузли, автостанції, аеропорт, мережа трубопроводів (рис. 1.). Різні види транспорту взаємодіють між собою в транспортних вузлах.

В перевезенні вантажів в межах Харківської області задіяні головним чином залізничний і автомобільний види транспорту. Їх технологічна взаємодія проходить, коли

системи;

- створення рівних умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту;
- координацію роботи різних видів транспорту;
- охорону навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транс-

порту.

Державне управління діяльністю транспорту здійснюється шляхом проведення економічної (фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз різних видів транспорту

Вид транспорту	Переваги	Недоліки
Залізничний	Надійність і порівняно висока швидкість доставки вантажів і пасажирів; незалежність від погодних умов; регулярність, масовість, універсальність	Потреба у вокзально-інфраструктурних спорудах; висока матеріалоемність.
Автомобільний	Висока маневреність та прохідність; значна швидкість; можливість розміщення автомобільних шляхів у всіх районах області; забезпечення необхідної для перевезення вантажів і пасажирів частоти руху	відносно дорогий вид транспорту; низька продуктивність праці в порівнянні з іншими видами транспорту; забруднення навколишнього середовища вихлопними газами
Трубопровідний	Висока пропускна здатність та можливість повсюдної прокладки; низька собівартість перевезень; незалежність від природно-кліматичних умов; безперервність транспортування	Вузька спеціалізація у транспортуванні вантажів
Повітряний	Менша довжина повітряних трас; велика безпосадочна дальність перевезень; висока швидкість доставки вантажів і пасажирів	Залежність від метеорологічних умов; висока собівартість перевезень; забруднення навколишнього середовища

Підприємства транспорту здійснюють на основі державних контрактів, державних замовлень і договорів на перевезення пасажирів і вантажів з урахуванням економічної ефективності провізних та переробних можливостей транспорту. Економічні відносини підприємств транспорту, що виникають у процесі функціонування, ґрунтуються на принципах взаємної вигоди, рівної та повної відповідальності.

Транспортні засоби, споруди, фінансові ресурси, устаткування транспорту, шляхи сполучення, закріплені за підприємствами, об'єднаннями, установами та організаціями

підпорядковані Міністерству транспорту України і є загальнодержавною власністю і належать до єдиної транспортної системи.

Що стосується земель транспорту, то вони надані в користування підприємствам і організаціям транспорту згідно з Земельним кодексом України.

Транспортні підприємства повинні раціонально використовувати надані їм землі, не допускати заболочення і забруднення земель промисловими відходами та інших порушень їх якості.

У цілому для територіальної організації транспортної діяльності в межах Харків-

ської області природні фактори є сприятливими. Для соціально-економічних факторів проявляється по різному, однак значний рівень розвитку, за українськими масштабами, промисловості і сільського господарства, визначають важливу роль транспортних

комунікацій і перевезень для ведення господарства Харківської області. Труднощі, які не сприяють розвитку транспорту в регіоні, це рівень платіжної спроможності населення і демографічні проблеми.

Література

1. Автомобільний транспорт України: стан, проблеми, перспективи розвитку/ Державне підприємство «Державний автотранспортний науково-дослідний і проектний інститут»/ Редзюк А. М. (заг. ред.) – К., - 2005.
2. Галабурда А. и др. Единая транспортная система: Учебник для студ. вузов железнодорожного транспорта. – М., 1996.
3. Голиков А. П., Дейнека А. Г., Казакова Н. А. Размещение производительных сил и регионализма. Учебное пособие. – Харьков, 2002.
4. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил. – К., 1997.
5. Концепція розвитку транспортно-дорожного комплексу України на середнесрочний період до 2020 года/ Транспорт. – 2001. - № 29. – с. 27-32.
6. Кушнарьов Є. П., Пономоренко В. С., Кривцов О. С., Кизим М. О., Дуленко А. Л. Стратегія соціально-економічного розвитку Харківської області на період до 2011 року/ Харківська обласна державна адміністрація. – Х., 2001.
7. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії. – Одеса, 2001.
8. Четверухін Б. М., Бакуліч О. О, Радкевич С. Д. Дослідження операцій в транспортних системах: Навчальний посібник для студентів «Транспортні технології» вищих навчальних закладів/ Національний транспортний ун-т. – К., 2001.

УДК 911.3

Наталія Мезенцева, Андрій Кібка

РЕЙТИНГОВА ОЦІНКА РОЗВИТКУ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано регіональну диференціацію розміщення малих підприємств в Україні, чисельність зайнятих, рівень заробітної плати та фінансові результати їх роботи. Здійснено рейтингову оцінку розвитку малого бізнесу у регіонах України.

Ключові слова: мале підприємництво, зайнятість, рейтингова оцінка, регіональна диференціація.

Наталія Мезенцева, Андрій Кібка. РЕЙТИНГОВАЯ ОЦЕНКА РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕГИОНАХ УКРАИНЫ. Проанализирована региональная дифференциация размещения малых предприятий в Украине, численность занятых, уровень заработной платы и финансовые результаты их работы. Осуществлена рейтинговая оценка развития малого бизнеса в регионах Украины.

Ключевые слова: малое предпринимательство, занятость, рейтинговая оценка, региональная дифференциация.

Natalya Mezentseva, Andriy Kibka. RANGING ESTIMATE OF THE SMALL-SCALE BUSINESS DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN REGIONS. Regional differentiation of the small-scale enterprise location in Ukraine, number of employers, level of wages and financial results of its activity are analyzed. The range estimate of the small-scale business development in the Ukrainian regions is carried out.

Keywords: small-scale business, employment, range estimate, regional differentiation.

Постановка проблеми. У Концепції державної регіональної політики України розвиток підприємництва віднесено до пріоритетних завдань регіональної політики, а мале підприємництво визначено як один з найвагоміших чинників забезпечення соціально-економічного зростання в регіонах. Мале підприємництво відіграє важливу

роль у насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізації інновацій. Розвиток малого підприємництва є одним із головних факторів подолання бідності значної частини населення, формування середнього класу в Україні, вирішення питань зайнятості населення. У розвитку малого підприємництва в

Україні спостерігається значна регіональна диференціація. Регіональні відміни функціонування малого підприємництва зумовлені особливостями історичного, економічного, культурно-психологічного розвитку та спеціалізацією господарства. Саме тому є потреба в аналізі факторів розвитку малого підприємництва та виявленні регіональних особливостей в його розвитку.

Дослідженню економічних аспектів розвитку малого підприємництва в Україні присвячено праці Г. Білоуса, З. Варналія, М. Долішнього, Я. Жаліла, А. Даниленка, О. Тимченка та інших вчених. Однак **недостатньо вивченими** залишаються чинники диференціації та структурних особливостей малого підприємництва за регіонами України. Тому **метою** написання статті є висвітлення регіональних аспектів рівня розвитку малого підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Головними факторами розвитку малого підприємництва в Україні є організаційно-правові та соціально-економічні. Серед організаційно-правових важлива роль належить регуляторній політиці держави та фінансуванню малого підприємництва, яке включає фінансово-кредитну його підтримку, надходження державних та іноземних інвестицій, надання підприємцям приміщень в оренду та власність для організації ведення бізнесу, розміщення серед суб'єктів малого підприємництва державних замовлень, надання організаційної та консультаційно-інформаційної допомоги державними та недержавними інституціями. Важливу роль в цьому відношенні відіграє наявність інфраструктурних закладів фінансово-кредитної підтримки (регіональні фонди підтримки підприємництва, кредитні спілки, інвестиційні фонди тощо) та закладів інноваційного спрямування (бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, інноваційних фондів і компаній тощо).

Найважливішими соціально-економічними чинниками, що зумовлюють сучасний стан розвитку малого підприємництва, є кон'юнктура споживчого ринку; наявні фінансові та матеріальні ресурси (як, наприклад, рівень розвитку, структура та розміщення промислових і сільськогосподарських підприємств, природно-сировинні

ресурси); розміщення населення, характер його розселення та кваліфікація робочої сили; рівень розвитку транспорту та об'єктів виробничої інфраструктури; економіко-географічне положення регіону; рівень урбанізованості території.

В цілому тенденції у розвитку малого підприємництва в Україні можна охарактеризувати як позитивні. Про це свідчить приріст майже всіх кількісних показників. Так, наприклад загальна чисельність малих підприємств збільшилася від 233607 у 2001 році до 307398 у 2006 році. У розрахунку на 10 тис. наявного населення цей показник змінився із 48 до 66. За останні десять років кількість малих підприємств зросла більш, ніж у 3 рази.

В територіальному розрізі загальна чисельність малих підприємств також має чітку тенденцію до зростання в усіх регіонах України, проте наявні значні регіональні відміни. Так, найбільша частка малих підприємств зосереджена у 7 регіонах: м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Львівська, Одеська області та Автономна Республіка Крим. Чисельність малих підприємств тут становить 55,9% до загальної їх кількості в Україні, причому на столицю припадає 18,5 % загальної кількості малих підприємств держави. Групування регіонів України за чисельністю малих підприємств передбачає найдоцільніше виділення чотирьох груп. До першої відносяться зазначені вище регіони, в кожному з яких частка малих підприємств до загальної кількості становить понад 5%. До другої групи відносяться регіони, в яких цей показник становить від 2,5 до 5%. В цю групу увійшли Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Вінницька та Полтавська області. Третю групу складають регіони, частка малих підприємств в яких становить від 2 до 2,5%. До цієї групи відносяться Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Сумська, Херсонська, Хмельницька та Черкаська області. У решті регіонів, що утворюють четверту групу, частка кількості малих підприємств становить менш ніж 2%.

За показником загальної кількості малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення також можна виділити чотири групи регіонів (рис. 1).

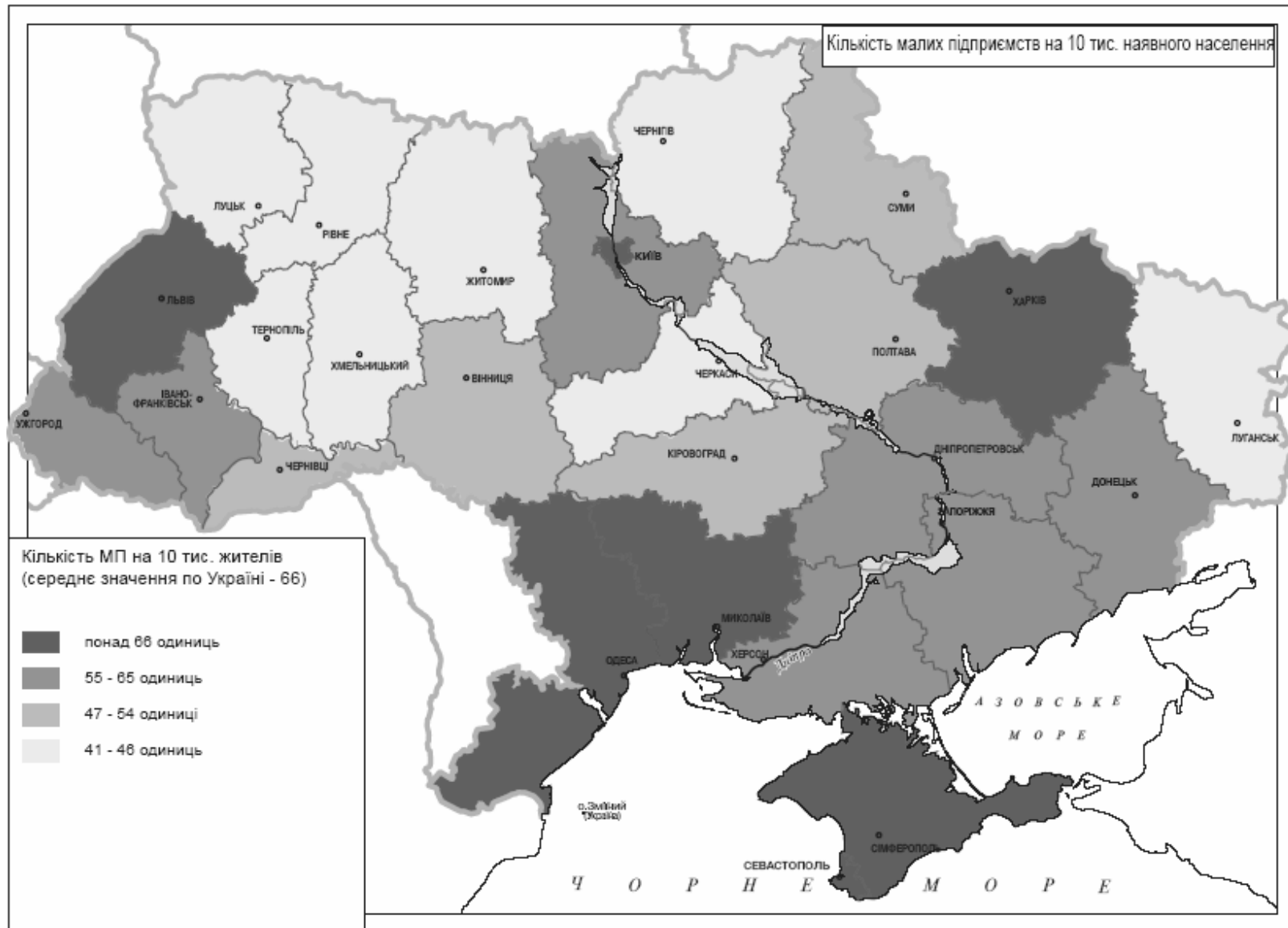

Рис. 1. Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. жителів у регіонах України у 2006 році

До першої групи входять регіони, в яких кількість малих підприємств на 10 тис. жителів становить понад 65. Сюди відносяться м. Київ, АР Крим, Харківська, Львівська, Миколаївська та Одеська області. Другу групу складають регіони, в яких кількість малих підприємств на 10 тис. жителів становить від 55 до 65: Закарпатська, Запорізька, Київська, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська та Херсонська області. Третю групу з показником 47-54 малих підприємств утворюють Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Вінницька та Чернівецька області. Четверту групу складають решта регіонів з показником від 41 до 46 підприємств.

Диференціацію кількісних показників розміщення малих підприємств можна пояснити соціально-економічними чинниками, зокрема, попитом на продукцію та послуги, рівнем урбанізованості території, рівнем підприємливості жителів регіонів, наявністю фінансово-кредитних установ, рівнем купівельної спроможності населення тощо.

Регіонально диференційованими є показники фінансового результату діяльності малих підприємств. Якщо у 2004 році сальдо до прибутків малих підприємств в Україні було від'ємним і становило -1344,1 млн. грн., то у 2006 році цей показник став позитивним і становив 249,5 млн. грн. Зросла частка малих підприємств, що отримали прибуток: від 64,5 % у 2004 році до 65,5% у 2006 році. Однак, позитивне сальдо фінансової діяльності малих підприємств спостерігається лише у 8 регіонах – Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Кіровоградській, Тернопільській, Черкаській та Рівненській областях. У решті регіонів сальдо залишається від'ємним.

За показником фінансового результату діяльності малого підприємництва регіони України можна поділити на чотири групи:

- регіони, в яких в результаті підприємницької діяльності отримано досить високі прибутки – Донецька, Харківська, Дніпропетровська та Одеська області;

- регіони, в яких мале підприємництво є прибутковим – Кіровоградська, Тернопільська, Черкаська та Рівненська області;

- регіони, де кількість збиткових ма-

лих підприємств дещо переважає над прибутковими – м. Київ, Чернівецька, Миколаївська, Херсонська, Чернігівська, Волинська, Хмельницька, Івано-Франківська та Львівська області;

- регіони, де кількість збиткових малих підприємств значно переважає над прибутковими – АР Крим, Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Луганська, Полтавська, Сумська області.

Проте загальний показник фінансової діяльності малих підприємств в усіх регіонах характеризується стійкою тенденцією до зростання. Так, за період 2001-2006 років частка прибуткових підприємств зросла від 61,9% до 65,5%.

Досліджуючи регіональні особливості розвитку малого підприємництва в Україні, необхідно проаналізувати показники зайнятості. Показник середньої кількості зайнятих на малих підприємствах з 1998 до 2006 року змінювався нерівномірно і не завжди мав тенденцію до збільшення. Так, наприклад, з 1998 до 2003 року темпи його приросту постійно зростали, а починаючи з 2004 року спостерігається чітка тенденція до зменшення середньої чисельності зайнятих на малих підприємствах. Виключення становить лише м. Київ, де кількість зайнятих у малому бізнесі постійно зростає.

За показником зайнятості на малих підприємствах у розрахунку на 10 тис. жителів можна виділити чотири групи регіонів:

- регіони із середньою кількістю зайнятих у малому підприємстві (понад 400 осіб на 10 тис. жителів) – м. Київ, Львівська, Харківська, Одеська, Київська області та АР Крим;

- регіони із значенням показника від 350 до 400 осіб на 10 тис. жителів – Запорізька, Миколаївська, Житомирська, Дніпропетровська та Хмельницька області;

- регіони, в яких середня чисельність зайнятих у малому підприємстві на 10 тис. наявного населення становить від 300 до 350 осіб – Полтавська, Чернігівська, Сумська, Херсонська, Рівненська, Черкаська, Волинська, Кіровоградська, Тернопільська, Донецька та Вінницька області;

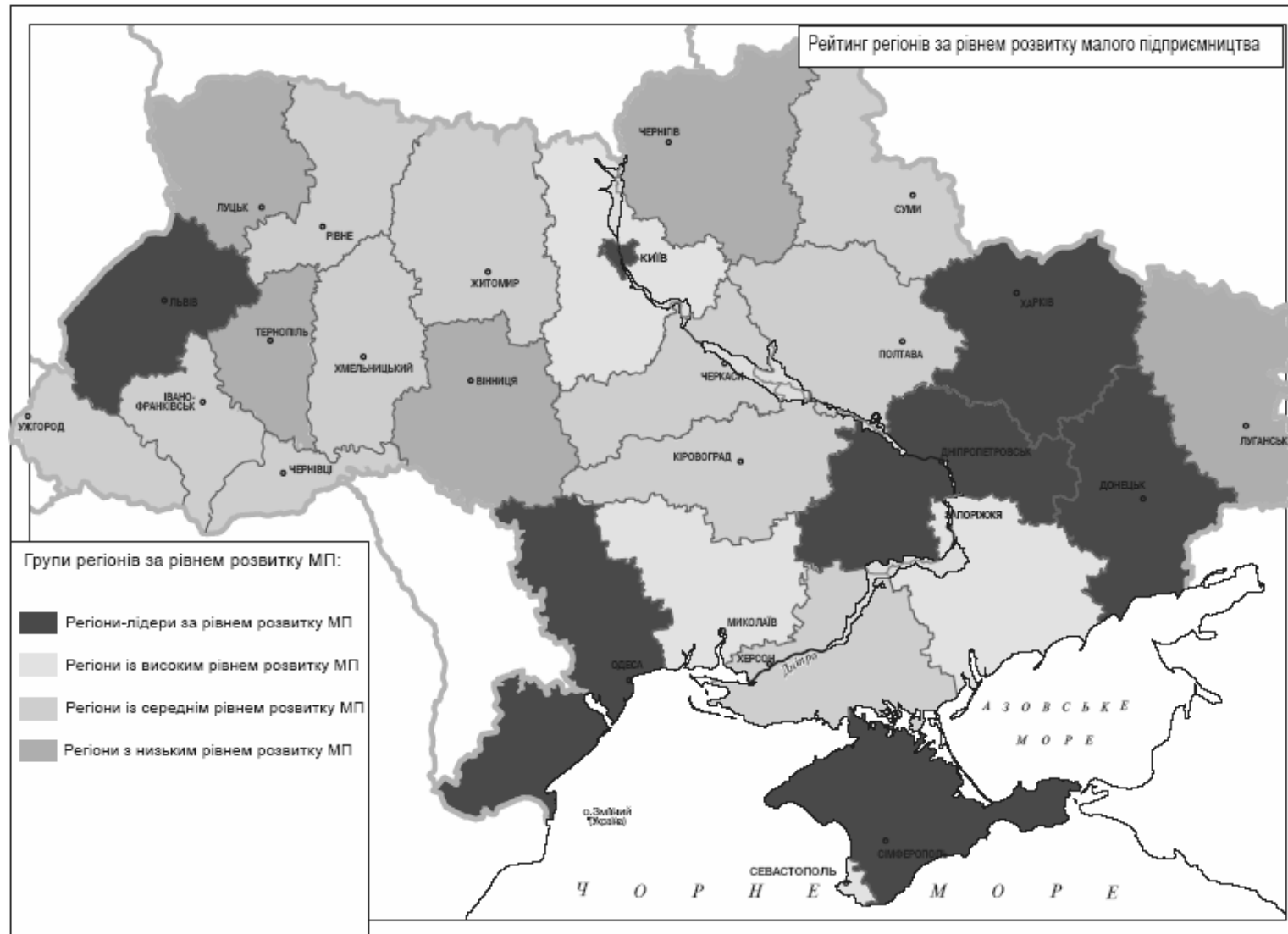

Рис. 2. Рейтингова оцінка регіонів України за рівнем розвитку малого підприємництва

– група регіонів, де середня кількість зайнятих у малому підприємстві на 10 тис. жителів становить менше 300 осіб – Чернівецька, Закарпатська, Івано-Франківська та Луганська області.

Тенденцію до постійного зростання має показник середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника в малому бізнесі, що за період з 2002 до 2006 року збільшився у 2,4 рази. За показником середньомісячної заробітної плати одного найманого працівника в малому бізнесі регіони України також були поділені на чотири групи. До першої групи увійшли регіони, в яких значення цього показника більше за середнє в Україні (м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Київська області); другу групу складають регіони, в яких середньомісячна заробітна плата працівників на малих підприємствах відповідає середньому її значенню в державі (Закарпатська, Запорізька, Полтавська, Харківська, Черкаська, Луганська області та АР Крим); третя група – це регіони із значенням показника нижчим за середній в Україні (Миколаївська, Сумська, Одеська, Львівська, Чернівецька, Івано-Франківська, Житомирська та Херсонська області); решта регіонів увійшли до четвертої групи із найнижчими значеннями показника оплати праці.

З використанням проаналізованих кількісних показників методом ранжування здійснено рейтингову оцінку розвитку малого підприємництва у регіонах України. Виділено чотири групи регіонів (рис. 2):

– регіони-лідери за рівнем розвитку малого підприємництва – м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Донецька, Львівська області та АР Крим;

– регіони з високим рівнем розвитку малого підприємництва – Миколаївська, Запорізька та Київська області;

– регіони із середнім рівнем розвитку малого підприємництва – Закарпатська, Полтавська, Черкаська, Херсонська, Сумська, Кіровоградська, Житомирська, Івано-Франківська, Хмельницька, Чернівецька та Рівненська області;

– регіони із низьким рівнем розвитку малого підприємництва – Вінницька, Чернігівська, Луганська, Волинська та Тернопільська області.

Необхідно враховувати те, що специфіка рейтингової оцінки полягає у визначенні конкретного місця кожного регіону серед інших при тому, що рівень розвитку малого підприємництва в усіх регіонах України характеризується стійким зростанням.

Висновки. Отже, аналіз динаміки чисельності малих підприємств, фінансового результату їх роботи, чисельності зайнятих та рівня заробітної плати дає підстави стверджувати, що мале підприємництво має тенденцію до розвитку в усіх регіонах України. Основними чинниками регіональної диференціації в розвитку малого підприємництва є соціально-економічні та можливості фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу.

Література

1. *Діяльність малих підприємств у 2006 році. Статистичний збірник.* – К.: Держкомстат України, 2007. – 267 с.
2. *Мале підприємництво // Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2006 рік.* – К., 2007. – С. 89-95.

УДК 911.3 (477.52)

Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Іван Решетов

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто наукові підходи до систематики центрів обслуговування населення. Розроблено 5-ти ступеневу систематику центрів обслуговування населення Сумської області. Виділено зони обслуговування населення та детально охарактеризовано центри обслуговування різних рангів на території регіону.

Ключові слова: територіальна структура, система обслуговування населення, типи обслуговування, центри обслуговування, ранги обслуговування, зони обслуговування.

Анатолій Корнус, Олеся Корнус, Іван Решетов. ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ СУМСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье рассмотрены научные подходы к систематике центров обслуживания населения. Разработано 5-ти ступенчатую систематику центров обслуживания населения Сумской области. Выделены зоны обслуживания населения и детально охарактеризованы центры обслуживания разных рангов на территории региона.

Ключевые слова: территориальная структура, система обслуживания населения, типы обслуживания, центры обслуживания, ранги обслуживания, зоны обслуживания.

A. Kornus, O. Kornus, I. Reshetov. TERRITORIAL ORGANIZATION SERVICE SYSTEM FOR THE POPULATION OF SUMY REGION. In the article the scientific going is considered near systematization service system for population. It is developed to 5-mu sedate systematization service system for population of the Sumy region. The areas of maintenance of population are selected and in detail the centers of maintenance of different grades are described on territory of region.

Keywords: territorial structure, service system for population, service types, service centers, service grades, service areas.

Постановка проблеми. В умовах переходу України до ринкової економіки, підвищення значимості людського капіталу в економіці та у зв'язку з необхідністю переходу суспільства на засади збалансованого, гармонійного розвитку, усе більшої актуальності набуває проблема наукового обґрунтування раціональної територіальної організації системи обслуговування населення (СОН), яка прямо чи опосередковано впливає на відтворення населення, відновлення потенціалу молодого покоління, розвиток продуктивних сил та загалом забезпечення нормальних умов життєдіяльності суспільства. Важливість даної соціально-економічної проблеми полягає у тому, що в умовах сучасного стану економіки України наявність функціонуючої СОН на певній території є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності, але й ефективного господарювання.

Висока частка СОН – ознака значного соціально-економічного розвитку регіону та прогресивної структури його господарства, а також показник важливості її для суспільних потреб. Економічне значення СОН полягає у тому, що вона значною мірою забезпечує відтворення населення та робочої сили, впливає на продуктивність суспільної праці, заощаджує робочий час населення,

вивільняє населення від малопрофесійного самообслуговування. Ще більш значущим є соціальне значення системи обслуговування, рівень розвитку якої визначає якість життя і є одним з головних показників рівня людського розвитку взагалі [13, с. 528].

У зв'язку з цим зберігають свою актуальність дослідження СОН, які можуть бути проведені у межах окремих адміністративних районів, областей, регіонів. Причому особливу значимість набуває дослідження територіальної організації СОН (ТО СОН) у сільській місцевості, адже СОН розглядається як закріплюючий, стабілізуючий фактор, який, серед іншого, покликаний деякою мірою сприяти стабілізації та покращенню демографічної обстановки. Останнє має винятково важливе значення як для сіл України, так і Сумської області зокрема. Такі дослідження цілком можуть стати однією із складових при розробці цільових наукових програм по відродженню і збереженню села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи територіальної організації системи обслуговування заклали у 30-х роках ХХ ст. В. Кристаллер та А. Льош, які систему обслуговування розглядали як систему центрів обслуговування різних рангів та їхніх зон обслуговування. Результатом цього розгляду стала теорія центральних

місць (ТЦМ), основними поняттями якої є: пороги послуг; радіуси послуг; центри обслуговування (ЦО); ранги послуг; ранги центрів обслуговування (центральных місць); зони обслуговування; ієрархія центральных місць та їх зон обслуговування; просторова суперпозиція (накладання) зон обслуговування різних рангів. Центром обслуговування (за В. Кристаллером, – центральним місцем) можуть виступати як окремі підприємства сфери послуг (кіоск, магазин, школа, лікарня і т.д.), так і населені пункти у цілому або ж їхні частини – мікрорайони, масиви і т.д.

Територіальні системи обслуговування розглядалися також у роботах А. І. Алексєєва, О.С. Ковальова, А. А. Ткаченко [1], Н. І. Блажко та К. С. Розіної [4], Д. Н. Лухманова [5, 7], Л. А. Меркушевої [8], І. В. Нікольського, І. Т. Твердохлібова, В. М. Юрківського [10], О. Г. Топчієва [13], Є. Г. Чистякова [14]. Ієрархічність структури соціально-географічного процесу показано у роботі Л. М. Немець [9]. Територіальну організацію медичної системи розглядала Г. А. Баркова [3]. Територіальне планування сфери обслуговування наведено у роботі Д. М. Захаріної [6].

Мета статті – дослідження територіальної організації системи обслуговування населення та систематика центрів обслуговування Сумської області.

Викладення основного матеріалу. Вивчення територіальної організації займає важливе місце у дослідженні СОН, оскільки його метою є виявлення геопросторових відмінностей у рівні обслуговування населення, аналізу закономірностей територіальної організації. Системи розселення є важливим чинником ТО СОН, які безпосередньо визначають мережу СОН. Хоча головні особливості СОН – повсюдність, масовість, розгалуженість та диверсифікованість [13, с. 416], підприємства і установи, що надають послуги, мають певну територіальну організацію. Під останньою слід розуміти закономірний процес розміщення відповідних підприємств і установ, виникнення і функціонування їх просторових поєднань і системних утворень у тісній взаємодії з територіальними системами розселення, виробництва під впливом переважно соціально-

економічних чинників, що взаємодіють у соціогеосистемі.

О.І. Алексєєв та ін. [1] вважають, що найважливішим критерієм рівня розвитку системи обслуговування населення і оптимальності її територіальної організації є доступність послуг для населення. Це залежить від наявності закладів, підприємств, що надають дані види послуг, затрати часу, необхідні для отримання цих послуг (а також інші матеріальні витрати, якщо, наприклад, використовується транспорт, бо саме затрати часу на дорогу визначають територіальну доступність послуг для населення). Додамо, що для оцінки доступності системи обслуговування важливо знати, яка частина населення реально користується тією, чи іншою послугою, а яка не користується і чому (немає потреби чи немає даної послуги за місцем проживання).

На особливості ТО СОН впливає і низка інших чинників, серед яких соціально-демографічна структура населення (одні види послуг потрібні всім категоріям населення, інші – певним соціально-демографічним його групам), форми розселення, природно-географічна обстановка і т.д. Не дивлячись на відмінності у принципах організації обслуговування населення, всі види обслуговування виконують загальну функцію – задоволення різноманітних потреб людини, у нашому дослідженні – жителів Сумської області.

Для ТО СОН важливим є показник частоти попиту на послуги, що обумовлено головним чином циклічністю життєдіяльності людини. За даним параметром виділяються *послуги*: повсякденні, періодичні (регулярні), епізодичні. Для перших двох принципово важлива близькість місця виробництва послуг до місця проживання або місця роботи споживача. Установи епізодичного користування (стаціонарні лікувальні установи, торгові установи з продажу дорогих предметів домашнього ужитку, автомашин і т.п.) не розміщуються в кожному сільському населеному пункті (снп), а концентруються в основному у районних центрах. Ступінь розвиненості комплексу установ обслуговування у районному центрі багато у чому залежить від його статусу (місто, селище міського типа або село). Дрібні

снп мають лише окремі установи обслуговування, за звичай це магазин змішаної торгівлі, у якому продаються товари повсякденного попиту, фельдшерсько-акушерський пункт (ФАП), клуб [1, с. 36-40].

Можливі три типи обслуговування: *стаціонарне* (люди їдуть за послугою), *пересувне* (постачальники послуг їдуть до людей) та *дистанційне* (пересилка товарів за замовленням населення). У свою чергу, кожен з цих типів може приймати регіональну (обласну), міжрайонну, районну, міжпоселенську та внутрішньопоселенську форму обслуговування, впливаючи тим самим на загальну ТО СОН. Співвідношення між трьома формами обслуговування залежить від природних умов (наявність унікальних природних умов для санаторно-курортного лікування, туризму, з одної сторони і надійність транспортних зв'язків увесь рік – з іншої) та від особливостей розселення населення (чим крупніше снп, тим вище рівень внутрішньоселенського обслуговування і менш розвинуті види міжселенського обслуговування) [2, с. 63].

У існуючій науковій літературі виділяється декілька рівнів обслуговування – від невеликих сільських поселень з однією або декількома установами, що надають прості послуги (1-й рівень) до купних центрів, що, з кожним вищим рівнем, надають все більш широкий спектр диверсифікованих послуг, іноді число цих рівнів доходить до 9 [10]. У різних авторів число таких рівнів розвиненості системи обслуговування різне.

Наочним прикладом виявлення багаторівневих систем обслуговування і відповідних центрів на основі сучасних методів дослідження є робота Н.І. Блажко і К.С. Розіної [4], де автори виділили шість рівнів обслуговування: 1) найбільш прості за функціональною структурою поселення, з населенням до 0,5 тис. чоловік; їх обслуговуючі функції розраховані на задоволення повсякденних потреб жителів кожного населеного пункту; 2) центри невеликих локальних підсистем обслуговування – центральні садиби колективних господарств, середні і великі села – центри сільських рад, селища міського типу з населенням не більше 15 тис. чоловік, що крім власних мешканців, обслуговують і жителів інших поселень, які тяжі-

ють до них, з радіусом доступності за часом до 30 хвилин; 3) центри крупніших локальних підсистем всередині адміністративних районів – малі міста, селища міського типу, крупні села – центри сільрад з радіусом доступності 40-50 хвилин; 4) районні центри з радіусом доступності до 1 години; 5) великі міста – центри міжрайонних систем обслуговування; 6) обласний центр.

Знання перспективної схеми розміщення окремих об'єктів і підсистем СОН дозволяє встановити інтенсивність звернень населення за тією чи іншою послугою, і тим самим намітити основні контури перспективної схеми ТО СОН на даній території.

Таким чином, при аналізі особливостей ТО СОН важливо враховувати:

- співвідношення між трьома типами обслуговування (стаціонарне, пересувне, дистанційне) і його формами (міжрайонне, міжпоселенське, внутрішньопоселенське та ін.), які визначаються характером взаємозв'язків у системі «людина-послуга»;

- критерії оптимальності розміщення об'єктів цієї системи – максимум зручностей для населення при матеріальних ресурсах, що виділяються, з урахуванням забезпечення необхідних порайонних співвідношень у рівнях задоволення потреб людей у послугах;

- сучасну і перспективну схему розселення міського і сільського населення, а також напруженість балансу праці в окремих частинах територіальних систем обслуговування;

- необхідні співвідношення в рівнях обслуговування населення окремих систем розселення, виходячи з територіальних відмінностей у способі життя і ролі системи обслуговування у згладжуванні цих відмінностей [2, с. 71-72].

У схемах районного планування радянського часу обґрунтовувалась *триступенева територіальна організація сфери послуг у сільській місцевості*.

Перший (нижчий) ступінь включав сільські поселення – центри відділків або бригад сільськогосподарських підприємств (з чисельністю населення більше 200 меш-

канців)¹⁷, у яких розміщувались послуги повсякденного попиту (близько 10-12 підприємств різних видів послуг). Такі центри обслуговували населення певного села, а також сусідніх рядових поселень у радіусі 3 км, або 30-хвилинної пішої доступності. Один центр обслуговував від 200-500 до 2000 людей.

Другий (середній) ступінь охоплював села, що були центрами (садибами) сільськогосподарських підприємств. Такі центри зосереджували вже близько 30 видів послуг, мали радіус обслуговування 12-25 км, або 30-60 хвилин транспортної доступності. Зона обслуговування такого центру охоплювала всі прилеглі центри нижчого ступеню, а загальна кількість населення повинна була перевищувати 2 тис. жителів.

Центри обслуговування *третього (вищого) ступеня* формувались в райцентрах. В них розміщені підприємства, що надають близько 50 видів послуг. Радіус реалізації послуг зростає до 50 км, або 2-годинної транспортної доступності. Такі центри забезпечують власне населення всіма видами послуг. Населення сусідніх поселень у радіусі 12-25 км – періодичними послугами, і населення всієї зони обслуговування (до 50 км) – епізодичними послугами. За цією схемою лідерство районних центрів у територіальній організації сфери послуг «задавалось» директивним плануванням, хоча реальна ієрархія центрів обслуговування могла бути принципово іншою [13, с. 551–552].

Аналіз сучасного стану СОН і рівня потреб населення у Сумській області дозволяє конкретизувати загальні уявлення. Потреби у жителів регіону різні, і залежать від матеріального становища та від місця проживання людей. Стан СОН у селах обумовлює нижчий, ніж у городян, рівень потреб. Функціонування системи обслуговування на селі, головним чином, здатне задовольнити лише необхідні для виживання фізіологічні потреби людей, а також незначні (у результаті скрутного матеріального становища переважної частини сільського населення) ма-

теріальні та духовні потреби, що обмежені реальними можливостями і умовами життя на селі. Крім того, за більшістю послуг селянину доводиться «їхати» чи задовольнятися виїзним (пересувним) обслуговуванням. Краща ситуація складається у містах області. СОН у міських поселеннях, особливо у містах обласного підпорядкування, більше розвинена якісно та кількісно. Однак тут вона, в основному, спрямована на задоволення потреб населення з середнім або високим рівнем достатку.

Важливим питанням дослідження стала систематика ЦО регіону. Алексєєв О.І. зі співавторами [1, с. 35] виділяють два підходи до типізації ЦО: 1 підхід заснований на групуванні ЦО за набором послуг, 2 підхід – на аналізі підпорядкування центрів. В останньому випадку зони обслуговування центрів різних рангів просторово накладаються одна на одну. Згідно другого підходу нами пропонується наступна 5-ступенева систематика ЦО обласного регіону.

I ранг – регіональний ЦО (обласний центр, у нашому випадку – м. Суми).

II ранг – субрегіональні (міжрайонні) ЦО, що включають міста обласного підпорядкування (крім м. Лебедина).

III ранг – районні ЦО, які є основною ланкою обслуговування сільського населення.

IV рангу – міста та селища міського типу (смт), які не мають районних адміністративних функцій (не є центрами районних рад).

V ранг – низові ЦО – села, у яких розташовані сільські ради.

Територіальна структура СОН відображає внутрішню територіальну будову елементів системи обслуговування в області і є сукупністю локальних та регіональних елементів (підсистем). Локальні елементи – це ЦО, що мають свої ранги, від вищого до нижчого і представлені у вигляді центрів та вузлів. ЦО здійснюють між собою організаційно-господарські та культурно-побутові зв'язки. Кожен ЦО має свою зону обслуговування. Сусідні й територіально суміжні зони обслуговування центрів найнижчого (умовно V) рангу попадають у зону обслуговування центра з рангом IV. Центр обслуговування наступного рангу (III) охоплює

¹⁶ Поселення з людністю менше 200 жителів вважались рядовими, підприємства сфери послуг у них не розміщували.

своєю зоною всі прилеглі зони обслуговування центрів четвертого рангу, а разом з ними і центрів п'ятого рангу. Таке накладання завершується на рівні формування

зони обслуговування центру найбільш високого рангу, у нашому випадку – це обласний (регіональний) центр, що є ЦО I рангу (рис. 1).

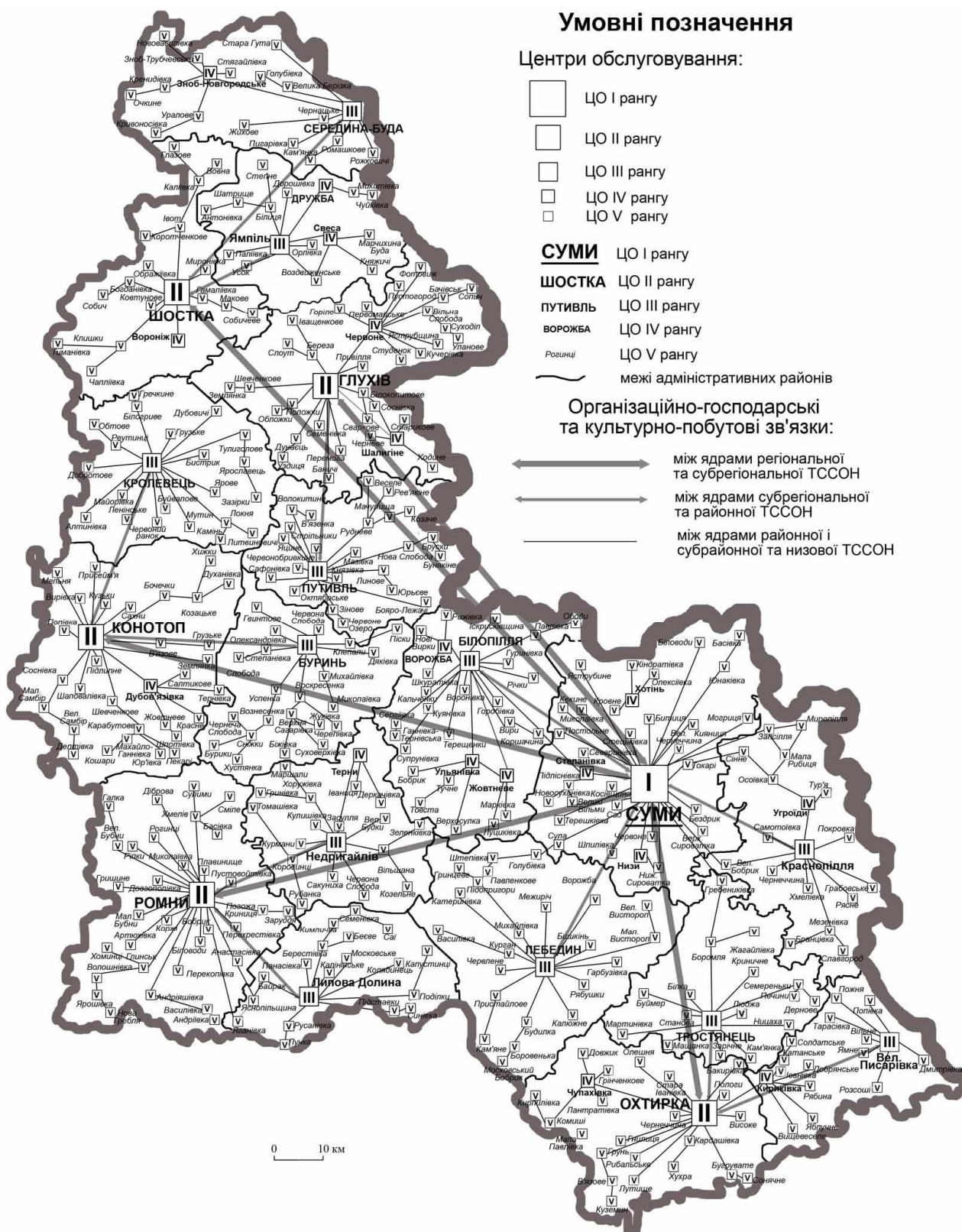

Рис. 1. Територіальна організація СОН у Сумській області

Для нього характерна найбільш розвинута СОН з повним переліком послуг та об'єктів інфраструктури у т.ч. одиничних, як, наприклад, крупні спеціалізовані медичні (наприклад онкологічний диспансер) та культурні (театри, філармонія) заклади, які розраховані на обслуговування населення всього регіону.

Регіоноформуючий вузол – м. Суми – адміністративний, економічний і культурний центр. Населення міста складає 280,1 тис. осіб (станом на 1.01.07 р.), а його загальна площа близько 100 км². Крім населення міста, зоною обслуговування вузла є всі населені пункти області. Обсяг реалізованих послуг населенню за 2006 р. склав 290,7 тис. грн. що становить 32,5% загальнообласного обсягу послуг (частка населення обласного центру у населенні області 24%), у розрахунку на одну особу – 103 грн. У м. Суми зосереджені послуги найвищого рангу з підсистем освітнього, медичного, культурного обслуговування. Освітні послуги надають 44 дошкільних навчальних заклади (ДНЗ) (8761 дітей), 50 загальноосвітніх навчальних заклади (ЗНЗ) (27,4 тис. учнів), у т.ч. 4 гімназії, 2 ліцеї, 6 навчально-виховних комплексів, 6 позашкільних навчальних закладів (ПНЗ), 8 професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ), 7 ВНЗ I-II рівня акредитації, 5 ВНЗ I-IV рівня акредитації, 4 філії ВНЗ Києва і Харкова. Культурні послуги надають театр драми і музичної комедії ім. М. Щепкіна, театр для дітей та юнацтва, обласна філармонія, художній та краєзнавчий музеї, будинок-музей А.П. Чехова, Палац культури ВАТ СМНВО ім. М.В. Фрунзе, будинок культури «Хімік» та ін., 2 кінотеатри, 2 парки відпочинку, Центральна міська бібліотека ім. Т.Г. Шевченка, Сумська обласна універсальна наукова бібліотека, обласна дитяча бібліотека ім. М. Островського, 5 шкіл естетичного виховання; 4 дитячі музичні школи та одна художня. Медична допомога населенню міста надається 8 лікувально-профілактичними закладами, які підпорядковані управлінню охорони здоров'я Сумської обласної та міської ради. На підприємствах та установах міста працюють 5 лікарських та 14 фельдшерських здоров'я пунктів. Крім стаціонарної допомоги населен-

ню міста, складні медичні послуги надаються населенню всієї області. Тут діють, обласна лікарня, обласний онкологічний диспансер, обласний госпіталь для ветеранів війни та більшість інших медичних установ обласного значення. Ліжковий фонд стаціонарів – 1520 ліжок. Амбулаторно-поліклінічна допомога надається у 12 лікувальних закладах. У місті є аеропорт, автовокзал, залізничний вокзал, широка мережа аптек, перукарень, салонів краси, магазинів та супермаркетів, кафе та ресторанів, АЗС, СТО, 12 готелів, більше 10 друкованих видань, 3 телерадіокомпанії [12].

До **II рангу** віднесені субрегіональні (міжрайонні) вузли – ЦО, що включають міста обласного підпорядкування (крім м. Лебедин): Глухів, Конотоп, Охтирка, Ромни та Шостка. Чисельність названих міст складає 18,5% від загальної чисельності населення області, а обсяг послуг, реалізованих у 2006 р. населенню, склав 9,0-20,0 тис. грн. Для субрегіональних ЦО характерне те, що, крім населення свого району, вони надають послуги мешканцям населених пунктів інших, прилеглих адміністративних районів. Так, Шосткинський субрегіональний ЦО надає послуги жителям Середино-Будського та Ямпільського районів, Глухівський ЦО надає послуги населенню Путивльського району, до Конотопського ЦО тяжіють Буринський та Кролевецький райони, Роменський субрегіональний центр обслуговує населення Недригайлівського та Липоводолинського районів. Охтирський ЦО надає послуги мешканцям Великописарівського та Тростянецького районів.

Освітні послуги у міжрайонних ЦО надають 53 ДНЗ, 65 ЗНЗ, у т.ч. 3 гімназії, 21 ПНЗ, 12 ПТНЗ, 10 ВНЗ I-II рівня акредитації, 1 ВНЗ I-IV рівня акредитації (м. Глухів), та 3 філії ВНЗ у містах Конотопі та Шостці.

Культурні послуги надають 31 бібліотека, 9 шкіл естетичного виховання, 5 краєзнавчих музеїв, 13 готельних закладів. Міста мають широку мережу магазинів, кафе, перукарень, АЗС, СТО, аптек, авто- та залізничні вокзали. Місто Конотоп є важливим залізничним вузлом державного значення. Медичне обслуговування надають районні лікарні (що функціонують як міжрайонні

медичні центри, які надають медичні послуги населенню інших районів (табл. 1), ФАП, дільничні лікарні та амбулаторії. Заклади більшості підсистем обслуговування мають розвинуту внутрішньоміську мережу і

здатні забезпечити надання послуг більшій кількості громадян, ніж чисельність мешканців свого міста і району, чого немає у районних центрах.

Таблиця 1

Медичні міжрайонні центри та райони їх обслуговування

Медичний міжрайонний центр	Райони, що обслуговує
Глухівська ЦРЛ	Глухівський, Путивльський
Конотопська ЦРЛ	Конотопський, Кролевецький, Буринський
Роменська ЦРЛ	Роменський, Липоводолинський, Недригайлівський
Шосткинська ЦРЛ	Шосткинський, Середино-Будський, Ямпільський
Охтирська ЦРЛ	Охтирський, Тростянецький, Великописарівський

Вузли **III рангу** – районні ЦО, які є основною ланкою обслуговування сільського населення: міста Білопіль, Буринь, Лебедин, Путивль, Середина-Буда, Тростянець, Кролевець, селища міського типу Велика Писарівка, Краснопілля, Липова Долина, Недригайлів. Як правило вони мають музеї, будинки культури, готелі, кінотеатри (Білопіль, Краснопілля, Кролевець), ВНЗ I-II рівнів акредитації, ПТНЗ, є центрами районних систем медичного обслуговування, мають розвинену мережу торговельних закладів та ринків, закладів зв'язку, установ побутового обслуговування і т.д. Рівень обслуговування у цих центрах та набір послуг залежить від статусу населеного пункту (місто чи смт), чим він вище, тим більш розвинута система обслуговування населення у ньому.

До центрів **IV рангу** віднесено міста та смт, які не мають районних адміністративних функцій (не є центрами районних рад): міста Ворожба і Дружба; селища міського типу Вороніж, Дубов'язівка, Свеса, Зноб-Новгородське, Червоне, Шалигіне, Хотінь, Степанівка, Терни, Ульянівка, Жовтневе, Низи, Угроїди, Кириківка, Чупахівка. На території Сумської області таких поселень нараховується 17. Від попередньої групи ЦО обслуговування IV відрізняються наявністю закладів не всіх видів обслуговування та скороченим набором послуг, що їх вони надають. Населені пункти цього рангу виступають ЦО для прилеглих сільських насе-

лених пунктів, які найчастіше знаходяться у підпорядкуванні відповідної селищної або міської ради.

Центри **V рангу** – низові ЦО – села, у яких розташовані сільські ради. Установи населених пунктів цього рангу надають послуги сільським поселенням, які підпорядковані певній сільській раді. Зазвичай вони мають магазини і заклади громадського харчування, ФАП або ФП (інколи дільничну лікарню), освітні заклади (ЗОШ I-III ступенів, яка формує низову територіальну систему шкільного обслуговування, дитячий садок), бібліотеку чи клуб, зрідка ПТНЗ. Інколи дані заклади не функціонують через аварійний стан або за відсутність попиту (наприклад, клуб у селі, де не залишилось молоді).

Висновки. Територіальна структура СОН Сумської області складається з ЦО різних рангів. Найвищий – I ранг має м. Суми, що є регіоноформуючим вузлом СОН, у якому зосереджена найбільша кількість послуг, що надаються всьому населенню області (наприклад, обласні лікарні). До II рангу відносяться субрегіональні (міжрайонні) ЦО, які крім населення свого району, надають послуги мешканцям населених пунктів, інших, прилеглих адміністративних районів. III ранг мають районні центри, кількість послуг яких значно менша, ніж у попередніх ЦО, вони надають послуги населенню свого адміністративного району. До центрів IV рангу віднесено міста та селища міського типу,

які не мають районних адміністративних функцій (не є центрами районних рад), мають скорочений набір послуг, надаючи їх прилеглим сільським населеним пунктам, які найчастіше знаходяться у підпорядкуванні від-

повідної селищної або міської ради. Центри V рангу (низові ЦО), села, у яких розташовані сільські ради, які надають послуги сільським поселенням, які підпорядковані певній сільській раді.

Література

1. Алексеев А. И. География сферы обслуживания : основные понятия и методы / Алексеев А. И., Ковалев С. А., Ткаченко А. А. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1991. – 117 с.
2. Абрамов М. А. Производство и сфера обслуживания : размещение, взаимосвязь, комплексное развитие / Максим Абрамович Абрамов. – М. : Экономика, 1977. – 239 с.
3. Баркова Г. А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Г. А. Баркова. – Київ, 2007. – 20 с.
4. Блажко Н. И. Типизация поселений по признаку их места в региональных системах обслуживания / Н. И. Блажко, К. С. Розина // Экономическая география. – 1981. – Вып. 30. – С. 44–49.
5. Географическое изучение территориальной организации сферы обслуживания [Отв. ред. Д. Н. Лухманов]. – М., 1976. – 154 с.
6. Захарина Д. М. Некоторые экономико-географические аспекты территориального планирования сферы обслуживания / Д. М. Захарина // Вопросы географии. – 1972. – № 91. – С. 92–102.
7. Лухманов Д. Н. Некоторые условия формирования местных центров обслуживания и их систем / Д. Н. Лухманов // Вопросы географии. – 1972. – № 91. – С. 103–116.
8. Меркушева Л. А. География сферы обслуживания населения (теория и методология) / Людмила Аркадьевна Меркушева. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 184 с.
9. Немець Л. М. Про ієрархічність структури соціально-географічного процесу / Л. М. Немець // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 43. – С. 46–48.
10. Никольский И. В. Некоторые теоретические вопросы географии непродовольственной сферы / И. В. Никольский, И. Т. Твердохлебов, В. М. Юрковский // Экономическая география. – 1980. – Вып. 29. – С. 112–118.
11. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія] : вид. друге, перероб. і доп. – Львів, 2000. – 680 с.
12. Статистичний щорічник Сумської області за 2005 р. – Суми: Головне управління статистики у Сумській області, 2006. – 654 с.
13. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : [навчальний посібник] / Олександр Григорович Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2001. – 560 с.
14. Чистяков Е. Г. Территориальная организация населения : [учебное пособие] / Е. Г. Чистяков. – М. : Вузовский учебник, 2005. – 186 с.

СИСТЕМА ОСВІТИ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізується стан сучасних наукових досліджень системи освіти України за період з 2000 по 2007 роки у суспільній географії та деякими суміжними галузями науки, в яких система освіти також виступає об'єктом наукового пізнання. Розглядається можливість виділення у межах суспільної географії самостійної наукової галузі, що досліджуватиме безпосередньо систему освіти.

Ключові слова: система освіти, знання, суспільство знань.

Павел Вирченко, Константин Немец. СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ. В статье анализируется состояние современных научных исследований системы образования Украины за период с 2000 по 2007 годы в общественной географии и в некоторых смежных отраслях науки, в которых система образования также выступает объектом научного познания. Рассматривается возможность выделения в рамках общественной географии самостоятельной научной отрасли, которая будет исследовать непосредственно систему образования.

Ключевые слова: система образования, знания, общество знаний.

Pavlo Virchenko, Kostyantyn Nemets. EDUCATIONAL SYSTEM AS AN OBJECT OF HUMAN-GEOGRAPHICAL RESEARCH. In the article modern scientific research of the Ukrainian education system for the period from 2000 to 2007 in the human geography and in some contiguous branches of science in which the education system is the object of scientific researches is analyzed. The possibility of allocation of the independent scientific branch of the human geography that will study the system of education is discussed.

Keywords: educational system, knowledge, knowledge society.

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку соціогеосистем, коли традиційні ресурси близькі до вичерпання, поступальний розвиток суспільства все в більшій мірі забезпечується за рахунок інформації та знань, які продукуються та поширюються переважно через систему освіти. Головним носієм і генератором цих ресурсів виступає людина, яка повинна мати відповідний рівень загальноосвітньої, спеціальної і наукової підготовки.

З розвитком техніки та технологій, зі збільшенням наукоємності всіх сфер людської діяльності постійно зростають вимоги не тільки до загальної професійної підготовки і майстерності населення, а й до інших, не менш важливих, компетентностей особистості, як фахових, так і загальнолюдських.

Не випадково В. І. Вернадський в одній із своїх праць зазначав про те, що саме той народ «...який зуміє по можливості повно, по можливості швидко, по можливості досконало оволодіти новим знанням, що відкривається у людському житті, досконало розвинути і застосувати його до свого життя – отримає ту міць, досягнення якої і напрямок якої на загальне благо є основним завданням будь-якої розумної державної політики...» [1, с. 190].

Визначення місця і ролі системи освіти у розвитку суспільства, а також встановлення

напрямків підвищення її ефективності, є тими проблемами, пошук та вирішення яких триває вже не одне тисячоліття. В сучасних умовах ці проблеми не втратили своєї актуальності як на рівні дослідження найбільш загальних філософських і методологічних аспектів освіти, так і у вирішенні більш конкретних практичних проблем.

Підвищити свій професійний, освітній, інтелектуальний, науковий та загальнокультурний рівень, сформувати потрібні у сучасному суспільстві життєві компетентності, навчитися виявляти необхідні знання та інформацію й ефективно їх використовувати, допоможе кожній особистості система освіти. Важливим аргументом на користь дослідження системи освіти і науки є також і те, що в нових господарських умовах сучасної інформаційної цивілізації, вони починають функціонувати як безпосередні виробничі сили суспільства, створюючи нові технології та інновації практично для всіх видів людської діяльності.

Як свідчить **аналіз попередніх досліджень**, існує певний брак суспільно-географічних аналітичних матеріалів із зазначеної вище проблематики. Тож спробуємо компенсувати цю прогалину.

Метою даної статті є аналіз сучасних наукових досліджень системи освіти за останні роки соціоекономікогеографами та

іншими науковцями окремих суміжних із суспільною географією галузей науки, у яких система освіти також виступає об'єктом наукового пізнання.

Виклад основного змісту дослідження. У сучасних наукових доробках система освіти виступає об'єктом дослідження не тільки суспільної географії, а й економіки, соціології, філософії, історії, права, державного управління, педагогіки, психології тощо. Предметні ж області перелічених вище наук суттєво відрізняються, тому досліджуються різні аспекти діяльності системи освіти.

Предметом будь-якої науки виступає та сторона об'єкта, на дослідження якої звернена головна увага науки. У суспільній географії загальним предметом дослідження виступає геопросторова (територіальна) організація суспільства або його окремих частин. Отже, при суспільно-географічному

дослідженні системи освіти головна увага звертається на її просторово-часову організацію, галузеву структуру та міжгалузеві і внутрішньогалузеві зв'язки.

Нами був зроблений аналіз авторефератів дисертацій, поданих до Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського за період з 2000 по 2007 роки. Він свідчить про те, що переважна більшість досліджень, які стосуються різних аспектів функціонування системи освіти, були проведені істориками, економістами, соціологами та філософами (табл. 1) [2]. Принципово до відома не бралися роботи з педагогіки, оскільки вони, на нашу думку, опосередковано стосуються проблем функціонування освітньої галузі, а більше торкаються питань застосування різноманітних педагогічних методів та методик, тобто суто технологічних проблем діяльності системи освіти.

Таблиця 1

Розподіл авторефератів дисертацій, поданих до Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського у період з 2000 по 2007 рр., тематика яких пов'язана з проблемами функціонування системи освіти (побудовано за даними [2])

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	За період 2000-2007 рр.
Система наук									
Географія (Суспільна географія)	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Державне управління	-	1	1	2	1	3	4	3	15
Історія	2	5	9	2	5	11	11	6	51
Економіка	-	3	5	1	6	3	12	1	31
Соціологія	-	3	1	1	4	1	3	3	16
Філософія	-	-	1	3	2	2	4	4	16

На основі даних таблиці 1 нами була побудована діаграма (рис. 1), яка відображає загальну динаміку досліджень системи освіти за останні роки та демонструє кількість захищених дисертацій представниками різних наук.

Як видно, переважна частина наукових доробок щодо освітньої сфери стосуються історичних аспектів становлення та розвитку системи освіти. Цей факт, на нашу думку, засвідчує той момент, що історизм виступає важливим методом досліджень роз-

витку об'єктів та явищ у будь-якій науці, у тому числі й у суспільній географії.

Зрозуміла також і зацікавленість економістів у розробці концепцій та теорій ролі освітньої сфери у сучасному світі, оскільки у більшості високорозвинених країн формується нова модель економічного розвитку, яку значна частина економістів називає «економікою знань».

Беззаперечно важливу роль відіграє система освіти у культурному, духовному та інтелектуальному розвитку особистості, фо-

рмуванні її життєвих компетентностей та розкритті індивідуальних здібностей і талантів. Саме з цих позицій розглядають освіт-

ню сферу у своїх дослідженнях філософи та соціологи.

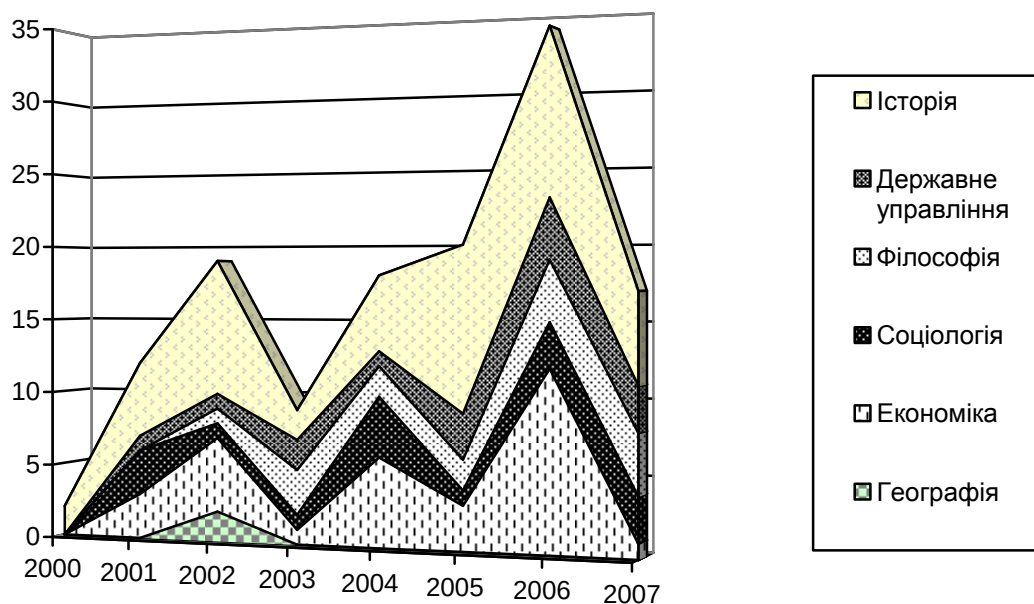

Рис. 1. Динаміка захищених докторських та кандидатських робіт, тематика яких пов'язана з проблемами функціонування системи освіти (побудовано за даними [2])

На жаль, недостатній інтерес до проблем функціонування системи освіти проявляють представники географічної науки. Так за останні вісім років за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія ними було захищено тільки дві кандидатські дисертації: «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)» (автор Н. І. Флінта) [4] та «Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації» (автор Т. Ю. Мельниченко) [3]. Обидві роботи були захищені у 2005 році.

Мельниченко Т. Ю. у своєму дисертаційному дослідженні розглядає загальнонаціональний освітній комплекс на основі системно-структурного аналізу. Для визначення чинників, що впливають на територіальну організацію освітнього комплексу України, авторкою проведений факторний і кластерний аналіз, розроблена типізація регіонів нашої країни за рівнем розвитку освітнього комплексу, обґрунтовано алгоритм дослідження освітнього комплексу на загальнонаціональному рівні. Дисертанткою також розроблений прогноз розвитку територіальної структури освітнього комплексу

України до 2010 року та обґрунтовано рекомендації щодо удосконалення територіальної організації загальнонаціонального освітнього комплексу [3, с. 3-4]. У той же час Т. Ю. Мельниченко зазначає той факт, що в процесі її дослідження з'ясувалась недостатня розробленість питань стосовно ефективної просторової організації сфери освіти в Україні, особливо на регіональному рівні.

Дисертаційна робота Н. І. Флінти присвячена територіальній організації регіонального культурно-освітнього комплексу. Об'єктом її наукового дослідження виступає освітній комплекс у поєднанні з культурною сферою Тернопільської області, а предметом – його територіальна організація на сучасному етапі розвитку [4, с. 2].

У своєму дослідженні Н. І. Флінта обґрунтовує критерії типізації культурно-освітнього комплексу регіону, виявляє функціонально-територіальну та функціонально-компонентну структуру об'єкта дослідження, чинники впливу на розвиток та функціонування культурно-освітнього комплексу Тернопільської області, пропонує напрямки його удосконалення тощо. Дисертанткою розроблено географо-математичну

модель обласного культурно-освітнього комплексу та на її основі проведено його районування.

Дійсно, освітній комплекс має певні подібні риси з культурологічним. Але, у той же час, ці дві суспільні системи мають і досить суттєві відмінності. Тому, на нашу думку, розглядати освітній комплекс у поєднанні зі сферою культури є недоцільним. Такий підхід має право на існування, але він недостатньо розкриває методiku суспільно-географічної характеристики системи освіти на регіональному рівні, що в умовах розбудови «інформаційного суспільства» не може вважатись позитивом.

У 1999 році також була захищена кандидатська дисертація Шуби О. А. у якій розглядається територіальна організація регіональної системи шкільного обслуговування на прикладі Харківської області.

Отже, за досліджуваний період це практично всі ґрунтовні дослідження системи освіти суспільно-географічного характеру, за виключенням окремих статей у наукових виданнях географічного профілю.

Говорити про те, що соціоекономіко-географи втратили інтерес до проблем освітньої сфери не можна, оскільки у наукових географічних виданнях, тезах доповідей науково-практичних конференцій та семінарів ними регулярно піднімаються проблемні питання щодо просторової та функціональної організації системи освіти в нашій країні. Але, на жаль, як свідчить аналіз діаграми на рисунку 1, системних суспільно-географічних досліджень у цій галузі не виконується.

Подібна ситуація не може вважатись прийнятною для суспільної географії, бо перехід до інформаційного суспільства є однією з найважливіших проблем у полі зору суспільної географії і тому вимагає детальних суспільно-географічних досліджень для реформування системи освіти відповідно до вимог нашого часу. Ці трансформації повинні проявлятися не тільки у зміні методик викладання та застосуванні інформаційних технологій у навчальному процесі, а й у побудові ефективної, самодостатньої та інноваційної моделі освітньої сфери з науково обґрунтованим просторово-часовим розподілом закладів освіти та гнучкою фун-

кціональною структурою. Ці питання, до речі, теж є компетентністю соціоекономіко-географів, бо саме їх системні та ґрунтовні суспільно-географічні дослідження системи освіти багато в чому допоможуть побудувати «суспільство знань» у нашій країні.

Крім того, на діаграмі на рисунку 1, досить чітко простежується тенденція до зростання загальної кількості дисертаційних досліджень, де система освіти виступає об'єктом наукового пізнання, особливо в період з 2004 по 2006 роки. Таку динаміку ми схильні пояснити зростанням ролі системи освіти у сучасних процесах, що відбуваються у суспільстві.

Такі зміни, на нашу думку, вимагають від науковців об'єктивних знань про систему освіти. Подібні знання, за нашим твердим переконанням, можуть бути отримані за допомогою комплексу дисциплін, орієнтованих на дослідження законів розвитку та функціонування освітньої сфери у якості особливої підсистеми суспільства. На наш погляд, сьогодні система освіти, як суспільний феномен, у ґносеологічному плані проходить період пов'язаний з виявленням різних аспектів її функціонування на основі вже сформованих областей наукового знання. Тож цілком логічним є розвиток окремих галузевих напрямків аналізу сфери освіти (за виключенням педагогічної науки, у якій освітній процес посідає особливе місце) у загальноприйнятій системі вже сформованих наук (рис. 2). Наприклад, у межах філософії абсолютно логічним, з нашої точки зору, виглядає розвиток такої галузі наукового пізнання як філософія освіти; у межах історії – історія освіти; у межах психології – психологія освіти; у межах соціології – соціологія освіти; у межах економіки – економіка освіти; у межах права – правові аспекти освіти; у межах державного управління – проблеми організації та управління освітою тощо. У рамках географії також можливе формування окремої галузі наукового пізнання – географії освіти, особливо в умовах зростання ролі та значення системи освіти у прийдешньому інформаційному суспільстві.

Деякі із зазначених вище напрямків, що орієнтуються на аналіз системи освіти як специфічного суспільного явища, можуть

претендувати на перетворення в специфічні сфери наукового знання. До кола таких, на нашу думку, можуть бути віднесені економіка, соціологія, філософія та історія освіти. Ми також вважаємо, що в найближчій перспективі можливе виділення у самостійну

галузь суспільної географії і географії освіти, предметом дослідження якої виступатимуть не тільки просторово-часові та функціонально-територіальні відношення, а й компонентно-територіальна та функціональна структура освітньої сфери.

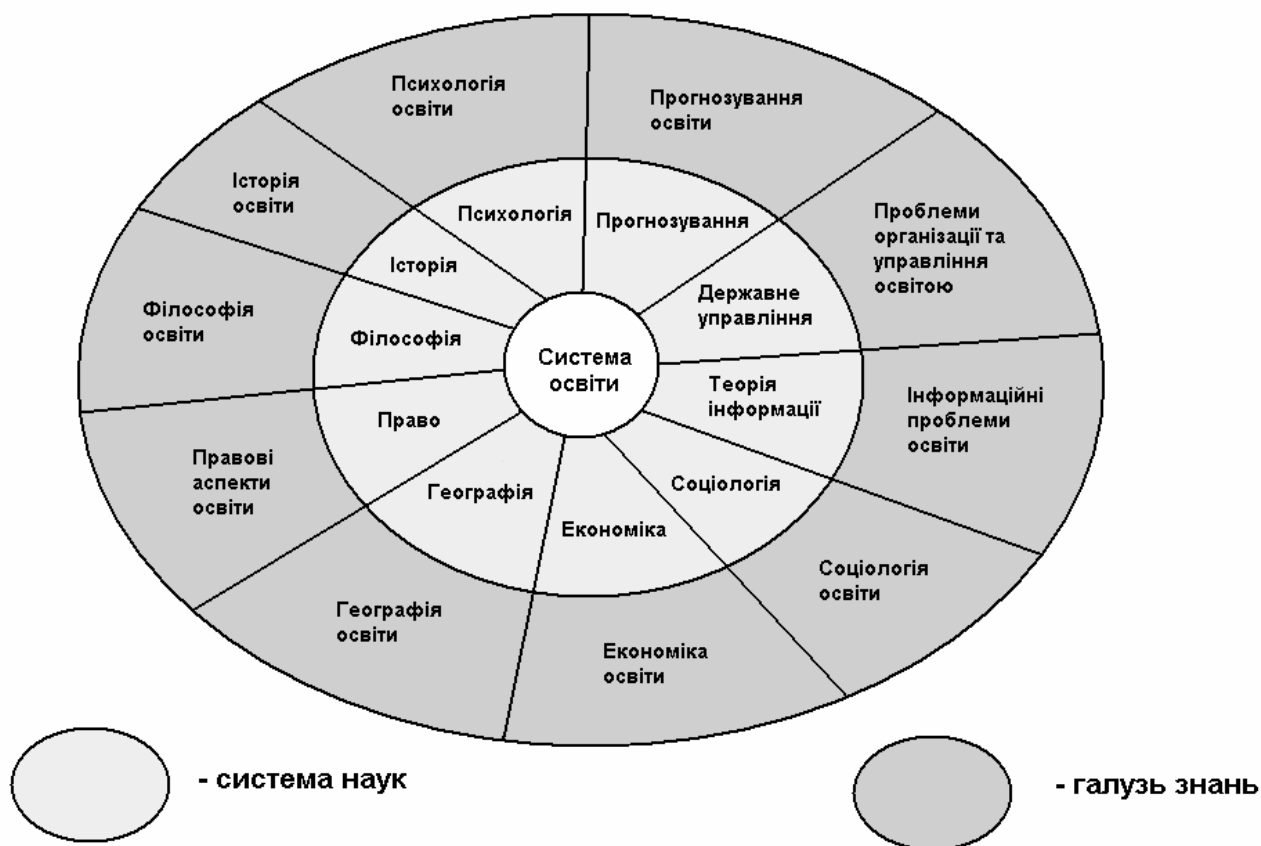

Рис. 2. Галузеві напрямки наукового дослідження сфери освіти (складено авторами)

Автор запропонованого дослідження переконаний, що виділення географії освіти у самостійну галузь суспільної географії допоможе активізувати послідовні, систематичні суспільно-географічні дослідження системи освіти, як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Бо перехід до «суспільства знань» потребує ефективної організації цієї галузі інфраструктури, передусім в умовах нестабільного економічного розвитку та постійно зростаючих фінансових та матеріальних потреб системи освіти.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує важливість подальших фундаментальних наукових досліджень системи освіти. Особливої актуальності вони набувають на сучасному етапі розвитку соціуму, коли більшість високорозвинених країн сві-

ту стрімкими темпами розбудовує «суспільство знань». Не залишається осторонь цих глобальних процесів і наша країна, для якої формування дієвого освітнього простору, що базується на інноваційній основі, є одним з головних пріоритетів подальшого розвитку української національної держави. Але для ефективної організації системи освіти в Україні потрібні подальші змістовні, систематичні вивчення цієї галузі інфраструктури.

Однак, проведений аналіз показує, що переважна більшість досліджень системи освіти за період з 2000 по 2007 роки здійснено істориками, які переважно розглядають у своїх наукових працях історичні аспекти освітньої сфери. Зрозуміло, що історичні процеси здійснюють певний, але не

вирішальний, вплив на подальше становлення та функціонування системи освіти на сучасному етапі розвитку соціуму. Але, на нашу думку, недооцінка суспільно-географічних досліджень даної сфери, негативно впливає на формування ефективної просторової моделі системи освіти, особливо на регіональному рівні, що, в свою чергу, також впливає й на загальнонаціональні процеси в освітній сфері. Крім того, формування галузевого напрямку дослідження системи освіти у межах географічної науки, який безпосередньо вивчатиме суспільно-

географічні процеси цієї сфери діяльності суспільства, на наше переконання, буде сприяти розбудові ефективної моделі освітнього простору в нашій країні.

Багатовіковий історичний досвід свідчить про те, що жодна країна світу не змогла побудувати ефективну систему господарювання без достатнього і постійно зростаючого фінансування системи освіти та наукових досліджень, без ефективної структури управління та просторової і функціональної організації зазначеної сфери формування суспільної свідомості.

Література

1. Вернадский В. И. *Начало и вечность жизни* / Сост., вступ. ст., комент. М. С. Бастраковой, И. И. Мочалова, В. С. Неаполитанской. - М.: Сов. Россия, 1989. - 704 с.;
2. Каталог авторефератів дисертацій поданих до Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук // електронна адреса: <http://www.nbuv.gov.ua>;
3. Мельниченко Т. Ю. *Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації: Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02* / Т.Ю. Мельниченко; НАН України. Ін-т географії. - К., 2005. - 21 с.;
4. Флінта Н. І. *Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області): Автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02* / Н.І. Флінта; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. - Чернівці, 2005. - 20 с.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОГРАФІЇ КУЛЬТУРИ (на прикладі Луганського регіону)

Досліджені деякі підходи до визначення основних понять географії культури. Проаналізовано територіальну організацію комплексу культури Луганського регіону. Визначено фактори, що впливають на особливості та територіальну організацію закладів культури Луганського регіону.

Ключові слова: соціальна географія, географія культури, культура, матеріальні культура, духовна культура, соціальна культура, комплекс культури, заклади культури, територіальна організація комплексу культури Луганського регіону, фактори географії культури Луганського регіону.

Людмила Немець, Наталія Моштаківа. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕОГРАФИИ КУЛЬТУРЫ (на примере Луганского региона). Исследованы некоторые подходы к определению основных понятий географии культуры. Проанализирована территориальная организация культурного комплекса в Луганском регионе. Определены факторы, влияющие на особенности и территориальную организацию заведений культуры в Луганском регионе.

Ключевые слова: социальная география, география культуры, культура, материальная культура, духовная культура, социальная культура, комплекс культуры, заведения культуры, территориальная организация культурного комплекса в Луганском регионе, факторы географии культуры в Луганском регионе.

Lyudmyla Nemets, Natalia Moshtakova. SOME FEATURES OF GEOGRAPHY OF CULTURE (on the example of the Lugansk region). Some approaches to determination of basic concepts of geography of culture are explored. Territorial organization of cultural complex in the Lugansk region is analysed. Factors influencing on features and territorial organization of establishments of culture in the Lugansk region are certain.

Keywords: social geography, geography of culture, culture, material culture, spiritual culture, social culture, complex of culture, establishment of culture, territorial organization of cultural complex in the Lugansk region, factors of geography of culture in the Lugansk region.

На відміну від Заходу, де соціальна географія інтенсивно розвивається протягом останнього століття і вже встигла збагатитися вагомими теоретичними і практичними здобутками, для країн постсоціалістичного простору, в т.ч. для України, - це молода, а тому дуже динамічна наука. Як самостійна галузь науки вона заявила про себе лише наприкінці ХХ ст., але відразу ж викликала значний інтерес українських науковців. В результаті, незважаючи на свою молодість, соціальна географія в Україні – це вже не одна, а цілий комплекс різних географічних наук. У її складі різні науковці виділяють: географію діяльності населення, сакральну географію (географію релігій), медичну географію, рекреаційну географію, географію освіти, географію сфери послуг, географію торгівлі та громадського харчування, географію поведінки населення, географію соціального неблагополуччя (в т.ч. географію злочинності) [5] тощо. Є й інші думки щодо структури соціальної географії та її місця серед інших географічних наук.

Актуальність теми дослідження. Географія культури останнім часом інтенсивно розвивається в Україні. Водночас, вона є й однією з найменш вивчених галузей

соціальної географії в нашій державі як в теоретичному, так і практичному аспектах, тому потребує глибокого і всебічного вивчення, зокрема, на регіональному рівні. Без геокультурних досліджень території України та її окремих регіонів стає проблематичною розробка питань регіональної політики держави та вдосконалення на цій основі територіальної організації суспільства, в першу чергу соціальної сфери.

Аналіз попередніх досліджень. Різні аспекти географії культури досліджували українські географи: О.І. Шаблій, О.Г. Топчієв, Л.Т. Шевчук, М.Д. Пістун, Я.Б. Олійник, А. Степаненко та деякі інші. Всі зазначають безперечну важливість досліджень саме регіональних особливостей розвитку сфери культури та її впливу на рівень та якість життя населення. Тому, на сьогодні, вивчення географії культури України в регіональному аспекті (в нашому випадку, на прикладі Луганської області) є досить актуальним напрямком соціально-географічних наукових досліджень.

Метою дослідження є виявлення деяких теоретичних аспектів географії культури, проведення аналізу особливостей географії культури Луганської області, визна-

чення факторів, що впливають на територіальну організацію комплексу культури Луганщини.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні між вітчизняними науковцями немає єдиної думки щодо визначення поняття „географія культури”, її об’єкта і предмета, місця в системі наук тощо, тобто остаточно не сформований понятійно-термінологічний апарат та теоретичні основи науки. Одні вчені відносять географію культури до культурологічних дисциплін (поряд з історією культури, економікою культури, культурометрією, соціологією культури), інші – до географічних (як одну з гілок соціальної географії). Перші визначають її як область культурологічного знання, що досліджує проблеми просторового розповсюдження культури; інші – як науку про територіальну організацію сфери культури та її вплив на територіальну організацію суспільства [7], про регіональні особливості культурного життя і діяльності людей на певній території.

Крім того, виключно складним і неоднозначним є центральне поняття цієї науки – „культура”. В сучасній літературі запропонована велика кількість визначень цього поняття, що пояснюється, по-перше, складністю й неоднозначністю самого поняття, а по-друге, тим, що географія культури в Україні знаходиться лише на стадії становлення.

Термін „культура” в перекладі з латинської означає „виховання, освіта, розвиток, шанування” [1, стор. 594]. Досить розповсюдженим є визначення культури як сукупності результатів людської діяльності. У радянські часи культуру визначали як просту сукупність матеріальних пам’ятників та духовних цінностей, як „...історично визначений рівень розвитку суспільства та людини, який виражається в типах і формах організації життя і діяльності людей, а також у створених ними матеріальних цінностях” [1, стор. 594]. У більш вузькому розумінні термін „культура” відносять лише до духовного життя людей. Згідно з Філософським енциклопедичним словником, культура складається з трьох елементів: продукти матеріальної та духовної праці; система соціальних норм і закладів; сукупність відношень

людей до природи, між собою і до самих себе.

О.Г. Топчієв зазначає: „Суспільство і особистість завжди були полюсами цивілізації, і культура була посередником між ними: перехід від індивідуальності до людини як соціального об’єкта і далі – до суспільства”. Далі він звертає увагу на те, що: „Культура зароджується в точках перетину особистості й суспільства, індивіда і соціальних груп”. За О.Г. Топчієвим, культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, породжених творчими здібностями і зусиллями людей, що визначають рівень розвитку і форм організації життєдіяльності суспільства у всіх її сферах [4, стор. 332].

Традиційно культуру поділяють на матеріальну та духовну. Матеріальна культура охоплює всю сферу матеріальної діяльності та її результати (продуктивні сили – знаряддя праці, технології тощо, виробничі відносини, житло, предмети повсякденного користування, одяг, культурні ландшафти, засоби транспорту і зв’язку і т.д.).

Духовна культура охоплює сферу усвідомлення, духовності людини (пізнання, моральність, виховання й просвіту, в т.ч. право, філософію, етику, естетику, науку, мистецтво, літературу, міфологію, релігію, ідеологію, мову, писемність, звичаї, традиції, етнічні норми тощо).

Останнім часом виділяють також соціальну культуру, елементами якої є заклади охорони здоров’я, соціального забезпечення, політичні партії, рухи, фонди, громадські організації, системи, органи управління та ін. [4].

Культура включає не тільки матеріально-предметні результати діяльності людей (машини, технічні споруди, вироби мистецтва тощо), а й суб’єктивні людські сили і здатності, які реалізуються в діяльності: знання та вміння, виробничі та професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного та морального розвитку, світогляд, способи та форми взаємодії людей у рамках колективу і суспільства [1].

Важливим методологічним питанням сучасних досліджень в області географії культури є визначення об’єкта і предмета науки. В різних джерелах можна знайти декілька його визначень. Як зазначає Л.Т. Ше-

вчук, об'єктом вивчення географії культури є людина, її поведінка в сфері культури в культурному часі та культурному просторі в конкретних геопросторово-часових координатах і геопросторові форми систем об'єктів, що забезпечують культурні потреби населення. Предметом географії культури є територіальна організація сфери культури та її вплив на територіальну організацію суспільства [7].

Комплекс культури – це сукупність закладів, установ, які здійснюють виробництво, розподіл, зберігання та організацію споживання товарів і послуг культурного й інформаційного призначення [6, стор. 395]. Закладами культури вважаються театри, філармонії, організації телебачення та радіомовлення, кіно- і відеопрокату, видавництва, музеї, бібліотеки, заклади культури клубного типу, цирки, парки культури та відпочинку, позашкільні заклади естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва [2].

Розглянемо територіальну організацію комплексу закладів культури Луганської області.

У порівнянні з іншими областями України Луганщина характеризується досить низьким рівнем забезпеченості населення закладами культури, який навіть не перевищує середні показники по країні. Так, на сьогодні, в Луганській області розташовано лише 2,9 % театрів, 3,8 % музеїв, 3,2 % бібліотек, 0,4 % демонстраторів фільмів, 3 % закладів клубного типу України. За такими показниками, як розмір книжкового фонду бібліотек (494 примірників на 100 населення, а в середньому по державі – 694), кількість місць для глядачів у залах для демонстрування фільмів (в області – 0,2 на 100 населення, в Україні – 2), кількість місць у закладах культури клубного типу (6 і 11) область взагалі займає останні місця в Україні. В області спостерігається і низький рівень відвідувань населенням закладів культури і мистецтва [3].

Станом на 1 січня 2007 р. на території Луганської області нараховувалося: професійних театрів – 4 (в т.ч. драматичних – 2, музично-драматичних – 1, дитячих та юного глядача – 1), музеїв – 17 (історичних – 7, краєзнавчих – 8, мистецьких – 1, інших – 1), концертних організацій – 1 [2].

Аналіз статистичних даних показує, що за період 1990 – 2007 рр. кількість вищезазначених закладів культури на території області практично не змінилася, а деяких – навіть збільшилася (так, кількість музеїв зросла з 5-ти в 1990 р. до 17-ти в 2007 р.). Але значно знизилася кількість їх відвідувань населенням: театрів – у 2,7 р. (з 575,4 тис. у 1990 р. до 215,9 тис. у 2006 р.), музеїв – у 1,6 р. (з 940,4 тис. до 594,4 тис.), концертних організацій – у 9,7 р. (з 881 тис. до 90,9 тис.) [2]. На таку ситуацію вплинули декілька причин. По-перше, це економічна криза, що охопила всі галузі господарства й особливо ті, які традиційно є галузями спеціалізації Луганської області, – вугільну, чорну металургію, важке машинобудування, електроенергетику, а також нафтохімічну та хімічну (зокрема, виробництво мінеральних добрив та соди), промисловість будівельних матеріалів. Закриття підприємств (в першу чергу вугільної промисловості), скорочення робочих місць і, як наслідок, ріст безробіття, заборгованості по заробітній платні, зменшення доходів призвели до зубожіння великої частини населення області. Бюджет багатьох сімей не дозволяє їм відвідувати різні культурні заклади. Так, частка населення області з середньодушовими витратами в місяць, нижчими за прожитковий мінімум, у 2005 р. складала 63,9 % (в т.ч. 7,5 % міського і 27,8 % сільського населення витрачали в місяць менше 180 грн.; 14,9 % і 16,8 % – 180,1 – 240 грн.; 12,8 % і 21 % – 240,1 – 300 грн.). По-друге, це демографічна ситуація, що склалася в Луганській області, а саме – зменшення загальної кількості населення з 2 млн. 871 тис. у 1991 р. до 2 млн. 381,9 тис. у 2007 р. в результаті від'ємних природного (-9,5 на 1000 населення) та механічного (-1,9 на 1000 населення) приростів (на 1.01.2007). У віковому складі населення області велику питому вагу складають люди похилого віку (25,3 % станом на 1 січня 2007 р., а в деяких районах навіть більше: Новоайдарському – 30,7 %, Кременському – 29,5 %, Попаснянському – 29,1 %, Сватівському та Слов'яносербському – по 29 %), причому їх частка в населенні області постійно збільшується. Із-за важкого матеріального становища (середній розмір місячної пенсії в 2006 р. складав 531,6 грн.,

тобто нижче прожиткового мінімуму) люди пенсійного віку не мають змоги витрачати кошти на відвідування різних закладів культури і мистецтва. По-третє, це інтенсивний розвиток теле- і радіомовлення та інших джерел інформації (в першу чергу Інтернету), що призводить до зниження культурних потреб населення тощо.

На сьогодні в Луганській області нараховується 646 масових та універсальних бібліотек, фонд яких складає 11,8 млн. примірників книг і журналів (для порівняння, в 1990 р. в області діяло 919 бібліотек з фондом у 16,7 млн. примірників). Забезпеченість населення області бібліотеками неоднакова і залежить, у першу чергу, від системи розселення. В Луганській області різко переважає міське населення (за рівнем урбанізації, який на 1 січня 2007 р. складав 86,5 %, область займає друге місце в Україні після Донецької). Незважаючи на це, в сільській місцевості працює 58 % від загальної кількості бібліотек області (373), але в них сконцентровано лише 28 % бібліотечного фонду (3,3 млн. примірників). Тобто на міське населення припадає менше бібліотек, а на сільське – більше, що пояснюється особливостями розселення (як правило, в кожному значному населеному пункті є бібліотека). В той же час кожна міська бібліотека обслуговує більше людей (читачів) [2].

Таким чином, рівень бібліотечного обслуговування залежить не стільки від кількості бібліотек, скільки від ступеня розвитку мережі бібліотечних закладів та їх територіальної доступності, від наявності та розмірів бібліотечних фондів та їх співвідношення з кількістю населення. За останнім показником виділяються Міловський (1109 примірників на 100 населення), Троїцький (1066), Новоайдарський (979) та інші райони, де переважає сільське населення (так, рівень урбанізації в Міловському та Троїцькому районах становить 35,6 %, Новоайдарському та Біловодському – 32,9 %).

Міська та сільська місцевість відрізняються й динамікою кількості бібліотек у період 1990 – 2007 рр., а саме переважанням скорочення числа бібліотек у містах (у Краснодоні – в 2,6 р., Рубіжному – в 2,4 р., Сєверодонецьку – в 2,3 р., Стаханові та Брянці – в 2,2 р.) та районах з високим рівнем ур-

банізації (в Антрацитівському – в 2 р., Попаснянському – в 1,9 р., Перевальському – в 1,5 р.) [2].

Своєрідними закладами культури є заклади клубного типу (палади культури, будинки культури, клуби), яких в області нараховується 570 з загальною кількістю місць 141,2 тис. (в т.ч. в сільській місцевості 387 та 75,4 тис. або 68 % і 53,4 % відповідно). За ступенем забезпеченості населення цими центрами культурного відпочинку знову ж таки виділяються сільські райони області: Білокуракинський (31 заклад, 27 місць на 100 населення), Новопсковський (30 і 22), Троїцький (28 і 24) та інші. Але зрозуміло, що діяльність клубних закладів залежить не стільки від їх числа та кількості посадочних місць, скільки від якості заходів, що ними проводяться (концерти, доповіді, тематичні вечори, вечори відпочинку, спектаклі, заняття в гуртках тощо).

Серед закладів культури за період 1990 – 2006 рр. найбільше скорочення кількості було характерне для демонстраторів фільмів, якими є суб'єкти кінематографії, що здійснюють демонстрування (публічний показ) фільмів (кінотеатри, міські та сільські кіноустановки, відеозали та відеоустановки). За вказаний період їх число зменшилось у 71,5 р. (з 1001 в 1990 р. до 14 в 2006 р.), в т.ч. в сільській місцевості – в 577 р. (з 577 до 1). Відповідно зменшилась і кількість відвідувань кіносеансів за рік – з 24370 тис. до 235,4 тис. (у 103,5 р.), в т.ч. в сільській місцевості – з 4269 тис. до 1,7 тис. (у 2511 р.) [2]. Насамперед, це пояснюється розвитком телебачення (середньодобовий обсяг телемовлення виріс з 1 год. в 1990 р. до 14 год. в 2006 р. (у 14 р.), радіомовлення – з 2,7 год. до 19,7 год. (у 7,3 р.)), розширенням можливостей перегляду відеофільмів, не виходячи з дому (використовуючи відеоманітофони, відеоплеєри, DVD-установки, домашні кінотеатри, комп'ютери, Інтернет тощо), економічними причинами, демонструванням фільмів українською мовою, в той час як переважна кількість населення Луганської області надає перевагу російськомовному перегляду.

Висновки. Таким чином, аналіз статистичних даних по Луганській області за період 1990 – 2007 рр. дозволяє виділити гру-

пи факторів, що впливають на особливості та територіальну організацію закладів культури: економічні (низькі доходи населення, закриття промислових підприємств, в т.ч. вугільних, і закладів культури, що знаходилися на їхньому балансі); географічне положення (периферійні райони, що розташовані далеко від Луганська - культурного, наукового, освітнього, промислового, економічного, політичного, адміністративного центру області - відрізняються найбільшою кількістю закладів культури місцевого значення. Так, за кількістю різних закладів культури у розрахунку на 1000 населення перші місця в області займають Білокура-

кинський (5,6), Троїцький (4,6) Міловський і Марківський (по 3,8), Біловодський (3,3), Новоайдарський і Новопсковський (по 3) райони); демографічні (депопуляція, старіння й віковий склад населення, система розселення й рівень урбанізації, етнічна структура населення); інтенсивний розвиток телебачення, радіомовлення, Інтернету та інших джерел інформації.

Додаткових суспільно-географічних досліджень вимагають питання територіальної доступності закладів культури регіонів, пошук шляхів покращення ситуації в сфері культури.

Література

1. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А.М. Прохоров. – Т.14. – М.: Сов. энциклопедия, 1970.
2. Статистичний щорічник Луганської області за 2006 рік. – Ч. I, II. – Луганськ: Головне управління статистики у Луганській області, 2007.
3. Статистичний щорічник України за 2006 рік. Державний комітет статистики України. – К.: Консультант, 2007.
4. Топчієв О.Г. Основи теорії суспільної географії. – Одеса: Астропринт, 2001.
5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003.
6. Шаблій О.І. Соціально-економічна географія України: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2000.
7. Шевчук Л.Т. Соціальна географія: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007.

ДУХОВНІ АСПЕКТИ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

В статті розглядаються питання взаємозв'язку смертності населення і демографічних проблем в регіоні. Підкреслюється, що численні демографічні проблеми країн і регіонів є наслідком духовного падіння (деградації) сучасного суспільства.

Ключові слова: демографічний розвиток, смертність, народжуваність, духовне падіння суспільства, духовна детермінація здоров'я нації.

В статье рассматриваются вопросы взаимосвязи смертности населения и демографических проблем в регионе. Подчеркивается, что многочисленные демографические проблемы стран и регионов являются следствием духовного падения (деградации) современного общества.

Ключевые слова: демографическое развитие, смертность, рождаемость, духовный упадок общества, духовная детерминация здоровья нации.

In the article the questions of correlation of the mortality population and the ecological problems in the region are considered. The attention is emphasized on social and demographical problems of the population – is consequence of spiritual degradation of the society.

Keywords: demographic development, mortality, birth rate, spiritual degradation of the society, spiritual determination of health of the nation.

Постановка проблеми. Демографічний розвиток певного регіону потребує проведення глибокого аналізу сучасної ситуації із соціально-економічного, з екологічного, і, на нашу думку, з духовно-релігійного чи сакрального погляду. Суспільне здоров'я значною мірою визначає стан демографічних процесів і структур у населенні регіону в конкретних умовах розвитку суспільства. Тому, духовний стан населення, як правило, може бути визначальним у тенденціях і закономірностях демографічної поведінки населення території.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. У комплексі негативних ефектів демографічної поведінки населення важливе місце належить можливим генетичним наслідкам, погіршенні генофонду нації. Подібні проблеми в різній мірі досліджували зарубіжні, українські та російські вчені, зокрема, В.А.Барановський, Л.Вольтман, І.Гундаров, І.М.Дудник, В.Г.Жданов, К.В. Зорін, В.С.Крисаченко, М.І. Сенченко, А.В.Толстоухов, О.Г.Топчієв, М.І. Фащевський, М.І. Хилько, Л.Т.Шевчук та інші. У їх працях, в цілому, вказується на доволі тісну кореляцію екологічних проблем території та демографічних показників. Ми ж спробуємо проаналізувати духовні чинники, які доволі істотно впливають на генетичні властивості індивіда.

Метою написання роботи є аналіз взаємозв'язків і взаємовпливу демографіч-

них і екологічних показників та спроба пошуку істинних чинників депопуляції населення України.

Основний виклад матеріалу. Д.м.н., к.філос.н., дійсний член РАПН, керівник лабораторії системних досліджень здоров'я Державного науково-дослідницького центру практичної медицини (м.Москва) І.Гундаров вважає, що, причиною виродження (дегенерації) нації, є не економічне зубожіння, не критична екологічна ситуація, не тютюнопаління, алкоголь, надлишкове харчування, малорухомий спосіб життя, стреси чи низький рівень охорона здоров'я.

Якщо розглядати кожену причину ранньої смертності окремо, то можна зробити висновок, що вплив їх великий, але не є головним. Не загрожує нам і дискінезія – працездатне населення працює в кількох місцях. Екологічна ситуація і раніше у нас була в цілому краща, ніж у більшості країн Західної Європи, а з падінням виробництва і зовсім може вважатися відносно благополучною. Дослідження вченого показали, що всі перераховані фактори і пов'язані з ними захворювання є причиною передчасної смерті тільки 25 чоловік із 100 [7].

Виявляється, надзвичайно важливий такий психічний, духовно-моральний стан людини, при якій вона відчуває себе щасливою, має тверду надію на завтрашній день і віру у світле майбутнє. Рівень вищевказаних душевних складових і визначає так звану "якість життя", від якої головним чином і

залежить життєздатність нації. У дореволюційній Росії більшість людей вірили в Бога, у вічне життя, у справедливу загробну відплату кожній людині за праведно або гріховно прожите життя. Така віра й благодать, давала невичерпну внутрішню енергію народу, готовність жити, страждати, а якщо треба, і вмерти в ім'я вищих ідеалів.

При аналізі таких реакцій людини на дійсність, як злочин, у тому числі й убивства, самогубства, з'ясувалося, що природна смертність, народжуваність, самогубства, різні злочини тією або іншою мірою взаємозалежні між собою – відбивають стан суспільства. Західний соціолог Е.Дюркгейм аналізуючи статистику самогубств прийшов до висновку, що глибинні причини самогубств – дезорганізація, послаблення соціальних зв'язків, руйнація колективізму, релігійний і моральний занепад. Мотиви, якими пояснюють самогубства (злидні, ревність, нестерпний біль, психічна патологія, пияцтво, тілесні страждання) насправді не є реальними причинами. Причини самогубства, за Дюркгеймом, зовсім не в труднощах життя. Високий рівень самогубств – ознака моральної біди, а один із шляхів профілактики самогубств учений бачив у релігії. Варто зауважити, що в католицьких кантонах Швейцарії незалежно від національності їх населення в чотири-п'ять разів менше самогубств, ніж в інших кантонах. Значить вплив релігії такий великий, що перевищує будь-який інший [6, с. 160].

За останні роки в США кількість дітей, що утримуються державою збільшилось на 300%; число самогубств юнаків, дівчат і дітей молодше 20 років збільшилось в 10 разів; кількість тяжких злочинів у 5 раз [5, с. 26]. В США ймовірність померти від самогубства знаходиться на 5-му місці серед 23 найголовніших причин і складає 1 із 119¹⁸. Щодня 13 американців віком від 13 до 24 років вчиняють самогубство. Ризик вчинення самогубства серед молодих гомосексуалістів вищий на 2/3, ніж серед інших підлітків, 30% підлітків, які вчинили самогубство – гомосексуалісти. 53% молодих транссексуалів робили спробу [8, с. 82].

В Японії різко виросло число самоубивць середнього віку, а серед причин смерті молодих дівчат суїцид взагалі стоїть на першому місці. Серед юнаків самогубство займає другу позицію серед причин смертності. Головною причиною, на думку психологів, була і залишається традиційна національна сором'язливість. Причиною сімейного самогубства є той самий сором, який не повинен заважати близьким після смерті члена сім'ї. Самогубство не вважається гріхом ні в синтоїзмі, де людина зовсім не перша фігура в цьому світі, ні в буддизмі, який взагалі не поділяє існування на життя і смерть. Душевне здоров'я дуже турбує владу.¹⁹

Україна входить до групи країн з високим рівнем суїцидної активності – понад 20 випадків на 100 тис. жителів. Цей показник зріс із 19 в 1988 р. до 28.7 у 2000 р. (в південно-східних областях рівень самогубств в 2001 р. досягав 45.1 на 100 тис. населення), тобто понад 10 тис. чол. В 2005 р. показник суїциду склав 22.5, а загальна кількість смертей – понад 9 тис. чол. За даними ВООЗ, щорічно понад 1 млн. чол. у світі здійснюють самогубства, а до 2020 р. цей показник може зрости до 1.5 млн. чоловік (кожні 30 с)²⁰. Рівень самогубств серед чоловіків значно вищий, ніж у жінок. З іншого боку, жінки у 4 рази частіше здійснюють спроби суїциду. Спеціалісти називають 9 найпоширеніших способів суїциду.

Неупереджена статистика свідчить, що найбільша кількість самогубств реєструється в економічно розвинених країнах Європи і в США. Причому найчастіше ідуть із життя люди віком від 15 до 34 років. А в Африці, де панують голод, злидні і найвища захворюваність СНІДом, рівень самогубств є стабільно найнижчим у світі. Попередження самогубств – одна із основних 12 задач, які ЄС ставить в області охорона здоров'я, зокрема психічного.

Церква пояснює цей факт не стільки стресами, пов'язаними з НТП і інформаційними переважаннями, скільки з "прогресом" людського гріхопадіння, бездуховності

¹⁸ Роуз Сиобэн. Пути в мир иной // National Geographic Україна. – 2006. – №8. – С. 23.

¹⁹ Вакурова В. Чисто японское самоубийство // BBC. – 2005. – №19. – С. 10.

²⁰ Колычев В. Добровольное вымирание // 2000. – 2006. – №34. – С. СЗ.

і аморальності. Безбожжя і сексуальна революція, що зруйнували інститут сім'ї, призвели до духовної дезорієнтації – люди втратили сенс життя.

У світі спостерігається така закономірність, що здоров'я людини на 50-52% залежить від способу життя, на 20-22% – від спадкових хвороб, на 7-12% – від закладів охорони здоров'я, на 18-20% – від екологічних умов [1]. Навіть Всесвітня організація охорони здоров'я відзначає, перераховані втрати тільки незначною мірою обумовлені проблемами охорони здоров'я, а головні причини криються у зміні способу життя.

Ці дані підтверджує звіт ВООЗ про здоров'я у світі 1995 р. Він свідчить, що захворювання та стани, пов'язані зі способом життя людини, є причиною 70-80% смертності в розвинутих країнах та приблизно 40% – в країнах, які розвиваються. При цьому очікується, що і в останніх ситуація у майбутньому погіршиться, і кількість захворювань, пов'язаних із способом життя, буде зростати через нездорові зміни в харчуванні та поведінці середнього класу. До них, зокрема, належать захворювання серцево-судинної системи, окремі типи онкологічних захворювань та ожиріння.

Сучасний стан здоров'я населення України свідчить, що існує реальна загроза вимирання нації. Майже 90% дітей, учнів і студентів мають відхилення у здоров'ї, понад 50% – незадовільну фізичну підготовку, здоровими до шкіл приходить 15-20 відсотків учнів. На 60% збільшилася кількість неповнолітніх, що вживають наркотики. Щороку до лав Збройних сил України за станом здоров'я не призивається кожний четвертий юнак призовного віку. Проф. М.І.Сенченко, відмічає, що сьогодні 50% населення країни має ті чи інші психоневрологічні проблеми. В Україні на 6,5 см зменшився середній зріст дівчаток-першачків за останні 7 років, за 7 років на 2% більше стало дітей близькозорих, косооких та хворих астигматизмом на 6%, проблеми системи травлення зустрічаються у 30% дітей, 20% мають порушення постави та ще 12% – плоскостопість. В середньому діти втратили 2,5 см зросту та 2,5

кг маси тіла²¹.

Дослідження призводять до висновку про духовну детермінацію здоров'я нації. Важливо зрозуміти, що крім екології навколишнього середовища існує екологія духовна, екологія внутрішнього світу індивідів, екологія культури. Тільки в сприятливому, облагородженому, духовно-інтелектуальному середовищі можливий гармонійний духовний і розумовий розвиток і життєдіяльність особи. Істотний перепад в регіональних показниках наркозалежності можна пояснити вищою психологічною стійкістю, життєстійкістю населення західних областей, яка, в свою чергу, є наслідком його релігійності з дотриманням християнської моралі і доброчинності. Є інформація, що до кокаїнової наркоманії веде регулярне споживання кока-коли [4, с. 89-90].

Ще однією причиною “добровільного” вимирання нації є надзвичайно висока кількість абортів. В “Основах соціальної концепції УПЦ” чітко відзначається, що “з найдавніших часів Церква розглядає навмисне переривання вагітності (аборт) як тяжкий гріх... Крім того, аборт становить серйозну загрозу фізичному і душевному здоров'ю матері”. Церква проявляє особливе піклування про жінок, що зробили аборт. Християнське віровчення говорить, що будь-яке зазіхання на життя майбутньої людської особи злочинне з моменту зачаття. Навмисне переривання вагітності на будь-якому терміні прирівнюється до вбивства. Пом'якшуючою обставиною при аборті є випадок, коли розвиток плоду піддає небезпеці життя матері. Це вимушений захід, а не мета хірургічного втручання.

Щороку понад 250 тис. українських жінок роблять аборти. Майже мільйон подружніх пар України не можуть мати дітей. У більшості випадків причиною є аборт. За статистикою, у загальній кількості абортів в Україні кожна третя жінка – у віці 15-17 років, в Європі – до 14 років зовсім немає абортів.

За інформацією координатора програми ООН в Україні Френсіса О'Доннела, що-

²¹ Воронюк С. Дети становятся ниже и слабее, зато умнее // Блик. – 2007. – №122. – С. 8-9.

річно 500-700 тис. жінок в Україні роблять аборти. Таким чином, кількість абортів в 1,2 раза перевищує кількість пологів (в Європі в 0,25 раза). За прогнозом С.Пирожкова, якщо сучасні демографічні тенденції збережуться, то до 2050 р. українців буде 35 млн. чол. За роки незалежності в результаті штучного переривання вагітності було вбито понад 5 млн. ненароджених дітей. Сьогодні в Україні до 60% випадків смерті новонароджених обумовлені причинами, пов'язаними з перенесеними матір'ю абортами²². Майже кожен другий аборт до 17 років закінчується безпліддям. Після переривання небажаної вагітності ризик виникнення раку грудей зростає на 140%, а для жінок, які зробили це три і більше разів, – на 240%.

Американські вчені встановили прямий взаємозв'язок між безпліддям жінок та їх матерями, що зробили аборт до народження своїх дітей. Встановлено, що 67% жінок, матері яких позбавились дітей до їх народження, не можуть мати потомства, і лікування не дає ніяких результатів. Неоднократність абортів підвищує ризик виникнення захворювань у потомства жінок, що перешкоджають зачаттю і нормальному розвитку плоду.²³

Американська асоціація лікарів психіатрів занесла постабортний синдром до кваліфікації психічних захворювань ще в 1977 р. Під впливом пережитого після абортів у багатьох жінок відбуваються зміни в психічному стані. Щорічно в Україні народжується приблизно 1100 дітей на 23-му тижні вагітності, і 30% із них виживає.

Медики стверджують, що майже третина абортів припадає на дівчат віком до 17 років²⁴. Країна, у якій жінки в такій величезній кількості убивають своїх дітей, не може мати нормального духовного розвитку. А гріховна напруга духу не може не проявитися у вигляді соціальних і природних катастроф різного характеру, що заподіюють населенню неймовірні страждання. Руйнівні

процеси в суспільстві розвиваються настільки стрімко, що прозоріння суспільства виявляється або мало ймовірним, бо вони нарастають, або запізнілим, що зупинити їх майже неможливо.

Залишається високим рівень дитячої смертності і народження дітей з ураженням нервової системи. Основною причиною дитячої смертності є патологічні стани, пов'язані з неблагополучним плином вагітності, а також уроджені захворювання і пороки розвитку мозку і внутрішніх органів. Але, як правило, причини розвитку цих захворювань безпосередньо пов'язані зі станом здоров'я матері та її духовним станом. В майбутньому в багатьох з цих дітей проявляються затримки психічного, мовного і рухового розвитку, висока захворюваність епілепсією.

Сучасні медичні дослідження підтверджують, що жінка несе відповідальність за збереження генотипу нації. Будь-яка зовнішня дія на жіночий організм не проходить безслідно і дається взнаки з часом, і перш за все на репродуктивній функції. Вчинення гріха жінкою – це зовсім не її особиста справа, бо вона шкодить не тільки власному здоров'ю. Невидимо руйнуються тонкі структури, що відповідають за правильне відтворення спадкової інформації.

В Україні найнижча народжуваність серед країн Європи, але найбільше розлучень і абортів, в Україні мало соціальної реклами, яка б говорила, що великі сім'ї – це добре. Але багато реклами, яка пропагує нездоровий спосіб життя – алкоголь, паління, розваги. Зачаття дитини прирівнюється до захворювання. Контрацептиви стоять разом з ліками. Вони прописані від Життя, яке сприймається як недуга.

Все сказане логічно підводить до думки проте, що зрушення у фізичному розвитку населення є результатом змін комплексу умов життя і багатьох інших факторів середовища, що діють на людину і певним чином змінюють параметри, що характеризують його стан здоров'я. Величезний, але малопомітний вплив на демографічну поведінку робить тотальне морально-духовне зубожіння населення, що по суті призводить до його деантропологізації – втратою людиною (суспільством) його людських власти-

²² Бодня Т., Сатаєва Т. Право выбора или право на убийство // Вечерние вести. – 2007. – №75. – С. 6-7.

²³ За грехи матери страдает дочь // Мир. – 2006. – №5. – С. 6.

²⁴ Константинова Т. Быть мамой непрестижно // Вечерние вести. – 2007. – №75. – С. 7.

востей.

Висновок. Як відзначав чеський учений Р. Колярський, екологічна криза – це криза філософії, криза духовності. Деградація природного середовища є результатом не просто техногенного тиску на нього, а наслідком зубожіння моральності суспільства, сліпоти щодо майбутніх наслідків прийнятого стилю життя. Чималий внесок у розвиток кризових явищ додає існуюче протиріччя особистих та суспільних інтересів, переважання регіонального мислення над глобальним.

Виходячи з вищевказаного можна зробити наступні висновки:

1. Перераховані втрати населення тільки незначною мірою обумовлені проблемами охорони здоров'я, а головні причини криються у зміні способу життя.

2. Сучасні етнографи переконливо аргументують положення про те, що основним чинником вимирання окремих народів є не безпосередні акти експансії (загарбання): фізичне знищення, завезені хвороби, алкоголь, а деформація релігійного, етнічного життєвого укладу, який надавав сенсу їхньому існуванню. Втрата, зокрема, традицій та звичаїв неминуче призводить до розкладу етносу, зубожіння духовного життя, масових виявів аморальності.

Література

1. Барановський В.А. Україна. Медико-демографічні проблеми. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2000.
2. Вольтман Л. Политическая антропология. Исследование о влиянии эволюционной теории на учение о политическом развитии народов / Изд-е 2-е испр. и дополн. Пер. с нем. Предисловие Авдеева В.Б. – М.: "Белые альвы", 2000. – 448 с.
3. Воробьевский Ю. Война по законам подлости. – Минск: ЗАО "Православная инициатива", 1999. – 478 с.
4. Воробьевский Ю. Падут знамена ада. – Украинская православная церковь. Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – 415 с.
5. Воробьевский Ю. Русский голем. Дьяволиада мировой культуры. – Украинская православная церковь. Полтавская епархия. Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2005. – 358 с.
6. Зорин К.В. Встань и ходи: Шаги к выздоровлению. – 2-е издание. – М.: Русский Хронограф¹⁹⁹¹, 2003. – 352 с.
7. Родион, свящ. Люди и демоны. Изд-е 3-е, доп. – С-Пб, 2007. – 512 с.
8. Сінгер Беннет Л., Дешамп Д. Статистичні дані про геїв і лесбійок. Кишенькова книга фактів і цифр / Пер. з анг. Василечко М. – Львів: Кальварія, 2003. – 88 с.
9. Трахтенберг І.І., Коршун М.М. Праця і здоров'я: гармонія чи протиріччя? Медичний, соціальний, економічний аспекти // Основи здоров'я і фізична культура. – 2005. – №2. – С. 59-63.

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДЖУВАНOSTІ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Обґрунтовано вплив народжуваності на різні аспекти життєдіяльності населення. Досліджено динаміку й особливості народжуваності в Луганській області в 1991 – 2007 рр., проаналізовано причини, що ці особливості зумовили. Виявлено внутрішньорегіональні відмінності в рівні народжуваності, визначено фактори, що знижують репродуктивну активність населення в окремих адміністративно-територіальних утвореннях регіону.

Ключові слова: народжуваність, репродуктивна активність, фактори народжуваності, демографічна ситуація, регіон.

Ірина Мельник. ОСОБЕННОСТИ РОЖДАЕМОСТИ В ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ. Обосновано влияние рождаемости на различные аспекты жизнедеятельности населения. Исследованы динамика и особенности рождаемости в Луганской области в 1991 – 2007 гг., проанализированы причины, обусловившие эти особенности. Выявлены внутререгиональные различия в уровне рождаемости, определены факторы, которые снижают репродуктивную активность населения в отдельных административно-территориальных образованиях региона.

Ключевые слова: рождаемость, репродуктивная активность, факторы рождаемости, демографическая ситуация, регион.

Irina Melnyk. PECULIARITIES OF FERTILITY IN LUHANSKA OBLAST. The impact of the fertility on various aspects of the population life activity has been proved. The dynamics and the peculiarities of the fertility in Luhanska Oblast through 1991 – 2007 have been investigated; the reasons causing such peculiarities have been analyzed. The endo-regional distinctions in the fertility level have been determined; the factors reducing the reproductive population activity in certain administrative and territorial subdivisions of the region have been defined.

Keywords: fertility, factors of fertility, reproductive activity, demographic situation, region.

Актуальність проблеми. Народжуваність можна вважати „барометром” соціально-економічної ситуації в країні або регіоні, однією з тих характеристик, що визначають тип держави за рівнем її розвитку. Від чисельності народжених дітей залежать навантаження на систему охорони здоров'я, дошкільні та шкільні заклади, ситуація із жіночою зайнятістю, мобільність населення тощо. З точки зору макроекономіки вкрай низька народжуваність призводить у майбутньому до гострої нестачі робочої сили, особливо молодих кваліфікованих кадрів за умов одночасного швидкого старіння населення [1].

90-ті рр. ХХ ст. ознаменувались в Україні різким зменшенням народжуваності, рівень якої в 2001 р. опустився до позначки 1,086 дитини в розрахунку на одну жінку репродуктивного віку. Динаміка розвитку народонаселення підтверджує думку про те, що „зоною безпеки” для держави є рівень народжуваності, який перевищує 1,5 дитини, народжених однією жінкою. Якщо народжуваність лише трохи нижча від рівня відтворення населення, то скорочення розміру наступних поколінь відбувається повільно, і тоді, у разі необхідності, є шанс ком-

пенсувати розмір конкретного покоління за рахунок міграції [2].

Аналіз останніх досліджень і наукових публікацій. Депопуляційні процеси в Україні, що розпочалися з 1991 р., зумовили посилення уваги вчених до вивчення демографічних процесів та демографічної ситуації в країні та окремих її регіонах. У науковій географічній літературі з'явилось чимало публікацій, присвячених аналізу тенденцій відтворення населення, їх причин і наслідків, особливостям регіональної диференціації демографічної ситуації, її відмінностям у міських та сільських поселеннях тощо. Особливо відзначимо роботи таких науковців як: Т.В. Гринюк, В.О. Джаман, В.В. Загородній, Б.І., Л.Б. та Т.Б. Заставецькі, Ф.Д. Заставний, Л.В. Зуб, О.В. Корж, Л.Г. Руденко, Г.Г. Старостенко, Д.В. Ткач, О.Г. Топчієв, М.І. Фащевський, О.У. Хомра. Ураховуючи те, що згідно з Постановою КМУ № 142 від 16.06.2004 р. „Про Концепцію демографічного розвитку України на 2005 – 2015 роки” системні наукові дослідження проблем демографічного розвитку України та її регіонів визначено як пріоритетні напрями наукових досліджень [3], а також з огляду на брак таких досліджень для окремих регіонів України й динамізм

демографічних процесів, існує реальна потреба в посиленні цього напрямку наукових розробок. Особливо важливим постає вивчення з позицій суспільної географії процесу народжуваності, який порівняно з іншими демографічними процесами (смертністю, шлюбністю, міграцією) є таким, що найважче піддається регулюванню.

Постановка проблеми. У 2002 – 2006 рр. в Україні мало місце збільшення чисельності народжених малюків, яке, однак, не свідчить про злам у тенденціях народжуваності. Ураховуючи величезні масштаби „ненароджень” за останні два десятиріччя й тимчасовість вищевідзначених позитивних зрушень, проблема відтворення нових поколінь постає питанням національної безпеки

нашої держави. Зробити успіхи в цьому напрямі можна лише шляхом поєднання загальнонаціональних заходів з такими, що максимально враховують соціально-економічну та соціокультурну специфіку регіонів. За таких умов особливої актуальності набувають дослідження, що виявляють характерні особливості демогеографічних процесів, зокрема народжуваності, в різних територіальних утвореннях на сході й заході, півночі й півдні української держави. **Метою** нашої публікації став аналіз особливостей динаміки та сучасного стану народжуваності в Луганській області – регіоні з наднизьким рівнем репродуктивної активності населення (табл. 1).

Таблиця 1

Народжуваність у Луганській області у співставленні з окремими регіонами України

Регіони	Кількість народжених, осіб		Сумарний коефіцієнт народжуваності		Частка поза-шлюбних народжених, %		Загальний коефіцієнт народжуваності, %	
	1995 р.	2007 р.	1995 р.	2007 р.	1995 р.	2007 р.	1995 р.	2007 р.
Луганська	21952	20326	1,2	1,1	15,2	26,5	7,8	8,6
Донецька	38808	40560	1,1	1,2	14,6	26,4	10,9	8,5
Харківська	24840	25269	1,1	1,2	17,2	25,8	8,0	9,0
Рівненська	16469	15759	2,0	1,8	6,1	8,7	13,8	13,7
Івано-Франківська	18479	16243	1,8	1,5	7,9	11,1	12,6	11,7
АР Крим	18984	21667	1,2	1,4	15,2	28,3	8,6	11,0

Виклад результатів дослідження. Зростання в Україні після 2002 р. загального коефіцієнта народжуваності зумовлено сукупним впливом чотирьох основних чинників: структурного (досяггло репродуктивного віку численне покоління жінок, народжених у середині 80-х років²⁵), компенсаційного (реалізація відкладених у роки економічної кризи перших і других народжень), збільшення вікових коефіцієнтів народжуваності (йдеться про підвищення середнього віку народження першої дитини), демополітичного (щедра з 01.04.2005 р. державна допомога матерям у зв'язку із народженням ди-

тини). Передумовами покращення ситуації з народжуваністю стали стабілізація економічної ситуації та деяке піднесення життєвого рівня населення (що зміцнило матеріальну базу потреби в дітях), поступова адаптація населення до нових соціально-економічних умов та викорінення патерналістських настрів (передусім серед молоді).

Незважаючи на збіг сприятливих обставин, у Луганській області зростання чисельності народжених дітей не стало вибухоподібним (рис. 1). У 2007 р. статистика народжень на Луганщині все ще не перевищила рівень 1995 р., склавши 20326 дитини проти 21952. На відміну від стану справ в Україні загалом та окремих її регіонах, вплив демографічної хвилі 80-х років не позначився на народжуваності, оскільки збільшення чисельності осіб репродуктивного

²⁵ Цей „приплив” населення значною мірою був пов'язаний із заходами, спрямованими на підвищення допомоги родинам з дітьми, введеними в листопаді 1982 року.

віку не відбулося. Навпаки, тільки за останні 14 років потенційних матерів та батьків (вікові групи від 15 до 44 років) поменшало в Луганській області на 184,4 тис. осіб. Такий стан справ значною мірою пов'язаний з інтенсивним міграційним відтоком населення (від'ємне міждержавне й міжрегіона-

льне сальдо на Луганщині зберігається дотепер), адже найбільшою міграційною активністю відзначаються представники найбільш економічно продуктивних вікових груп (максимальний рівень участі в трудових міграціях спостерігається у віці 25 – 29 років [2]).

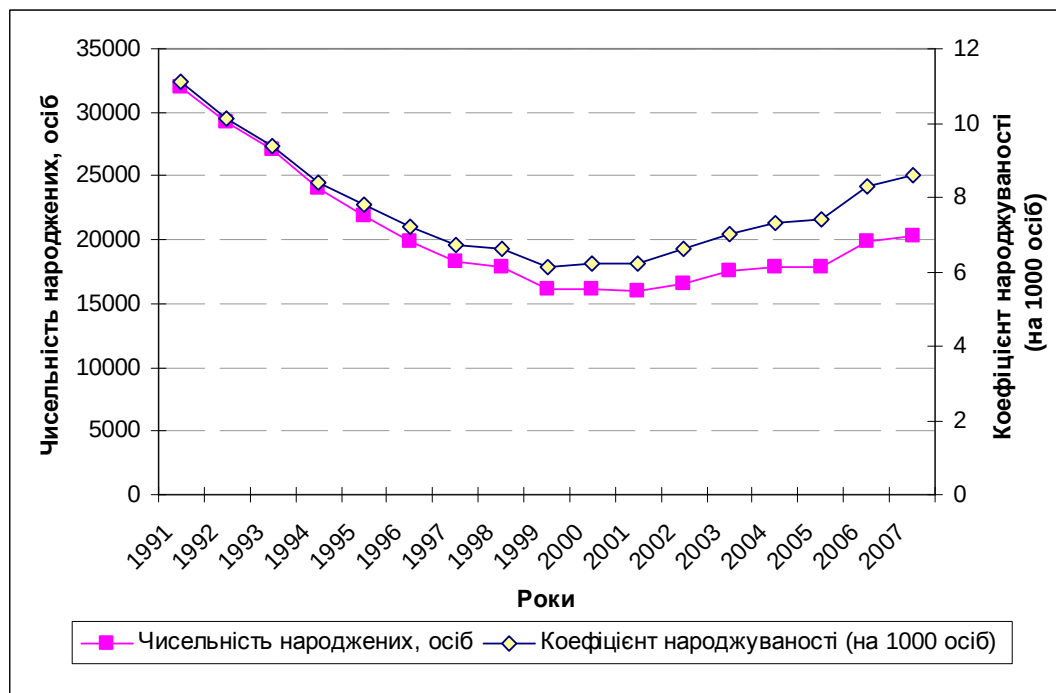

Рис. 1. Динаміка народжуваності в Луганській області [4, 5]

Щодо інших чинників зростання народжуваності, то введення допомоги матерям у зв'язку з народженням дитини за умов високого рівня бідності населення в регіоні (останні роки Луганщина залишалась у першій п'ятірці „найбідніших” регіонів України), мало певний демографічний ефект. Так, у 2006 р. чисельність народжених малюків зросла порівняно з 2005 р. відразу на 1956 осіб, тоді як у 2007 р. порівняно з 2006 р. — усього на 493.

Зміцнення матеріальної бази потреби в дітях дозволило реалізувати додаткову кількість народжень, проте зміни в календарі народжень за рахунок збільшення середнього віку матерів пригальмували процес оновлення поколінь. З рис. 2 видно, як змінюється протягом досліджуваного періоду репродуктивна роль жінок різних вікових груп та їх „внесок” у народжуваність. У 1995 – 1997 рр. найбільша активність приходилась на наймолодші дітородні групи населення:

15 – 19 та 20 – 24 років. У подальшому різко зросла частота народжень у старших вікових групах, особливо 25 – 29 років. „Старіння” народжуваності має негативні демографічні наслідки, оскільки пізній вік народження першої дитини зменшує можливості появи на світ наступної через труднощі запліднення жінок старших вікових груп [6].

Поширення такого явища, як позашлюбна народжуваність, є одним з тих сучасних демографічних викликів, який потребує відповідної реакції суспільства й корекції соціально-демографічної політики [7]. Лібералізація шлюбних стосунків та поширення незареєстрованих шлюбів – це шлях, яким прямують країни Західної та Північної Європи. Вважається, що це явище є характерною ознакою постіндустріального розвитку. Стосовно України проблема позашлюбної народжуваності має бути структурована відповідно до соціокультурних особливостей регіонів (мобільності насе-

лення, релігійності та конфесійної приналежності, міського чи сільського способу життя тощо).

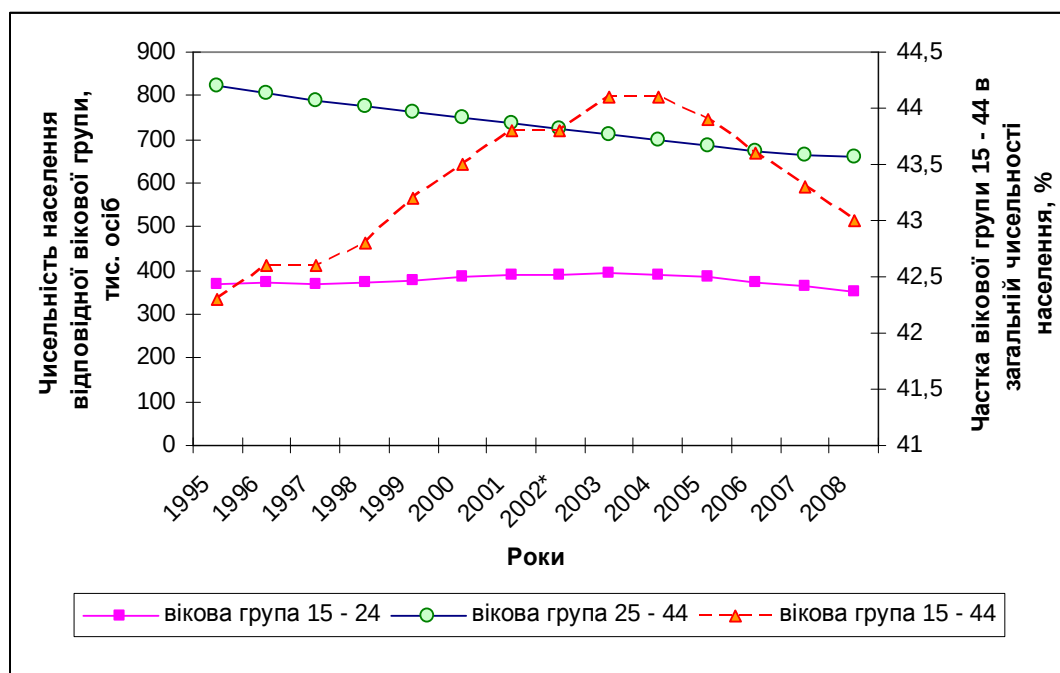

Рис. 2. Динаміка чисельності населення репродуктивних вікових груп населення в Луганській області [5]

На Луганщині, як і повсюди в Україні, збільшилася частка дітей, народжених поза шлюбом [8]. Проте темпи зростання й масштаби позашлюбної народжуваності є вражаючими. Якщо у 1995 р. на неї припадало 15,2 % від усіх народжень у Луганській області, то в 2007 р. — вже 26,5 % (останній показник у 2,5 – 3 рази більше, ніж у західноукраїнських регіонах).

Як відомо, позашлюбна народжуваність має різні причини, серед яких: поширення незареєстрованих шлюбних стосунків, удівство чи розлучення до народження дитини, вимушені народження у жінок, що втратили надію взяти шлюб, низький рівень сексуальної культури тощо. За свідченням науковців, існує певна концентрація позашлюбних народжень у групі молодих і дуже молодих матерів, а також у жінок старших вікових груп з народженнями високої черговості [7]. У регіонах України найбільш висока в наймолодших вікових групах жінок позашлюбна народжуваність є результатом дуже ранніх і небажаних вагітностей. У співставленні з іншими територіальними утвореннями Луганщина помітно виділяється підвищеною часткою ранніх позашлюб-

них народжень (табл. 2). У 2006 р. 54,4 % від їх кількості припадало на вікові групи до 19 та 20 - 24 років. У зв'язку з цим, актуальною для регіону постає проблема малолітнього материнства, адже в такому ранньому віці жінки далекі від економічної самостійності й потребують допомоги родичів, щоб уникнути бідності в її крайніх формах. Важливим завданням соціальної політики в регіоні (це підтверджується статистикою абортів) є підвищення рівня сексуальної культури молоді. На сьогодні Луганська область є одним з регіонів-лідерів за частотою переривання вагітності в такий спосіб (у 2006 р. в Україні загалом на 100 дітей народжених живими припадало 50,3 абортів, а в Луганській області — 75,2, що в півтора рази більше) [9].

Аналіз міжпоселенської диференціації народжуваності на Луганщині дозволяє виявити несуттєві загальні відмінності у репродуктивній активності населення в міських поселеннях та сільських. Станом на 2007 р. загальний коефіцієнт народжуваності для міських жителів складав 8,6 ‰, для сільських — 8,4 ‰.

Звертає на себе увагу й неоднаковість демографічної ситуації щодо народжуваності в аграрній північній частині (сумарний коефіцієнт коливається від 1,1 у Троїцькому до 1,5 у Станично-Луганському районі), а також у високоурбанізованій південній частині Луганської області (діапазон коливання сумарного коефіцієнта також значний і складає від 0,9 у Луганську до 1,4 у Свердловську). Це ще раз свідчить про складну

залежність народжуваності від комплексу факторів – вікової структури населення, рівня життя та умов зайнятості, ситуації на шлюбному ринку, освітнього та культурного рівня населення, способу життя (який різниться у великих містах, малих міських поселеннях та сільській місцевості) тощо та про необхідність їх вивчення на локальному рівні.

Таблиця 2

Характеристика вікових особливостей позашлюбної народжуваності в Луганській області у співставленні з іншими регіонами України, 2006 р.¹

Регіони	Частка (%) позашлюбних народжень у матерів, які перебувають у віці					
	до 19 років	20 - 24	25 - 29	30 - 34	35 - 39	40 - 44
Україна	17,6	32,6	24,6	15,8	6,8	1,3
Луганська область	19,1	35,3	25,7	13,2	4,8	1,1
Донецька область	17,9	34,4	24,8	14,7	5,7	1,2
Харківська область	16,8	32,0	26,6	17,0	6,9	1,3
Рівненська область	15,5	28,7	25,3	19,0	9,7	1,4
Івано-Франківська область	19,8	31,2	23,5	15,8	7,7	1,7
АР Крим	15,2	32,8	25,9	15,9	7,0	1,4

¹ Розраховано за даними першоджерела [9, с. 303 - 304]

З наведеної картосхеми видно, що найбільш проблемними (мають дуже низькі показники народжуваності) є регіони, які можна згрупувати таким чином: а) обласний центр; б) міськради Кіровськ, Брянка, Первомайськ та Перевальський (один з найбільш урбанізованих), Антрацитівський, Слов'яносербський райони – території, що найбільше постраждали від реструктуризації вугільної промисловості; в) м. Рубіжне; г) найбільш віддалені периферійні прикордонні сільськогосподарські райони (глибинка).

Найнижча репродуктивна активність жінок спостерігається в обласному центрі, де мешкає майже п'ята частина населення Луганщини. Це пояснюється, з одного боку, більш високими стандартами рівня життя й прагненням молоді їх досягти, більшою зацікавленістю цінностями, пов'язаними з освітою та професійною кар'єрою (м. Луганськ є найбільшим вузівським центром регіону), з іншого боку – реально існуючими труднощами, з якими стикаються молоді

сім'ї у великому місті (житлові проблеми, пізній вік досягнення економічної самостійності тощо).

Щодо наступної групи проблемних регіонів (мм. Кіровськ, Брянка, Первомайськ і т.ін.), то вони характеризуються дуже несприятливою ситуацією на ринку праці, що склалася в результаті ліквідації багатьох збиткових шахт. Ці регіони відрізняються низьким рівнем життя й мають велику кількість соціально-економічних проблем.

Серед видимих причин низької репродуктивної активності населення м. Рубіжного – несприятлива ситуація на шлюбному ринку. Інтенсивний міграційний відтік населення (не останньою причиною якого було банкрутство містоутворюючого підприємства з виробництва барвників) призвів до погіршення статеві структури населення. Так, станом на 01.01.2008 р. на 1000 жінок тут приходилось усього 806 чоловіків. Також у місті тривалий час зберіга-

вся найвищий серед інших міст рівень безробіття.

Щодо Міловського та Троїцького адміністративних районів, то ситуація в них потребує ретельного вивчення, адже ці ра-

йони межують з Білокуракинським (перший) та Біловодським (другий) районами які, навпаки, мають найвищі показники народжуваності, а саме – 1,5 дитини на одну жінку репродуктивного віку.

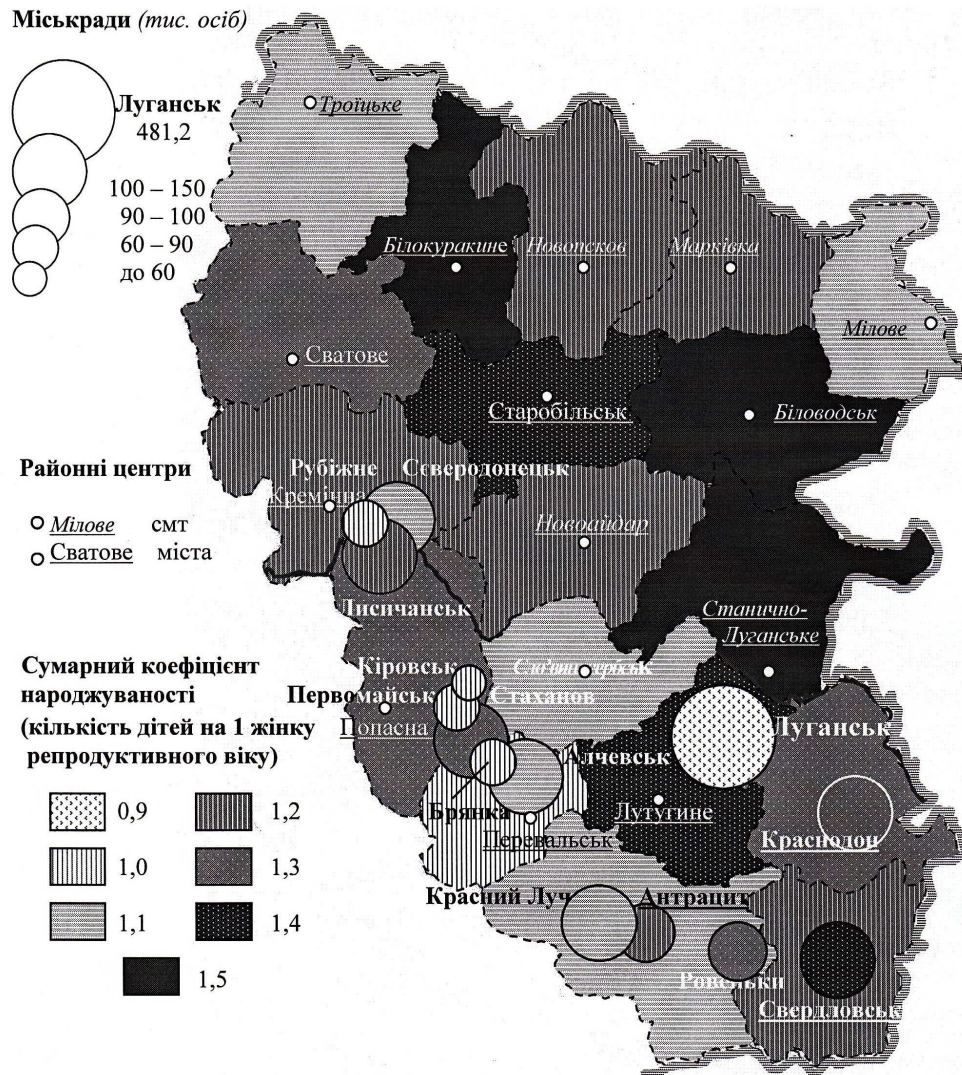

Рис. 3. Внутрішньорегіональна диференціація народжуваності в Луганській області (2007 р.)

Проведене дослідження дозволяє дійти таких **висновків**:

- Рівень народжуваності в Луганській області поступово збільшується, що сприяє деякому, хоча й тимчасовому, покращенню демографічної ситуації. Зростання чисельності народжених малюків відбувається значною мірою за рахунок позашлюбної народжуваності. Вона є результатом поширення незареєстрованих шлюбів та позашлюбної дітородної активності. Остання сприяє поширенню в регіоні неповних, а

відтак – і бідних сімей, очолюваних молодими жінками.

- Результуючий позитивний ефект від активізації репродуктивної поведінки населення був би значно більшим, якби не міграційний відтік його найбільш продуктивних вікових груп та збільшення середнього віку вступу до шлюбу й народження першої дитини. Якщо „постаріння” народжуваності є здебільшого закономірним процесом, на який важко впливати, то міграційний рух населення підлягає регулюванню. Основною передумовою зміни від’ємного сальдо

міграції на позитивне стане покращення соціально-економічної ситуації в регіоні. Свідома відмова від народження дитини засобом переривання вагітності через аборт значною кількістю жінок на Луганщині є свідченням низького рівня сексуальної культури і, водночас, наслідком соціально-економічних негараздів, з якими стикаються молоді сім'ї.

• У розрізі адміністративно-територіальних утворень Луганської області

народжуваність сильно диференційована, що потребує додаткового вивчення факторів, що впливають на неї на локальному рівні, а також розроблення та обґрунтування відповідно структурованої соціально-демографічної та соціально-економічної політики. У цілому регіон має значні резерви підвищення народжуваності, які мають бути задіяні з метою покращення демографічної ситуації.

Література

1. Макдональд П. Низкая рождаемость и государство: эффективность политики // <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0285/analit01.php>
2. Позняк А. В. Современная миграционная ситуация и проблемы формирования миграционной политики в Украине // <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0285/analit07.php>
3. Про Концепцію демографічного розвитку України на 2005-2015 роки. Постанова КМУ № 142 від 16.06.2004 // <http://www.uapravo.net/data/base29/ukr29288.htm>
4. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки (колектив авторів). За ред. С. І. Пирожкова. – К. : Державний комітет статистики України, 2003. – 231 с.
5. <http://www.lugastat.lg.ua>
6. Русанова Н. Е., Мишинева Н. Г. Позднее материнство и проблемы воспроизводства населения // Политика народонаселения: настоящее и будущее : Четвертые Валентеевские чтения : Сборник докладов (Книга 2) / Ред. В. В. Елизаров, В. Н. Архангельский. – М : МАКС Пресс, 2005. – С. 60–65.
7. Слюсар Л. И. Брачная и внебрачная рождаемость на Украине в контексте европейского демографического развития // <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit04.php>
8. Семья и рождаемость в Украине // <http://www.demoscope.ru/weekly/2007/0285/tema03.php>
9. Населення України, 2006. Демографічний щорічник. – К. : Державний комітет статистики України, 2007. – 266 с.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В АСПЕКТІ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ РЕГІОНУ

В статті розглядаються деякі географічні аспекти проблеми забезпечення населення міст та районів Херсонської області житловою площею. Досліджується динаміка введення нової житлової площі у розрахунку на тисячу мешканців в області в цілому, а також у розрізі окремих адміністративно-територіальних одиниць. Ситуація з забезпеченням житлом співставляється з демографічною ситуацією, що склалася в області.

Ключові слова: демографічна ситуація, житлова площа, забезпеченість житлом.

Андрей Козловец, Владимир Редин. В статье рассматриваются некоторые аспекты проблемы обеспечения населения городов и районов Херсонской области жилищной площадью в общественно-географическом разрезе. Исследуется обеспеченность населения жильем и динамика введения новой жилищной площади в расчете на тысячу жителей в области в целом, а также в отдельных административно-территориальных единицах. Ситуация с обеспечением населения жильем сопоставляется с демографической ситуацией, которая сложилась в области.

Ключевые слова: демографическая ситуация, жилищная площадь, обеспеченность жильем

Andriy Kozlovets, Volodymyr Redin. In this article in the human-geographical research some problems of providing the floor-space of population of cities and districts of the Kherson area are analysed. Material well-being of population and dynamics of new dwelling-place of population in an area on the whole, and also in separate administrative-territorial units from a calculation per mil of people are analysed. Situation which was in an area with housing of population to the demographic situation is compared.

Keywords: demographic situation, floor-space, floor-space of population.

Актуальність теми дослідження. В умовах виходу нашої держави з економічної та демографічної кризи, зниження рівня та погіршення умов життя людей, значну увагу слід приділяти забезпеченню населення житлом. Якість житла безпосередньо впливає і на якісний стан трудових ресурсів – бо чим кращі умови проживання, тим більш комфортно і повноцінно може працівник відпочивати від трудової діяльності. Даний показник має вплив на народжуваність – бо кращі умови проживання сім'ї, створюють кращі умови для розвитку сім'ї. Якість житла має вплив і на продовжуваність життя, що для України є актуальною проблемою.

Аналіз попередніх досліджень. О.Г. Топчієв серед показників якості життя населення виділяє такий, як площа житла, що припадає на одну особу [6]. І.О. Пилипенко, Д.С. Мальчикова, А.Ю. Саркісов у дослідженні Херсонщини розглядали показник забезпеченості населення житлом як один з головних показників розвитку соціальної інфраструктури [1, 2, 3]. Також проводилось дослідження взаємозв'язків між рівнем розвитку соціальної інфраструктури та статевіковою структурою населення Херсонської області, яке показало, що показник забезпеченості населення житлом має зв'язки з чисельністю населення території.

Метою дослідження є суспільно-географічний аналіз забезпечення населення Херсонщини житлової площі та зв'язок цих процесів з демографічною ситуацією.

Виклад основного матеріалу. В середньому по області у 2006 році на 1000 осіб припадало 21,6 тис. м² житлової площі (рис. 1.). Високопільський район перевищує цей показник на 4,4 тис. м² на 1000 осіб, м. Херсон – на 4,1 тис. м². Також перевищували середньообласний показник Каховський, Каланчацький, Великолепетиський, Голопристанський, Нижньосірогозький, Велико-олександрівський та Нововоронцовський райони. Натомість у таких районах області, як Чаплинський та Цюрупинський на 1000 осіб припадає на 1 – 2 тисячі менше м², ніж у середньому по області.

Загалом в області в останні роки спостерігається підвищення кількості житлової площі, що вводиться в експлуатацію. Так, у порівнянні з 2002 роком у наступних роках спостерігався ріст, і у 2005 та 2006 роках було введено більш ніж на 50 тис. м² житла. Така тенденція пов'язана зі зростанням цін на житло, особливо в міській місцевості, що значно стимулювало будівництво житлових будинків через збільшення інвестицій в галузь (рис. 2.).

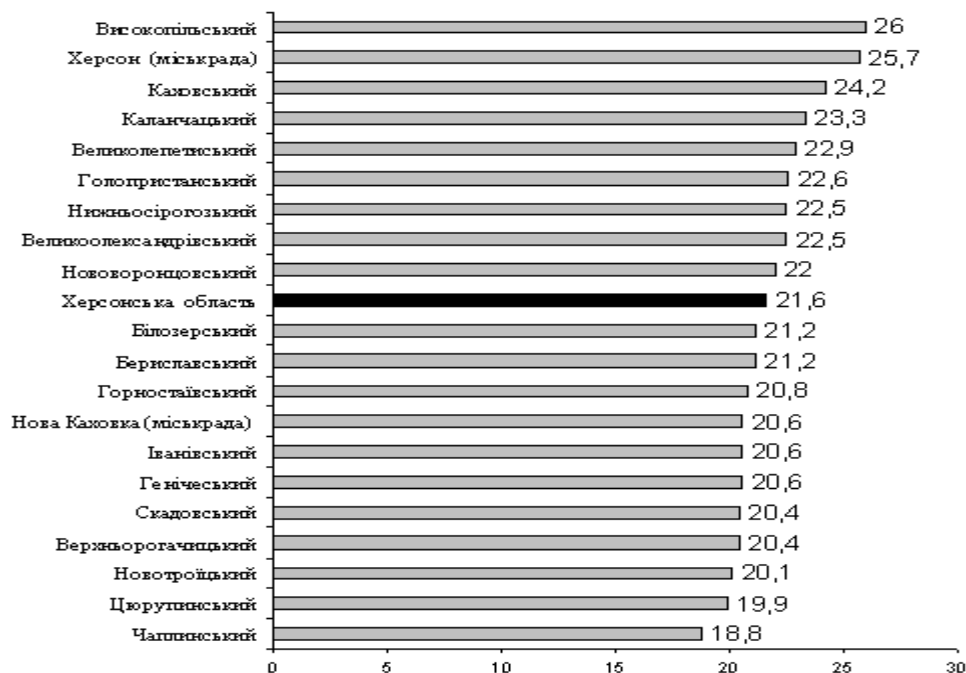

Рис. 1. Забезпеченість населення житлом у 2006 році по районах і містах Херсонської області (у середньому на 1000 осіб, тис. м² загальної площі)
(побудовано авторами за даними обласного статистичного управління)

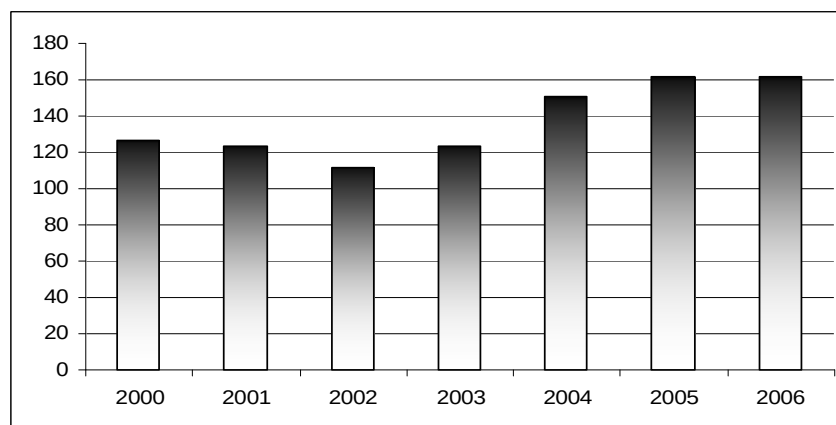

Рис. 2. Динаміка введення в експлуатацію житлової площі в Херсонській області, тис. м²
(побудовано авторами за даними обласного статистичного управління)

Для Херсонської області відзначалося зменшення кількості введеної в експлуатацію житлової площі на 1000 населення починаючи з 1990 року (рис. 3.). Так, у 1995 році було введено в експлуатацію житлової площі 50,6 % від рівня 1990 року, у наступні 2 роки темпи падіння обсягів введення житлової площі продовжували різко падати, і в 1997 році було введено в експлуатацію лише 26,7 % від площі, введеної у 1990 році. Наступні п'ять років темпи будівництва житлової площі скорочувались відносно пові-

льно, і найменшого значення вони досягли у порівнянні з 1990 роком у 2002 році – лише 22,5 %. З наступного року починається повільне збільшення введення в експлуатацію житлової площі на 1000 населення. З початку нового століття в Херсонській області поступово зростають ціни на житло, що продовжується й нині. Цей фактор, а також поступовий вихід з економічної кризи і, відповідно, підвищення купівельної спроможності громадян сприяли збільшенню інвестицій у будівництво житла. Так, зокре-

ма у 2006 році інвестиції в основний капітал у житлове будівництво склали 200689 тис.

гривень, що у 5 разів більше, ніж у 2000 році.

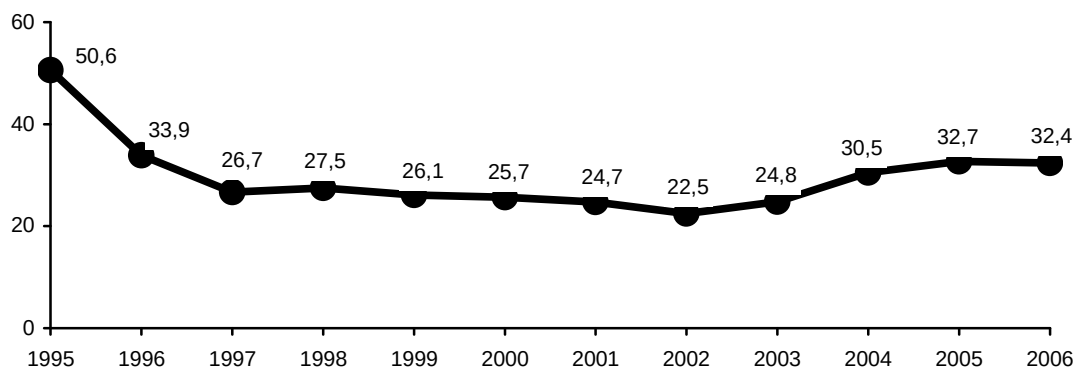

Рис. 3. Індеси введення в експлуатацію житла (відсотків до 1990 р., за даними 4, 5)

В середньому по області у 2006 році вводилося в експлуатацію 144 м² житла на 1000 мешканців (рис. 4.). Слід виділити Голопристанський район, де за вказаний рік ввели 387 м² житла на 1000 мешканців, що було найбільшим показником у області і перевищувало середньообласний показник приблизно у 2,7 рази. Також перевищували середньообласний показник міста Херсон та

Каховка, Скадовський, Цюрупинський та Бериславський райони. У таких районах, як Високопільський, Нижньосірогозький, Новотроїцький, Горностаївський та Каховський на 1000 мешканців ввели у 2006 році не більше 35 м² житла на тисячу осіб, а в Іванівському районі взагалі не відбувалося введення нової житлової площі в експлуатацію.

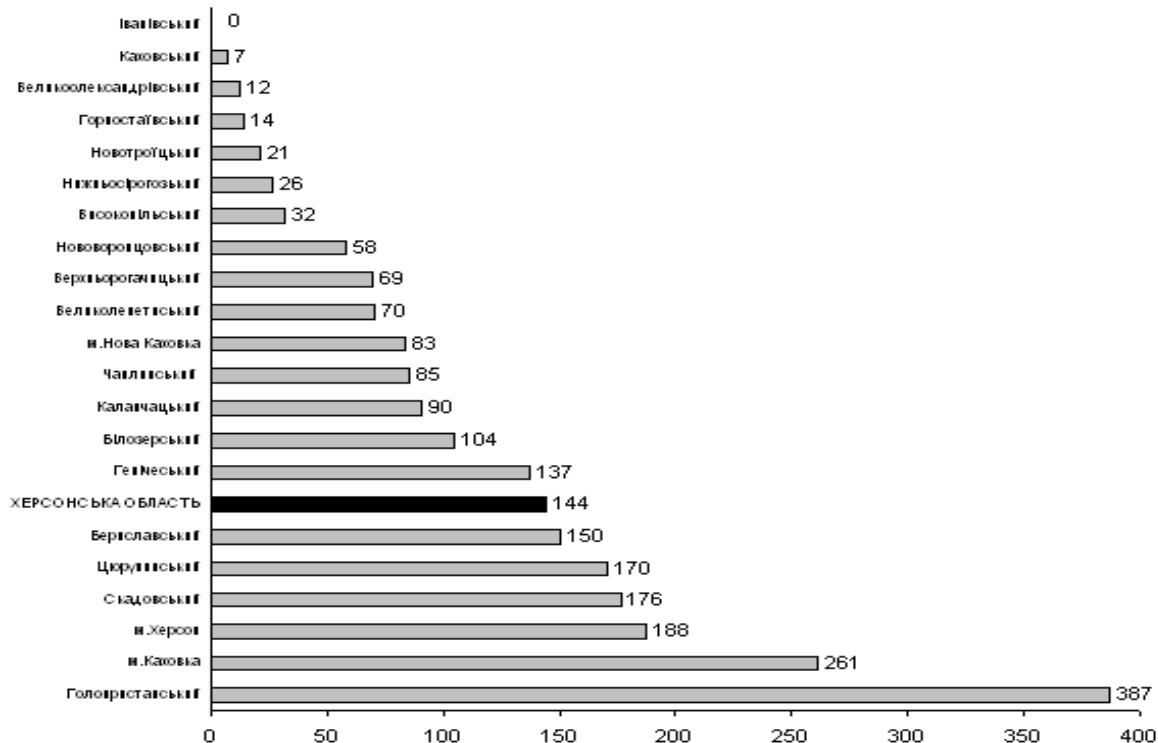

Рис. 4. Введення в експлуатацію житла по районах і містах області у 2006 р, м² загальної площі на 1000 населення (за даними 4, 5).

У 2005 році за темпами введення житла також лідером був Голопристанський район, де було введено 768 м² житлової площі на 1000 мешканців. Інтенсивніше, ніж в середньому по області, цього року вводили в експлуатацію житлову площу у Білозерському, Цюрупинському, Каховському та Скадовському районах, а також у міськрадах Херсону та Нової Каховки. Найменше нововведеного житла припало на жителів Новотроїцького, Чаплинського, Нововоронцовського, Каланчацького, Великоолександрівського районів, і особливо мало – у Іванівському та Високопільському – лише по 12,6 та 7 тис. м² на тисячу мешканців відповідно.

Великі темпи введення нової житлової площі цілком виправдані для м. Херсону, Скадовського та Цюрупинського району, які мали в 2006 році позитивний приріст населення. Особливо це важливо для обласного центру, в якому завжди попит на житло вищий, ніж на інших територіях області, а також для Цюрупинського району, який, маючи постійний приріст населення, знаходиться на передостанньому місці за показником забезпеченості населення житловою площею. Голопристанський район за останні три роки мав негативний приріст населення, який скоротився лише у 2006 році, і незважаючи на це, а також на той факт, що він займає шосте місце в області за забезпеченням населення житловою площею, має дуже високі темпи приросту житлової площі на тисячу мешканців. Але таке будівництво сконцентроване в рекреаційних зонах, популярність яких значно зростає останнім часом, і фактично забезпеченість населення житлом не така значна, як здається на перший погляд. На нашу думку, також виправданим є високі темпи будівництва житла в місті Каховка, де відзначається незначне скорочення населення, а за розрахунками, проведеними Пилипенком І.О. з використанням правила Зіпфа-Медведкова, людність цього міста має бути більшою, ніж є

фактично. За цими дослідженнями майже у півтора рази має бути більшою людність міста Нова Каховка. Але і приріст населення, і темпи будівництва житла тут не є стабільними та змінюються з року в рік.

В Іванівському районі спостерігається значний відтік населення, тому він має одні з найнижчих показники введення нової житлової площі в експлуатацію. Те ж стосується таких периферійних районів, як Високопільський, Великоолександрівський, Горностаївський, Новотроїцький, Нижньосірогозький та інші. Відтік населення з периферійних районів призводить до ситуації, коли забезпеченість населення житлом стає дуже високою у порівнянні з середньообласними показниками, через цей фактор кошти на будівництво нового житла краще вкладати не в ці території, а в більш центральні. Білозерський район, наприклад, відчуває значний вплив міста Херсону і, як наслідок, має більш сприятливу демографічну ситуацію, а показники забезпеченості населення житлом та введення нової житлової площі в експлуатацію в цьому районі нижчі від середньообласних.

Висновки. В основному будівництво та введення в експлуатацію нової житлової площі у містах та районах області співпадає з характером демографічної ситуації на цих територіях. Але є окремі території, які потребують збільшення житлового будівництва, такі як Білозерський, Цюрупинський райони, а також інші території. Зазначена ситуація потребує перерозподілу коштів на будівництво житла з периферійних районів, в яких житло вивільняється за рахунок вибуття населення, до центральних територій. Так, Голопристанський район має високі темпи будівництва житла та високі показники забезпечення населення житловою площею, але нове житло будується тут в рекреаційних зонах саме для рекреаційного призначення, тобто воно використовується не постійними мешканцями, а рекреантами.

Література

1. Географія Херсонщини: Навчальний посібник / Пилипенко І.О. (керівник), Мальчикова Д.С., Єрмакова С.Л. та ін. – Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2007. – 221 с.

2. Саркісов А. Просторові особливості рівня забезпеченості соціальною інфраструктурою. // Наукові записки херсонського відділу українського географічного товариства. Збірка наукових праць. Випуск 1. – Херсон. ПП Віноградов Г.О. 2005. – с 77-85.
3. Саркісов А. Ю. Просторові зміни показників соціальної інфраструктури Херсонської області від Адміністративного центру до периферії. / Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. Зб. наук. праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2005. – С. 298-302.
4. Статистичний щорічник Херсонської області. 2005 рік. Херсон, 2006.
5. Статистичний щорічник Херсонської області. 2006 рік. Херсон, 2007.
6. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. - Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

УДК 911.3

Олена Ткаченко, Людмила Немець

ГЕНДЕРНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

В статті розглядаються проблеми перебігу гендерних процесів в Україні, особливо їх соціально-економічні аспекти та можливості суспільної географії в їх дослідженні. Зазначається, що для географії цей напрям дослідження є відносно молодий, проте можливості суспільної географії у вигляді добре розробленого теоретико-методичного апарату дозволяють сформулювати важливі напрямки дослідження вказаних проблем.

Ключові слова: гендерні процеси, фактори формування і динаміка гендерних процесів, територіальні аспекти гендерних процесів.

Олена Ткаченко, Людмила Немець. ГЕНДЕРНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ: СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ. В статье рассматриваются проблемы протекания гендерных процессов в Украине, особенно их социально-экономические аспекты и возможности общественной географии в их исследовании. Подчеркивается, что для географии это направление является относительно молодым, но возможности хорошо разработанного теоретико-методического аппарата позволяют сформулировать важные направления исследования обозначенных проблем.

Ключевые слова: гендерные проблемы, факторы формирования и динамика гендерных процессов, территориальные аспекты гендерных процессов.

Olena Tkachenko, Lyudmyla Nemets. GENDER ISSUES IN MODERN UKRAINE: SOCIO-ECONOMICAL ASPECTS. In the article the gender process issues in Ukraine have been examined, particularly their socio-economical aspects and research opportunities of the public geography. It has been underlined that the gender study is a new research direction but well-developed theoretical and methodical basics help to indicate significant study areas.

Keywords: gender problems, factors of formation and dynamic of gender processes, territorial aspects of gender processes.

Актуальність теми дослідження. Глобальні суспільно-політичні, економічні процеси, що стрімко розвиваються на початку третього тисячоліття змінюють соціальний облік світу, змінюючи не лише політичну мапу, господарські зв'язки, а й культурно-етнічні взаємовідносини між окремими соціумами, заставляючи кожну людину пристосовуватися до цих нових реалій. З одного боку, майбутнє планети залежить від формування загально цивілізаційних цінностей, толерантності політичних діячів, народів в цілому до історико-культурних особливостей інших країн та народів, а з іншого, людині як члену глобального і локального соціуму все важче вижити в цьому бурхливому і неспокійному світі. Все частіше науковці, політики, широкий загаль

ли говорити про гендерні проблеми сучасності. Проблеми прав людини, її становища в суспільстві безпосередньо пов'язані з складними тендерними процесами. Всі науки, що вивчають особливості взаємодії природного середовища та суспільства, соціуму стали досліджувати гендерні проблеми. Не є виключенням і суспільна географія, що досліджує особливості організації життєдіяльності суспільства в просторово-часовому аспекті. Вона, володіючи комплексним підходом, міждисциплінарними методами дослідження має можливість визначити основні територіальні відмінності та проблеми тендерної нерівності, запропонувати шляхи їх вирішення.

Аналіз попередніх досліджень. В сучасному демократичному суспільстві дедалі

більше актуалізується проблема гендерної рівності. Відповідно збільшується і кількість досліджень у даній сфері, як в Україні, так і за її межами, вивчаються питання щодо становища жінки та чоловіка в суспільстві, зокрема за кризових умов перебігу трансформаційних процесів, у контексті розвитку людського потенціалу [2, 5, 7]. Досягнення фактичної, а не лише інституційної, рівності жінок і чоловіків у всіх сферах політичного, економічного і соціального життя стає одним із важливих напрямів у розбудові засад демократичної правової держави. В Україні дослідженням тендерних проблем більше займаються представники гуманітарних наук. Серед суспільних географів слід відзначити дослідження Н.В. Зубаревич [3], яка вивчає гендерні аспекти соціального розвитку регіонів Росії, виділяючи типи регіонів за рівнем тендерних диспропорцій, основні фактори тендерних відмінностей в заробітній платі, визначає специфіку тендерних проблем в регіональному вимірі. Однак загалом проблеми гендерної рівності, особливо у нових незалежних державах пострадянського простору, ще розробляються недостатньо і не охоплюють всього спектра умов і взаємозалежностей, що формують цей процес. В Україні географи також ще недостатньо уваги приділяють цьому питанню. Проте саме в нашій державі сьогодні досить гостро стоїть питання тендерної нерівності в окремих регіонах, сільській та міській місцевості, де відбувається занепад соціальної сфери, збільшується злиденність населення, а чоловіки вже не можуть прогодувати свої родини. З мапи України щорічно зникають цілі населені пункти, підсилюючи гостроту демографічних зокрема, тендерних проблем.

Метою даного дослідження є аналіз соціально-економічних аспектів тендерних проблем України з точки зору суспільної географії, визначення її завдань в цьому аспекті

Виклад основного змісту дослідження. Слід зазначити, що проблеми рівноправності жінок і чоловіків більш чи менш успішно вирішуються в багатьох країнах, що знайшло своє відображення в ряді міжнародних документів. Зокрема, в прийнятому на

Саміті тисячоліття ООН комплексі обумовлених конкретними термінами цілей і завдань, який отримав назву «Цілі розвитку тисячоліття», що будуть досягнуті до 2015 р.; до їх складу включено: «Розширити можливості і права жінок і сприяти досягненню рівності між чоловіками і жінками». Конкретно ставиться задача викорінення гендерної нерівності на всіх рівнях освіти, також визначаються додаткові планові показники зайнятості серед жінок і пропорційної участі жінок у роботі виборних і представницьких органів.

В Україні з часів її становлення як незалежної держави досягнуто певного прогресу на шляху до гендерної рівності. Досягнення гендерної рівності розглядається як національне завдання. Уряд, профспілки, роботодавці, жіночі організації приділяють значну увагу переборенню стереотипів щодо ролі жінок та їх інституційної дискримінації. Для жінок істотно розширюються можливості отримання освіти і професійної підготовки, що дає можливість претендувати на посади у вищій керівній ланці. Однак загалом в Україні, як і в інших пострадянських країнах, в ході реформ становище жінок не входило до пріоритетів політики.

Ренесанс багатьох елементів патріархальності, що відбувся на етапі становлення ринкових відносин в країнах СНД, породив певні суперечності: жінці з високим посадовим статусом у публічній сфері надзвичайно важко грати підпорядковану (згідно з традиціями) роль у приватному житті. Останніми роками загальна стратегія боротьби за «визволення» жінок, за ліквідацію їх надмірної експлуатації та приниженості набуває розвитку: суспільство частіше порушує важливі особливості жіночої природи. Зі свого боку, жінки почали обирати «чоловічі» спеціальності, займатися невластивими їм видами спорту тощо. Те, що в своєму прагненні подолати монополію чоловіцтва у деяких галузях праці жіноцтво виявляє виняткову енергію, було підмічено ще в 20-х роках минулого століття. У соціумі з фіксованою чоловічою орієнтацією не можуть не з'являтися феміністські організації, засновані на інших принципах, на тлі майже повної відсутності чоловічих рухів, які боро-

лись би за свої права; соціально активні чоловіки знаходять інші шляхи самоорганізації.

Глобалізація і поширення нових технологій збільшують попит на працівників, які мають високий рівень освіти, володіють відповідною компетенцією та кваліфікацією. І, навпаки, низька кваліфікація призводить до зростання безробіття. У розвинутих країнах вища освіта — найнадійніша страховка від злиднів. З утягуванням України в процес глобалізації ці закономірності дедалі частіше проявлятимуться і в ній [4]. Вже тепер комерційні структури, заробітки в багатьох з яких істотно відрізняються від заробітної плати в державних, воліють брати навіть на технічні посади осіб з вищою освітою [7]. Однак дане загальноприйняте положення ще не знаходить достатнього підтвердження в Україні, де добра освіта (не обов'язково вища, а й конкурентна) є недоступною дітям з бідних сімей і з високою освітою батьків, і з низькою.

За даними перепису населення 2001 р. в Україні рівень освіти жінок у віці 15 років і старші (10,01 років навчання) був дещо менший, ніж чоловіків (10,39 років навчання). Ця відмінність була зумовлена більшим постарінням жінок порівняно з чоловіками. До 55 років у всіх п'ятирічних вікових групах рівень освіти жінок більший, ніж чоловіків. Особливо істотним дане перевищення було у віковій групі 30-54 років (на 8,5%). У віковій групі 55-59 років рівень освіти жінок вищий, ніж чоловіків на 13,4%, 60 років і старші — на 38%. Вищий рівень освіти молодих жінок порівняно з молодими чоловіками досягався, головним чином, за рахунок більшої питомої ваги в їх складі осіб з повною вищою, базовою вищою, незакінченою вищою і неповною вищою освітою. Після 20 років у всіх п'ятирічних вікових групах питома вага таких осіб була меншою за відповідний показник освітньої структури чоловіків.

Питома вага жінок, що закінчили професійно-технічні навчальні заклади, серед жінок у віці 14 років і старші, що мають повну загальну середню і більш низьку освіту, була вагомо (в 1,68 рази) меншою за відповідний показник у чоловіків. Такі відмінності мали місце у всіх вікових групах. У гру-

пах до 30 років значення цього показника й у жінок, й у чоловіків з віком збільшуються. Після 30 років значення аналізованої частки у жінок, навпаки, зменшувалися швидше, ніж у чоловіків, що призвело до зростання відмінностей її значень (у віці 70 років і старші питома вага осіб, що закінчили професійно-технічні навчальні заклади, в складі тих, що мають повну загальну і більш низьку освіту, була в 3,34 рази менше, ніж у чоловіків).

В Україні домінує теза, що внаслідок відсутності диспропорцій залежно від рівня освіти та професійної підготовки жінки й чоловіки мають однакові потенційні можливості самореалізації в суспільстві, однак вони не завжди реалізуються [6]. Суперечність між збільшенням жіночого внеску в розвиток економіки та неадекватністю доступу жінок до фінансових ресурсів залишається невирішеною. Визначальну роль у забезпеченні соціальної рівності жінок і чоловіків відіграє становище жінок у сфері економіки. За відносно рівних стартових позицій жінок і чоловіків, що виходять на ринок праці, має місце професійна і статусна сегрегація, більш низька оплата праці, обмеження мобільності. Так, середньомісячна заробітна плата жінок в Україні в 2002 р. становила лише 69,3% від середньомісячної заробітної плати чоловіків, а в 2003 р. та 2004 р. вона стала ще нижче за чоловічу та складала лише 68,6% і дорівнювала 378,84 грн. та 484,71 грн. Відповідно [1]. Вона була меншою за всіма основними видами економічної діяльності, особливо істотна відмінність у фінансовій діяльності (64,1% в 2004 р.), де працює 71,4% жінок; у сфері зв'язку (63,8%) — серед працюючих 63,9%; та громадське харчування (64,8%) — серед працюючих 81,2% жінок. Слід також зазначити, що в жодній з галузей заробітки жінок не перевищують заробітків чоловіків. Механізм такої дискримінації настільки досконалий, що будь-які факти відкритого чи завуальованого притиснення жінок на роботі, які впливають на їхнє кар'єрне зростання, зафіксувати надзвичайно складно.

Рівень зайнятості жінок в період з 2000 р. по 2004 р. в Україні, згідно з даними вибірових обстежень з питань економічної активності (51,6% та 52,9% відповідно), був

значно менший, ніж чоловіків (60,5% та 60,9% відповідно). Нижчий рівень зайнятості жінок мав місце в усіх п'ятирічних вікових групах. Окрім вікової групи 55-59 років дуже великими (в 1,5 рази) були відмінності у віковій групі 60–70 років.

У 2004 р. в Україні рівень реального (визначеного за методикою МОП) безробіття жінок (8,3%) був менший, ніж чоловіків (8,9%). Подібне співвідношення рівнів реального безробіття спостерігалось й у попередні роки. Треба зазначити, що за останні 5 років спостерігається щорічне зменшення рівня безробіття на 0,5%-1,5% як у жінок, так і у чоловіків (у 2000 рази за методикою МОП він складав 11,6% як у жінок та чоловіків). Нижчий рівень безробіття жінок загалом викликаний більш раннім віком виходу на пенсію. У віковій групі 55-59 років рівень реального безробіття жінок у 2004р. становив 2,3%, чоловіків — 6,2%. Слід зазначити, що до 2003р. у молодих (15-24 років) та перед пенсійних (40-54 роки) п'ятирічних вікових групах рівень реального безробіття жінок був більший, ніж чоловіків, але у 2004 р. рівень безробіття в вікових групах 35-54 років у жінок став нижчим ніж у чоловіків на 0,2%-1%. Зростанню рівня безробіття жінок у віковому інтервалі 20-34 років властива слабо виражена тенденція до збільшення зі збільшенням віку.

У структурі основних джерел засобів існування як жінок, так і чоловіків домінували зайнятість на підприємствах, в організаціях, установах, селянських (фермерських) господарствах, пенсії, утримання інших осіб. Частка цих джерел у складі основних у жінок становила 88,1%, у чоловіків — 83,4%. Питома вага зайнятості на підприємствах, в організаціях, установах, селянських (фермерських) господарствах серед основних джерел засобів існування чоловіків була більша в 1,18 рази, ніж відповідний показник структури основних засобів існування жінок; пенсії — навпаки, була істотно більша (в 1,56 рази) у жінок, ніж у чоловіків. Частки утриманців інших осіб у складі жінок (30,6%) і чоловіків (31,9%) мало відрізнялися. Частки таких джерел засобів існування як зайнятість на власному підприємстві, на індивідуальній основі, у окремих громадян були меншими (відпові-

дно в 2,33 рази, в 1,57 і 1,38 рази) у жінок, порівняно з чоловіками. Нерівні стартові можливості жінок порівняно з чоловіками в організації підприємницької діяльності виражаються в більш низькому рівні доходів і заощаджень, необхідних для первісних інвестицій, в більшій зайнятості домашнім і особистим підсобним господарством і вихованням дітей, у відсутності досвіду професійного менеджменту і необхідних партнерських відносин, що сприяють організації і провадженню підприємництва.

Серед жінок і чоловіків працездатного віку частки зайнятих на підприємствах, в організаціях, установах, селянських (фермерських) господарствах були близькими (відповідно 47,1% і 48,1%). Більшими в аналізованій структурі чоловіків працездатного віку порівняно з аналогічними показниками структури жінок були частки таких основних джерел засобів існування як пенсія та зайнятість в особистому підсобному господарстві. Серед жінок працездатного віку значно більшою була питома вага тих, у кого основним джерелом засобів існування виступали допомога, в т.ч. допомога по безробіттю, та утримання іншими особами. Згідно з даними вибіркового обстеження «Базова захищеність населення України», проведеного 2002 р. Держкомстатом України за технічної підтримки МОП і ПРООН, жінки в більшій мірі оцінюють негативний вплив на рівень життя втрати роботи, ніж чоловіки. В.П. Антонюк і В.М. Пастушенко це пояснюють тим, що серед чоловіків більше поширені інші джерела доходів, такі як додаткові заробітки, дохід від особистого підсобного господарства [8].

Зважаючи на вищезазначене та на те, що питання рівноправності жінок і чоловіків у всіх галузях економіки та політики залишається відкритим, варто розробити державну програму в галузі гендерної політики на базі нового соціального механізму шляхом здійснення гендерної експертизи на всіх рівнях і у всіх сферах діяльності. Хоч державна статистика дозволяє досить повно і детально охарактеризувати гендерні відмінності в суспільстві, для організації неперервного спостереження (моніторингу) за забезпеченням рівних прав і можливостей

жінок і чоловіків необхідно її подальше вдосконалення.

Рівні права жінок і чоловіків мають бути закріплені не лише в Конституції України, але й у спеціальних законах. Верховною Радою України в 2005р. був прийнятий закон “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Але він носить “рамочний” характер, норми закону дуже узагальнені, орієнтовані на майбутнє, реалізація їх потребує розробки і впровадження значної кількості підзаконних актів.

В Україні у проектах законів, рекомендаціях громадських слухань та інших документах основна увага приділяється законодавчому закріпленню рівних прав жінок і чоловіків у сфері державного управління. Зокрема, акцентується на встановленні паритетного представництва жінок і чоловіків у виборчих структурах усіх рівнів, впровадженні гендерних квот у державних органах управління, що діятимуть до досягнення бажаної пропорції представників кожної статі. Усунення дискримінації жінок має відбуватися як у політичній сфері, так і в економічній, зокрема забезпечення рівних можливостей доступу чоловіків і жінок до економічних та інформаційних ресурсів, фінансів, а також вільного вибору роду діяльності і професії. Важливим чинником становища працюючих жінок виступає рівень правової культури роботодавців і найманих працівників, що тісно пов'язаний з рівнем їх правової грамотності (освіченості).

Трансформація гендерної діяльності в Україні потребує врахування світової гендерної ситуації, міжнародної активності у сфері гендеру, освоєння міжнародних механізмів переборення гендерної нерівності, оцінки гендерних реалій України в європейському просторі.

Висновки. Отже, гендерні дослідження в світі набувають вже більшої ваги через їх соціальну вагомість та значення. Соціально-економічні особливості українського суспільства, складність процесів демократичних перетворень та ринкові трансформації болюче відбиваються на умовах, рівні та якості життя населення, а гендерна нерівність стає гострою проблемою і вимагає розширення досліджень цього феномену сучасного розвитку суспільства. Суспільна географія має всі необхідні теоретико-методичні засади для дослідження гендерних проблем. Сьогодні для України можна визначити наступні напрямки зазначених досліджень: гендерні аспекти соціального розвитку окремих територій та регіонів в цілому; визначення умов та факторів формування гендерних проблем; обґрунтування соціально-географічного районування території держави за рівнем та складністю протікання гендерних процесів; дослідження динаміки гендерної нерівності в територіальному аспекті; територіальні аспекти вікових та статевих особливостей гендерних процесів тощо.

Література

1. Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. Державний комітет статистики України, 2005.— 84 с.
2. Зборовська О. П., Прохоренко Т. Г. Жінка в суспільному житті України: старі проблеми і нові тенденції // Вісник Міжнародного слов'янського ун-ту.— 2003.— Т. 6, № 1. Серія «Соціологія»; Серія «Мистецтвознавство».— С. 6-8.
3. Зубаревич Н.В. Социальное развитие регионов России: проблемы и тенденции переходного периода. — М.; Едиториал УРСС, 2003. — 264с.
4. Коломієць С. Після колгоспу. Як здолати застійну бідність? // День.— 2003.— 16 жовтня.
5. Коновалов Д. Ю. Гендер, нація и глобализация в украинском политикуме // Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна.— 2003.— № 587. Філософські проблеми науки та культури.— С. 65-68.
6. Концепція і стратегія розвитку та розміщення продуктивних сил України / Е. М. Лібанова, О. В. Позняк, О. В. Макарова та ін. — К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2003.— 284 с.
7. О развитии человеческого потенциала в Российской Федерации // Общество и экономика.— 2002.— № 7.— С. 135-171.
8. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми ста-

новлення / В. П. Антонюк, В. М. Пастушенко, О. Г. Осауленко та ін.— Донецьк; К.: Інститут економіки промисловості НАН України; Державний комітет статистики України, 2003.— 439 с.

УДК 911.3:614 (477.83)

Володимир Грицевич, Христина Подвірна

ХАРАКТЕРИСТИКА ГОЛОВНИХ ОЗНАК ГЕОПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЛЬВІВЩИНИ

Проаналізована геопросторова організація сфери охорони здоров'я Львівської області в таких аспектах: взаєморозміщення елементів, просторові зв'язки між елементами, територіальні поєднання елементів сфери охорони здоров'я.

Ключові слова: сфера охорони здоров'я, геопросторова організація, рівні медико-санітарної допомоги, центр медичного обслуговування, вузол медичного обслуговування.

Владимир Грицевич, Христина Подвирна. ХАРАКТЕРИСТИКА ГЛАВНЫХ ПРИЗНАКОВ ГЕОПРОСТРАНСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СФЕРЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ЛЬВОВЩИНЫ. Проанализирована геопространственная организация сферы здравоохранения Львовской области в следующих аспектах: взаиморазмещение элементов, пространственные связи между элементами, территориальные сочетания элементов сферы здравоохранения.

Ключевые слова: сфера здравоохранения, геопространственная организация, уровни медико-санитарной помощи, центр медицинского обслуживания, узел медицинского обслуживания.

Volodymyr Grytsevych, Hrystyna Podvirna. THE MAIN SIGN DESCRIPTION OF GEO-SPATIAL ORGANIZATION OF LVIV REGION MEDICAL SPHERE. The geo-spatial organization of Lviv region medical sphere is analysed in such aspects: mutual localization of elements, spatial links between elements of medical sphere, territorial combinations of elements.

Keywords: medical sphere, geo-spatial organization, levels of medical-sanitary help, center of medical services, unit of medical services.

Вступ. Це дослідження ґрунтується на теоретичних основах вивчення геопросторової організації суспільства чи його окремих частин які за проф. О.Шаблієм [4] передбачають аналіз чотирьох ознак (аспектів): взаєморозташування об'єктів, просторових зв'язків між ними, територіальних суспільних утворень (поєднань) та їх функціонування. Останній аспект в силу його особливої важливості ми подаємо в окремій праці [2], а перші три розглянемо нижче. Останнім часом в Україні виконана низка досліджень територіальної організації медичних комплексів окремих регіонів (Г.Баркова, [1]), (І.Мартусенко, [3]).

Метою дослідження є конкретний аналіз взаємного розміщення об'єктів сфери охорони здоров'я Львівської області, зв'язків між цими об'єктами та територіальних поєднань об'єктів сфери охорони здоров'я області.

Результати дослідження. Взаєморозміщення елементів. Заклади сфери охорони здоров'я належать до різних рівнів медико-санітарної допомоги (МСД): первинної, вторинної, третинної, четвертинної. У Львівській області ними є фельдшерсько-

акушерські пункти (ФАП), сільські лікарські амбулаторії (СЛА), а також СЛА, включаючи заклади загальної практики сімейної медицини (СЛА-ЗПСМ), районні лікарні (РЛ), міські лікарні (МЛ), дільничні лікарні (ДЛ), міські дитячі лікарні, центральні районні лікарні (ЦРЛ), центральні міські лікарні (ЦМЛ), курорти, санаторії, диспансери, обласні лікарні.

Первинна МСД на території області представлена фельдшерсько-акушерськими пунктами. На кінець 2005 року їх налічувалось 1034. Ми здійснили групування районів області за щільністю мережі ФАПів на 10 тис. осіб. Виділені райони з найвищою (1,1 і більше), високою (0,81-1,0), середньою (0,61-0,80) та найнижчою (0,41-0,60) щільністю мережі цих закладів. У середньому на територіях районів області розташовано 47 ФАПів.

На Львівщині розташовано 169 СЛА, з яких 84 (ЗПСМ). Кількість та локалізація СЛА визначається насамперед площею, конфігурацією, природно-географічними умовами району, віддаленістю від закладу вторинної МСД (ЦРЛ, РЛ, МЛ та ДЛ), яким вона підпорядковується, а також станом

розвитку інфраструктури сфери охорони здоров'я конкретного району. На кожну СЛА припадає в середньому 4-5 ФАПів. Таблиця 1 характеризує співвідношення кі-

лькості сільських лікарських амбулаторій Львівської області з кількістю населення районів.

Таблиця 1

Частота співвідношення сільських лікарських амбулаторій з населенням районів

Кількість СЛА	Кількість населення, тис. осіб			
	до 50	50.1-70.0	70.1-90.0	90.1 і більше
1 – 3	1	-	-	-
4 - 6	1	2	2	-
7 - 9	-	3	3	2
10 - 12	-	1	1	1
12 - 14	1	1	-	1

Вторинна МСД на території області представлена дільничними, міськими, районними лікарнями. РЛ, МЛ, МА, ДЛ розташовані у містечках, селищах міського типу та великих селах. На території Львівської області є 20 і 44 МЛ. У районах, де є міста обласного підпорядкування, крім ЦРЛ, є також ЦМЛ. У містах обласного підпорядкування розміщені такі спеціалізовані заклади СОЗ: пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, стоматологічна поліклініка. У районних центрах є ЦРЛ, районні виконавчі органи СОЗ, спеціалізовані заклади СОЗ (бувають у деяких містах районного

підпорядкування). У смт зустрічаються спеціалізовані протитуберкульозні та психіатричні заклади.

Заклади третинної МСД розташовані в обласному центрі м. Львові та в м. Моршині.

Четвертинна МСД на території Львівської області представлена Міжнародною клінікою відновного лікування, що знаходиться в Трускавці.

Таблиця 2 характеризує взаєморозміщення елементів СОЗ та поселень у Львівській області.

Таблиця 2

Співвідношення статусу поселення з рівнем закладу охорони здоров'я

Статус поселення	ФАП	СЛА	РЛ, МЛ, ДЛ	ЦРЛ	Заклад спеціалізованої МСД	Самостійний дитячий заклад вторинної МСД	Заклад третинної МСД
Село	+	+	+	—	+	—	—
Селище міського типу	—	+	+	—	+	—	—
Місто районного підпорядкування	—	—	+	—	—	—	—
Районний центр	—	—	+	+	+	+	—
Місто обласного підпорядкування	—	—	+	—	+	+	+
Обласний центр	—	—	—	—	+	+	+

В поселеннях нижчих рівнів (село, смт) розташовані заклади ПМСД та ВМСД. В них буває поєднання закладів ВМСД та самостійних спеціалізованих закладів СОЗ, самостійних дитячих закладів СОЗ. Розташування закладів СОЗ, які надають висококваліфіковану та вузькоспеціалізовану МСД є характерним для поселень вищих рівнів (місто, районний центр, місто обласного підпорядкування, обласний центр). Там поєднуються заклади декількох рівнів МСД та спеціалізовані заклади СОЗ. У містах зустрічається поєднання закладів ПМСД (амбулаторії, поліклініки), закладів ВМСД (РЛ, МЛ, ДЛ), рідко закладів ПМСД і ВМСД та самостійних спеціалізованих закладів СОЗ. Також у районних центрах зустрічаються поєднання ПМСД, ВМСД та самостійних спеціалізованих закладів СОЗ і одночасне розміщення самостійних дитячих закладів СОЗ. У містах обласного підпорядкування розташовані переважно заклади ВМСД (ЦРЛ, ЦМЛ, РЛ, МЛ, ДЛ), характерне поєднання останніх з самостійними спеціалізованими та дитячими закладами СОЗ. В обласному центрі розміщені заклади, котрі надають висококваліфіковану та вузькоспеціалізовану МСД. Тут поєднані всі три рівні МСД та самостійних спеціалізованих і дитячих закладів СОЗ.

У сільській місцевості медичну допомога надається поетапно: долікарська в ФАПх, первинна – у сільських лікарських амбулаторіях або дільничних лікарнях, спеціалізована – у селищах міського типу та районних центрах, у центральних районних та районних лікарнях. Для надання екстреної медичної допомоги в містах та сільській місцевості області діє мережа спеціальних медичних закладів (станції, відділення швидкої медичної допомоги та станції переливання крові). Вони розташовані переважно в районних та обласному центрах.

Геопросторова організація сфери охорони здоров'я Львівської області має певні специфічні риси, що залежать від демографічної ситуації, особливостей території, структури та характеру розміщення різних типів медичних закладів. Враховуючи особливості міської та сільської систем розселення, зазначимо, що для Львівської облас-

ті, як і для інших регіонів України [1,3] властивим є різнотипний характер розміщення (повсюдний, вибіркового та точкового). Переважаючими факторами різнотипного характеру розміщення медичних закладів та установ у більшості випадків виступають фактори доступності та демографічний.

Характер розміщення (повсюдний, вибіркового чи точкового) медичних закладів залежать від рівня геопросторової організації СОЗ. Повсюдний характер спостерігається на рівнях геопросторової організації СОЗ, котрі є зонами рівня територій сільських рад або їх частин, де є заклади ПМСД без закладів ВМСД та спеціалізованої МСД, зонами субрайонного рівня, де є заклади ВМСД без закладів спеціалізованої МСД та зонами районного рівня, де є ЦРЛ.

Вибірковий тип розміщення є характерним для зон міжрайонного рівня, де, крім закладів ПМСД і ВМСД, є самостійні заклади спеціалізованої МСД та зон субобласного рівня, у котрих, крім закладів ВМСД та спеціалізованої МСД, є самостійні дитячі заклади ВМСД. Точковий тип розміщення закладів СОЗ зустрічаємо в зонах обласного рівня, де є обласні виконавчі органи СОЗ і заклади ТМСД.

Просторові зв'язки. Заклади СОЗ пов'язані різними типами зв'язків. Ними є: управлінські, організаційні, транспортні, інформаційні, освітні, наукові та торговельні.

Управлінські зв'язки проявляються в керівництві закладами СОЗ різних ієрархічних рівнів, у роботі Головного управління охорони здоров'я у Львівській області та підпорядкуванні йому районних виконавчих органів СОЗ.

Організаційні зв'язки вивчені між рівнями територіальної організації СОЗ. Заклади нижчого рівня територіально та адміністративно підпорядковуються закладам вищого рівня територіальної організації СОЗ. Крім цього заклади нижчого рівня направляють хворих до закладів вищого рівня у випадку, коли вони не здатні в міру своїх повноважень та обов'язків забезпечити кваліфіковану медико-санітарну допомогу. У свою чергу, заклади вищого рівня здійснюють контроль за діяльністю закладів, що

розташовані на всіх попередніх рівнях СОЗ.

Транспортні зв'язки у СОЗ насамперед визначаються рівнем доступності закладів СОЗ для найвіддаленіших населених пунктів області. Чим далі розташоване поселення від закладу СОЗ, транспортні зв'язки є слабшими, і навпаки – чим ближче, тим вони є сильнішими. Медичні заклади в районах Львівщини забезпечені автотранспортом на 70%.

Інформаційні зв'язки у СОЗ області забезпечують близько 10 установ, серед яких Львівська обласна наукова медична бібліотека, Львівська обласна медична бібліотека, Львівський обласний медичний інформаційно-аналітичний центр, видавництва різних медичних часописів, видань, Львівський центр науково-технічної і економічної інформації.

Освітні зв'язки у СОЗ виявляються через діяльність центрів медичної освіти в області. Ними є Львівський національний медичний університет імені Д.Галицького, центр „Медик”, Львівський державний медичний коледж імені А.Крупинського, Львівське медичне училище підготовки та підвищення кваліфікації молодших медичних та фармацевтичних спеціалістів, медичне училище Львівської залізниці, Бориславське медичне училище, Самбірське медичне училище, медичний коледж „Монада”.

Освітні зв'язки у СОЗ тісно пов'язані з науковими. Останні визначаються роботою медичних науково-дослідних закладів. Серед них Інститут патології крові та трансфузійної медицини АМН України, Інститут спадкової патології АМН України, Львівський науково-дослідний інститут епідеміології та гігієни Міністерства охорони здоров'я та Львівський національний медичний університет імені Д.Галицького.

Торгівельні зв'язки виявляються у процесах постачання медичного обладнання та препаратів до закладів СОЗ. Останні для успішного функціонування здійснюють закупівлю медичних препаратів, обладнання для різних лікувально-профілактичних та оздоровчих процедур. На території м. Львова знаходиться приблизно 27 підприємств, котрі виробляють різні види медичного обладнання. На території області загалом функціонує 266 аптек, з яких 222 в обласному

центрі.

Територіальні поєднання. Наступним аспектом геопросторової організації СОЗ Львівської області є існування територіальних суспільних утворень (формувань, поєднань, систем, структур). Прикладами таких утворень у сфері охорони здоров'я є медичний центр, вузол медичного обслуговування, медико-санітарна частина.

Сукупність закладів і підприємств медичного обслуговування на території Львівської області утворює мережу обслуговування. Населені пункти, у яких розміщені ФАПи, СЛА, амбулаторії, поліклініки, РЛ, МЛ та ДЛ, спеціалізовані заклади сфери охорони здоров'я, ЦРЛ, ЦМЛ, називаються центрами медичного обслуговування (ЦМО) різного ієрархічного рівня. ЦМО у сукупності з відповідними зонами медичного обслуговування, медичними закладами, що розміщені на території Львівської області та її районів, міст, курортно-санаторних зон, утворюють сферу охорони здоров'я обласного регіону.

Для більшої частини території області *базовим елементом* геопросторової організації медичних послуг сільському населенню на первинному рівні виступає *сільська лікарська дільниця*. Міське населення отримує ПМСД у поліклініках та консультаційних центрах.

Геопросторову організацію сфери охорони здоров'я Львівської області формують медичні пункти, центри, вузли, медико-санітарні частини які мають своє ієрархічне значення.

На території Львівщини зустрічаються поєднання закладів різних рівнів МСД. Це можуть бути поєднання закладів ВМСД, самостійних спеціалізованих закладів, самостійних дитячих закладів, закладів ТМСД і навіть ЧМСД. Розглянемо головні форми цих поєднань.

Медичний центр (МЦ) – це об'єднання декількох пунктів ОЗ та їхніх функцій на певній території (у межах населеного пункту) і, залежно від статусу останнього та рівня надання медичних послуг, формує зони впливу і має різне значення (від місцевого до національного чи міжнародного).

МЦ обласного значення Львівщини є Обласна клінічна лікарня (м. Львів). МЦ ра-

йонного значення розташовані у районних центрах, ними є ЦРЛ. Таких МЦ у області нараховується 20. РЛ, МЛ, ДЛ це медичні центри субрайонного рівня, що формують зони обслуговування населення. Таких МЦ на території області налічується загалом 89. Вони розташовані по області нерівномірно. Ці МЦ надають медичні послуги населенню, котре проживає у даному поселенні, а також сусідніх поселеннях першого та другого порядків близькості. МЦ місцевого значення на території області нараховується близько 1 203. Ними є СЛА та ФАПі. Вони обслуговують населення, котре проживає у поселенні, де розташований МЦ, та у сусідніх поселеннях.

Центри медичного обслуговування (ЦМО) – це поєднання низовинних елементів СОЗ у межах населених пунктів. Вони виконують функції місцевого, районного, обласного, міжобласного, національного та міжнародного значення і відповідно формують зони впливу.

ЦМО міжнародного та національного значення Львівської області є Міжнародна клініка відновного лікування у Трускавці. ЦМО міжобласного значення в області є курорти та санаторії, що обслуговують населення інших областей у Трускавці, Східниці, Моршині. ЦМО обласного значення є Обласна клінічна лікарня, усі медичні заклади обласного підпорядкування (Львів, Моршин). ЦМО районного значення на території області є ЦРЛ, ЦМЛ, стоматологічні поліклініки, пологові будинки, інфекційні лікарні, що розташовані у районних центрах та містах обласного підпорядкування, котрі обслуговують населення всього району, а

також у деяких випадках – населення сусідніх районів. ЦМО місцевого значення області є ЦРЛ, ЦМЛ, РЛ, МЛ, ДЛ, оскільки вони надають медичні послуги населенню даного поселення, а також сусідніх населених пунктів.

Вузол медичного обслуговування – це поєднання МЦ будь-якого значення та нижчих за рангом МЦ на основі їх територіальної близькості та функціональної спільності.

На території області виділено вузли медичного обслуговування, що утворені ЦРЛ, РЛ, МЛ, ДЛ. Ці вузли існують на території кожного району.

Медико-санітарна частина – це комплексне медичне об'єднання, у складі якого є поліклініка, стаціонар, жіноча консультація, що надають лікувально-профілактичну, організаційно-методичну допомогу, здійснюють керівництво санаторіями-профілаторіями.

На території області є поєднання, які утворені взаємозв'язками між ЦРЛ, РЛ, МЛ, ДЛ, СЛА (у деяких випадках СЛА-ЗПСМ) та ФАПами. Окрім цього, у деяких районах у ці поєднання включені спеціалізовані (диспансери різної спеціалізації, пологові будинки, стоматологічні поліклініки) заклади вторинної МСД.

Висновки. Заклади сфери охорони здоров'я Львівської області характеризуються певною геопросторовою організацією, що вказує на можливість і доцільність їх суспільно-географічного вивчення. Вони утворюють суспільно закономірні функціонуючі територіальні поєднання, що мають чотири головних форми.

Література

1. Баркова Г.А. Суспільно-географічний аналіз системи охорони здоров'я населення України: проблеми та перспективи розвитку / Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Геологія. Географія. Екологія, № 704. -Х.: РВВ ХНУ, 2005. –С. 3-10.
2. Грицевич В.С., Подвірна Х.Є. Функціональні закономірності сфери охорони здоров'я обласного регіону (на прикладі Львівської області) // Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. №1, 2008. –Луцьк: РВВ "Вежа". –С.161-166.
3. Мартусенко І.В. Сутність і структурні особливості медичного комплексу як територіальної системи // Географія і сучасність: Зб. наук. праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. –К : Видавництво НПУ ім. Драгоманова, 2003. –Вип. 1 (10). –С.236-246.
4. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. –Львів:Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті проаналізовано існуючі класифікації впливу факторів на використання людських ресурсів. На основі факторного аналізу сорока шести соціально-економічних показників було визначено та інтерпретовано фактори впливу на використання трудового потенціалу Харківської області, які визначаються стабільним і епізодичним впливом: фактор формування ринку праці; фактор формування трудового потенціалу; економічний; еколого-медичний; соціально-культурний; фактор, що визначає трудовий потенціал та соціальний.

Ключові слова: трудовий потенціал, факторний аналіз, соціально-економічні показники, фактор формування ринку праці та трудового потенціалу, економічний, еколого-медичний, соціально-культурний, соціальний фактор та той, що визначає трудовий потенціал.

Юлія Заволока. ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ. В статье проанализированы существующие классификации влияния факторов на использование человеческих ресурсов. На основе факторного анализа сорока шести социально-экономических показателей было определено и интерпретировано факторы влияния на использования трудового потенциала Харьковской области, которые определяются стабильным и эпизодическим влиянием: фактор формирования рынка труда; фактор формирования трудового потенциала; экономический; эколого-медицинский; социально-культурный; фактор, который определяет трудовой потенциал и социальный.

Ключевые слова: трудовой потенциал, факторный анализ, социально-экономические показатели, фактор формирования рынка труда и трудового потенциала, экономический, эколого-медицинский, социально-культурный, социальный фактор и тот, что определяет трудовой потенциал.

Yulia Zavaloka. FACTOR'S INFLUENCE ASSESSMENT OF THE LABOUR POTENTIAL USAGE IN KHARKIV REGION. In the article the present human resources influence factors' classifications have been analyzed. Based on factor analysis of the forty-six socio-economical indicators there have been defined the labour potential usage influence factors in Kharkiv region. They are the following – the labour market and labour potential forming factor, economical factor, ecological and medical factor, socio-cultural, social and factor of the labour potential definition. Those factors can be constant and ad hoc.

Keywords: labour potential, factor analysis, socio-economic indexes, factor of forming of labour-market and labour potential, economic, ecological-medical, social-cultural, social factor, and that determines labour potential.

Актуальність. Забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку України та її регіонів пов'язане з вирішенням важливих питань в економічній, соціальній і правовій сфері. Одним із центральних питань, що потребує вирішення на державному і регіональному рівнях, є оптимальний територіальний і галузевий розподіл трудового потенціалу, забезпечення ефективного його використання у відповідності зі структурою суспільних потреб. Необхідність розробки механізмів управління ринком праці, враховуючи суспільно-географічний аспект, передбачає окреслення чітких структурних елементів та виявлення основних факторів, що впливають на використання трудового потенціалу, в першу чергу на регіональному рівні.

Аналіз попередніх досліджень. Багатоаспектність поняття «трудовий потенціал» підкреслюється відсутністю єдиної класифікації факторів формування та використання людських ресурсів. Це питання у своїх дослідженнях розглядали Згала-

Лозинська Л.О., Панкратов А.С., Попов В.М., Слівінська Н.М. та інші [3, 5, 6, 7, 8]. За різними критеріями вони можуть поділятися на закономірні і випадкові, зовнішні і внутрішні, позитивні і негативні, прямі і непрямі тощо. Панкратов А.С. об'єднує фактори, що впливають на формування трудового потенціалу на регіональному рівні, в наступні групи: природні (територіально-географічні); історичні (національність, звичаї, традиції і т.д.); економічні (виробничі, пов'язані з розвитком галузей матеріального виробництва й їх структурою; розвиток матеріально-технічної бази; форми і методи загальної і професійної підготовки кадрів; організація праці і т.д.); демографічні (природний рух населення, пов'язаний з демографічною політикою держави; міграція населення); соціальні (соціальна інфраструктура, умови праці і т.д.) [5].

На нашу думку, досить вдале теоретико-методологічне обґрунтування класифікації чинників, що впливають на реалізацію трудового потенціалу не тільки на макро-

економічному рівні, але й на рівні окремого регіону, проведене економістом Слівінською Н.М. До основної групи чинників, що впливають на трудовий потенціал суспільства та його реалізацію, автор віднесла наступні: 1) національні (макрочинники), що визначають умови формування національного ринку праці, загальні соціально-економічні умови (становлення і розвиток системи ринкових відносин, приватизація власності, переорієнтація інвестиційної і структурної політики, структурні зрушення в економіці тощо); 2) регіональні, впливають на формування і використання трудового потенціалу в регіоні. До них належать: а) демографічні: статеві-вікова структура населення, природний рух населення, стан здоров'я, сімейний стан, кількість дітей у родині, рівень урбанізації; б) соціально-економічні: рівень освіти та професійно-кваліфікаційної підготовки, умови праці та рівень організації праці, рівень оплати праці та його співвідношення з прожитковим мінімумом (наявність інших джерел доходу, крім зарплати), потреба в робочій силі, можливість працевлаштування після перекваліфікації; в) соціально-психологічні: мобільність робочої сили, підприємницька мотивація, самоустановка на режим праці (орієнтація на часткову, повну чи вторинну зайнятість); г) техніко-економічні: науково-технічний прогрес і ступінь розвитку гнучких форм організації виробництва, зайнятості. Всі перераховані вище чинники взаємопов'язані між собою і визначають умови для ефективної реалізації трудового потенціалу в регіоні; 3) внутрішньогалузеві (господарська спеціалізація району (області), обсяг випущеної продукції чи виконаних послуг, рівень промислового розвитку регіону, рівень механізації та комп'ютеризації праці та інші); 4) внутрішньовиробничі (спеціалізація підприємства, структура підприємства, кількість робочих місць, темпи росту продуктивності праці, конкурентоспроможність продукції, що виробляється, заробітна плата) [8].

Класифікація факторів формування і використання трудового потенціалу за рівнем виникнення і дії в аграрній сфері представлена Поповим В.М. У ній виділяються: 1) загальнодержавні (рівень соціально-

економічного розвитку суспільства, рівень розвитку продуктивних сил країни, формування державних програм розвитку економіки, оплата праці, соціальний захист населення, розвиток пріоритетних галузей та територій, розробка державної програми зайнятості населення, державна політика в сфері аграрного виробництва, демографічні особливості); 2) територіальні (природний і механічний рух населення, система підготовки та перепідготовки кадрів, ступінь розвитку інфраструктури ринку праці, розвиток соціальної інфраструктури, рівень розвитку продуктивних сил, спеціалізація виробництва, розробка і реалізація територіальних програм зайнятості, наближеність до транспортних вузлів, забезпеченість шляховою сіткою, екологічні аварії та катастрофи, природньо-кліматичні умови, історичні традиції); 3) особистісні (стать, вік, сімейний стан, фізичне здоров'я, життєво-цільові установки, спеціальність, рівень кваліфікації, володіння суміжними професіями, спадковість, рівень культури); 4) галузеві (умови та охорона праці, спеціалізація, сезонність, рівень технічної оснащеності, земля і природні умови як визначальні фактори виробництва, специфічні особливості основних засобів) [4].

Метою та завданням даного дослідження є аналіз структури дії факторів впливу на формування трудового потенціалу Харківської області за допомогою факторного аналізу.

Виклад основного змісту дослідження. Як вже зазначалося вище, на формування трудового потенціалу впливає велика кількість тісно взаємодіючих та взаємопов'язаних чинників – демографічних, економічних, соціальних, ментальних тощо, внесок кожного з яких окремо оцінити майже неможливо. Доцільність використання факторного аналізу полягає в тому, що його головною метою є скорочення числа показників (редукція даних) та визначення структури взаємозв'язків між ними, тобто їх своєрідна класифікація. Факторний аналіз дає можливість одночасно враховувати велику кількість показників, що для даного суспільно-географічного дослідження має важливе значення, оскільки вибіркові дані представлені багатьма демографічними, со-

ціальними, економічними, екологічними показниками. Сукупність вихідних даних містить велику кількість інформації про чинники формування та використання трудового потенціалу, тому цей вид аналізу дозволяє виявити їх групування та взаємний вплив.

Ідея факторного аналізу полягає у тому, що розраховуються відносно невелика кількість гіпотетичних змінних (факторів), які є лінійною комбінацією всіх без виключення вихідних показників. Це дозволяє, поперше, без суттєвої втрати цінної інформації у декілька разів скоротити кількість змінних, що описують досліджуваний соціально-географічний процес, і, по-друге, з'ясувати склад факторів і дати йому певну змістовну інтерпретацію. Для кожного фактору розраховується матриця факторних навантажень, яка відображає «внесок» кожного вихідного показника у даний фактор. Факторні навантаження визначаються в інтервалі від -1 до +1; знак вагового коефіцієнта вказує на пряму або обернену залежність між показником і фактором [1].

Таким чином, матриця факторних навантажень дозволяє виділити для кожного фактора групу параметрів, що найбільше взаємопов'язані між собою. При цьому кожен фактор об'єднує групу показників за подібністю впливу з найбільшими факторними навантаженнями, в результаті чого визначається прихований сукупний вплив цієї групи показників на досліджуваний параметр. Виявлення залежності показників і факторів візуально відображаються діаграмами розсіювання, де територіальні одиниці (райони) або показники розподіляються у вигляді еліпсів розсіювання. Крім цього, для кожного фактора визначається його «ефективність», тобто величина дисперсії (розсіювання), зумовлена ним [4].

Виконуючи факторний аналіз послідовно для кожного року, можна відстежити зміни складу факторів, тобто визначити варіабельність впливу показників у часі.

Факторний аналіз був проведений для 46 відібраних статистичних показників, що відображають економічні, соціальні, трудові характеристики районів Харківської області. На основі матриць факторних навантажень встановлено фактори використання

трудового потенціалу. Інтерпретація сформованих факторів була здійснена, спираючись на загальну оцінку факторного навантаження змінних, отриманих по кожному року за період 2000 - 2006 рр. В результаті набір із 46 вихідних даних був розбитий на 7 груп, для кожної з яких сформований свій фактор.

Перший фактор інтерпретується як **формування ринку праці**. Він характеризується тісним взаємозв'язком показників: кількості всього населення населення, тис. осіб; кількості міського міське населення, тис. осіб; щільності населення, осіб на км. кв.; кількості працівників, осіб; працевлаштуванням незайнятого населення, осіб; попитом на робочу силу, осіб; середньомісячним числом вільних робочих місць чи вакантних посад, одиниць; середньорічною кількістю найманих працівників, тис. осіб; вивільненням працівників, осіб; перекваліфікацією кадрів, осіб; підвищенням кваліфікації кадрів, осіб; чисельністю незайнятих громадян, які проходили професійне навчання, осіб; показником забезпеченості житловим фондом, тис. м. кв. загальної площі; кількістю потерпілих від травматизму, осіб.

Аналізуючи змінні, що потрапили до першої підгрупи, можна побачити, що їх представляють більшою мірою показники, що характеризують ринок праці та стан трудового потенціалу (попит на робочу силу, вивільнення, працевлаштування, перекваліфікація тощо). Процеси відтворення, формування трудового потенціалу мають прямий і обернений зв'язок, що проявляється в усіх виділених факторах. Факторне навантаження показників у часовому аспекті також змінюється, навіть можлива зміна приналежності до певної підгрупи. Більш стабільні показники по відношенню до першого фактору: кількість населення; кількість міського населення; кількість працівників; працевлаштування незайнятого населення; перекваліфікація та підвищення кваліфікації кадрів, чисельність незайнятих громадян, які проходили профнавчання. Так, наприклад, кількість працівників у регіоні протягом досліджуваного періоду має найбільші факторні навантаження в першій підгрупі і належить до першого фактору, переходячи

лише в різні просторові площини, маючи до 2002 р. додатне значення, що визначає прямий зв'язок, а з 2003 по 2006 роки – від'ємне значення та обернений зв'язок [2].

Існує інша тенденція, особливо коли форми трудового потенціалу знаходяться під впливом багатьох чинників, яка характеризується певною нестабільністю показника в часі по відношенню до виділених підгруп: щільність населення; попит на робочу силу; середньомісячне число вільних робочих місць і вакантних посад; середньорічна кількість найманих працівників; житловий фонд; кількість потерпілих від травматизму, пов'язаних з виробництвом.

Наприклад, на вивільнення працівників впливають різні економічні, соціальні чинники, тому максимальні факторні навантаження в різні роки припадають на 7, 5, 2, 1 підгрупи. Але основне відношення до першого фактору цього показника визначається переважанням факторного навантаження в першій підгрупі в 2001, 2005, 2006 роках.

Другий фактор утворився на основі тринадцяти показників та інтерпретується як **фактор формування трудового потенціалу**. До нього належать: кількість сільського населення, тис. осіб; кількість зареєстрованих розлучень, на 1000 населення; міграційний приріст, осіб; кількість пенсіонерів, на 1000 населення; рівень зареєстрованого безробіття, осіб; середня тривалість зареєстрованого безробіття, місяців; пропозиція робочої сили, осіб; навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, осіб; кількість незайнятого трудовою діяльністю громадян, осіб; забезпечення населення житлом, у сер. на 1 особу; чисельність студентів, тис. осіб; кількість випускників, осіб.

Найбільш стає факторне навантаження у вказаному періоді мають: показники міграційного приросту населення; рівня та середньої тривалості зареєстрованого безробіття; пропозиції робочої сили; рівня незайнятості трудовою діяльністю; чисельності студентів.

Вказані показники відносяться до другої підгрупи за факторним навантаженням у п'яти певних роках. Більшою мінливістю відзначаються нестабільні показники, що не

мають стійких закономірностей розвитку та відзначаються, як правило, негативною характеристикою: кількість сільського населення; кількість розлучень; кількість осіб пенсійного віку; навантаження на 1 робоче місце; забезпечення житлом; кількість випускників.

Третій фактор визначається як **економічний**, тому що на основі демографічних показників, які є передумовою впливу всіх визначених факторів, забезпечує аналіз економічної складової ефективного використання трудового потенціалу. Вказаний фактор утворився на основі чотирьох параметрів: коефіцієнта смертності, на 1000 осіб; коефіцієнта природного скорочення; на 1000 осіб; показника інвестицій в основний капітал на 1 особу, у факт. цінах; основних виробничих і невиробничих засобів в економіку, млн. грн.

Найбільше значення мають інвестиції в основний капітал, які впливають на рівень розвитку виробничої і невиробничої сфери, обсяги виробництва, кількість робочих місць тощо.

Четвертий фактор інтерпретується як **екологічно-медичний** на основі таких показників: кількість лікарняних закладів, одиниць; кількість відвідувань лікарень на зміну, одиниць; кількість загинувших від травматизму, пов'язаного з виробництвом, осіб; викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та мобільних джерел, тис. тон; використання свіжої води, млн. м. кв.

П'ятий фактор відображає наступні ознаки: середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн.; кількість вищих навчальних закладів, одиниць; коефіцієнт зареєстрованих розлучень, на 1000 осіб.

Це дозволяє визначити даний фактор як **соціально-культурний** та зазначити прямий і опосередкований вплив на ефективність використання трудовий потенціал.

Шостий фактор **визначає трудовий потенціал** та характеризує його зміст, що підтверджується стабільним максимальним навантаженням 46 показника: ефективності використання трудового потенціалу населення, відсотків.

Також до цього фактору належить: на-

вантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакансію), осіб; коефіцієнт народжуваності, на 1000 осіб.

Сьомий фактор можна визначити як *соціальний*. Факторні навантаження досить високі за показником кількості сімей та одинаків, що поліпшили свої житлові умови, та кількості сімей та одинаків, які перебували на квартирному обліку. Цей фактор має мінімальне значення та опосередкова-

ний вплив на формування трудового потенціалу [2]. Значення факторного навантаження, що отримані в результаті розрахунків по факторній моделі, представлені за рахунок графіка розташування показників за першими двома факторами, які приймають на себе найбільше навантаження та проявляють максимальний вплив на формування трудового потенціалу області (рис.1.).

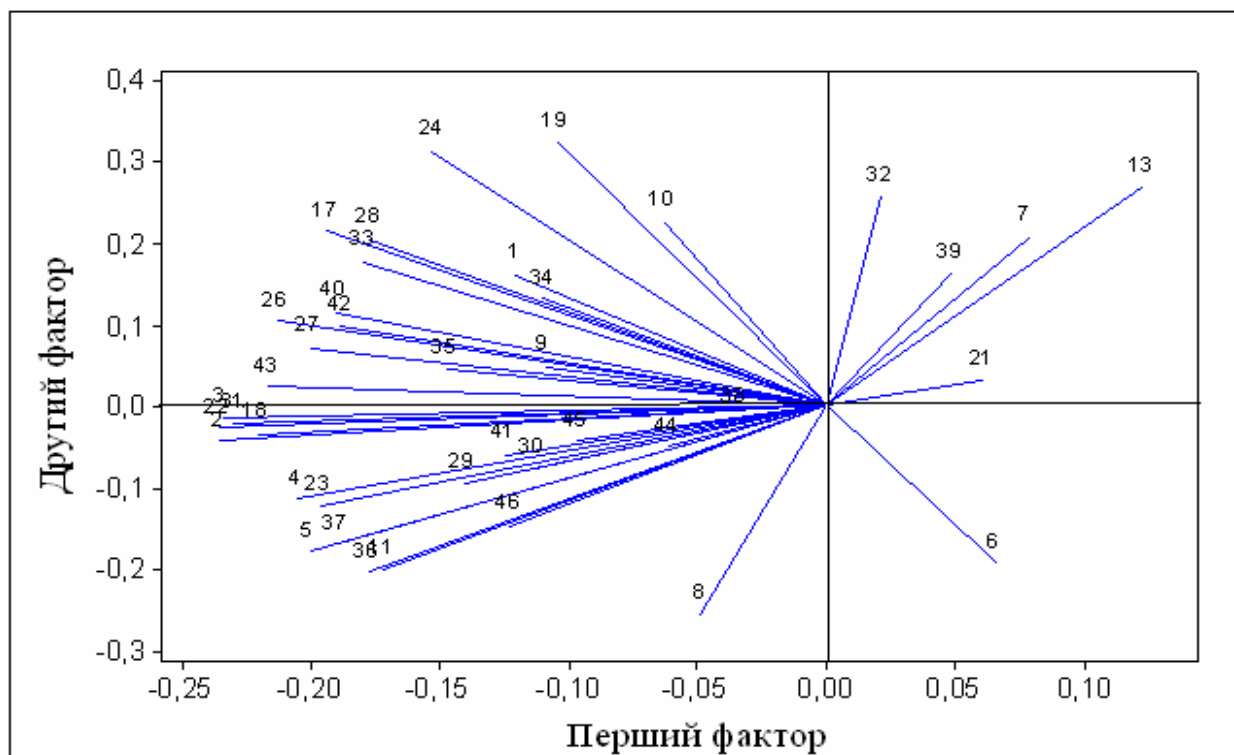

Рис. 1. Розподіл показників за першими двома факторами (за показниками на 2006 р.)

Висновки. Формування та використання трудового потенціалу відбувається під дією різноманітних факторів. Враховуючи суспільно-географічний аспект дослідження, було визначено економіко-географічні, соціально-географічні, геодемографічні та інституціональні фактори, що діють на державному, регіональному, галузевому-виробничому, особистісному рівнях. Відтворення трудового потенціалу Харківської області залежить від демографічного й природньо-біологічного факторів, що дозволяють кількісно оцінити трудовий потенціал та освітньо-професійний і економіч-

ний фактори, які визначають умови розвитку і якісні особливості робочої сили. На основі факторного аналізу, проведеного для 46 статистичних показників по кожному року за період 2000-2006 рр., було визначено та інтерпретовано фактори впливу на використання трудового потенціалу, які визначаються стабільним і епізодичним впливом: фактор формування ринку праці; фактор формування трудового потенціалу; економічний; еколого-медицинський; соціально-культурний; фактор, що визначає трудовий потенціал; соціальний.

Література

1. Жуковская В.М., Мучник И.Б. Факторный анализ в социально-экономических исследованиях. / В.М. Жуковская, И.Б.Мучник – М.: Статистика, 1976. – 151 с.

2. Заволока Ю.Ю. Ефективність використання трудового потенціалу Харківської області / Ю.Ю. Заволока, Л.М. Немець, К.А. Немець // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Геологія – Географія – Екологія. – Харків: ВЦ ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – № 769. – С. 140 – 155
3. Згалат-Лозинська Л.О. Економічний механізм ефективного використання трудового потенціалу за умов формування ринкових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л.О. Згалат-Лозинська – К., 2002. – 18 с.
4. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навчальний посібник. / Мезенцев К.В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
5. Панкратов А.С. Трудовой потенциал в системе управления производством / Панкратов А.С. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 214 с.
6. Панкратов А.С. Управление воспроизводством трудового потенциала / Панкратов А.С. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 279 с.
7. Попов В.М. Відтворення трудового потенціалу аграрного сектора економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 / Попов В.М. – Миколаїв, 2005. – 20 с.
8. Слівінська Н.М. Соціально-економічні та демографічні чинники реалізації трудового потенціалу регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.09.01. – Донецьк, 2003. – 19 с.

УДК 911.3

Людмила Немець, Катерина Сегіда, Костянтин Немець

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЗАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Проведено ретроспективний аналіз процесу заселення Харківського регіону. Визначено поселенський потенціал адміністративних районів області. Виявлено основні фактори заселення території області та їх територіальну диференціацію.

Ключові слова: система розселення, ретроспективний аналіз, поселенський потенціал території.

Людмила Немец, Екатерина Сегид, Константин Немец. РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ПРОЦЕССА ЗАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. Проанализирован процесс заселения Харьковского региона. Рассчитан поселенческий потенциал административных районов области. Выявлены основные факторы заселения территории области и их территориальная дифференциация.

Ключевые слова: система расселения, ретроспективный анализ, поселенческий потенциал территории.

Ludmila Nemets, Katerina Segida, Konstantin Nemets. THE RETROSPECTIVE ANALYSIS OF SETTLING PROCESS OF THE KHARKOV REGION. The retrospective analysis of settling process of the Kharkov region is conducted. Settler potential of administrative districts of the region is calculated. The basic factors of settling of the territory of the region and their territorial differentiation are revealed.

Keywords: system of settling apart, retrospective analysis, settler potential of territory.

Актуальність. Процес формування та розвитку системи поселень обумовлюється історичним процесом заселення регіону та розселення населення по його території. Як відомо, система розселення є результатом історичного процесу заселення території, формування первинної системи поселень відбувається під дією природних факторів та є основою подальшого формування системи розселення. Варто детальніше розібратися в особливостях протікання цього процесу на Харківщині, його наслідках, основних факторах впливу тощо. Сьогодні вимагає детального ретроспективного аналізу через призму суспільно-географічних досліджень, адже природні та історико-соціальні

процеси протікають невідривно та впливають один на одного; тому їх дослідження має бути комплексним.

Мета роботи полягає у ретроспективному вивченні первинного заселення території Харківщини, визначенні її поселенського потенціалу, виявленні територіальних особливостей заселення Харківського регіону.

Попередні дослідження. Дослідження процесів заселення, виникнення населених пунктів, самі регіональні системи розселення України вивчалися Т. Буличевою, А. Доценком, В. Нудельманом, Б. Павлишиним, Г. Фільваровим, Ю. Пітюренком, В.Джаманом, В. Крулем та ін, проте здебільшого відбува-

лось дослідження Західного регіону держави. Процеси заселення Східної України мають свої особливості, а тому вимагають окремих досліджень. Вважаємо доцільним вивчення заселенсько-розселенських процесів на сході України, зокрема на Харківщині. Вивчення процесу заселення сьогодні є не лише одним з актуальних напрямів суспільної географії та географії населення зокрема, а ще й не від'ємною ланкою в плануванні та управлінні соціальними процесами. Тому потрібно досліджувати вказані процеси як на загальнодержавному, так і на локальному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Поселення (населений пункт) є результатом двох взаємопов'язаних і взаємозалежних процесів - заселення і розселення. Дослідження поселення лише в контексті розселення без попереднього аналізу заселенських процесів є недоцільним, бо результати його не відображають динаміку процесу та його генезис. Оптимальним варіантом є дослідження населених пунктів із позицій нерозривності заселенсько-розселенських процесів: її вихідними аспектами є населення, час і природа [3]. Під розселенням розуміють процес поширення і переміщення населення, заняття ним будь яких територій і як результат цього процесу у вигляді територіальної сукупності населених місць, що має динамічний характер. Система розселення охоплює всі поселення території і розглядає їх функціонування в аспекті взаємодії з урахуванням міжпоселенських зв'язків [1]. При розробці методики [3] дослідження регіональних систем розселення в аспекті їх виникнення і розвитку враховують передумови виникнення заселенсько-розселенських процесів і формування поселень.

Процеси заселення будь-якої території безпосередньо пов'язані з виникненням первісних населених пунктів. Сліди найперших поселень на Харківщині виявлені ще у ранньому палеоліті. Тому важливо історично стратифікувати їх появу за найдовший період. Таким періодом, на нашу думку, буде хронологічний період від раннього палеоліту (початок - біля 3 млн. р.т.) і до завершення давньоруського часу (1300 р. н.е. - закінчення доби археологічних даних).

Фундаментом часової етапізації поселень адміністративних районів виступають 365 населених пунктів [5] Харківської області, що утворюють її сучасну поселенську мережу. Підставою віднесення того чи іншого району до певного етапу було місцезнаходження археологічної культури на територіях існуючого поселення (яке адміністративно належить до нього) або на місцевості, що прилягає до нього. У результаті дослідження різноманітних археологічних та історичних джерел встановлено, що впродовж палеоліту-давньоруських часів археологічні старожитності виявлені у 144 населених пунктах, або у 39% усіх поселень Харківської області.

Сучасна Харківська область як відомо лежить в межах лісостепової та степової природних зон, має сприятливі географічні умови, що призвело до її раннього заселення. На території області відомі поселення кам'яної епохи, зокрема: мезоліту – заселення в межах південних частин сучасного Харкова, в міжріччі Уд та Лопані, біля Ізюма та селищ Петрівське і Кицевка (Балаклійського та Чугуївського районів відповідно) [2]; неоліту, бронзового віку, скіфські та Сарматські, ранньослов'янські поселення, поселення салтівської культури, часу Київської Русі та кочівників. Отже, зазначимо, що впродовж досить тривалого історичного періоду відбувалося активне «обживання» території. Аналізуючи географію первинних поселень, констатуємо, що заселення території відбувалось вздовж основних водних артерій області (ріки Сіверській Донець, Уди, Лопань, Харків, Мжа.). Окрім обов'язкової наявності однієї крупної річки або місця злиття двох річок, величезне значення у розташуванні поселень осілого населення має поєднання на невеликій території декількох природних ландшафтів, лісового масиву, обривистої берегової ділянки, заплави або надзапавної тераси. Родючість ґрунтів є одним з основних факторів розвитку землеробства, тому поселення землеробів здебільшого приурочені до заплави ділянок уздовж річок в лісостеповій і степовій природних зонах. Для успішного розвитку тваринництва необхідний певний набір умов (наявність місць для випасу, достатня кількість прісної води, тощо), тому поселення

скотарів розташовувалися на степових ділянках біля джерел води.

Еволюцію типів поселень має тенденцію, яку можна схематично зобразити формулою: «стоянки первісних людей - села - городища - найдавніші міста». Тому міста, які були з давніх давен обрані первинними поселенцями, мають вигідне географічне положення в усіх його аспектах. Пізніші поселення, що виконували оборонну і торгову функції, були центрами розвитку ремесел і кустарного виробництва. Розташовувалися вони уздовж транспортних шляхів на правих обривистих берегах крупних річок. На початку нашої ери степи теперішньої Слобідської України служили пристанищем для багатьох кочових племен. Гунни, авари, печеніги, торки, половці, татари - всі вони залишили сліди свого перебування і своєї культури в численних археологічних знахідках [4].

Як вже зазначалося, виявлення територіальної організації населених пунктів і простеження її динаміки можливе за умови детального і всебічного вивчення поселенського потенціалу території, який охоплює ретроспективну і сучасну складові. Характеристика сучасної поселенської мережі в будь-яких територіальних межах (адміністративних, етнографічних, розселенських, історико-географічних тощо) передбачає пошук історичного просторово-поселенського зрізу, як результату процесів розселення за минулі історичні епохи. Це є сумарним підсумком заселенських зусиль людності, які проступають у просторово фіксованих об'єктах – поселеннях [1, 3]. Хронологічне поєднання останніх і складає ретроспективний поселенський потенціал території. «Ретроспективний поселенський потенціал території є сумарним результатом залюднення, що являє собою появу поселень, тобто фіксацію їх у вигляді археологічних знахідок (чи то безпосередньо первісних населених пунктів, чи то поховань, чи то інших старожитностей)» [3, с.316]. Для висвітлення співвідношення процесу заселення із сучасною системою розселення області застосовують показник ретроспективної заселюваності території – $П_{р.з}$ – співвідношення кількості поселень, які утворились за період від палеоліту до давньоруської доби, до на-

явного числа поселень [3]; цей показник складає для Харківської області складає 0,39. Зазначимо, що самі по собі часові особливості перебігу утворення і розвитку поселень, навіть без детермінізації їх різноманітних характеристик, є важливим чинником виявлення поселенського потенціалу адміністративних районів області.

Зрозуміло, що з-поміж 144 поселень датованих раннім палеолітом, мають місце населені пункти з різною кількістю археологічних культур. Особливо слід акцентувати на тих поселеннях, кількість культур у яких сягала трьох і більше [3]. Наявність таких населених пунктів свідчить не про епізодичність заселення даної території, а про існування стійких тенденцій до її залюднення. Отже, такі поселення, не залежно від їх сучасного адміністративного статусу, виділяються з-поміж інших поселень як своєрідні вузли історичної заселюваності, їх визначають як історичні центри заселення (ІЦЗ). У Харківській області їх 43. Вони виокремлюються за своєю важливістю у поселенській територіальній структурі регіону, адже довкола них, ймовірно, будуть групуватися інші поселення з наступних історичних епох, тобто вони є певними осередками тяжіння поселенської «маси». Окрім того, у межах територій, що досліджуються (в дані роботі - адміністративні райони), присутні населені пункти, де віднайдені дві чи одна археологічні культури. Такі поселення також цікаві з погляду реконструкції поселенської мережі, однак вони мають менше значення, ніж ІЦЗ, тому пропонують назвати їх історичними пунктами заселення (ІПЗ), в Харківській області їх 36. Поселення, де мала місце одна культура, пропонується вважати історичними пунктами заселення другого порядку (ІПЗ₂) [3], яких у Харківській області нараховується 65. Отже, певна кількість ІЦЗ та ІПЗ, які виявлені в межах адміністративних районів, утворюють структуру поселенського потенціалу останніх. Він є підсумковим результатом усіх заселенських рухів людності Харківщини.

Найперше відзначимо, що в межах Харківської області частка ІЦЗ є доволі невеликою - лише 36% (43 поселення із 144, де мали місце археологічні старожитності -

поселення, поховання, окремі знахідки тощо). Найбільша кількість ІЦЗ простежується у Вовчанському районі – 6, Балаклейський, Ізюмський, Краснокутський – по 4, Харківський, Чугуївський – по 3, Барвенківському, Дергачівському, Золочевському, Красноградському, Печенізькому – по 2, Великобурлуцькому, Зміївському, Купянському – по 1.

Загальна кількість історичних поселень (ІЦЗ + ІПЗ) повністю чи покомпонентно не зможе стати (ні в абсолютних, ні у відносних показниках) відбитком реальної заселюваності будь-якої території, бо не спроможна відтворити структуру поселенського потенціалу регіону. Справді, у загальній сумі ретроспективних поселень району нівелюватиметься значимість ІЦЗ із більшою присутністю археологічних культур. За однакового числа історичних поселень вагомий поселенський потенціал території (ІПТТ) повинен би мати той адміністративний район, в якому була б більшою кількість ІЦЗ, а за рівності останніх – той, де є ІЦЗ, що мають щонайбільше число культур. Іншими слова-

ми, кількісна перевага ІЦЗ із, наприклад, сімома археологічними культурами повинна виражатися чисельно перед сумою двох ІЦЗ, де фіксовано три археологічні культури. Для відображення виявлених особливостей рекомендується проводити розрахунок, надаючи археологічній культурі надати 1 бал [3]. Отже, на території Харківської області можна відзначити три населених пункти: м. Балаклея, с.Мартове (Печенізьський район), с.м.т. Нова Покровка (Чугуївський район), в яких встановлено шість археологічних етапів. П'ять археологічних періодів визначено у шести населених пунктах (с.м.т. Ізюм, с. Кам'янка – Ізюмський район, с. Качаловка, с. Колонтаєв, с. Любовка – Краснокутський район); у восьми населених пунктах зафіксовано археологічні знахідки чотирьох періодів. Таким чином, на території Харківської області зазначимо майже півтори сотні населених пунктів, де зафіксовані археологічні знахідки.

Для визначення сумарного ІПТТ (ІПТТ адміністративного району) пропонується така формула [3, с.324]:

$$\text{ІПТТ}_c = \sum_{i=1}^i (m_1 k_1 + m_2 k_2 + \dots + m_i k_i), \text{ де} \quad (1)$$

k - кількість поселень із тим чи іншим числом археологічних культур;

m - число археологічних культур у поселенні або його ретроспективний поселенський ранг, що визначається у балах.

$$\text{ІПТТ}_c \text{ Харківської області} = 1*66 + 2*37 + 3*24 + 4*8 + 5*6 + 6*3 = 436$$

За наведеною методикою було розраховано сумарний поселенський потенціал території кожного з адміністративних районів.

Навіть ІПТТ_c [3], який уже враховує ретроспективну поселенську структуру, не може вважатися універсальним показником характеристики поселенського потенціалу території, оскільки до його кінцевого числового виразу не включена сама вага поселень із різним числом археологічних культур у загальному ретроспективному поселенському устрої. Для усунення даного недоліку необхідно запровадити коефіцієнт поселенської

ваги ($K_{п.в.}$) адміністративного району, який обчислюється за формулою [3, с.324]:

$$K_{п.в.} = \frac{\sum_{i=1}^i (m_1 + m_2 + \dots + m_i)}{M}, \quad (2) \text{ де}$$

M - максимально можлива сума ретроспективних рангів поселень у Харківській області, що дорівнює 14. Вона є на даний час постійною і незмінною величиною, виходячи з археологічної вивченості регіону.

Виходячи із наведених формул, величина інтегрованого поселенського потенціалу території (ІПТТ_i) адміністративного району складає [3, с.324]:

$$\text{ІПТТ}_i = K_{п.в.} * \text{ІПТТ}_c = \frac{\sum_{i=1}^i (m_1 + m_2 + \dots + m_i)}{M} * \sum_{i=1}^i (m_1 k_1 + m_2 k_2 + \dots + m_i k_i). \quad (3)$$

Значення $ППТ_i$ у підсумку виражає у балах величину ретроспективного поселенського ресурсу адміністративних районів на XIII ст. н.е. Цей показник інтегрований за параметрами поселенських рангів і коливається у межах від 0 ($ППТ_i = 0$, якщо не відзначено на території адміністративного району

жодного історичного поселення, що у межах досліджуваного регіону не спостерігається) до величини $ППТ_c$ (якщо на землях району мають місце поселення усіх 14 рангів) [3]. Результати розрахунку показників поселенської освоєності адміністративних районів Харківської області представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Характеристика показників поселенської освоєності адміністративних районів Харківської області

Адміністративний район	Всього поселень із археологічними культурами	ЩЗ	$ППТ_c$	$K_{п.в.}$	$ППТ_i$
Балаклійський	11	4	24	0,58	13,92
Барвінківський	8	2	16	0,36	5,76
Близнюківський	6	-	7	0,29	2,03
Богодухівський	8	-	10	0,29	2,9
Борівський	4	-	4	0,21	0,84
Валківський	8	-	10	0,21	2,1
Великобурлуцький	2	-	3	0,14	0,42
Вовчанський	10	5	23	0,43	9,89
Дворічанський	1	-	1	0,07	0,07
Дергачівський	8	4	14	0,43	6,02
Зачепилівський	6	1	10	0,36	3,6
Зміївський	10	4	21	0,50	10,5
Золочівський	4	2	10	0,36	3,6
Ізюмський	13	4	30	0,50	15
Кегичівський	1	-	1	0,07	0,07
Коломацький	1	-	1	0,07	0,07
Красноградський	5	2	11	0,21	2,31
Краснокутський	6	4	21	0,50	10,5
Куп'янський	3	1	6	0,29	1,74
Лозівський	1	-	1	0,07	0,07
Нововодолазький	4	-	5	0,21	1,05
Первомайський	5	-	7	0,29	2,03
Печенізький	2	2	11	0,43	4,73
Сахновщинський	1	-	1	0,07	0,07
Харківський	8	3	19	0,43	8,17
Чугуївський	9	3	21	0,43	9,03
Шевченківський	1	-	1	0,07	0,07

Зазначимо, що на території області виділяються райони, поселенська освоєність яких відбувалась протягом кількох археологічних періодів, тобто заселеність району є не випадковою, а результатом дії ряду зовніш-

ніх факторів, які сприяють освоєності території. Відзначимо Балаклійсько-Ізюмський ареал (рис. 1), де показник найбільший, що свідчить про сприятливість умов для заселення.

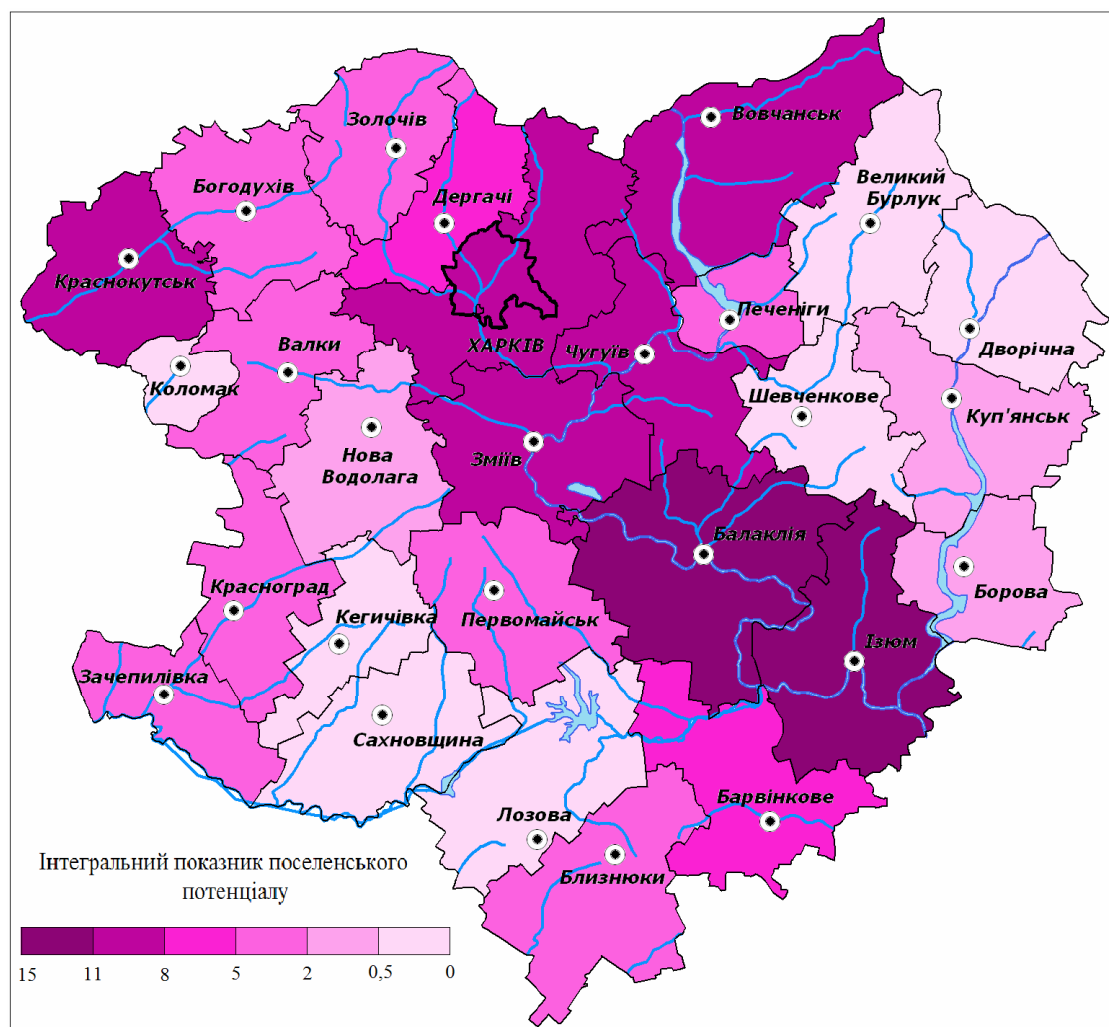

Рис. 1. Ретроспективний поселенський потенціал території Харківської області

Значним є ареал Харківсько-Чугуєвсько-Зміївський-Вовчанський, який із Балаклійсько-Ізюмським відображають формування «центрального полюсу тяжіння» майбутніх поселень, граничать з якими райони третього рангу поселенського показника: Барвенківський, Дергачівський. Високий показник має Краснокутський район, проте розвиток його заселенських процесів через його географічне положення доцільно віднести до розвитку території Полтавської області.

Висновки. Дослідження сучасної картини розселення на базі історичних фактів засе-

лення території області дає змогу оцінити поселенський потенціал регіону. Проведений ретроспективний аналіз первинного заселення території області і визначення поселенського потенціалу Харківської області свідчить про сприятливі природні умови для формування системи розселення, значне історичне і культурне надбання, що має активно використовуватись у регіональному плануванні. Тема заселення і розселення населення Харківської області є актуальною і потребує подальших суспільно-географічних досліджень.

Література

1. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти.- Чернівці: Рута, 2003.- 392с.
2. Из глубины веков: К истории города Харькова. – Харьков: Райдер, 2003. – 80 с.
3. Круль В. Ретроспективна географія поселень Західної України: Монографія. – Чернівці: Рута, 2004. – 382с.

4. Проблемы истории и археологии Украины: Материалы V Международной научной конференции (Харьков, 4–6 ноября 2004 г.).— Харьков: НМЦ «МД», 2004.— 128 с.
5. <http://kharkivoda.gov.ua>.

УДК 911.3

Іван Костащук

ГЕОГРАФІЯ ПРАВОСЛАВНИХ РЕЛІГІЙНИХ КОНФЕСІЙ В УКРАЇНІ

В статті розглядаються географічні особливості територіальної організації православних релігійних конфесій в Україні. Зроблено аналіз їх територіального поширення; виведено показники залежності від кількості населених пунктів та чисельності населення.

Ключові слова: православні конфесії.

Іван Костащук. ГЕОГРАФИЯ ПРАВОСЛАВНЫХ РЕЛИГИОЗНЫХ КОНФЕССИЙ В УКРАИНЕ. В статье рассматриваются географические особенности территориальной организации религиозных конфессий в Украине. Сделано анализ их территориального распространения; выведено показатели зависимости от количества населенных пунктов та количества населения.

Ключевые слова: православные конфессии.

Ivan Kostaschuk. GEOGRAPHY OF THE ORTHODOX CHURCH DENOMINATIONS IN UKRAINE. The article focuses on geographic peculiarities of the territorial structure of the Orthodox Church denominations in Ukraine. The analysis is presented of these denominations spatial distribution; the indexes of dependence on the settlements quantity and population size are derived.

Keywords: Orthodox Church.

Актуальність теми. Релігійне життя держави є одним із найважливіших важелів соціокультурного розвитку. Україна впродовж своєї багатовікової історії була православною державою, в якій значна кількість всіх приходів належала православним конфесіям. Проте суспільні зміни наприкінці ХХ ст. призвели до зменшення частки православних, і відповідно збільшення католицьких та протестантських течій. Тому дослідження релігійної сфери на конфесійному і територіальному рівнях є досить актуальними і перспективними для подальших наукових досліджень.

Метою написання даної статті було передбачено аналіз територіальної організації православних конфесій в Україні на сучасному етапі, спроба виокремлення їх за густотою серед населених пунктів та чисельності населення. Виходячи із мети було поставлено декілька завдань, насамперед це:

1. Аналіз територіального розподілу православних релігійних конфесій в адміністративних областях України.
2. Простежити територіальні відміни і рівень забезпеченості православними релігійними організаціями області України.
3. З'ясувати вплив географічних чинників на процес формування територіальної організації православ'я в нашій державі.

Аналіз попередніх досліджень. Дослідженнями релігійної сфери різних регіонів України, в тому числі і православних конфесій, займалися такі вчені-географи, як Шаблій О.І., Заставний Ф.Д., Ковальчук А.С., Кучабський О.Г., Топчієв О.Г. та інші.

Виклад основного матеріалу. Станом на 1 січня 2008 року в Україні було офіційно зареєстровано 32018 релігійних приходів, які належали 55 релігійним організаціям. Серед них більшу частину (53,15%) займали релігійні організації православного напрямку християнства. Серед них найбільш вагомою за кількістю громад вирізнялися Українська православна церква (УПЦ), яка займала 11509 громад, частка яких в структурі православних приходів становила 67,6 %. Помітне місце в релігійній сфері православ'я займала Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ КП) яка налічувала 4090 громад, що становило 24,0%. Третньою за чисельністю була Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), що налічувала 1212 громад, що становило 7,1%. В нашій державі також помітними були представники старообрядницьких церков, зокрема Руської православної старообрядницької церкви (Білокриницької згоди) (РПСЦ (Білокр. згода)), що налічувала 56 громад (0,31%) та Руської православної старообрядницької церкви (безпопівсь-

кої згоди) (РПСЦ (безпопівська)) – 10 громад (0,07%). В Україні були представлені також і громади Руської православної церкви (закордонної) (РПЦ (закордонна)) та Російської істино-православної церкви (РІПЦ), чисельність яких відповідно становила 34 і 32, що в частці православних склало 0,21% та 0,18%. Іншим православним релігійним організаціям припало 74 громади, які склали 0,44%.

Для дослідження територіальної організації релігійних конфесій, на нашу думку доцільно використовувати два показники. Перший показник відображає кількість релігійних громад, що припадає на один населений пункт, і обчислюється за формулою:
 $K1 = \text{к-ть громад} / \text{к-ть населених пунктів}$.

Інший показник, на нашу думку, більш оптимальніше відображає територіальну організацію релігійної сфери, так як показує кількість релігійних громад, що припадає на 10000 жителів, і обчислюється як
 $K2 = (\text{к-ть громад} / \text{чисел-ть населення}) \times 10000$.

Обидва вони показують забезпечення релігійними організаціями населення окремих регіонів.

Найбільш чисельнішою за кількістю громад була Українська православна церква. Територіально вона була представлена в усіх областях України. Проте незначна кількість громад спостерігалася в Івано-Франківській (31), Львівській (63) та Тернопільській (125) областях. Пересічно по Україні припадало 0,38 релігійні громади даної конфесії на один населений пункт. Найбільшим цей показник був у м. Севастополь (1,59), Закарпатській (1,0) та Чернівецькій (0,99) областях. Відповідно найменшим у Львівській (0,03), Івано-Франківській (0,04) та Тернопільській (0,12) областях. Пересічно в Україні на 10000 жителів припадало 2,3 релігійних приходи. Найвищим цей показник був у Хмельницькій (6,2), Волинській (5,8), Рівненській (5,3), Закарпатській (4,7), Вінницькій (4,7), Чернівецькій (4,4) областях. Менше однієї громади на 10000 осіб припадало у м. Київ (0,9), Івано-Франківській та Львівській (по 0,2) областях. Дані показники наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники територіальної організації найчисельніших православних релігійних конфесій України

№ п/п	Адміністративна область	Релігійні організації					
		УПЦ		УПЦ КП		УАПЦ	
		K1	K2	K1	K2	K1	K2
1	АР Крим	0,49	2,42	0,04	0,2	0,0097	0,05
2	Вінницька	0,56	4,7	0,14	1,2	0,04	0,3
3	Волинська	0,57	5,8	0,29	3,0	0,01	0,2
4	Дніпропетровська	0,36	1,5	0,07	0,3	0,007	0,03
5	Донецька	0,45	1,2	0,07	0,2	0,003	0,008
6	Житомирська	0,35	4,1	0,11	1,3	0,004	0,05
7	Закарпатська	1,0	4,7	0,05	0,2	0,003	0,02
8	Запорізька	0,33	1,6	0,11	0,5	0,008	0,04
9	Івано-Франківська	0,04	0,2	0,36	2,0	0,18	1,0
10	Київська	0,53	3,5	0,29	1,9	0,02	0,1
11	Кіровоградська	0,20	1,8	0,07	0,6	0,009	0,09
12	Луганська	0,38	1,4	0,03	0,1	0,0064	0,02
13	Львівська	0,03	0,2	0,23	1,6	0,19	1,4

14	Миколаївська	0,30	2,2	0,14	1,0	0,0097	0,1
15	Одеська	0,44	2,1	0,08	0,4	0,0059	0,03
16	Полтавська	0,22	2,5	0,08	0,9	-	-
17	Рівненська	0,61	5,3	0,30	2,6	0,02	0,2
18	Сумська	0,26	3,0	0,07	0,8	-	-
19	Тернопільська	0,12	1,1	0,21	2,0	0,27	2,5
20	Харківська	0,17	1,0	0,009	0,05	0,0073	0,04
21	Херсонська	0,48	2,8	0,10	0,6	0,06	0,4
22	Хмельницька	0,62	6,2	0,14	1,4	0,05	0,5
23	Черкаська	0,60	3,6	0,16	1,0	0,06	0,4
24	Чернівецька	0,99	4,4	0,37	1,7	-	-
25	Чернігівська	0,34	4,1	0,07	0,8	-	-
26	м. Київ	228	0,9	125	0,5	30	0,1
27	м. Севастополь	1,59	1,3	0,06	0,05	0,03	0,03
	Пересічно по Україні	0,38	2,3	0,14	0,8	0,04	0,2

Другою за кількістю релігійних громад є Українська православна церква Київського патріархату. Вона представлена в усіх регіонах держави, проте найбільша кількість релігійних приходів припадає на Західноукраїнські області, і помітно менша їх кількість у південних та східних регіонах нашої держави. В Україні на один населений пункт припадає 0,14 громади. Найбільший цей показник спостерігається у Чернівецькій (0,37), Івано-Франківській (0,36), Рівненській (0,30), Волинській (0,29) та Львівській (0,23) областях. найменша кількість громад УПЦ КП на один населений пункт припадала у Харківській (0,009), Луганській (0,03), Закарпатській (0,05), Кіровоградській, Сумській, Чернігівській, Дніпропетровській та Донецькій (по 0,07), Одеській та Полтавській (по 0,08) областях, а також в АР Крим (0,04). На 10000 населення пересічно в державі припадало 0,8 громад УПЦ КП. Найбільшим цей показник був у Волинській (3,0), Рівненській (2,6), Івано-Франківській та Тернопільській (по 2,0), Київській (1,9) областях. Найменшим цей показник був у Харківській (0,05) області (табл.1).

Третьою за кількістю громад була Українська православна автокефальна церква. В Україні вона є не значною, і кількість її приходів переважає в Івано-Франківській (147), Львівській (370) та Тернопільській

(287) областях. зовсім відсутніми є приходи у Полтавській, Сумській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Відповідно і ступінь забезпеченості населення і населених пунктів є не значним в усіх регіонах України. Найбільшими обидва показниками є в Тернопільській області ($K_1=0,27$; $K_2=2,0$), Львівській (відповідно 0,19; 1,4) та Івано-Франківській (0,18; 1,0) областях (табл.1).

K1 – показник густоти релігійних конфесій серед населених пунктів (кількість релігійних громад, що припадає на один населений пункт);

K2 – показник забезпеченості населення релігійними громадами (к-ть релігійних громад на 10000 жителів).

Незначними за кількістю приходів в Україні є Руські православні старообрядницькі церкви, які поділяються на дві групи – Руську православну старообрядницьку церкву (Білокриницької згоди) та руську православну церкву (без попівської згоди). Перша поширена в АР Крим, 13 областях, а також містах державного значення – Київ та Севастополь. Друга має свої громади тільки в 6 областях України. Про кількість приходів в окремих регіонах України цих конфесій можна дізнатися із таблиці 2.

У шести областях України та м. Севастополь зареєстровані приходи Руської православної церкви (закордонної), загальна чисельність яких становить 34 і найбільше

їх у Одеській (15) та Запорізькій (11) областях. Малочисельними є приходи в Україні також і Російської істинно-православної церкви яких налічується в Україні 32. найбільше їх зареєстровано в АР Крим (7), Одесь-

кій (5), Житомирській та Луганській (по 4) областях. 74 громади належить іншим православним релігійним організаціям. Найбільше таких громад є в Полтавській області - 16. (Табл..2).

Таблиця 2

Розподіл громад малочисельних релігійних православних організацій в областях України

№ п/п	Адміністративна область	Релігійні організації				
		РПСЦ (Білокр. згода)	РПСЦ (безпо- півська)	РПЦ (закор- донна)	РППЦ	Інші пра- вославні релігійні організа- ції
1	2	3	4	5	6	7
1	АР Крим	2	-	4	7	-
2	Вінницька	10	-	-	1	5
3	Волинська	-	-	-	-	2
4	Дніпропетровська	1	1	-	-	6
5	Донецька	1	-	-	1	6
6	Житомирська	1	5	-	4	-
7	Закарпатська	-	1	-	-	3
8	Запорізька	-	1	11	2	2
9	Івано-Франківська	-	-	-	-	-
10	Київська	1	-	-	1	1
11	Кіровоградська	4	-	-	-	3
12	Луганська	1	-	1	4	4
13	Львівська	-	-	-	-	2
14	Миколаївська	-	-	-	1	2
15	Одеська	13	-	15	5	5
16	Полтавська	-	-	1	1	16
17	Рівненська	-	-	-	-	1
18	Сумська	-	-	1	1	-
19	Тернопільська	-	-	-	-	-
20	Харківська	1	2	-	-	5
21	Херсонська	-	-	-	-	-
22	Хмельницька	5	-	-	-	2
23	Черкаська	1	-	-	-	3
24	Чернівецька	10	-	-	-	1
25	Чернігівська	2	-	-	1	-
26	м. Київ	2	-	-	3	5
27	м. Севастополь	1	-	1	-	-
	Всього	56	10	34	32	74

Така територіальна організація православних конфесій України спричинена перш за все історико-географічними та суспільно-географічними чинниками. В ході історичного розвитку окремих регіонів, національної різноманітності в структурі населення формувалася складна релігійна сфера. В кінці ХХ ст. після дозволу віросповідання відбулося різке збільшення кількості релігійних громад, особливо це характерних є для областей Західної України, які найпізніше ввійшли до атеїстичного СРСР.

Висновки: В Україні більше половини громад всіх релігійних конфесій належить православним (17017 із 32018 громад). За кількістю приходів вирізняється Українська православна церква, яка налічує 11509 громад. Другою за чисельністю є Українська православна церква Київського патріархату – 4090 громад. 1212 громад належить Українській автокефальній православній церкві. Формування релігійної сфери регіону впершу чергу проходить під впливом історико-географічних та суспільно-географічних чинників.

Література

1. Матеріали Державного комітету України у справах релігій.

Дослідження виконані за підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень. Грант Президента України для молодих вчених (GP/056/0171).

УДК 911.3

Дар'я Мальчикова

РЕГІОНАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕТВОРЕНОСТІ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Визначено рівень антропогенної перетвореності природних систем Херсонської області, виявлено регіональні закономірності розподілу показників антропогенної перетвореності. Проведено типізацію адміністративних одиниць області за специфікою структури землекористування і антропогенної перетвореності геосистем.

Ключові слова: антропогенна перетвореність, типізація, регіон, Херсонська область

Дар'я Мальчикова. РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЗАКОНОМЕРНОСТИ ПРЕОБРАЗОВАННОСТИ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ. Определен уровень антропогенной преобразованности геосистем Херсонской области, выявлены региональные закономерности распределения показателей антропогенной преобразованности. Проведена типизация административных единиц области за спецификой структуры землепользования и антропогенной преобразованности геосистем.

Ключевые слова: антропогенная преобразованность, типизация, регион, Херсонская область

Dar'ya Malchikova. REGIONAL REGULARITIES OF THE CHANGE THE NATURAL SYSTEMS OF KHERSON REGION. Certain level of natural systems Kherson region, regional differences of the sharing the factors economic change are revealed. The chosen types of the administrative units of Kherson region for specifics of the structure of the land-use and economic change the natural systems.

Keywords: economic change, chosen types, region, Kherson region.

Постановка проблеми. Оцінка антропогенної перетвореності природних систем території є однією з найважливіших складових під час розробки заходів з системного екологічного управління регіоном, екологічної політики, оптимізації природокористування тощо. З'ясування регіональних закономірностей антропогенної перетвореності територій в різних частинах області дозволяє значною мірою оцінити ступінь напру-

женості екологічної ситуації і розробляти відповідні заходи щодо її покращення.

Високий загальний фон ландшафтного перетворення території Херсонської області визначається перш за все її значним землеробським освоєнням, яке складає понад 65%, а розораність сільськогосподарських угідь в деяких районах перевищує 90%. При такому надзвичайно високому сільськогосподарському освоєнні і не значній лісистості (5,3%) необхідною складовою опти-

мізації природного середовища є функціональна організація ландшафту. Початковим етапом такої роботи є визначення сучасного стану антропогенної перетвореності природних систем регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Під антропогенною перетвореністю геосистем розуміють зміненість її структурних та динамічних особливостей у результаті функціонального використання [5]. Вивченням цього питання займалися В.Б.Сочава, В.В. Виноградов (1981), К. Білвітц (1980), які розробили детальну градацію антропогенної змінності геосистем. Основні підходи, методи аналізу антропогенного навантаження, антропогенної перетвореності розроблялись та поглиблювались в працях Мількова Ф.М., Ісаченка А.Г., Шищенко П.Г., Гофмана К.І., Гродзинського М.Д., Денисика Г.І., Малишевої Л.Л., Мединського Л.Л., Наливайко Л.Т., Слюсаренко В.К. та інших науковців [1-5, 8, 9]. Дуже важливою в усіх працях була визначена проблема оцінювання антропогенного навантаження, трансформації ландшафтів. Кількісні методи оцінки ступеня антропогенної перетвореності геосистем, які враховують структуру земельних угідь у межах геосистем, розробили Ф.М. Мільков (1973), П.Г. Шищенко (1988), С.П. Романчук (1981) та М.Д. Гродзинський (1995). Була визначена антропогенна перетвореність ландшафтів України на зональному рівні (Шищенко, 1988). Разом з тим відмітимо, що організаційно-управлінський підхід вимагає таких досліджень на регіональному рівні і в межах адміністративно-територіальних одиниць,

Відповідних досліджень для території Херсонської області не проводилось, тому розв'язанню саме цього питання ми і вирішили присвятити дану роботу.

Метою дослідження стало визначення рівня антропогенної трансформації природних систем Херсонської області та виявлення регіональних закономірностей в їх перетвореності.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні існують різні підходи до критеріїв та методів оцінки антропогенного навантаження і трансформації природних територіальних комплексів. І все ж таки, на наш погляд найбільш доцільно використовувати такий інтегральний показник як регіональний індекс антропогенної перетвореності (трансформації) природних систем К.Г. Гофмана [3], уточнений в працях П.Г. Шищенко [9, с.74]:

$$Kan = \frac{\sum_{i=1}^n (r_i \times p_i \times a_i)}{100}, \text{ де}$$

Кап - коефіцієнт антропогенної трансформації; r – ранг антропогенної перетвореності території певним видом природокористування; p – площа рангу (у %); a – індекс глибини перетвореності агроландшафтів; n – кількість видів в межах контуру регіону.

Ділення на 100 використовується для зручності користування значеннями коефіцієнтів, що змінюються в межах $0 < Kan < 10$. Кожному із видів природокористування присвоюється ранг антропогенної перетвореності та індекс глибини перетвореності (табл.1)

Таблиця 1

Ранги та індекси глибини перетвореності природних систем різними видами природокористування [9]

Ранг антропогенної перетвореності	Індекс глибини перетвореності
1. природні заповідні території;	1,0- природні заповідні території;
2. ліси;	1,05- ліси;
3. болота і заболочені землі;	1,1- болота, плавні, заболочені землі;
4. луки;	1,15- луки;
5. сади і виноградники;	1,2 - сади, виноградники;
6. орні землі;	1,25- орні землі;
7. сільська забудова;	1,3 - сільська забудова;
8. міська забудова;	1,35- міська забудова;
9. водосховища, канали;	1,4 - водосховища;
10. землі промислового використання.	1,5- землі промислового використання.

При розрахунках індексу глибини перетвореності ландшафтів експертним шляхом визначається "вага" кожного із видів природокористування в сумарній їх перетвореності.

Для визначення площ рангів природокористування використовуються показники структури земельного фонду конкретної території, структури землекористування.

Специфічною рисою землекористування Херсонського регіону є застосування меліоративних робіт тривалої дії (зрошення), що визначає регіональні та локальні особливості використання земель і, поряд з природними характеристиками території, зумовлює надзвичайно високий ступінь їх

деградації. Відзначимо, що в структурі землекористування Херсонщини спостерігається близько 15% зрошуваних земель – це найбільший показник по Україні. Відповідно, така категорія земель потребує окремих оцінок та підходів. Дослідження специфіки впливу зрошення на природно-територіальні системи регіону [6] та експертні оцінки фахівців дозволили нам надати зрошуваним землям ранг антропогенної перетвореності 7 та індекс глибини перетвореності 1,3. Відповідно до таких уточнених даних і проводились остаточні розрахунки.

Вихідні дані та результати визначення коефіцієнтів антропогенного перетворення представлені в табл. 2.

Таблиця 2

**Структура землекористування та коефіцієнти антропогенної перетвореності
Херсонської області**

Адміністративні одиниці	Частка виду землекористування, у %											Кан
	Рілля богара	Багаторічні наса- дження богара	Пасовища бога- ра	Зрошувані - всього	Ліси	Сільська забудова	Міська забудова	Землі промислового призначення	Водосховища, канали	Болота, плавні, заболочені землі	Природні заповідні території та природні території в регіоні	
Бериславський	64,0	1,3	5,7	8,1	3,7	3,9	2,0	0,10	8,0	0,5	2,8	7,59
Білозерський	48,5	0,9	4,0	17,4	2,8	2,2	2,7	0,20	0,7	3,5	17,1	6,41
Великопетиський	74,6	0,5	2,8	6,6	2,7	2,0	1,7	0,05	8,3	0,0	0,7	7,84
Великоолександрів.	80,3	0,6	7,7	0,8	4,3	3,0	1,7	0,16	0,1	0,0	1,3	7,08
Верхньорогачицьк.	68,2	0,5	5,7	3,0	3,0	1,7	0,9	0,20	16,4	0,0	0,5	8,10
Високопільський	80,6	0,6	8,4	0,2	3,8	2,2	1,9	0,34	0,2	0,0	1,8	7,07
Генічеський	36,9	0,3	2,8	9,4	1,0	1,3	1,7	0,38	0,2	0,1	46,0	4,64
Голопристанський	19,6	0,6	6,6	10,0	13,6	1,2	1,3	0,30	0,4	2,8	43,6	3,88
Горностаївський	67,7	0,3	1,4	16,4	2,5	2,1	1,5	0,07	7,1	0,0	0,9	7,97
Іванівський	67,2	0,3	8,9	17,6	1,2	2,3	1,4	0,05	0,4	0,1	0,6	7,52
Каховський	58,3	0,5	10,2	18,9	1,5	3,2	2,7	0,32	4,7	0,6	10,3	7,97
Каланчацький	40,7	1,1	4,6	40,9	2,0	2,6	2,0	0,07	5,2	0,2	0,6	8,22
Нижньосірогоський	87,8	0,2	3,2	2,3	1,7	2,1	1,8	0,06	0,1	0,0	0,7	7,40
Нововоронцовський	67,5	0,6	3,6	5,8	5,0	2,0	1,5	0,16	12,6	0,0	1,3	7,87
Новотроїцький	34,1	0,2	11,8	31,7	1,1	2,0	1,4	0,05	0,4	0,0	17,3	6,58
Скадовський	28,2	0,4	7,2	26,6	3,1	2,0	2,3	0,13	1,8	1,1	27,0	5,94
Цюрупинський	28,5	2,0	5,7	10,2	26,2	2,7	5,5	0,21	0,4	3,3	15,3	5,18
Чаплинський	44,8	0,4	4,1	29,2	1,4	2,1	1,9	0,04	0,9	0,0	15,2	6,93
м.Нова Каховка (з міськрадою)	14,8	4,4	1,9	13,2	18,2	6,4	12,3	1,48	3,6	2,0	21,6	5,91
м.Херсон (з міськрадою)	24,7	3,2	1,6	15,2	4,5	2,2	17,6	3,07	0,7	14,6	12,6	6,85
Разом по області	47,8	0,7	5,8	14,9	5,3	2,2	2,3	0,23	2,8	1,1	16,8	6,40

* Розраховано автором за даними головного управління земельних ресурсів в Херсонській області

Розрахований коефіцієнт антропогенної перетвореності змінюється в межах від 0 до 10 і характеризує закономірність: чим більша площа виду природокористування і вищий індекс глибини перетвореності ландшафту, тим вищий ступінь змін господарською діяльністю ландшафтного регіону.

Враховуючи значний діапазон коливань K_{ap} , використовують п'яти-ступеневу

шкалу його інтерпретації [9]. Зауважимо одразу, що слабо перетворених ландшафтів ($K_{ap} 2,00 - 3,80$) в Херсонській області немає, лише Голопристанський район з $K_{ap} = 3,88$ наближується до цієї групи. Виконані розрахунки в розрізі адміністративних районів дали можливість виділити певні групи територій за рівнем антропогенного перетворення (табл. 3).

Таблиця 3

Угрупування територій Херсонської області за рівнем антропогенної перетвореності

Рівень антропогенної перетвореності території районів	перетворені	середньо перетворені	сильно перетворені	надмірно перетворені
Коливання K_{ap}	3,81 - 5,30	5,31 - 6,50	6,51 - 7,40	7,41 - 8,00
Частка (у %), що займають ці території від загальної площі області	29,57	11,53	26,52	32,38

Аналіз отриманих матеріалів дає змогу відзначити такі особливості просторового розподілу показників антропогенної перетвореності природних територій Херсонського регіону:

1) незначна від очікуваної перетвореність територій в межах міськрад Херсону та Нової Каховки пояснюється високою часткою в структурі землекористування природних територій, плавневих земель, рекреаційних та лісів;

2) більшість адміністративних районів із високими показниками перетвореності зосереджені на сході та півночі області і характеризуються високою часткою ріллі в структурі землекористування;

3) висока для степової зони частка лісів (5,3%) отримана за рахунок високої локалізації штучних лісових насаджень на території Олешківських пісків (Голопристанський, Цюрупинський райони, міськрада Нової Каховки). Для більшості території області показники лісистості на порядок менші.

За результатами кластеризації (рис.1) проведено наступну типізацію адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області за особливостями структури землекористування (рис.2).

Для уточнення специфічних рис природокористування в межах виділених типів

було визначено показники структури землекористування та антропогенної перетвореності по виділених таксонах (табл. 4) і розраховано коефіцієнти територіальної локалізації окремих видів землекористування по типах і підтипах.

Порівняльний аналіз виділених типів і підтипів за досліджуваними показниками дозволяє відзначити такі специфічні риси структури природокористування і перетвореності геосистем в їх межах:

1) Тип I характеризується високою концентрацією в структурі землекористування багаторічних богарних насаджень, надзвичайно високою концентрацією лісів, сільської і міської забудови, земель промислового призначення і, завдяки своєму приморському положенню, високою часткою заболочених земель, плавневих земель, природних територій, незмінених людською діяльністю.

2) Особливості диференціації видів землекористування в межах II типу дозволяють відзначити такі головні ознаки: найвищу в області концентрацію природних заповідних територій, зрошуваних земель, а також богарних луків, пасовищ. Слід також відзначити, що північна межа типу, проведена безумовно по межах адміністративно-територіальних одиниць, майже повністю співпадає з межами середньо-степової і пів-

денно-степової підзон степової зони Східно-Європейської рівнини.

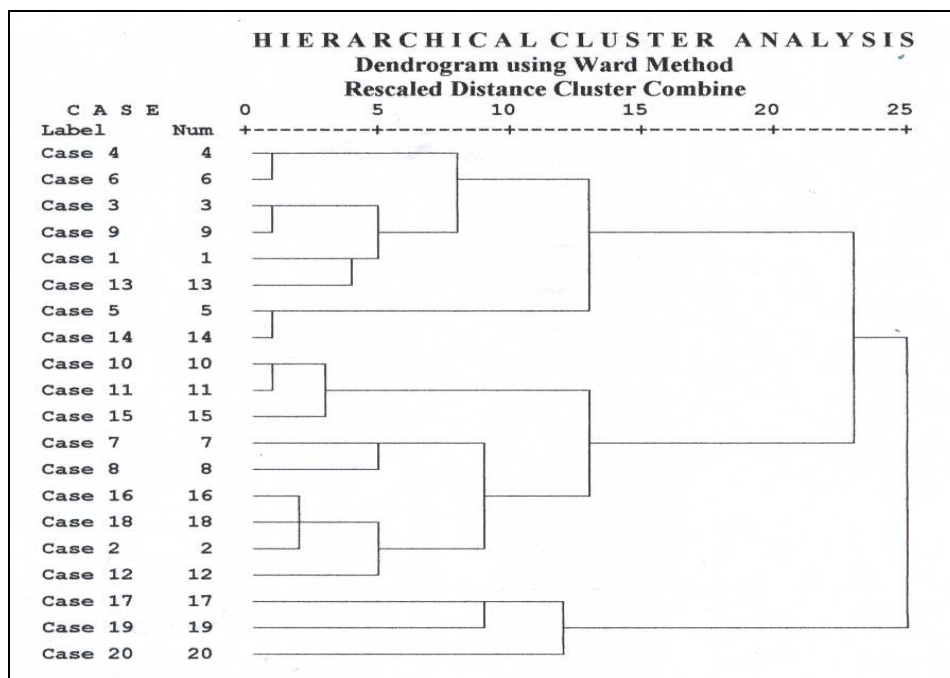

Рис. 1. Кластеризація низових адміністративних районів Херсонської області за показниками структури землекористування

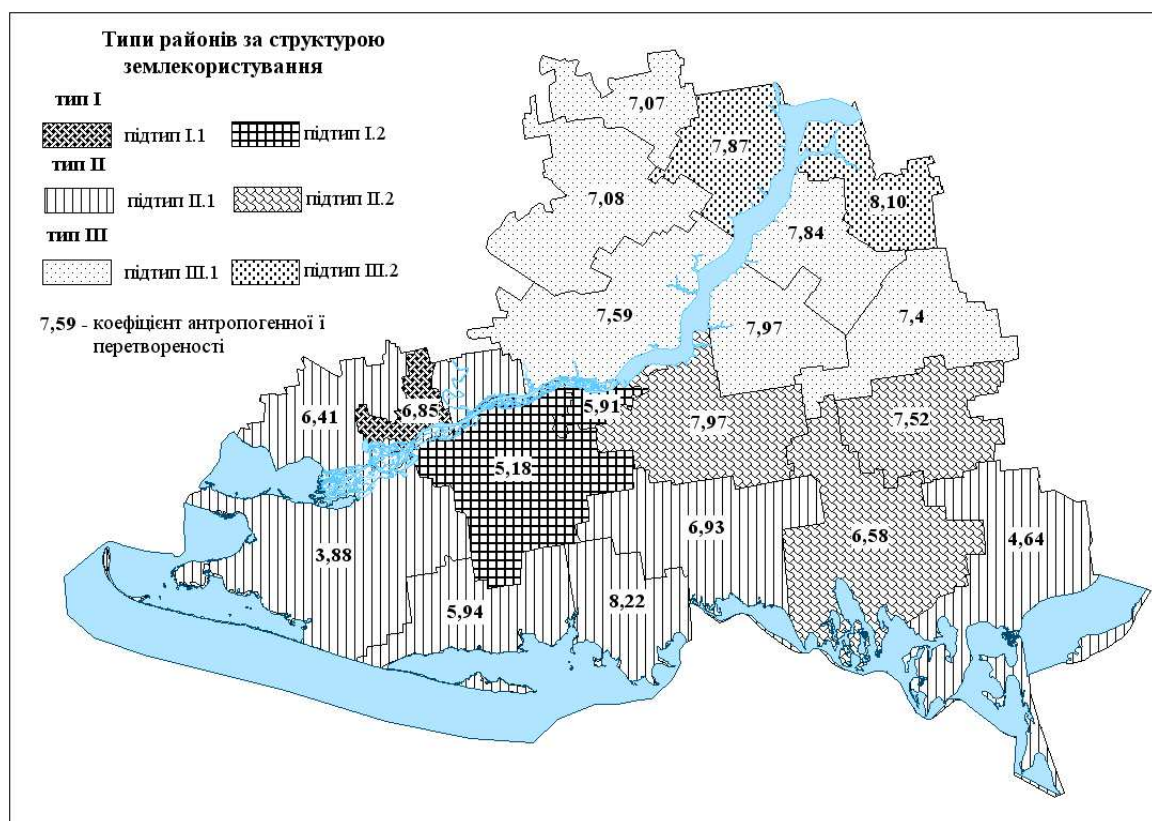

Рис. 2. Типізація адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області за особливостями структури землекористування і рівнем антропогенної перетвореності ландшафтів

III тип характеризується найвищими показниками в структурі земель ріллі, сільської забудови, водосховищ та каналів (включно за рахунок показників підтипу III.2 і його положення та берегах каховського во-

досховища). Саме за рахунок таких рис землекористування цей тип має найбільші показники антропогенної перетвореності природних геосистем.

Таблиця 4

Структура землекористування та рівень антропогенної перетвореності території в межах виділених типів

Адміністративні одиниці	Частка виду землекористування, у %											Кан
	Рілля богара	Багаторічні насадження богара	луки, пасовища богара	Зрошувані - всього	Ліси	Сільська забудова	Міська забудова	Землі промислового призначення	Водосховища, канали	Болота, плавні, заболочені землі	Природні заповідні території та природні території в регіоні	
Підтип I.1	24,7	3,2	1,6	15,2	4,5	2,2	17,6	3,07	0,7	14,6	12,6	6,85
Підтип I.2	27,0	2,3	5,3	10,5	25,3	3,1	6,2	0,4	0,8	3,1	16,0	5,27
Середнє по типу I	26,6	2,4	4,6	11,3	21,7	2,9	8,2	0,8	0,8	5,1	15,4	5,55
Підтип II.1	34,1	0,6	4,9	18,9	5,0	1,7	1,8	0,2	1,2	1,4	30,2	5,52
Підтип II.2	45,4	0,3	10,7	25,3	1,2	2,3	1,7	0,1	1,3	0,2	11,5	6,94
Середнє по типу II	37,0	0,5	6,4	20,5	4,0	1,9	1,8	0,2	1,2	1,1	25,4	5,89
Підтип III.1	75,1	0,6	5,0	5,8	3,2	2,7	1,8	0,1	4,1	0,1	1,5	7,48
Підтип III.2	67,8	0,5	4,6	4,5	4,1	1,9	1,2	0,2	14,4	0,0	0,9	7,98
Середнє по типу III	73,6	0,6	4,9	5,5	3,4	2,5	1,7	0,1	6,3	0,1	1,4	7,59
Разом по області	47,8	0,7	5,8	14,9	5,3	2,2	2,3	0,23	2,8	1,1	16,8	6,40

Таблиця 5

Коефіцієнти територіальної локалізації видів землекористування в межах виділених типів

Адміністративні одиниці	Коефіцієнти територіальної локалізації виду землекористування											
	Рілля богара	Багаторічні насадження богара	луки, пасовища богара	Зрошувані - всього	Ліси	Сільська забудова	Міська забудова	Землі промислового призначення	Водосховища, канали	Болота, плавні, заболочені землі	Природні заповідні території та природні території в регіоні	
Підтип I.1	0,52	4,57	0,28	1,02	0,85	1,00	7,65	13,35	0,25	13,27	0,75	
Підтип I.2	0,56	3,29	0,91	0,70	4,77	1,41	2,70	1,74	0,29	2,82	0,95	
Середнє по типу I	0,56	3,48	0,80	0,76	4,09	1,33	3,58	3,63	0,28	4,67	0,92	
Підтип II.1	0,71	0,86	0,84	1,27	0,94	0,77	0,78	0,87	0,43	1,27	1,80	
Підтип II.2	0,95	0,43	1,84	1,70	0,23	1,05	0,74	0,43	0,46	0,18	0,68	
Середнє по типу II	0,77	0,72	1,10	1,38	0,76	0,86	0,78	0,85	0,43	0,96	1,51	
Підтип III.1	1,57	0,86	0,86	0,39	0,60	1,23	0,78	0,43	1,46	0,09	0,09	
Підтип III.2	1,42	0,71	0,79	0,30	0,77	0,86	0,52	0,87	5,14	0,00	0,05	
Середнє по типу III	1,54	0,89	0,84	0,37	0,64	1,15	0,72	0,57	2,24	0,09	0,08	
Разом по області	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	

Висновки. Узагальнюючи викладений матеріал відмітимо, що виявлені риси структури землекористування і антропогенної перетвореності значно диференціюються і в межах типів. Це потребує подальшого дослідження з виявленням факторів такої ситуації і обґрунтуванням заходів з оптимізації природокористування. Знаючи кількісні характеристики антропогенної перетворе-

ності екосистем регіону дослідження, у подальшому можна дати оцінку стійкості даних природно – виробничих комплексів; на її основі провести районування дослідженої території за ступенем гостроти екологічної ситуації, що дозволить розробити рекомендації щодо оптимізації ландшафтної організації території.

Література

1. Гавриленко О.П. Дослідження антропогенної трансформації сучасних ландшафтів України для цілей геоecологічного обґрунтування системи природоохоронних заходів // Вісник київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка. – Сер.: Географія. – Вип. 49. – С.12-15
2. Геоэкологические принципы проектирования природно-технических геосистем. – М.: Мысль, 1989. – С. 57-69.
3. Гофман К. Г. Экологическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики. – М.: Наука, 1977. – С.134-145.
4. Греков С.А. До питання про антропогенне перетворення території Чернівецької області // Наукові записки Вінницької ДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2003 – Вип. 6. – С. 67-73.
5. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
6. Мальчикова Д.С. Проблеми і перспективи використання зрошуваних земель Херсонської області // Географія і сучасність. Зб. наук. праць Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. – К.: Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 2002. – Вип.7 – С. 138-145
7. Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області). – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
8. Преображенський В.С., Александрова Т.Д. Основы ландшафтного анализа. – М., 1988. – 192 с.
9. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. – К., Фитоцентр, 1999. – 284 с.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку мережі освітніх закладів Харківського регіону. Розглянуто найбільш реальні шляхи її оптимізації. Проілюстровано ефективність застосування картографічного методу при розробці регіональної освітньої політики.

Ключові слова: мережа освітніх закладів, освітні округи, реформування, оптимізація.

Анатолій Байназаров. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СФЕРЫ ХАРЬКОВСКОГО РЕГИОНА. Проанализированы современные тенденции развития сети образовательных учреждений Харьковского региона. Рассмотрены наиболее реальные пути ее оптимизации. Проиллюстрировано эффективность применения картографического метода при разработке региональной образовательной политики.

Ключевые слова: сеть образовательных учреждений, образовательные округа, реформирование, оптимизация.

Anatolii Bainazarov. TERRITORIAL FEATURES AND PROBLEMS OF EDUCATIONAL SPHERE OF THE KHARKOV REGION. Modern lines of development network of educational establishments of the Kharkov region are analyzed. The most real ways of its optimization are considered. It is illustrated efficiency application a cartographical method by development of a regional educational politics.

Keywords: a network of educational establishments, educational districts, reforming, optimization.

Актуальність. Головне управління освіти і науки Харківської обласної державної адміністрації, відділи освіти районних державних адміністрацій та місцевих рад, управління освіти районних у м. Харкові рад, дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, професійно – технічні, вищі навчальні заклади усіх типів та форм власності та типів акредитації, наукові установи області забезпечують якісну реалізацію основних завдань державної політики в галузі освіти та науки. Робота органів управління освітою різних рівнів, закладів, установ освіти і науки здійснюється згідно з чинним законодавством і спрямована на виконання основних завдань і положень Національної доктрини розвитку освіти, законів України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні”.

Вихідні передумови. З метою реалізації в закладах і установах освіти області Концепції розвитку освіти на 2006-2010 роки, затвердженої Кабінетом Міністрів України, як базового документу, в Харківському регіоні продовжується робота з нарощування інноваційного потенціалу розвитку освітньої галузі. Розроблено єдину ком-

плексну програму розвитку освіти Харківської області, яка базується на окремих підпрограмах, забезпечених реальним фінансуванням.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз сучасних тенденцій розвитку мережі освітніх закладів Харківського регіону та пошук найбільш реальних шляхів її оптимізації, а також розробка рекомендацій щодо застосування картографічного методу при розробці регіональної освітньої політики.

Виклад основного матеріалу. Зусилля органів управління освітою в Харківському регіоні спрямовані на удосконалення мережі навчальних закладів різних рівнів, типів і форм власності відповідно до демографічної ситуації, стану соціально-економічного розвитку, запитів громадян щодо надання якісної освіти за місцем проживання.

У 2007 році відбулися зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів області. З 1 вересня навчально-виховний процес розпочато в 973 загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності для 268,3 тис. учнів. У порівнянні з попереднім навчальним роком мережа шкіл зменшилась на 10 закладів (9 – комунальних, 1 – приватний). Закриття шкіл І ступеня відбулося у Балаклійському, Близнюківському, Золочів-

ському, Кегичівському районах, шкіл II ступеня – Вовчанському та Первомайському районах. Така ситуація пов'язана із щорічним скороченням загального учнівського контингенту. Порівняно з 2006/2007 навчальним роком кількість дітей шкільного віку в області зменшилася на 15,9 тис. чол. (рис.1).

До 1-х класів прийнято 20,2 тис. чол., до 10-х класів – 25,3 тис. чол. У порівнянні з попереднім роком прийом до 1-х класів збільшився на 1 % (20,0 тис. чол.), до 10-х класів – зменшився на 7 % (27,2 тис. чол.).

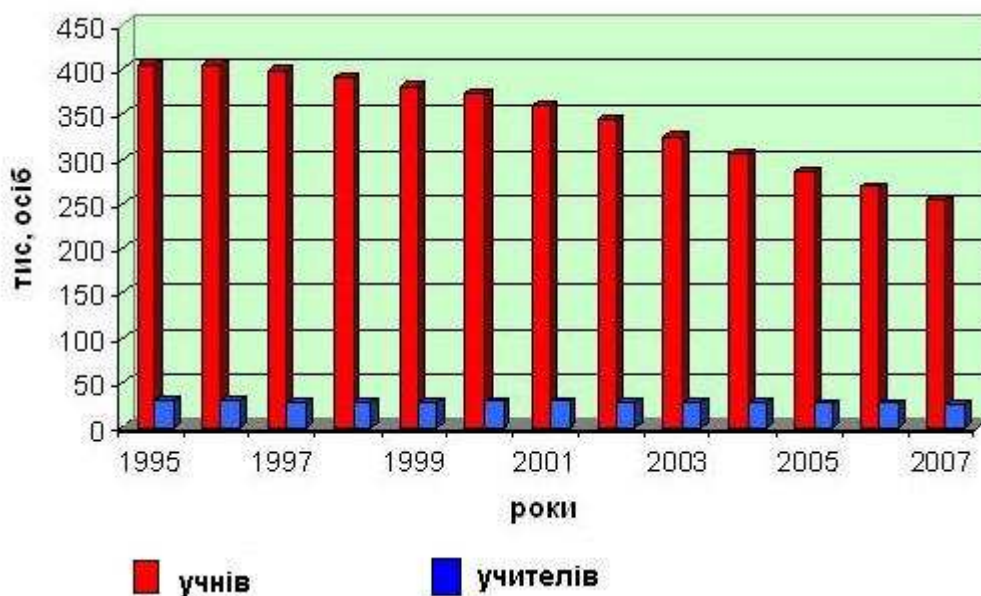

Рис. 1. Тенденція зміни кількісного складу учнівського контингенту

В області функціонують 903 денні загальноосвітні навчальні заклади (252,6 тис. учнів), у тому числі 50 навчально-виховних комплексів комунальної форми власності (12,2 тис. учнів).

З метою задоволення освітніх потреб обдарованої учнівської молоді в області створені можливості для навчання та виховання таких дітей у 4 колегіумах (3,1 тис. учнів), 48 ліцеях (24,9 тис. учнів), 49 гімназіях (32,5 тис. учнів). У 2007 році, у порівнянні з попереднім, зросла мережа гімназій (на 2 заклади) та колегіумів (на 1 заклад). Контингент учнів, які здобувають загальну середню освіту у гімназіях також зріс майже на 600 чол.

В області створено умови для здобуття громадянами базової та повної загальної середньої освіти за заочною та вечірньою формами навчання у 17 вечірніх (змінних) загальноосвітніх навчальних закладах та класах (групах) з вечірньою (заочною) формами навчання 54 денних загальноосвітніх навчальних закладів (6,8 тис. учнів).

Навчально - виховний процес здійс-

нюється також у 20 приватних загальноосвітніх школах (3,0 тис. учнів). Збережено 86 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких малочисельний учнівський контингент, у тому числі загальноосвітніх шкіл I ступеня – 31 заклад (221 учень), загальноосвітніх шкіл I – II ступеня – 52 заклади (1348 учнів), загальноосвітніх шкіл I – III ступенів – 3 заклади (102 учні).

Задоволення мовних запитів громадян на здобуття освіти відповідного рівня здійснювали 705 загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (159,1 тис. учнів), 116 – з двома мовами навчання (58,2 тис. учнів), 137 - російською мовою навчання (48 тис. учнів). В цілому протягом року мережа україномовних шкіл зросла на 47 закладів (рис. 2).

Реалізацію творчих здібностей учнів стабільно забезпечує позашкільна освіта. У 2007 році в області функціонувало 115 позашкільних навчальних закладів для 105,7 тис. дітей та підлітків. В Ізюмському районі відкрито будинок дитячої та юнацької творчості. Охоплення позашкільною освітою

становить 37,2 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Цей показник є стабіль-

ним протягом останніх трьох років і перевищує середній по Україні (рис.3).

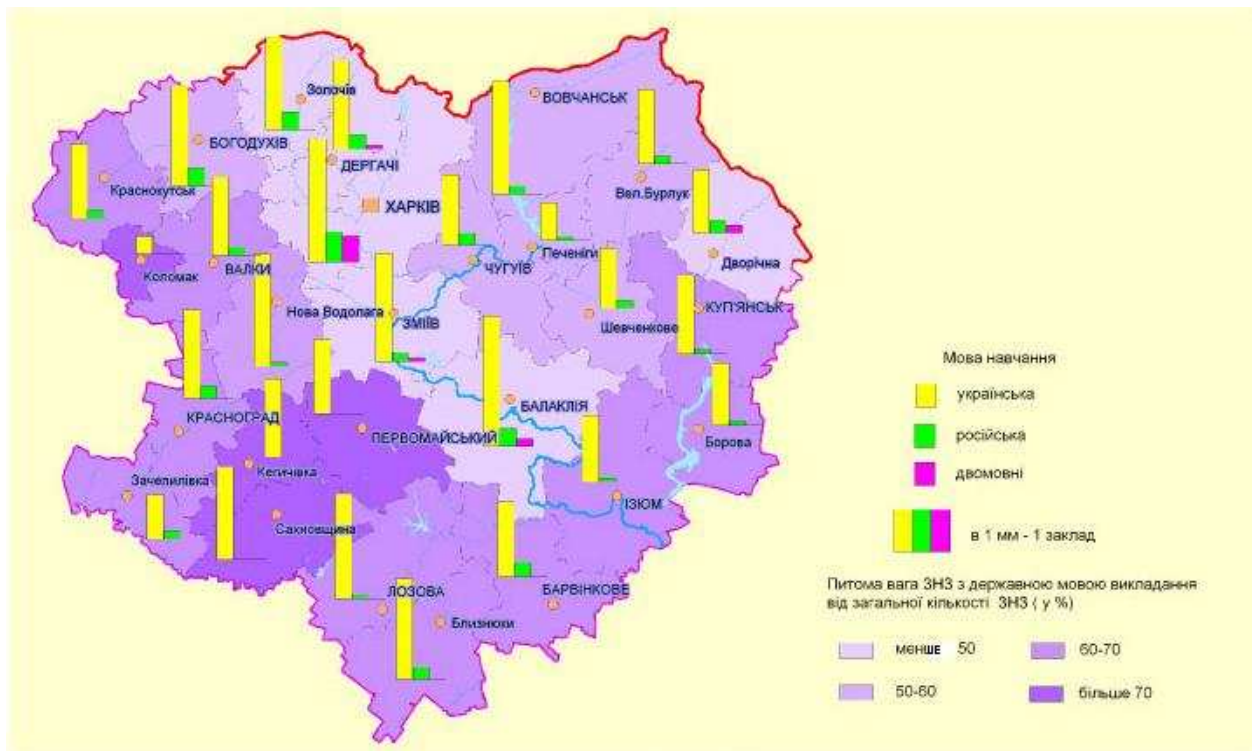

Рис. 2. Мова навчання

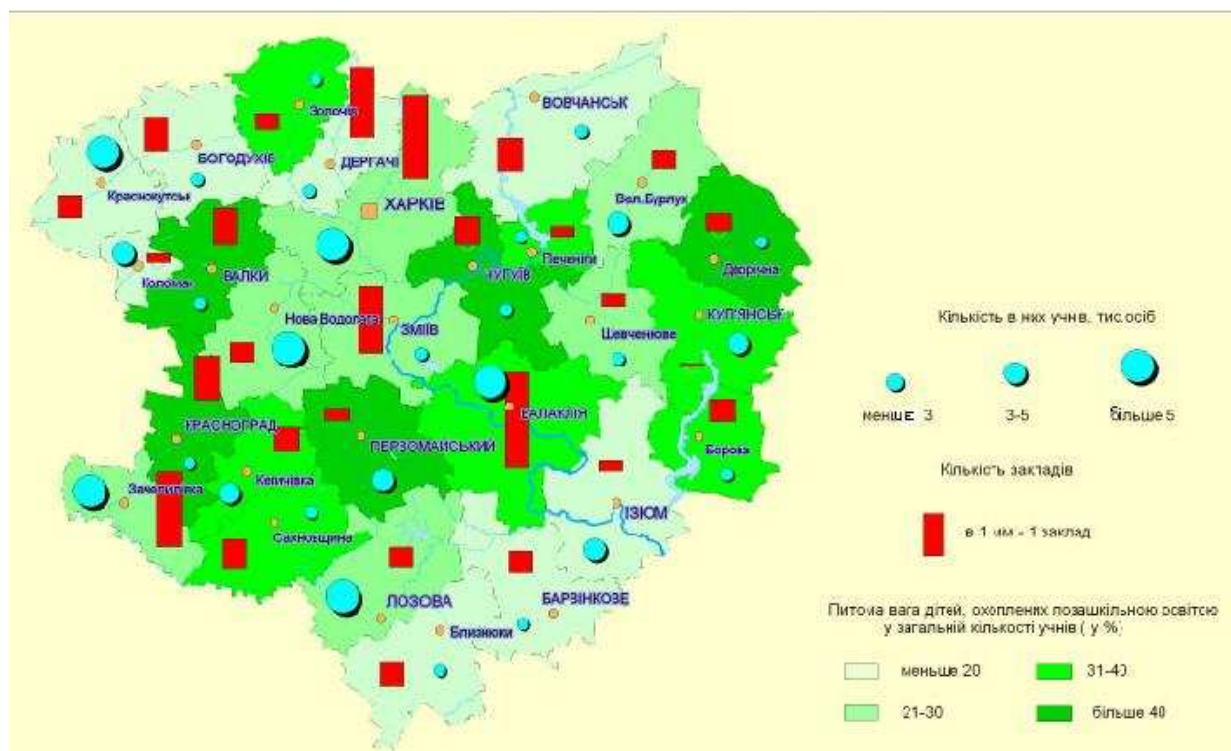

Рис. 3. Охоплення дітей позашкільною освітою

У 2007 році в області у 612 дошкільних навчальних закладах здобували дошкільну освіту 51,4% дітей від 1 до 6 років (55 442 чол.). У 2006 році загальна кількість дітей, охоплених дошкільною освітою, по-

рівняно з аналогічним періодом минулого року, збільшилась на 4,5% (1370 дітей), що дозволило вийти на середній український показник (51%) (рис. 4).

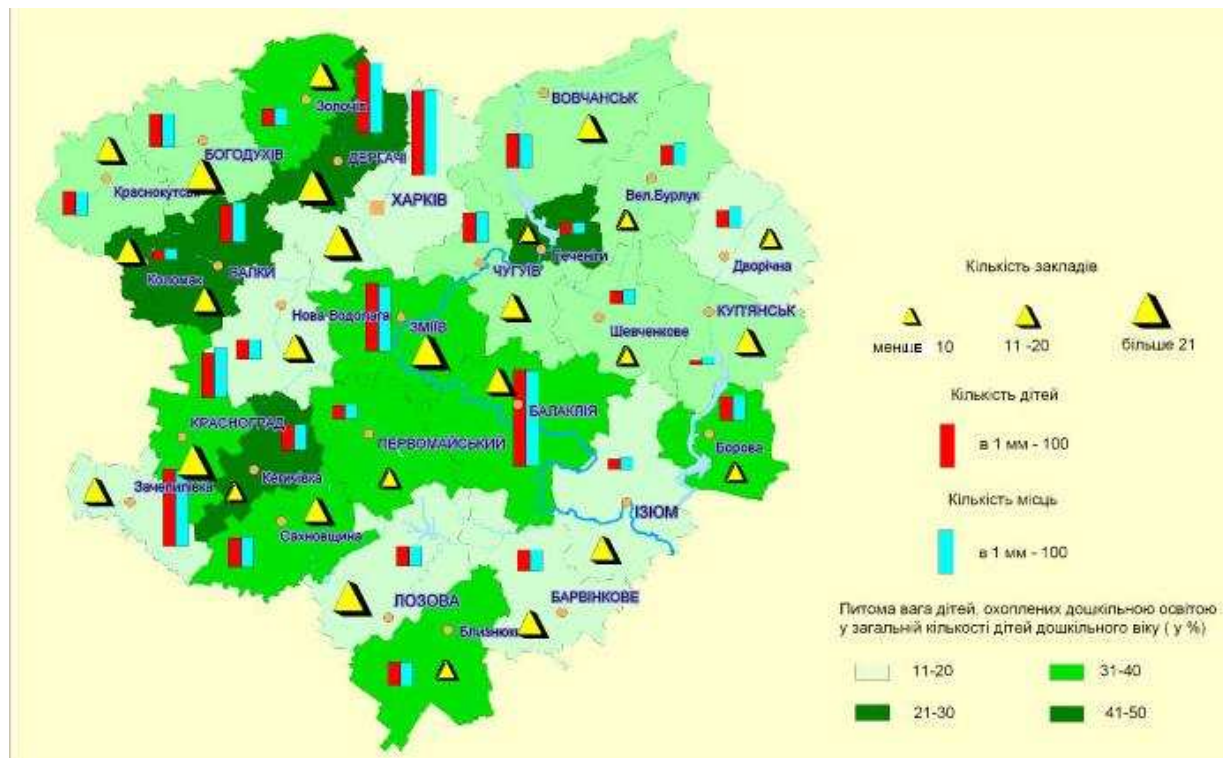

Рис. 4. Охоплення дітей дошкільною освітою

У 15 районах і містах області показники охоплення дітей дошкільною освітою перебільшують 50%. Однак, у 3-х сільських районах (Ізюмський, Куп'янський та Первомайський) цей показник залишається нижчим порівняно з іншими 24 сільськими районами області (середній показник по сільських районах - 36,4%). У сільській місцевості показник охоплення дітей дошкільною освітою складає 22,3%, в той час як у містах він на рівні 59,0%.

В області простежується тенденція до підвищення попиту населення на дошкільну освіту. У цілому по області на 100 місцях у дошкільних навчальних закладах виховуються 95 дітей. Актуальним завданням є відновлення роботи дошкільних навчальних закладів на базі типових приміщень, які зараз передані для використання різноманітними структурами на умовах оренди. Вживалися заходи щодо відновлення роботи дошкільних навчальних закладів, які тимчасово

призупинили свою діяльність на невизначений період. З 64 таких закладів (як правило, вони знаходяться у власності сільськогосподарських підприємств), у 2007 році відновлено роботу та реорганізовано 12 дошкільних навчальних закладів (у тому числі 9 - у сільській місцевості). Протягом року відкрито 5 дошкільних навчальних закладів у Дергачівському (3) та Шевченківському (2) районах.

Мережа дошкільних навчальних закладів компенсуючого типу залишається стабільною, але в умовах зростання попиту на спеціальну дошкільну освіту вона потребує розширення.

З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей, які потребують особливої педагогічної уваги, корекції фізичного та розумового розвитку. В Харківському регіоні створено умови для навчання та виховання таких дітей. У 2007 році в області навчально-виховний процес для такої кате-

горії дітей здійснювався в 13 загальноосвітніх школах-інтернатах (2,1 тис. учнів) та 14 спеціальних школах-інтернатах (2,7 тис. учнів). На базі реорганізованої загальноосвітньої школи І-ІІ ступенів було відкрито у смт Золочів дитячий будинок змішаного типу для 60 вихованців.

Суттєво покращено якість харчування. Додаткова вартість складала 18,0 грн., що у порівнянні з минулим роком збільшено на 72% . У період оздоровлення вартість харчування становила 19,8 грн. (у 2006 році – 10,45 грн.) У 2008 році планується забезпечити вартість харчування на 19,70 грн. щоденно, на період оздоровлення – 21,67 грн. Всі продукти мають сертифікати якості. Натуральні норми харчування виконуються у повному обсязі.

У 2006 році закладам, де утримуються діти-сироти та діти, які залишилися без піклування батьків, від органів державної влади, керівників підприємств, установ та благодійних організацій постійно надходить різноманітна допомога (у 2007 році - на суму 1 870 562 грн).

З метою забезпечення медичного супроводу корекційно-відновлювальної та реабілітаційної роботи з вихованцями на базі шкіл-інтернатів обладнано 125 медичних кімнат, 38 ізоляторів, 18 залів лікувально-фізичної культури, 14 залів ритміки. Своєчасно й планово проводяться медичні огляди дітей, налагоджено щоденний контроль за станом здоров'я. Забезпечено стовідсоткову потребу у медикаментах та засобах гігієни.

Обласним та районними органами управління освіти приділяється серйозна увага питанням профілактики злочинності. Протягом 2007 року зареєстровано 247 злочинів, скоєних неповнолітніми із числа учнів загальноосвітніх шкіл. Зниження росту злочинності відбулося на території 19 районів. Одночасно суттєвий ріст підліткової злочинності відбувся у Балаклійському, Близнюківському, Богодухівському, Валківському, Сахновщинському, Шевченківському районах, місті Чугуєві, Київському та Оржонікідзевському районах міста Харкова. Переважна більшість скоєних злочинів це – крадіжки, зберігання та переховування наркотичних та психотропних речовин, грубі

порушення суспільного порядку. Під патронат загальноосвітніх навчальних закладів поставлено 3 592 дитини із 2 140 неблагополучних родин. Для удосконалення профілактичної роботи обласною радою розроблена і затверджена Комплексна програма профілактики злочинності та правопорушень на 2006-2010 роки.

Харківська область продовжує посідати провідні позиції в Україні у Всеукраїнських олімпіадах з базових дисциплін. У 2007 році із 119 учнів-учасників – 94 вибороли перемогу. 3 учні перемогли в Міжнародних олімпіадах. У Всеукраїнському турнірі юних правознавців учнівська команда області посіла І місце. Протягом останніх трьох років область є однією з найкращих в Україні щодо результатів виступів учнів у конкурсі - захисті Малої академії наук. У 2007 році в заключному етапі цього конкурсу 28 учнів стали переможцями.

В області забезпечено стаке функціонування розгалуженої мережі профільних і допрофільних класів. У 2007 році за системою допрофільної освіти діяло 1135 класів, а профільними були 1231 клас. Порівняно з минулим роком їх мережа дещо зменшилася, що пов'язано з більш якісною роботою на місцях щодо створення таких класів та загальним зменшенням учнівського контингенту (у 2006 році було 1201 допрофільних і 1295 профільних класів). Мережа допрофільних і профільних класів у сільській місцевості (188 та 256 відповідно) поступається таким класам у міській місцевості (947 та 975 відповідно). Для забезпечення якісної освіти сільським дітям активно здійснюється робота щодо створення шкільних освітніх округів (Балаклійський, Барвінківський, Золочівський, Борівський райони), запроваджуються різноманітні форми профільного навчання з урахуванням місцевих особливостей кожного району (рис. 5).

У 2007 році Харківська область була однією з трьох областей України, де зовнішнє незалежне оцінювання проходило у масштабі національного. 20 тис. випускників шкіл (80% від загальної кількості) пройшли тестування з української мови, математики чи історії. Окрім цього 6 тис. випускників загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області брали участь у пілотному

проекті – тестуванні з фізики, хімії, біології. Ведеться активна робота щодо впроваджен-

ня системи незалежного оцінювання в усіх районах області (табл. 1).

Рис. 5. Освітні округи Балаклійського району Харківської області

Таблиця 1

Участь учнів у зовнішньому незалежному оцінюванні у 2008 р.

Райони	Українська мова і література	Математика	Історія України	Всесвітня історія	Хімія	Географія	Фізика	Біологія	Основи правознавства	Основи економіки	Зарубіжна література
Всього учасників у м. Харкові	17967	11534	3109	204	1113	317	1184	2203	1737	861	69
Всього пунктів тестування у м. Харкові	55	36	11	1	5	1	5	8	7	1	1
Балаклійський	973	634	203	8	78	19	51	152	127	26	3
Барвінківський	289	160	52	3	17	7	10	40	37	3	3
Близнюківський	352	204	63	2	27	11	28	108	38	9	6
Богодухівський	354	193	60	2	12	5	15	72	42	7	2
Борівський	207	132	50	1	10	4	14	48	35	3	1
Валківський	308	201	81	4	27	9	21	46	28	13	3
Великобурлуцький	258	154	49	5	26	17	11	50	21	5	0
Вовчанський	466	293	74	3	48	8	9	85	27	5	0
Дворічанський	229	155	53	1	11	2	10	45	26	11	2
Дергачівський	759	433	170	35	65	12	58	123	66	26	4
Зачепилівський	153	82	28	3	14	2	9	26	19	3	0
Зміївський	744	517	80	5	26	17	69	93	60	20	0
Золочівський	273	174	50	0	20	4	10	47	26	12	1
Ізюмський	139	95	38	1	7	6	19	43	11	5	0
Кегичівський	251	166	62	4	19	6	20	31	34	10	0
Коломацький	90	59	6	1	1	3	7	26	17	3	0
Красноградський	549	383	64	3	37	10	25	48	47	24	2
Краснокутський	297	173	55	7	23	14	16	68	30	7	2
Куп'янський	145	95	28	1	19	1	3	48	12	2	1
Лозівський	251	157	38	1	16	7	10	63	21	3	0
Нововодолазький	320	187	61	5	19	13	20	51	29	9	0
Первомайський	114	67	18	1	10	2	7	27	9	1	1
Печенізький	73	42	9	1	4	0	4	16	3	1	0
Сахновщинський	279	132	85	15	12	13	20	56	36	5	1
Харківський	1396	919	232	15	98	28	100	227	103	25	5
Чугуївський	426	271	77	14	40	17	30	86	34	11	1
Шевченківський	180	119	40	1	9	4	1	42	27	2	1

м. Ізюм	660	370	160	10	43	9	66	106	77	15	1
м. Куп'янськ	752	452	119	2	63	6	46	131	66	29	2
м. Лозова	817	483	159	4	38	4	35	114	117	19	8
м. Люботин	294	204	39	3	8	8	36	26	17	6	6
м. Первомайський	395	236	85	3	24	4	30	51	48	5	1
м. Чугуєв	439	277	127	8	30	15	18	54	52	22	2
Всього учасників в області	13232	8219	2515	172	901	287	828	2249	1342	347	59
Всього пунктів тестування в області	51	38	10	0	2	0	2	10	6	0	0
Учасників по Харківській області	31199	19753	5624	376	2014	604	2012	4452	3079	1208	128
Пунктів тестування по Харківській області	106	74	21	1	7	1	7	18	13	1	1

У 2007 році продовжувалася комп'ютеризація та інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів. Всього протягом року встановлено 1339 одиниць комп'ютерної техніки, що дозволило покращити якісний показник інформатизації - кількість учнів на 1 ПК. В області він становить 31 учень на 1 ПК. Для цього було використано 7549,4 тис. грн., в тому числі за рахунок державного бюджету 7249,4, обласного бюджету 300 тис. грн. В області залишається 32 школи, які не мають жодного комп'ютера.

Продовжувалася робота щодо підключення закладів системи загальної середньої освіти. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, які підключено до мережі Інтернет, становить 632 заклади. До мережі Інтернет підключено 100% районних (міських) відділів (управлінь) освіти.

Разом з тим потребують підвищення темпів розвитку інформаційні ресурси освіти, забезпечення закладів освіти мультимедійною технікою.

Головним управлінням освіти і науки розроблено обласну цільову програму «Інформаційно-комунікаційні технології в закладах та установах системи освіти Харківської області на 2007-2010 роки», запровадження якої дозволить значно підвищити рівень управлінської діяльності та покращити навчально – виховний процес в освітніх закладах.

У 2007 році продовжено проведення благодійної акції “Харківські автори, книговидавці та книготорговці – сільським шкільним бібліотекам” під девізом “Міні-бібліотеку – малокомплектній сільській школі”. 26 малокомплектним сільським

школам, 25 інтернатним закладам було подаровано 4320 примірників художньої та довідкової літератури, відкрито міні-бібліотеки в сільських школах, які взагалі не мали бібліотек.

Рішенням VI сесії V скликання Харківської обласної ради від 26 жовтня 2006 року затверджена обласна програма “Шкільний автобус” на 2006-2010 роки.

У 2007 році було придбано 39 автобусів за рахунок коштів з різних джерел фінансування, а саме : 4 автобуси за рахунок коштів державного бюджету придбано як борг попереднього року; 4 автобуси за рахунок коштів місцевих бюджетів; 13 автобусів за рахунок коштів обласного бюджету та 18 автобусів за рахунок спонсорських коштів (рис. 6).

У 2008 році за рахунок коштів державного бюджету заплановано придбання 16 автобусів на суму 2408,3 млн. грн. та 16 автобусів за рахунок коштів обласного бюджету на суму 932,3 тис. грн.

Рівень учителів з вищою освітою у сільських районах області, порівняно з 2006 роком, зріс з 86,5% до 91,4 %. У 2007 році видано 479 цільових направлень випускникам сільських шкіл, за встановленою квотою для сільської молоді. До вищих педагогічних навчальних закладів зараховано 162 абітурієнти. З усіма студентами першокурсниками педагогічних вузів укладені тристоронні угоди.

З метою приведення у відповідність структури підготовки кваліфікованих робітників до структури потреби ринку праці регіону в кваліфікованих робітниках, професійно-технічні навчальні заклади області підтримують ділові стосунки з 366 підпри-

емствами, організаціями, установами різних форм власності та з суб'єктами підприємницької діяльності. Особливо потребує покращення підготовки робітничих кадрів для машинобудівних та металообробних під-

приємств області через запровадження пілотного проекту щодо спільної роботи професійно-технічних навчальних закладів і відповідних підприємств.

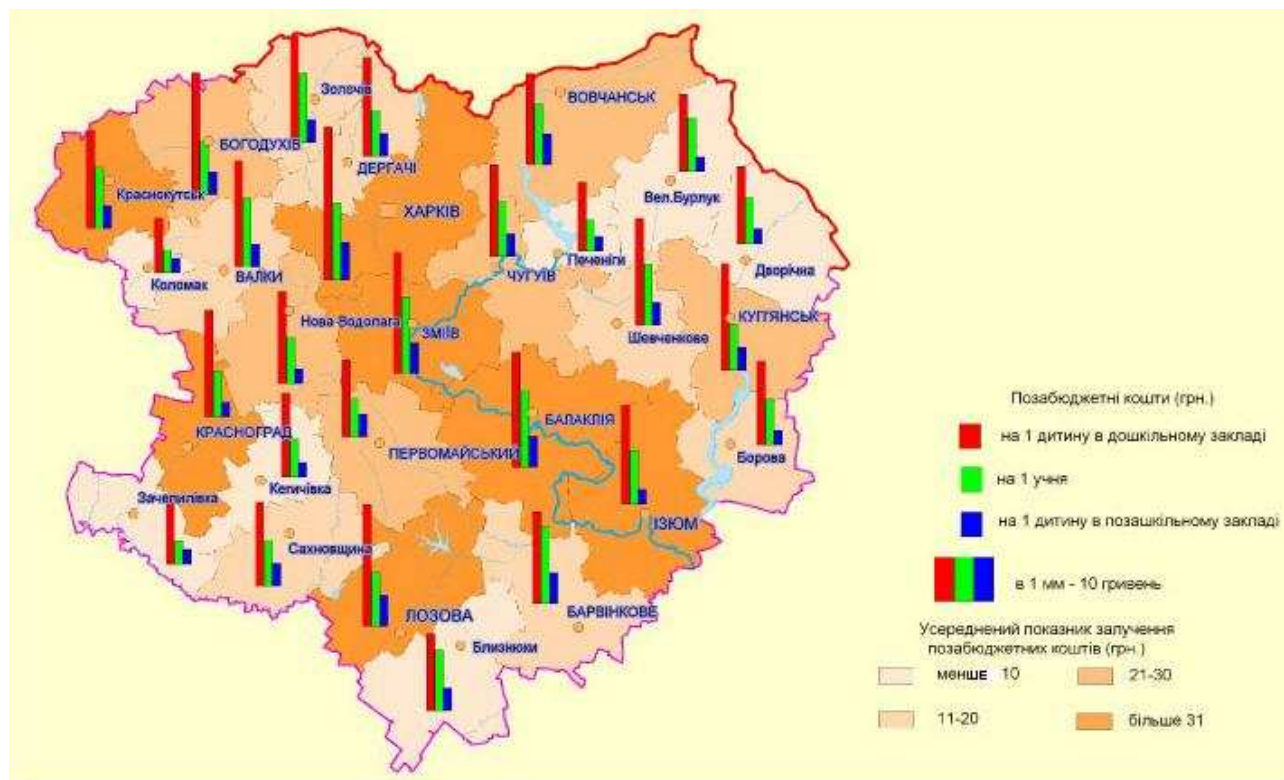

Рис. 6. Залучення позабюджетних коштів

У 2007 році в Харківській області інтенсивно здійснювалося будівництво та реконструкція закладів освіти. Проведено реконструкцію будинку школяра в смт. Зачепилівка на 360 м², введено в експлуатацію об'єкт III пускового комплексу (їдальню) Краснокутської гімназії, прибудову до Панютинської загальноосвітньої школи I-III ступенів на 435 учнівських місць та другу чергу Валківського ліцею ім. О.Масельського на 776 учнівських місць. У порівнянні з 2006 роком план введення учнівських місць у 2007 році перевиконано на 237%. Разом з тим в області налічується 18 довгобудів на 4942 учнівських місць.

План капітального ремонту у 2007 році виконано на 100%. Капітально відремонтовано 154 школи, 44 дошкільних та 9 позашкільних навчальних закладів. Проведено ремонти 44 покрівель, 41 мережі теплопо-

стачання та 25 котельних, на що було витрачено понад 28,3 млн. грн.

Газифіковано 26 шкільних котелень на загальну суму 3,8 млн. грн.

На виконання Комплексної програми забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів сучасними засобами навчання з природничо-математичних і технологічних дисциплін у 2007 році за рахунок субвенції з державного бюджету поставлено 6 класів на загальну суму 853, 4 тис. грн. (3 кабінети біології – 426, 7 тис. грн., 3 кабінети хімії - 426,7 тис. грн.). У межах реалізації даної програми поставлено корекційне обладнання для 5 кабінетів спеціальних навчальних закладів для дітей, які мають знижений зір та слух, і тяжкі вади мови на загальну суму 3641,5 тис. грн.

Професійно-технічна освіта Харківщини є потужним джерелом формування трудового потенціалу і нараховує 58 навча-

льних закладів, в тому числі: 2 центри професійно-технічної освіти, 2 вищих професійних училища, 8 професійно-технічних училищ, 40 професійних ліцеїв, 6 навчальних центрів при установах виконання покарань. Її мережа в цілому відповідає освітнім і професійним запитам населення.

Загальний контингент учнів професійно-технічних навчальних закладів складає 20350 чол. Підготовка кваліфікованих робітників в професійно-технічних навчальних закладах області здійснюється за 160 професіями, з них 59,4 %, або 95 професій суміщених.

Значне місце в системі професійно-технічної освіти області обіймає робота з оновлення змісту освіти. Переважна більшість навчальних закладів системи професійно-технічної освіти області працюють в інноваційному режимі. Значна кількість основних інновацій пов'язана із застосуванням інтерактивних методів навчання, впровадження в навчальний процес інноваційних виробничих технологій, державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій, що відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2006 року № 632.

Прикладом ефективної роботи навчального закладу і сучасної виробничої фірми "Хенкель-Баутехнік" є створення на базі ПТУ № 25 м. Харкова інноваційної структури – регіонального навчально-практичного центру будівельного профілю. Подібна структура створюється на базі ЦПТО № 2 спільно з фірмою "Кнауф" щодо підготовки кваліфікованих робітників з професії "Монтажник гіпсокартонних конструкцій".

Проводиться робота з обдарованою та творчою учнівською молоддю. У 2006 році проведено обласні конкурси професійної майстерності з 14 масових професій, обласні олімпіади з 8 предметів загально технічної та професійно-теоретичної підготовки, з 6 предметів загальноосвітньої підготовки, в яких взяли участь 676 кращих учнів.

Продовжується комп'ютеризація професійно – технічних навчальних закладів. У 2006 році отримано 31 комп'ютерний комплекс (496 комп'ютерів).

У Харківській області стабільно функціонують 92 вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації, з них: 31 – III-IV рівнів акредитації державної та комунальної форми власності, 46 – I-II рівнів акредитації державної та комунальної форми власності, 15- приватної форми власності.

Загальний контингент студентів складає 291 тис. осіб, з них 162 тис. осіб навчаються за денною формою навчання, у т.ч. 67 тис. – іногородніх. Серед регіонів України у Харківській області зберігається найвищий рівень кількості студентів на 10 тис. населення (1032 чол.). У вищих навчальних закладах здобувають освіту понад 9 тис. іноземних громадян з 96 країн світу.

На базі вищих навчальних закладів функціонують 22 навчальні комплекси, 15 ліцеїв та колегіумів, відкрито 14 центрів первинної медико-санітарної допомоги, 19 громадських центрів зайнятості.

У вищих навчальних закладах області працюють понад 19 тис. науково-педагогічних та педагогічних працівників, серед них: 1682 - доктори наук, 1412 - професорів, 5438 - доцентів, 7435 - кандидатів наук.

Поширюється ринок освітніх послуг. У 2007 році відкрито 11 нових спеціальностей. Якісні зміни відбулися в мережі вищих освітніх закладів, оскільки 6 училищ підвищили свій статус до коледжів, 2 інститути реорганізовані в академію та університет. За участю фахівців провідних вищих навчальних закладів області розроблено перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ за освітньо-кваліфікаційним рівнем «Бакалавр».

Відповідно до вимог Болонської угоди у вищих навчальних закладах області відпрацьовуються нові моделі організації навчального процесу, запроваджуються нові навчальні програми і технології. З 1 вересня 2006 року на перших – других курсах ВНЗ введено кредитно-модульну систему організації навчання.

150 студентів стали переможцями Всеукраїнської студентської олімпіади з базових спеціальностей, понад 100 студентів стали призерами міжнародних спортивних змагань, майже 250 студентів — лауреатами

та дипломантами Міжнародних, Всеукраїнських конкурсів та фестивалів.

Вживаються заходи щодо соціального захисту певних категорій громадян при вступі на навчання, так у 2007 році зараховано на I курс 1235 осіб пільгового контингенту, в т.ч. 389 дітей сиріт; понад 10 тис. осіб з числа сільської молоді. За дистанційною формою навчаються 9 інвалідів I групи.

Згідно з проектом Державної програми „Студентський гуртожиток” у 2006 році вищими навчальними закладами витрачено понад 33 млн. грн зі спеціального фонду для проведення капітального ремонту приміщень студентських гуртожитків, відновлення їх матеріально-технічної бази, облаштування територій навколо них та студмістечок. Розширюється мережа медичних, громадсько-культурних та комунальних об’єктів для студентів.

У 2007 плата за проживання студентів у гуртожитках складала від 45 грн. (Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») до 130 грн. (Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого) у гуртожитках готельного типу.

77 вищих навчальних закладів мають 16 482 посадочних місць у їдальнях (буфетах), які розташовані в їх приміщеннях та 3434 посадочних місць - у їдальнях (буфетах) студентських гуртожитків.

Більшість навчальних корпусів та гуртожитків оснащені лічильниками теплової енергії, води і газу: прилади обліку тепла - 255 (91%), прилади обліку води - 308 (97,8%), прилади обліку газу – 257 (96,34%).

У 2007 році випущено 30 тис. фахівців денної форми навчання, з них 17 тис навчалися за рахунок державного бюджету. Майже 16 тис. фахівців з вищою освітою працевлаштовані, у тому числі 168 сиріт-випускників.

За пропозиціями провідних вчених Харківщини розпочато запровадження Пілотного проекту розбудови регіональної інноваційної системи. Вперше проведено

конкурс «Найкращий молодий науковець Харківщини», за результатами якого 139 молодих науковців нагороджені дипломами та цінними подарунками, запроваджено вручення премії Президента України молодим науковцям.

Понад 800 студентів одержують іменні стипендії різних рівнів, у тому числі - 19 кращих студентів, 32 молодих та видатних науковців, 385 першокурсників-сиріт отримують стипендії облдержадміністрації.

У 2007 році наукові та науково-технічні роботи здійснювали 223 організації області. На території Харкова розташовані 3 Національні наукові центри, 12 об’єктів, що мають статус національного надбання України та 1 технопарк державного значення. Загальний обсяг фінансування науково-технічних робіт склав 692,7 млн. грн., що перевищує показники 2005 року на 64,4 млн. грн.

Висновки. Таким чином, на сьогодні в Харківському регіоні Обласною державною адміністрацією та місцевими органами управління освітою активно здійснюється реформування дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти, створення необхідних умов для рівного доступу громадян до якісної безперервної освіти, покращення умов праці педагогічним працівникам щодо підвищення їх кваліфікації, соціального і професійного захисту, поліпшення ресурсного забезпечення закладів та установ системи освіти.

Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки визначає основні пріоритети освітньої галузі: рівний доступ населення до якісної освіти; утвердження національної ідеї та патріотизму; інтеграція у Європейське співтовариство; запровадження сучасних інноваційних технологій і засобів навчання; удосконалення механізму управління та фінансування; адаптація до соціально орієнтованої ринкової економіки; соціальний захист усіх учасників навчально-виховного процесу.

Література

1. Національна доктрина розвитку освіти. Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 / 2002 // *Освіта України* № 33 від 23 квітня 2002 р. – С. 4-6.
2. Закон України „Про загальну середню освіту” // *Законодавство України про освіту. Збірник*

законів. – К.: Парламентське вид-во, 2002.

3. Байназаров А.М. Картографування освітньої сфери міського адміністративного району // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. - Вінниця: Антекс - УЛТД, 2004. - Випуск 5. – С. 175-179.

4. Байназаров А.М. Картографування результатів моніторингу діяльності освітніх методичних служб регіону // Картографія та вища школа: збірник наукових праць. Випуск 10. – Київ, 2005. – С. 95-100.

5. Байназаров А.М. Роль картографічних творів у реформуванні регіональних ланок освітньої сфери // “Вісник Харківського університету”, № 655 „Геологія-географія-екологія” Харків, 2005. – С. 107-112.

6. Лукіна Т. О. Державне управління якістю загальної середньої освіти в Україні: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 292 с.

Дослідження молодих науковців

УДК 911.3

Віктор Лисенко

ТЕЛЕФОННИЙ ТА МОБІЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК В УКРАЇНІ: РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ТА РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ

Проаналізовано відміни в регіонах України за щільністю засобів телефонного зв'язку, рівнем забезпеченості територій засобами телефонного зв'язку, рівнем проникнення мобільного зв'язку. Наведено картосхеми стану розвитку телефонного та мобільного зв'язку.

Ключові слова: телефонний зв'язок, мобільний зв'язок, щільність засобів телефонного зв'язку, забезпеченість засобами телефонного зв'язку, проникнення мобільного зв'язку.

Віктор Лисенко. ТЕЛЕФОННАЯ И МОБИЛЬНАЯ СВЯЗЬ В УКРАИНЕ: УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ. Проанализированы различия в регионах Украины по плотности средств телефонной связи, уровню обеспеченности территорий средствами связи, уровню проникновения мобильной связи. Приведены картосхемы состояния телефонной и мобильной связи.

Ключевые слова: телефонная связь, мобильная связь, плотность средств телефонной связи, обеспеченность средствами телефонной связи, проникновение мобильной связи.

Viktor Lysenko. PUBLIC-CALL AND MOBILE CONNECTION IN UKRAINE: LEVEL OF DEVELOPMENT AND REGIONAL DIFFERENTIATION. It is analyzed abolition in the regions of Ukraine after the closeness of public-call communication means, level of material well-being of territories public-call communication means, level of penetration of mobile communication. The maps of development of public-call and mobile connection status are resulted.

Keywords: public-call communication, mobile communication, closeness of public-call communication means, material well-being public-call communication means, penetration of mobile communication.

Постановка проблеми. Процеси інтеграції різних видів зв'язку призвели до появи глобальних взаємопов'язаних систем – світових телекомунікацій. Їх основу складають найбільш поширені засоби масової інформації – радіо і телебачення, а також види індивідуального зв'язку, що динамічно розвиваються – телефонний, стільниковий, телефаксний, електронна пошта та ін. Їх поширеність, співвідношення на різних регіональних рівнях відрізняються. Саме це і визначає актуальність та сутність суспільно-географічного дослідження телекомунікацій. **Метою** даної роботи є визначення тенденцій та особливостей розвитку телефонного та мобільного зв'язку в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Рівень сучасного розвитку всієї системи засобів зв'язку і кожного його виду визначається різними історичними та географічними передумовами й сучасними умовами розвитку і формування. Географічні умови території (величина, рельєф, доступність, чисельність та густота населення), її географічне й, особливо, суспільно-географічне положення

зумовили сучасний галузевий та територіальний розвиток засобів зв'язку і продовжують далі впливати на його динаміку та трансформації.

Процеси глобалізації радикально змінюють макроекономічні процеси в Україні, формуючи нове розуміння якостей соціально-економічної політики як на державному, так і на регіональному рівні. Особливо гостро постає проблема забезпечення загальнодоступними послугами зв'язку населення не лише в містах, а й у сільській місцевості з огляду на різкі відмінності в розвитку міст і сіл. Адже доступ населення до телекомунікаційних ресурсів належить до критеріїв, що визначають якість життя в країні [2].

Критеріями відмінностей у рівні розвитку зв'язку в різних регіонах є ступінь насиченості населення і території засобами масової інформації та індивідуального зв'язку. Вони оцінюються рядом показників:

- 1) ємність – загальна кількість засобів зв'язку в країні або окремому її регіоні;
- 2) щільність засобів зв'язку в розрахунку на 100 жителів або кількість останніх,

що припадає на 1 апарат;

3) забезпеченість території засобами зв'язку – кількість апаратів зв'язку в розрахунку на 1 км²;

4) складом (структурою) видів зв'язку, що обслуговують ті чи інші території;

5) інтегрованістю країни або регіону в міжнародну систему телекомунікацій.

Інформаційний етап в розвитку людс-

тва передбачає можливість активної участі широких верст населення і учасників всіх видів виробничої діяльності та послуг в отриманні і наданні необхідної інформації. Тому найбільшого значення набувають такі показники як щільність і забезпеченість засобами зв'язку, перш за все індивідуального.

Таблиця 1

Щільність і забезпеченість областей України видами індивідуального зв'язку у 2006 році

Область	Телефони стаціонарні			
	Щільність (тел./на 100 осіб)	Забезпеченість (тел./на 1 км ²)	Міська мережа (тел./на 100 осіб)	Сільська мережа (тел./на 100 осіб)
Україна	24,7	19,1	31,2	10,7
АР Крим	22,7	17,2	24,3	9,2
Вінницька	18,6	11,8	28,2	9,7
Волинська	18,5	9,5	28,7	8,0
Дніпропетровська	28,8	30,9	31,9	13,3
Донецька	21,8	37,8	23,1	10,2
Житомирська	21,8	9,6	29,4	11,7
Закарпатська	14,7	14,3	23,2	9,7
Запорізька	30	20,4	34,5	15,6
Івано-Франківська	17,6	17,5	29,0	9,0
Київська	40,7	64,7	45,5	14,6
Кіровоградська	20	8,6	26,9	9,2
Луганська	19,2	17,2	20,9	8,9
Львівська	18,7	22,1	25,7	8,1
Миколаївська	24,5	12,1	31,5	10,0
Одеська	29,7	21,4	40,1	9,5
Полтавська	24,9	13,3	34,0	11,3
Рівненська	18,5	10,6	29,2	8,8
Сумська	20,9	10,6	25,7	11,6
Тернопільська	20,1	16,1	31,1	11,8
Харківська	27,6	24,8	32,0	11,0
Херсонська	23,7	9,3	32,8	9,8
Хмельницька	20,8	13,7	29,3	11,1
Черкаська	23,1	14,7	31,8	12,3
Чернівецька	21,1	23,6	32,7	12,9
Чернігівська	25,4	9,1	33,0	13,5

У світовій практиці прийнято оперувати інтегральним рівнем телефонної щільності, пов'язуючи її з валовим внутрішнім продуктом на душу населення. Чим ближча тіснота взаємозв'язку між цими показниками до прямолінійної залежності, тим більш збалансована інфраструктура телекомунікацій і економіка. Саме такі статистичні дані щорічно визначаються Міжнародним Сою-

зом Електрозв'язку, Світовим Банком, відповідними департаментами ООН та ін.

Вперше залежність між телефонною щільністю (ТЩ) і ВВП на душу населення була графічно представлена у 1963 році, після чого стала відомою як діаграма Джиппа (ДД). Фактично ця діаграма відображає взаємозв'язок між добробутом країни і розвитком зв'язку. Проте, якщо у 60-80-ті роки ХХ

столітті ДД для більшості країн цей зв'язок відображала з достатньою точністю, то у ХХІ столітті вона не може об'єктивно відображати співвідношення рівня розвитку економіки країни і електрозв'язку, так як розсіювання значень ТЩ і ВВП на душу населення може складати 4-5 разів.

Україна дещо виклинює з вищезазначеної залежності, показуючи явне випередження в телефонізації перед ВВП на душу населення. Значно поступаючись розвинутих країнам за показником ВВП на душу населення, тим не менше, має достатньо високу ТЩ (для свого рівня соціально-економічного розвитку). Тому зараз виникає необхідність знайти більш точну відповідність між ТЩ і ВВП на душу населення. Це завдання є особливо актуальним, враховуючи те, що на базі ДД оцінюється не лише

співвідношення рівнів розвитку економіки і телекомунікацій, але і необхідний рівень інвестицій в електрозв'язок, а також прогнозується динаміка телефонної щільності [1].

Основним показником, що визначає рівень розвитку мережі зв'язку будь-якої країни протягом останніх 50 років є показник телефонної щільності. За його допомогою можна достатньо повно охарактеризувати загальний стан всієї мережі зв'язку країни в цілому або окремих її регіонів, оскільки більше 90 % інформації передається телефонними лініями або типовими каналами передачі.

За показником щільності засобів телефонного зв'язку в Україні виділено три групи регіонів (Рис. 1):

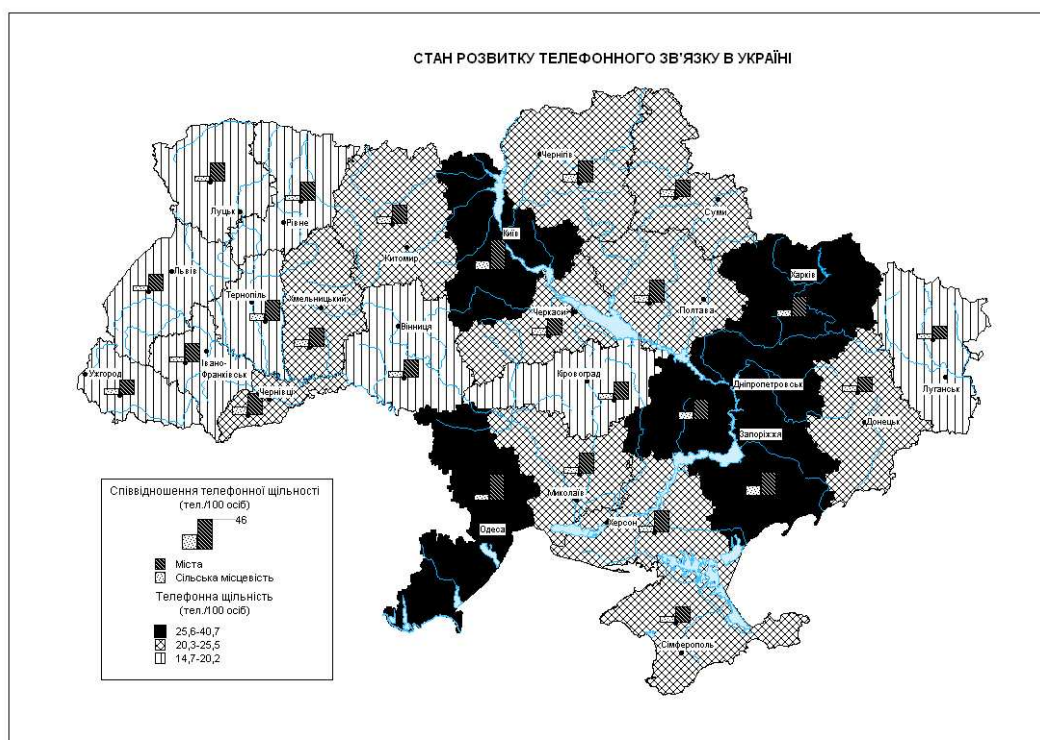

Рис. 1. Стан розвитку телефонного зв'язку в Україні у 2006 році

1) з високою щільністю: Київська, Запорізька, Одеська, Дніпропетровська, Харківська області (40,7-27,6 тел./на 100 осіб);

2) з середньою щільністю: Чернігівська, Полтавська, Миколаївська, Херсонська, Черкаська, Донецька, Житомирська, Чернівецька, Сумська, Хмельницька області, АР Крим (25,4-20,8 тел./на 100 осіб);

3) з низькою щільністю: Тернопільська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Вінницька, Волинська, Рівненська, Івано-Франківська, Закарпатська області (20,1-14,7 тел./на 100 осіб).

За показником забезпеченості території засобами телефонного зв'язку також доцільно виділяти три групи регіонів:

1) з високою забезпеченістю: Київська, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Чернівецька, Львівська, Одеська, Запорізька області, АР Крим (64,7-20,4 тел./на 1 км²);

2) з середнім рівнем забезпеченості: Івано-Франківська, Луганська, Тернопільська, Черкаська, Закарпатська, Хмельницька, Полтавська, Миколаївська, Вінницька, Сумська, Рівненська області (17,5-10,6 тел./на 1 км²);

3) з низьким рівнем забезпеченості: Житомирська, Волинська, Херсонська, Чер-

нігівська, Кіровоградська області (9,6-8,6 тел./на 1 км²).

Порівнюючи показники телефонної щільності міст (31,2 тел./на 100 осіб) та сільської місцевості (10,7 тел./на 100 осіб) можна зробити висновок, що щільність у містах в середньому у 3 рази вища ніж у сільській місцевості (Рис. 2). Тому важливим завданням регіонального розвитку є вирівнювання розвитку телекомунікацій у міській та сільській місцевості.

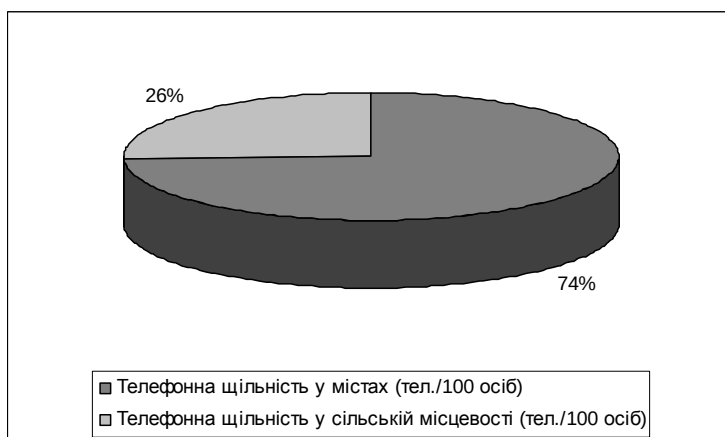

Рис. 2. Співвідношення телефонної щільності у містах та сільській місцевості.

Нині лише у країнах Західної Європи, Північної Америки та в Японії показники телефонної щільності в містах і сільській місцевості приблизно однакові. У країнах Східної Європи, Центральної Азії, Латинської Америки й Центральної Африки телефонна щільність у містах приблизно в 2,5 рази вища ніж у сільській місцевості, а в Північній Африці, країнах Близького Сходу та Південно-Східної Азії такий розрив досягає 5-7 разів [2].

Отже, рівень розвитку та забезпеченість засобами зв'язку в Україні має значні регіональні відмінності. Одним з варіантів розв'язання цієї проблеми є організація універсального обслуговування (універсального доступу), що полягає у накладенні зобов'язань на операторів мереж щодо забезпечення споживачів певним переліком послуг відповідної якості за доступними цінами незалежно від географічного розташування споживачів.

Важливим засобом в прискоренні телефонізації населення України та вирівнюванні розвитку телекомунікацій у міській та сільській місцевості став мобільний зв'язок. За кілька останніх років Україна зробила величезний стрибок в розвитку і популяризації мобільного зв'язку. Мобільний зв'язок міцно закріпилася в свідомості людей як простий і найдоступніший спосіб для спілкування. За період з 2005-го по 2006-й рік чисельність абонентів мобільного зв'язку збільшилася на 63,5% (на 19 млн.). Щодо регіонального розрізу, то зростання загальної чисельності абонентів відбувалося у всіх без винятку регіонах. Найбільшим воно було у Вінницькій, Житомирській, Черкаській, Чернігівській, Рівненській, Хмельницькій, Тернопільській та Волинській областях (від 4,9 до 2 разів). Найнижчий рівень зростання зафіксований в АР Крим (13,1%), Донецькій (18,1%) і Харківській (26,8%) областях (Табл. 2).

Найбільша чисельність абонентів мобільного зв'язку у Київській області (разом з м. Київ), яка є беззаперечним лідером і значно випереджає усі інші регіони України. Високою також є чисельність у Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Луган-

ській областях та АР Крим. Найменша – у Тернопільській, Чернівецькій, Кіровоградській, Волинській, Рівненській і Хмельницькій областях. Такий регіональний розподіл пояснюється чисельністю населення та рівнем соціально-економічного їх розвитку.

Таблиця 2

Динаміка розвитку мобільного зв'язку в Україні у 2005-2006 рр.

	Чисельність абонентів у 2005 р., тис. осіб	Рівень проникнення у 2005 р., %	Чисельність абонентів у 2006 р., тис. осіб	Рівень проникнення у 2006 р., %	Зміна чисельності абонентів 2006/2005
АРК	2 207,8	93,41	2 442,6	103,63	10,6%
Вінницька	249,6	14,65	1 229,0	72,81	4,9 р.
Волинська	412,8	39,66	836,5	80,55	2 р.
Дніпропетровська	2 070,7	60,03	2 649,4	77,36	27,9%
Донецька	3 847,9	83,16	4 542,6	99,09	18%
Житомирська	272,0	20,43	1 031,6	78,24	3,8 р.
Закарпатська	568,3	45,62	1 017,6	81,80	79%
Запорізька	928,4	49,85	1 390,8	75,26	49,8%
Івано-Франківська	543,6	39,12	1 045,4	75,44	92,3%
Київська	7 560,3	169,78	13 043,0	292,13	72,5%
Кіровоградська	446,3	41,76	819,5	77,73	83,6%
Луганська	1 585,5	65,74	2 303,7	96,62	45,2%
Львівська	975,3	37,83	1 862,2	72,48	90,9%
Миколаївська	582,1	47,69	1 084,6	89,45	86,3%
Одеська	1 176,7	48,96	1 923,6	80,31	63,4%
Полтавська	959,0	61,63	1 516,4	98,36	58,1%
Рівненська	339,5	29,34	840,8	72,82	2,5 р.
Сумська	537,2	43,75	973,4	80,26	81,2%
Тернопільська	329,9	29,64	771,9	69,80	2,3 р.
Харківська	2 135,4	75,44	2 708,4	96,26	26,8%
Херсонська	656,4	58,21	1 164,0	104,13	77,3%
Хмельницька	256,0	18,62	877,9	64,43	3,4 р.
Черкаська	390,5	29,07	1 099,2	82,67	2,8 р.
Чернівецька	592,4	65,20	810,9	89,44	36,8%
Чернігівська	394,3	33,69	1 091,2	94,60	2,7 р.
Україна	30 017,9	63,92	49 076,2	105,16	63,5%

На даний момент в Україні один з найвищих у світі показників проникнення мобільного зв'язку. На кінець 2006-го року він становив 103,6% (у 2005 році – 63,92%).

У 2006 році рівень проникнення мобільного зв'язку перевищив 100%, тобто чисельність абонентів мобільного зв'язку перевищила чисельність наявного населення України (Рис. 3).

За рівнем проникнення мобільного

зв'язку регіони України групуються наступним чином (Рис. 4):

1) найвищий рівень (>100%): Київська, Херсонська області, АР Крим;

2) високий рівень (90-100%): Донецька, Полтавська, Луганська, Харківська і Чернігівська області;

3) середній рівень (80-90%): Миколаївська, Чернівецька, Черкаська, Закарпатська, Волинська, Одеська, Сумська області;

4) низький рівень (<80%): Житомирська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Івано-Франківська, Запорізька, Рівненська,

Вінницька, Львівська, Тернопільська і Хмельницька області.

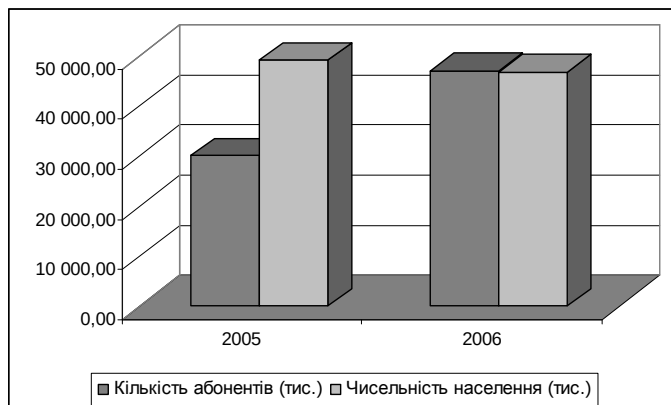

Рис. 3. Співвідношення чисельності населення і кількості абонентів в Україні

За прогнозами аналітиків рівень проникнення зростатиме і може досягнути 125-130%. Цьому сприятимуть поява двохсільних телефонів, дисбаланс тарифів на дзвін-

ки в середині мережі та інші мережі, недостатня якість послуг, поширення використання мобільного Інтернету.

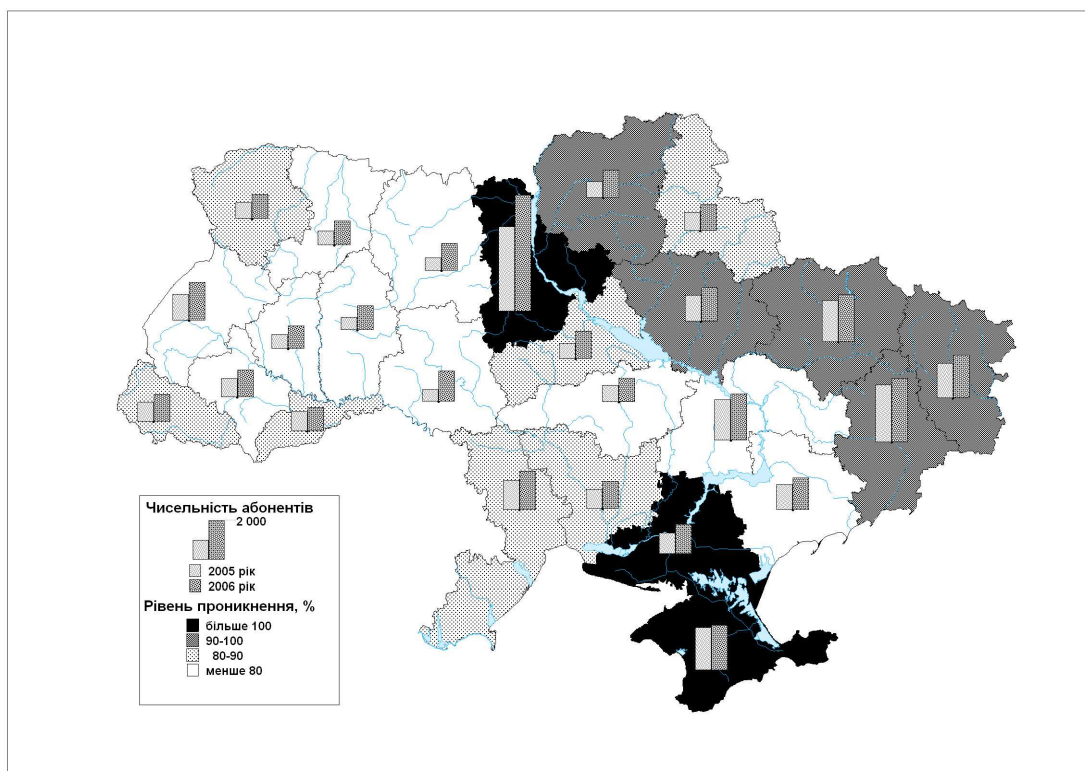

Рис. 4. Стан розвитку мобільного зв'язку в Україні в 2006 році

Висновки. На основі аналізу критеріїв рівня розвитку телефонного та мобільного зв'язку можна виділити наступні тенденції їх розвитку та поширення в Україні:

1) найвищий рівень розвитку телефонного та мобільного зв'язку в найбільш економічно розвинених регіонах держави – Київська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Запорізька області та АР

Крим. Саме тут найвищі показники розвитку засобів зв'язку;

2) в Україні характерні суттєві відміни в поширенні та розвитку телефонного та мобільного зв'язку у містах та сільській місцевості;

3) для України характерні суттєві регіональні відміни щодо поширення телефонного та мобільного зв'язку, пов'язані з рівнем соціально-економічного розвитку регіонів.

Література

1. Зяблов С.В., Орлов В.Н., Отливанская Г.А., Яцкевич И.В. Экономические аспекты развития телекоммуникационных сетей//Зв'язок. – 2005. - № 7. – С. 15-19.
2. Олійник Д.І. Організація універсального обслуговування в галузі телекомунікацій: міжнародний досвід//Зв'язок. – 2007. - № 6. – С. 2-5.
3. Стан розвитку зв'язку в Україні за 2006 рік. Статистичний бюлетень. – К., 2007.
4. Стан розвитку зв'язку в Україні за 2005 рік. Статистичний бюлетень. – К., 2006.

УДК 911.3

Наталія Євтушенко

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У статті розглянуті проблеми рекреаційно-туристичної галузі у Харківській області в контексті євроінтеграції. Викладені основні задачі та заходи для сприяння розвитку туристичної інфраструктури в Харківській області.

Ключові слова: рекреаційно-туристичний потенціал, рекреаційне природокористування, туристичний комплекс, туристична інфраструктура.

Наталія Євтушенко. ИССЛЕДОВАНИЕ РЕКРЕАЦИОННО-ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИИ. В статье рассмотрены проблемы рекреационно-туристической отрасли Харьковской области в контексте евроинтеграции. Изложены основные задачи и мероприятия для содействия развитию туристической инфраструктуры в Харьковской области.

Ключевые слова: рекреационно-туристический потенциал, рекреационное природопользование, туристический комплекс, туристическая инфраструктура.

Natalya Yevtushenko. THE RESEARCH OF THE POTENTIAL OF THE RECREATIONAL TOURISM IN KHARKIV REGION IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION. The article deals with the problems of the recreational tourism development in Kharkiv region in the context of eurointegration. The main objectives and steps as to encouraging the development of tourism infrastructure in Kharkiv region are underlined.

Keywords: recreational tourist potential, recreational wildlife management, tourist complex, tourist infrastructure.

Актуальність теми полягає в тому, що для розвитку туристичної галузі України в цілому, необхідно її регіональний розвиток, а одним з привабливих туристичних районів є Харківська область, серед природних ресурсів якої 135 територій та об'єктів природно-заповідного фонду та сприятливий клімат, в області також велика історико-культурна спадщина, зокрема меморіальний комплекс українського філософа-просвітителя Г.С.Сковороди в с. Сковородинівка, пам'ятки архітектури: Покровський собор 1689р., Успенський собор 1771р., Катерининський палац XVIIIст.; художньо-меморіальний музей І.Ю.Рєпіна; Преобра-

женський собор XVIIст.; Миколаївська церква XIXст. в місті Ізюмі та ін.

Аналіз попередніх досліджень. Насамперед варто назвати фундаментальні академічні праці, що дають найповнішу та всебічну, детальну характеристику досліджуваної території і по суті складають методологічну базу цієї статті. Це такі підручники, як «Рекреаційно-туристичні ресурси України» О.О.Бейдика [1]; «Географія природно-ресурсного потенціалу України» В.П.Руденко [6].

Мета та завдання дослідження. Розглянути проблеми туристично-рекреаційної галузі регіону в контексті інтеграції до Європейської спільноти; проаналізувати су-

часний стан і перспективи туристичного розвитку Харківської області.

Виклад основного матеріалу. Регіони України, як і країна у цілому і окремі суб'єкти господарської діяльності економіки не можуть успішно функціонувати та розвиватися, не маючи науково обґрунтованої стратегії. В даній роботі викладена як теорія з цього питання, так і практика (на прикладі Харківської області) розробки стратегії рекреаційного природокористування.

Для ефективного розвитку рекреаційного природокористування необхідно проаналізувати його сучасний стан, розкрити сутність проблем, “вузьких місць”, регіональних особливостей і розробити заходи для оптимізації розвитку цієї сфери діяльності. Потрібно визначити чинники, що впливають на привабливість території для потенційних закладів-природокористувачів і кінцевих споживачів – рекреантів.

Для цього пропонується модель оцінки перспективності розвитку рекреаційного природокористування. В основі моделі – інтегральний показник рівня перспективності розвитку рекреаційного природокористування, що визначається з використанням методів багатовимірної статистики [3].

Рівень перспективності розвитку рекреаційного природокористування – це показник, який визначається виходячи з таких принципово важливих положень: наявності ПРР, рівня природно-рекреаційного потенціалу та його освоєння, локалізації попиту на рекреаційні послуги, рівня розвитку безпосередньої та загальної інфраструктури рекреації, екологічних та соціальних параметрів, що можуть впливати на попит на ПРР і землі рекреаційного призначення.

Побудова моделі передбачає такі кроки: обґрунтування груп показників, які будуть використані; наповнення груп показників, визначення показників-стимуляторів та показників-дестимуляторів; розрахунок якісних показників; переведення різнорозмірних показників і характеристик у індивідуальні індекси (стандартизація); вибір методів обробки даних; розрахунок індексів підгруп і груп показників (групових індексів); розрахунок інтегрального індексу; використання кластерного аналізу для групу-

вання регіонів за рівнем перспективності розвитку рекреаційного природокористування; побудова регресійної моделі для оцінки сили впливу груп чинників на результати групування регіонів; визначення сильних і слабких сторін, загроз та можливостей для окремих (прийнятих як репрезентативні) регіонів для вибору ефективних стратегій розвитку рекреаційного природокористування.

На основі вивчення можливих напрямів впливу різних чинників на тенденції розвитку рекреаційного природокористування, для дослідження прийняті такі групи показників: природно-ресурсні, економічні, соціальні, екологічні [1].

Основною метою створення туристичної інфраструктури в Харківській області являється формування на території регіону високоефективного туристичного комплексу відповідно до міжнародних вимог, який давав би змогу задовольнити потреби в туристичних послугах як українців так і представників із інших країн світу і забезпечував надходження до державного та місцевих бюджетів, притоки іноземного капіталу, приросту робочих місць в регіоні, а також збереження і раціонального використання природно-ресурсного та природно-культурного потенціалу регіону [6].

Основні задачі, які необхідно вирішити для досягнення мети, полягають в наступному:

- створення сучасного ринку різноманітних туристичних послуг на основі здорової конкуренції;
- створення корпоративних зв'язків між туристичними компаніями Харківської області і організаціями туристичної інфраструктури;
- формування ефективної нормативно-правової бази розвитку туризму;
- створення сприятливих умов для міжнародного в'їзного і виїзного туризму;
- істотне нарощування мережі туристичних об'єктів і інфраструктури;
- підтримка малого підприємництва у туристичній сфері;
- розвиток міжнародної співпраці у галузі туризму;
- економічне стимулювання розвитку матеріальної бази, туристичної інфраструк-

тури через залучення позабюджетних джерел, зокрема іноземних інвестицій для реконструкції і нового будівництва туристичних об'єктів;

- вдосконалення системи інформаційного забезпечення туристичної індустрії, створення krásвої інформаційно-довідкової системи туризму, проведення активної рекламної діяльності, тощо;

- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації туристичних кадрів;

- проведення необхідних наукових досліджень у сфері туризму.

Важливим засобом підвищення ефективності рекреаційного природокористу-

вання в умовах ринкової економіки є плата за використання рекреаційних ресурсів. У практиці рекреаційного господарювання застосовується три види платежів: платежі за використання природних рекреаційних ресурсів; відрахування за понаднормативне їх використання і за користування загальною інфраструктурою. Кількісна обмеженість і якісні відмінності рекреаційних ресурсів в умовах ринкової економіки породжують різницю в результатах господарського використання цих ресурсів, тобто суб'єкти господарювання отримують різну величину додаткового прибутку [5].

Рис. 1. Шляхи удосконалення механізмів державного регулювання сфери туризму (структурна таблиця виконана автором)

Розвиток рекреаційно-туристичної галузі має суттєвий вплив на рівень національної економіки в сучасних умовах становлення України як незалежної держави. Але

порівняно з промислово розвиненими країнами вклад цієї галузі в національний дохід незначний, хоча є необхідні передумови для зміни існуючої ситуації.

Автор статті спробував розробити комплекс заходів щодо підвищення ефективності державного регулювання сфери туризму на загальнодержавному та регіональному рівнях, а також запропоновано шляхи удосконалення механізмів державного регулювання сфери туризму (рис.1) [3].

Висновки. На розвиток туризму в світі здійснювали вплив науково-технічний прогрес, підвищення якості життя населення, збільшення тривалості вільного часу, відпусток, економічна і політична стабільність і ряд інших чинників, тому країни з розвинутою туристичною індустрією можуть бути прикладом для розбудови українського туризму. Для розвитку цієї галузі, необхідний насамперед регіональний розвиток туризму.

Харківська область, володіючи великим туристичним потенціалом, може запропонувати в контексті євроінтеграційних перспектив та розвитку туристичного потенціалу краю об'єкти природно-заповідного фонду, історико-культурні об'єкти, пам'ятки архітектури та інше.

Але в даний час область має порівняно нерозвинену туристичну інфраструктуру, що не дозволяє істотно збільшити розвиток іноземного туризму і залучати туристів з інших регіонів України. Матеріальна база туризму потребує реконструкції, потрібне істотне розширення мережі туристичних об'єктів та послуг.

З огляду на те, що туризм, це насамперед для туристів відпочинок та оздоровлення, а для бюджету прибутки, від розвитку туризму – виграють всі.

Література

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України. Методологія та методика аналізу, термінологія, районування.-К.: ВПЦ «Київський університет», 2001.-395с.
2. Голиков А.П., Непомнящий А.М., Прав Ю.Г., Шуба Е.А. Основы региональной политики. Учебное пособие.- Харьков: НИИ региональной политики, 2002.-68с.
3. Голиков А.П., Черномаз П.О. Еврорегион «Слобожаничина» и трансграничное сотрудничество Украины и России // Трансграничные проблемы стран СНГ / Отв. Ред.В.М. Котляков.- М.: Оупс, 2003.- с.208-210.
4. Нємець К.А. До становлення інформаційної концепції взаємодії суспільства і природи // Вісник Харківського університету. Геологія. Географія. Екологія. № 704.-Х.: РВВ ХНУ, 2005, с.50-55.
5. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины).- Х., 2003, с.383.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України.-К.:ВД К.- М. Академія – Чернівці: Зелена Буковина, 1999.

ПРИКОРДОННИЙ РЕГІОН ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У роботі розглядаються особливості визначення поняття «прикордонний регіон», дається його характеристика з позиції адміністративного підходу. Окреслені головні риси, які характерні для прикордонних регіонів як об'єктів суспільно-географічних досліджень. Зазначається, що прикордонні регіони є складовими транскордонних регіонів та євро регіонів.

Ключові слова: прикордонний регіон, транскордонний регіон, євро регіон, кордон, транскордонне співробітництво.

Анна Кулешова. ПРИГРАНИЧНЫЙ РЕГИОН КАК ОБЪЕКТ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ. В работе рассматриваются особенности определения понятия «приграничный регион», дается его характеристика с позиции административного подхода. Обозначены главные черты, которые характерны для приграничных регионов как объектов общественно-географических исследований. Отмечается, что приграничные регионы являются составляющими трансграничных регионов и евро регионов.

Ключевые слова: приграничный регион, трансграничный регион, евро регион, граница, трансграничное сотрудничество.

Ganna Kuleshova. THE BORDER REGION AS AN OBJECT OF HUMAN-GEOGRAPHICAL RESEARCHES. Special of determination of the concept of «border region» is considered, its characteristic from administrative approach are described in the given paper. The main features of border regions as an object of human-geographical researches have been considered. It were established to be the parts of crossborder regions or euroregions.

Keywords: border region, crossborder region, euroregion, boundary, transboundary cooperation.

Актуальність дослідження. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття значна увага науковців приділяється дослідженню питань розвитку регіональної європейської економічної інтеграції, однією із форм якої є транскордонне співробітництво. Воно передбачає взаємодію прикордонних регіонів різних держав через коопераційні, виробничі, науково-культурні та інші зв'язки окремих господарюючих суб'єктів. Отже, визначальну роль у розвитку транскордонного співробітництва мають саме прикордонні регіони, які, з одного боку, характеризуються периферійним положенням, а з іншого – мають додаткові переваги для покращення соціально-економічного становища та зменшення диспропорцій у соціально-економічному розвитку. Тому, дослідження прикордонних регіонів має актуальне значення, враховуючи те, що на сучасному етапі розвитку економіки України вони все частіше залучаються до співпраці із суміжними територіями інших держав в рамках функціонування євро регіонів.

Аналіз попередніх досліджень. Прикордонні регіони є об'єктом економічних, історичних, соціологічних, геополітичних, суспільно-географічних досліджень. Значний внесок у вивчення цих територіальних

утворень було зроблено науковцями у галузях економіки та політичної географії в рамках дослідження проблем євроінтеграційних процесів, розвитку транскордонного співробітництва, діяльності євро регіонів тощо. Даному колу питань присвячені праці вітчизняних вчених, таких як Балян А.В., Беленький П. Ю., Бройде З.С., Голіков А.П., Долішній М. І., Кірюхін О.М., Луцишин Н. П., Луцишин П.В., Ляшенко В.І., Макогон Ю.В., Мікула Н.А., Мокій А.І., Нагірна В.П., Новицький В.Є, Петренко З.О., Пила В.І., Пирожков С.І., Писаренко С.М., Студенников І.В., Терещенко Т.В., Урбан О.А., Черномаз П. О., Чмир О.С., зарубіжних науковців: Вардомський Л.Б., Колосов В.О., Коморницькі Т., Попкова Л.І., Ратті Р., Ружмон Д., Федан Р. та ін.

Однак становлення нових соціогеосистем вимагає формування підходів до аналізу прикордонних регіонів саме з позиції суспільної географії, оскільки поряд із економічними проблемами важливими є також соціальні проблеми прикордоння, які пов'язані з периферійним положенням даних територій та визначальною роллю у їхньому розвитку державного кордону.

Мета дослідження – аналіз тлумачення поняття «прикордонний регіон» в еконо-

мічних та суспільно-географічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про прикордонний регіон як про об'єкт дослідження тієї чи іншої галузі науки, перш за все необхідно визначитися з самим поняттям «регіон».

У науковій літературі існує значна кількість визначень поняття «регіон», але у широкому розумінні – «регіон – це певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними тощо)...» [3, с. 1020]. Відповідно до завдань, що ставить перед собою наука, використовуються різні підходи щодо виокремлення регіонів. Так, визначальними у виділенні регіону з позиції суспільної географії є його цілісність, наявність взаємозв'язків між його елементами, типовість соціально-економічних проблем тощо. Крім цього, значну роль при визначенні територіальних параметрів регіонів відіграє той фактор, що у дослідженнях регіональних суспільно-географічних процесів здійснюється аналіз статистичної інформації, яка має чітку адміністративно-територіальну прив'язку. Отже, з цієї точки зору регіон має досліджуватися «саме як адміністративне утворення в межах прийнятих границь...» [5, с.67], тобто істотну роль відіграє адміністративний підхід, згідно з яким регіон – це певна адміністративно-територіальна одиниця і суб'єкт права, що знаходиться на рівні, безпосередньо нижчому після державного [6, с. 138].

Головною рисою, яка відрізняє прикордонні регіони від решти інших, є безпосередня їхня приналежність у територіальному відношенні до державного кордону, який виконує одночасно роль бар'єру, фільтру та контакту. У зв'язку з цим, прикордонні регіони мають забезпечувати розвиток торгово-економічних взаємозв'язків із суміжними регіонами за рахунок вільного руху капіталу, інформації, товарів та послуг через кордон. Крім цього, кордон має бути бар'єром на шляху небажаної міграції робочої сили, контрабанди, насичення внутрішнього ринку країни низькоякісною продукцією тощо.

Відомо, що кордони розділяють єдині у соціально-культурному аспекті території, які мають спільний інформаційний та науково-освітній простір, однакові побутові та родинні зв'язки, культурну та мовну подібність, схожий менталітет. Роз'єднуючи єдину в історичному минулому територію, кордони створюють дискомфорт у життєдіяльності її мешканців, що, в свою чергу, веде до активізації соціальних взаємин між населенням прикордонних регіонів.

Таким чином, виходячи із наведеного визначення поняття «регіон» та враховуючи фактор наявності кордону, І. Студенніков зазначає, що «прикордонний регіон – це адміністративно-територіальна одиниця, що знаходиться на рівні, наступному після державного, і розташована безпосередньо уздовж державного кордону...» [6, с.139]. При виділенні регіонів з позиції адміністративного та економічного управління, Н. Мікула наголошує, що «прикордонний регіон визначається як територія, що охоплює одну або декілька адміністративно-територіальних одиниць однієї держави та прилягає до державного кордону...» [4, с. 27]. А. Баян визначає прикордонний регіон перш за все «як систему просторової територіальної реальності у складній взаємодії внутрішніх однорідних, але не уніфікованих фізико-географічних, економічних, етнокультурних складових та впливу зовнішніх факторів суміжних територій, просторів...» [1, с.11]. Специфіка прикордонного регіону, на думку Ю. Шолох, визначається його геостратегічним розташуванням, що сприяє розширенню транскордонного співробітництва та є необхідною та достатньою умовою для успішного розвитку транспортної галузі та інших сфер економіки включно [8].

Прикордонні регіони являються суб'єктами транскордонного співробітництва і виступають у якості складових транскордонного регіону – певної території, яка характеризується наявністю схожих природно-географічних умов і охоплює прикордонні регіони двох або кількох держав, що мають спільний кордон [6]. Важливими ознаками, за якими ту чи іншу прикордонну територію можна ідентифікувати як частину транскордонного регіону, на думку І. Студеннікова, є наявність певних природно-

географічних умов, приналежність цієї території до цілісної екосистеми, яка об'єктивно формується і функціонує незалежно від лінії державного кордону, наявність сталих історико-культурних, етнічних, соціально-економічних зв'язків, а також рівень залучення місцевої громади до розвитку транскордонного співробітництва як у інституціалізованих формах, так і у вигляді неформальної співпраці. Ще одним індикатором є рівень самоусвідомлення певною частиною населення своєї приналежності до транскордонного регіону [7].

Слід зазначити, що прикордонні регіони двох або більше держав, а саме їх територіальні громади та місцеві органи влади, виступають у якості сторін, що співпрацюють у рамках функціонування єврорегіонів для розв'язання спільних проблем населення по обидва боки державного кордону. Єврорегіони виступають як інституціональні форми транскордонного співробітництва.

У дисертації Варвинюка А.А., яка присвячена дослідженню польської частини єврорегіону «Буг», виділено основні елементи територіальної структури єврорегіону, якими є прикордонний макро-, мезо- і мікрорайон. Макрорайон, на думку автора, – це значна, компактна, цілісна територія (частина) окремої держави, яка відмічається наявністю кордону, а також існуванням певних проблем, які можуть бути вирішені за допомогою транскордонного співробітництва. Мезорайон – це функціонально-територіальна частина макрорайону в межах адміністративно-територіальної одиниці, яка характеризується різноманітними напрямками транскордонної співпраці із сусідніми державами. Мікрорайон – це локальне утворення в межах макро- чи мезорайону (зі своїм міським центром), де реалізуються конкретні проекти і відбуваються заходи транскордонної співпраці. Формами прикордонного мікрорайону є вузол – локальне утворення, яке характеризується високою концентрацією і різноманітністю заходів із транскордонного співробітництва на основі тісних управлінських, соціальних, економічних зв'язків; центр – це територіально локалізований об'єкт, в якому неодноразово проводились заходи з транскордонної співпраці різного або тотожного спрямування;

пункт – відокремлені територіально-адміністративні одиниці, в яких хоча б один раз було реалізовано захід транскордонного характеру [2]. У такій інтерпретації автор розглядає адміністративний прикордонний регіон як прикордонний макрорегіон єврорегіону, який в свою чергу поділяється на мезорегіони, кожен з яких містить мікрорегіони, вузли, центри та пункти.

Аналізуючи публікації з проблематики транскордонного співробітництва та функціонування єврорегіонів, можна систематизувати знання та відмітити, що прикордонні регіони за геопросторовими рівнями розглядаються як на рівні адміністративно-територіальної області, так і на рівні районів, сільських чи міських рад. Транскордонні регіони також доцільно виділяти на районному рівні. Це дає можливість більш детально розглядати їх суспільно-географічні та геополітичні особливості.

Висновки. Проведений аналіз дефініції поняття «прикордонний регіон» дає можливість виділити такі особливості:

по-перше, прикордонний регіон є адміністративно-територіальною одиницею, що розташована безпосередньо біля державного кордону;

по-друге, прикордонний регіон є частиною більшого транскордонного регіону, який об'єднує території двох та більше держав, що мають спільний кордон;

по-третє, прикордонний регіон як об'єкт дослідження суспільної географії виступає у якості території, для якої характерна сукупність економічних, соціальних, науково-культурних, політико-правових та екологічних проблем, пов'язаних з наявністю державного кордону одночасно як фактору стимулятора та дестимулятора територіального розвитку.

Увага до прикордонних регіонів в останні роки набуває все більшого значення, що пов'язано з особливостями їх геополітичного положення, інфраструктурним призначенням у євроінтеграційних процесах та міжнародній діяльності. Вони мають значний потенціал щодо залучення іноземних інвестицій, створення нових робочих місць, посилення прикордонної торгівлі, налагодження етнокультурних зв'язків із суміжними територіями з метою вирішення за-

вдань сталого просторового розвитку.

Література

1. Баян А. В. Міжрегіональне транскордонне співробітництво України та Угорщини в умовах розширення Європейського Союзу (питання методології, методів і практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. економ. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А. В. Баян. – Львів, 2006. – 29 с.
2. Вавринюк А. А. Суспільно-географічний аналіз діяльності польської частини євро регіону «Буг» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / А. А. Вавринюк. – Львів, 2007. – 21 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТ "Перун", 2003. – 1440 с.
4. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
5. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: Монографія. – Х.: РВВ ХНУ, 2003 – 160 с.
6. Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України. За ред. С. Максименка. – К.: Логос, 2000. – 171 с.
7. Студенников І.В. Феномен євро регіонів в контексті методології історико-регіональних досліджень // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Вип. 22-23. – Київ, 2003. – С. 187-201.
8. Шолох Ю.М. Стратегічне планування розвитку прикордонного регіону (на прикладі Закарпатської області) // Регіональна економіка, 2007, №2. – С. 131 – 138.

УДК 911.3

Наталія Заблотовська

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПРИРОДНИХ УМОВ НА РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ (на прикладі поселенської мережі Хмельницької області)

У роботі досліджено систему поселень Хмельницької області і враховуючи фізико-географічні особливості їх розташування по території, нами було виділено три типи топографічного розміщення населених пунктів. Розкрито особливості топографічної типології поселень як в просторовому відношенні так і в розрізі адміністративних районів. Окрім того, була зроблена спроба прослідити взаємозалежність "природно-ресурсна база-розселення".

Ключові слова: поселення, топографічні типи поселень, система поселень, природні умови та ресурси.

Наталія Заблотовская. К ВОПРОСУ О ВЛИЯНИИ ПРИРОДНЫХ УСЛОВИЙ НА РАСПРОСТРАНЕНИЕ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ (на примере поселений Хмельницкой области). Работа посвящена изучению системы поселений Хмельницкой области и учитывая физико-географические особенности их размещения по территории, нами было выделено три типа топографического размещения населенных пунктов. Была сделана попытка проследить зависимость «природно-ресурсная база – расселение».

Ключевые слова: поселение, топографические типы поселений, система поселений, природные условия и ресурсы.

Nataliya Zablotskaya. CONCERNING THE ISSUE OF NATURAL CONDITIONS INFLUENCE ON POPULATION CENTRE LOCATION (in imitation of Khmelnytsky region settlement system). In present paper settlement system of Khmelnytsky region is investigated and taking into consideration physical and geographical peculiarities of its location, we singled out three types of topographical distribution of population centres. Peculiarities of topographical settlement typology both in dimensional point and in administrative regions section are discovered. Besides an attempt was made to trace the interdependence of "natural resources base of settlement".

Keywords: settlement, topographical types of settlement, settlement system, natural conditions and resources.

Постановка проблеми. Значимість природного середовища для заселення території набула свого значення ще на ранніх стадіях розвитку суспільства. Топографічне розміщення поселення (розташування його

по відношенню до форм рельєфу, відносно елементів гідромережі, лісових масивів та заболочених місцевостей, його мікрокліматичні особливості тощо) створює певні умови для розвитку та існування населеного

пункту. Згадані чинники так чи інакше відображаються на зовнішній конфігурації населеного пункту, типі його планувальної структури. Важливість дослідження топографічних особливостей розміщення населених пунктів підкреслюється ще й їх роллю в організації виробництва, вирішенні питань водопостачання, планування та благоустрою поселень і т.д.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До типології розташування поселень на місцевості у своїх дослідженнях зверталися І.І. Сорочинська-Горюнова, В.В. Покшишевський [4], Ю.Г. Саушкин [5], С.О. Ковальов [2;3], В.О.Джаман [1] та ін. Дослідження останніх для нас особливо цікаві, адже стосуються регіонів з умовами схожими до досліджуваної території.

Постановка завдання. З огляду на те, що досліджуваній території спостерігаються досить різнотипові ландшафти, ми ставили за мету простежити особливості розміщення поселень по території та їх планувальної структури під впливом її природних характеристик.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши населені пункти Хмельницької обла-

сті, враховуючи фізико-географічні особливості їх розташування по території, нами було виділено три типи топографічного розміщення населених пунктів: долинно-прирічковий, яружно-балковий, при вододільний (рис. 1).

Найпоширеніший для даного регіону, до якого належать 63% населених пунктів області - долинно-прирічковий тип. Та врахувавши велику площу досліджуваного регіону, відмінності у топографічному положенні і планувальній структурі його поселень, нами вважалось за доцільне поділити даний тип на підтипи: прирічковий (22%) - коли поселення розміщене вздовж річки на її нижніх терасах, можливо навіть на обох її берегах, або ж у випадку слабо вираженої долини річки, придолинний (20%) – населений пункт займає верхні тераси річки чи заснований на високих бортах річкової долини, але тут ми можемо говорити лише про один із берегів та власне долинно-прирічковий підтип (19%), до якого ми віднесли населені пункти із порівняно великою площею і під забудовою котрих знаходяться землі як нижніх так і більш високих рівнів терас не залежно берегів.

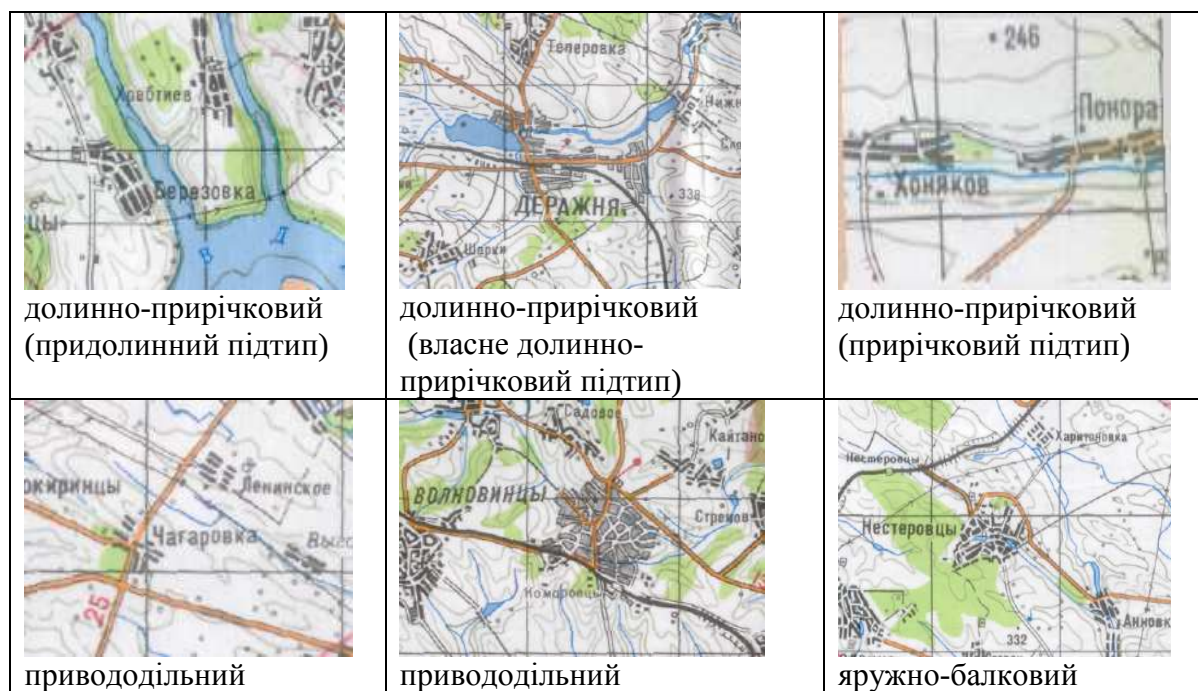

Рис. 1. Топографічні типи поселень

Окрім того, взявши до уваги, що по території Хмельницької області протікають

важливі водні артерії (Дністер зі своїми притоками, Південний Буг, Случ та Го-

ринь), басейни котрих мають певні відмінності, ми вважаємо, що кожен із запропонованих нами підтипів слід розглядати в слідуючих ракурсах: підтипи населених пунктів лівого берега р.Дністер; район долин приток Дністра; поселення басейну Південного Бугу; територія басейну р. Случ; населені пункти котрі розташовані в районі витоків Горині та її приток.

До яружно-балкового типу належать 25% населених пунктів області. Вони розташовані у верхів'ях ярів та балок, де беруть початок річки і струмки. Найбільше таких поселень на території Краси́лівського, Кам'янець-Подільського та Волочиського районів (34, 33, 31 населених пункти відповідно). Найменше поселень даного типу зустрічається в північних районах області (які відносяться до зони Полісся), що зумовлено відсутністю умов для перебігу ерозійних процесів, в результаті яких утворилися б яри чи балки, а струмки беруть свій початок в заболочених місцевостях, що унеможливило заснування населеного пункту. Поселенням даної групи властиві різноманітні типи забудови від радіально-кільцевої та багаторядової, до підковоподібної та вуличної.

Найменша частка (14% від загального числа поселень) припадає на привододільний тип топографічного розміщення населених пунктів. Для нього властиве заселення підвищених територій, котрі є вододілами будь-якого рівня. Регіони із переважанням саме цього чинника при заселенні досить протилежні – з одного боку Кам'янець-Подільський, Дунаєвецький, Деражнянський райони розташовані на поверхні Подільської височини, а з іншого - поліські (Славутський, Шепетівський, Білогірський райони). Насамперед, як у першому так і в другому випадках, майже всі вони прив'язані до шляхів сполучення, а врахувавши відносно недавній час заснування переважної їх більшості, стає ясною причина саме такого малюнку розселення.

Вся різноманітність типів топографічного положення населених пунктів пов'язана із використанням природних особливостей навколишнього середовища для цілей господарювання та заселення. Вони вплинули на планувальну структуру посе-

лень, котра формувалася на протязі всього періоду їх формування, а тому залишаються визначальним чинником в питаннях реконструкції та організації культурно-побутового обслуговування населення. Саме тому ми спробували зробити деякі узагальнення між топографічним положенням та планувальною структурою поселень.

Найбільша різноманітність видів планувальної структури, як для сільських так і міських поселень, властива населеним пунктам долинно-прирічкового типу їх топографічного розміщення. Двосторонньо- та багаторядова форми забудови сільських поселень спостерігаються, в першу чергу, серед поселень прирічкового підтипу яких найбільше на берегах Горині, її допливів та приток Дністра. Але й серед них спостерігаються певні відміни – якщо поселення південних районів, розміщуючись вздовж річки плавно переходять одне в одного, повторюючи напрям русла, то для поліських районів Хмельницької області характерне переважання прямолінійного розміщення паралельних вулиць з чіткими межами сіл.

Міські поселення придолинного підтипу мають комбіновану систему вуличного планування – поєднані вільна та прямокутно-квартирна форми (м. Дунаївці, смт.Сатанів). Планувальні форми сіл, віднесені нами до даного підтипу, відповідають розгалуженій, груповій та вуличній.

Найцікавішими, з точки зору планувальної структури, є долинно-прирічковий підтип, серед поселень якого можна прослідкувати майже всі форми забудови як сільських, так і міських поселень. Серед останніх яскравими прикладами є міста Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Шепетівка, Славута, Старокостянтинів, а також ряд селищ міського типу. Місто Хмельницький – найбільше за людністю і площею в області має витягнуту конфігурацію вздовж долини річки Південний Буг (з північного заходу на південний схід і головна його частина знаходиться на території між цією річкою і її притокою Кудрянка), має прямокутно-квартирну забудову, що пояснюється порівняно недавнім віком основної частини будівель. Схожий малюнок забудови в містах Славута, Нетішин, Городок, Деражня та містечках Летичів, Смотрич, Стара Синява

та ін. Кам'янець-Подільський – одне з найстаріших міст України. До його складу входить так зване Старе місто – історико-архітектурний музей, де будівлі гармонійно розмістилися навколо центру, із якого виходять транспортні артерії, що пересікаються концентричними вулицями (радіально-кільцевий тип); та нова частина міста із квартальною забудовою. Схожа система планування притаманна й іншим міським поселенням області, що мають давню історію заснування. Місто Шепетівка має розчленовану форму розміщення по території, так як поверхня її порізана притоками Горині. Система планування вуличної мережі даного міста має комбіновану схему, яка об'єднує в собі променеву та прямокутно-квартальну системи. Подібний вуличний малюнок мають містечка Вінківці та Стара Ушиця. Найбільша частка сільських поселень даного підтипу має розгалужену та вуличну форми (села на берегах річок Збруч, Південний Буг, Вовк та Вовчок); підковоподібну форму мають поселення котрі розташовані на берегах приток Дністра.

Приуроченість до ярів та балок характерна для сільських населених пунктів, їх вуличний малюнок чітко повторює форми рельєфу, а тому серед них ми можемо спостерігати розгалужену, зіркоподібну, вуличну, іноді навіть напівквартальну планувальні форми сіл.

Як уже згадувалось, розміщення поселень привододільного типу прив'язане до шляхів сполучення. Тому серед міських поселень цього типу характерною є прямокутна та вільна мережа вулиць (м.Волочиск, смт. Ярмолинці та Вовковинці). Села, розташовані на підвищених територіях, мають прості лінійні форми (якщо вони витягнуті вздовж транспортних шляхів), але найчастіше їх забудова складна, розгалужена або вуличного типу, вулиці при цьому повторюють форми поверхні. „Молоді” поселення даного типу мають напівквартальну форму (що є даниною прогресу, адже при їх забудові враховувалися технічні вимоги комунального господарства).

Розглянувши вплив на розташування та територіальну структуру поселень природних умов, ми спробували дослідити взаємозалежність „розселення – природноресурсна

база”. Для визначення кількісних параметрів величини впливу потенціалу природних ресурсів на розселення нами використана формула коефіцієнта рангової кореляції за К.Спірменом. Розрахунки тісноти зв'язків компонентної структури ПРП і розселення у розрізі адміністративних районів підтверджують, що найвища залежність кількості населення від сумарного ПРП території (тобто характер розселення визначає не якийсь один компонент, а весь природний комплекс). Проведені дослідження засвідчують досить високий рівень відповідності сучасного розселення природно-ресурсними можливостями території – коефіцієнт рангової кореляції між вказаними показниками – $K=+0,89$. Оскільки міста виступають центрами концентрованої локалізації населення на обмеженій території, вони виникали і розвиваються в конкретних місцях за умови багатоті ресурсної бази і сприятливих природних умов. Це підтверджується, наприклад, високою залежністю міського населення від потенціалу мінеральних ресурсів – $K=+0,66$, а частка міського населення (результативна ознака) корелюється з величиною мінеральних ресурсів (факторна ознака) з коефіцієнтом рангової кореляції – $K=+0,56$. Що ж стосується розміщення сільського населення, то спостерігається висока залежність як між кількістю сільського населення і потенціалом земельних ресурсів, так і густотою сільського населення з факторним значенням продуктивності земельних ресурсів – $K=+0,88$. Тісна залежність з потенціалом земельних ресурсів прослідковується і для загальної людності – $K=+0,75$.

Лісові й фауністичні ресурси, внаслідок своєї обмеженості, на сучасне розміщення населення по території Хмельницької області особливого значення уже не мають. На рівні районів зв'язок між потенціалами згаданих ресурсів і чисельністю населення визначається коефіцієнтами $+0,51$ та $-0,27$, а залежність між густотою розміщення населення та щільністю цих ресурсів $+0,48$ та $-0,59$. Порівняно істотно залежить розселення від природних рекреаційних ресурсів, котрі виступають природним фоном умов проживання населення. Кореляція рангів між абсолютними показниками – $K=+0,51$, відносними – $K=+0,68$. Висока залежність також між

потенціалом водних ресурсів та чисельністю населення, а ось відносні значення цих показників між собою не корелюють ($K=-0,28$).

Висновки. Отож, як бачимо із вище викладеного, природні особливості території чітко відображаються в розміщенні посе-

лень та їх планувальній структурі. Однак слід зазначити, що все це є результатом лише комплексного впливу природних умов та ресурсів, як однієї із груп поселенсько-формуючих чинників.

Література

1. Географія Чернівецької області: навчальний посібник /за ред Жупанського Я.І., - Чернівці: ЧОД, 1993.
2. Ковалев С.А. Географическое изучение сельского расселения (задачи, методика, материалы, специальные карты расселения). Под ред. Ю.Г. Саушкина. М. – 1960. - 340с.
3. Ковалев С.А. Сельское расселение (географическое исследование). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963.-371с.
4. Покишиевский В.В. Население и география. Теоретические очерки.- М.:Мысль,1978.- 315с.
5. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. - М.: Мысль, 1973. - 559 с.

УДК 911.3

Людмила Ключко

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ СФЕРИ

В статті розкриті актуальні питання суспільно-географічного дослідження на рівні регіону, зокрема його релігійної сфери, запропонована власна методика суспільно-географічного дослідження релігійної сфери регіону.

Ключові слова: релігійна сфера, суспільна географія, суспільно-географічне дослідження, методика суспільно-географічного дослідження релігійної сфери.

Людмила Ключко. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЛИГИОЗНОЙ СФЕРЫ. В статье рассмотрены актуальные вопросы общественно-географического исследования на уровне региона, а именно – его религиозной сферы, предложена собственная методика общественно-географического исследования религиозной сферы региона.

Ключевые слова: религиозная сфера, общественная география, общественно-географическое исследование, методика общественно-географического исследования религиозной сферы.

Lyudmyla Klyuchko. HUMAN-GEOGRAPHICAL RESEARCHES OF THE RELIGION SECTOR. In the article the actual issues of human-geographical regional researches are examined, especially of religion sector. New methodology of human-geographic researches of the religion sector is presented.

Keywords: religion sector, human geography, human-geographical research, methodology of human-geographical research of religious sphere.

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку науки характеризується розвитком та поглибленням теоретико-методологічних засад, її соціалізацією й гуманізацією, інформатизацією, інтеграцією різних наукових напрямів. Суспільна географія не є винятком. Відомо, що протягом ХХ століття українська суспільна географія пройшла складний шлях розвитку (від занепаду до піднесення), на якому можна відзначити певні етапи, що характеризувалися своєрідністю та різнобарвністю підходів до розуміння її предметно-об'єктної області, розширенням завдань та поглибленням внутрішньої диференціації [8, 12, 16, 17]. Слід

зазначити, що суспільно-географічна наука, як і будь-яка галузь знань являє собою динамічну систему, що розвивається в просторово-часовому аспекті, еволюціонує та змінюється. Так, з часом змінювалися погляди на зміст, предмет та об'єкт суспільної географії, її структуру та місце в системі наук, завдання суспільно-географічних досліджень.

Аналіз попередніх досліджень. Новітній етап розвитку суспільно-географічної науки припадає на період глобальних перетворень, трансформаційних процесів в українському суспільстві, що стає важливим об'єктом дослідження багатьох наук – філо-

софії, соціології, політології, соціальної географії. Цей період відзначається зростанням ролі та збільшенням ваги суспільно-географічних досліджень як на державному так і на регіональному рівнях. В цьому аспекті можна зазначити роботи Баркової Г.А. «Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення» [1], Брайчевського Ю.С. «Функціонування системи ЄС у світовому господарстві (суспільно-географічний аналіз)» [2], Височина М.Ю. «Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області)» [3], Голод А.П. «Суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області)» [4], Заволоки Ю.Ю. «Суспільно-географічні особливості використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Харківської області)» [6], Костащука І.І. «Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області)» [9], Тітенко З.В. «Суспільно-географічні аспекти адміністративно-територіального устрою обласного регіону (на прикладі Одеської області)» [15], Шевчука О.Г. «Територіальні особливості соціокультурного розвитку сучасного Криму» [18], Шум І.В. «Суспільно-географічні аспекти інтеграції України в пан'європейську транспортно-логістичну систему» [19] та ін.

В цілому зміст та тематика сучасних суспільно-географічних досліджень спрямовані на задоволення духовних та культурних потреб людини та соціуму, дослідження суспільства і його окремих сфер, а саме: соціальної, політичної, економічної, освітньої, духовно-культурної тощо, що в свою чергу говорить про розширення і становлення предметно-об'єктної області суспільної географії, переорієнтації її теоретико-методологічних засад на дослідження сучасних проблем. Ще 15-20 років тому акценти ставилися на дослідженні розміщення продуктивних сил, галузей промисловості, сільського господарства й агропромислових комплексів, факторів їх розміщення, економіки природокористування тощо. Суспільство та людина залишалися поза увагою науковців через політико-ідеологічні перепони.

Сьогодні особистість людини, її потреби, внутрішній світ, духовність вимагає пильної уваги дослідників. Серед першочергових потреб слід відзначити культурно-освітні та духовні. Від рівня внутрішніх переконань, духовного багатства особистості залежать і економічне зростання країни, майбутнє нашого народу, його інтелектуальний потенціал. Вагомий внесок в розвиток внутрішнього світу людини вносить релігія, яка на протязі тисячоліть виховувала різноманітні духовні якості, вчила толерантності до думок інших, що має дуже важливе значення сьогодні для розбудови українського соціуму на основі багатства загальнолюдських цінностей. Релігійна сфера досліджується багатьма науками, проте різноманіття релігійної ситуації в просторово-часовому вимірі України ставить питання про регіональні її особливості.

Метою статті є висвітлення особливостей суспільно-географічного дослідження релігійної сфери конкретного регіону.

Виклад результатів особистих досліджень. Одним із принципів суспільно-географічних досліджень є принцип послідовності, який визначає певну етапність процесу дослідження та використання відповідних методів.

На основі вивчених методик проведення суспільно-географічних досліджень релігійної сфери, запропонованих Павловим С., Ковальчуком А., Патійчуком В., Кучабським О., Ровенчаком І., Мезенцевим К., Вісьтак О., Шаблієм О. та іншими вченими, було проведено аналіз існуючих методів і здійснено підбір власної методики відповідно до специфіки предмету дослідження [7, 8, 9, 11, 12, 13, 17].

В цілому суспільно-географічне дослідження релігійної сфери можна поділити на такі етапи:

- вибір теми, обґрунтування мети та завдань;
- планування дослідження;
- збір фактичного матеріалу;
- первинна обробка матеріалів;
- аналітично-синтетична обробка результатів дослідження;
- виділення проблем;
- прогнозування і розробка практичних рекомендацій;

- літературне і графічне оформлення роботи.

Основні види роботи та результати кожного етапу дослідження представлені у табл. 1.

Доречним з методичної точки зору є визначення підходу до розуміння самої категорії «релігійна сфера», «георелігійна ситуація», «релігійно-географічний процес», «релігійна послуга».

При дослідженні релігійної сфери застосовуються загальнонаукові методи. Серед них традиційні (синтез, аналіз, порівняння, методи індукції, дедукції, спостереження, абстрагування, узагальнення) та сучасні (або модерні) (системний аналіз і синтез). Із загальнонаукових найбільш уживаним та універсальним є системний підхід, оскільки суспільно-географічні дослідження релігійної сфери по своїй суті є комплексними [5. 12. 17].

Таблиця 1

Етапи суспільно-географічного дослідження релігійної сфери

Види роботи	Результат
Перший етап: планування дослідження	
Розробка плану і програми дослідження; формулювання загальної цілі та завдання дослідження.	Визначення об'єкту та предмету досліджень, одиниці спостереження, ознаки, що характеризують кожну одиницю, способу, виду і характеру спостережень, розроблення спеціальних анкет, картосхем, макетів документів для вибіркового дослідження релігійних вподобань окремих груп населення.
Другий етап: збір фактичного матеріалу	
- Статистичне спостереження; - організація і проведення спеціальних соціологічних та інших вибірових досліджень на території регіону; - вивчення літературних та картографічних джерел інформації про об'єкт дослідження.	Формування джерельної бази дослідження.
Третій етап: первинна обробка матеріалів	
- Статистичне групування і зведення матеріалу; - первинна статистична обробка; - релігійно-географічний опис території дослідження;	- Виявлення факторів природного та соціально-економічного середовища, що впливають на формування, функціонування та розвиток релігійної сфери регіону, виявлення особливостей функціонування і розвитку окремих їх складових; - здійснення релігійно-географічного районування території.
Четвертий етап: аналітично-синтетична обробка результатів дослідження матеріалів	
- Науковий аналіз даних з використанням методів багатомірної статистики, картографічного та математичного моделювання з метою виявлення причинно-наслідкових зв'язків між певними соціально-економічними, демографічними, політичними та ін. показниками з релігійними вподобаннями населення певних районів;	Встановлення характеру й ступеня впливу між певними соціально-економічними явищами та релігійними вподобаннями населення, діяльністю релігійних закладів.

П'ятий етап: прогнозування та розробка рекомендацій	
- Розробка заходів по удосконаленню релігійної сфери; конкретних пропозицій та рекомендацій щодо спірних міжконфесійних питань, будівництва нових церков, каплиць, храмів, тощо та реставрації старих культових споруд, активізації роботи щодо підняття рівня духовності і культури серед місцевого населення, здорового способу життя, ведення антиалкогольної й антинаркотичної агітації населення, формуванні морально-етичних основ особистості у громадян, формуванню в молоді морального способу життя.	- Розробка прогностичної оцінки зміни розвитку релігійної сфери; - розроблення рекомендацій, системи заходів по удосконаленню релігійної сфери та її підсистем;
Шостий етап: літературне і графічне оформлення роботи	

У системі конкретних наукових методів, що використовувалися у дослідженнях такого напрямку, найширше застосування мали міждисциплінарні (літературний, статистичний, математичний, соціологічний/анкетування та ін.); спеціальнонаукові (релігійно-географічний опис, релігійно-географічне картографування, релігійно-географічний прогноз, математичне релігійно-географічне моделювання тощо). На основі запропонованої методики автором здійснено аналіз, а потім районування території Харківського регіону за показниками чисельності релігійних організацій, їх віросповідання тощо [14].

Висновки. Отже, релігійна сфера виступає важливим чинником виникнення й формування соціальних відносин, невід'ємною частиною сучасного українського соціуму, формування етноісторичної та

культурної самосвідомості. Релігія служить однією з необхідних форм примирення та консолідації суспільства, що особливо важливо сьогодні в умовах нестабільної соціально-політичної ситуації в Україні, падіння духовності і самосвідомості громадян. Важливим напрямком визначення особливостей релігійної сфери, впливу її на соціальний розвиток суспільства є дослідження територіальної структури цієї сфери на рівні регіону, зокрема Харківської області. Одержані цікаві результати, які показують, що релігія як соціальний інститут суспільства здійснює значущий вплив на формування соціальної поведінки, але зазначені дослідження мають бути продовжені саме в аспекті соціальної географії, бо багато питань потребують проведення спеціального аналізу для вироблення відповідної соціальної політики на рівні органів місцевого самоврядування.

Література

1. Баркова Г.А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 21 с.
2. Брайчевський Ю.С. Функціонування системи ЄС у світовому господарстві (суспільно-географічний аналіз) Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 21 с.
3. Височин М.Ю. Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – Чернівці, 2007. – 20 с.
4. Голод А.П. Суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 /Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2007. – 18 с.
5. Дебс М. Системно-структурний аналіз економіко-географічного району//Економічна географія. – К, 1991. – с.23-28.

6. Заволока Ю.Ю. Суспільно-географічні особливості використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Харківської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2008. – 22 с.
7. Кирчів Р., Ровенчак І. До проблем етнографо-географічного районування України //Сучасні проблеми географії населення в Україні. Тези доп. конф. – Луцьк, 1993. – С. 201-201.
8. Ковальчук А.С. Географія релігій в Україні. – Л.: видавн. Ц. ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 308 с.
9. Костащук І.І. Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області): Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – Чернівці, 2006. – 20 с.
10. Кучабський О.Г. Релігійна сфера обласного регіону: трансформація і територіальна організація (на матеріалах Львівської області): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львівський національний університет ім. І.Франка. – Львів, 2000. – 18 с.
11. Павлов С.В. Організація релігійно-географічної сфери України: Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 21 с.
12. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любимцева О.О. Географія релігій: навч. посібник – К. 1999.- 504 с.
13. Патійчук В.О. Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 1998. – 17 с.
14. Реєстр релігійних організацій Харківської області, 2005.
15. Тітенко З.В. Суспільно-географічні аспекти адміністративно-територіального устрою обласного регіону (на прикладі Одеської області): Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 / Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечнікова – Одеса, 2007. – 19 с.
16. Шаблій О.И., Висьтак А.И. Сакральная география: становление и проблемы развития //Проблемы территориальной организации общества. Пермь, 1993. – С. 27-28.
17. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник. – Львів. 1999. – 160 с.
18. Шевчук О.Г. Територіальні особливості соціокультурного розвитку сучасного Криму: Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02, Таврійськ нац ун-т імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2007. – 21 с.
19. Шум І.В. Суспільно-географічні аспекти інтеграції України в пан'європейську транспортно-логістичну систему: Автореф. дис... канд. геогр. наук:11.00.02 /Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 21 с.

НАУКОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті показано застосування методу статистичного моделювання для аналізу розвитку суспільної географії в Харківському регіоні. Проведено кластер-аналіз залежностей між кількістю наукових публікацій, наукових тем і захищених дисертацій, на основі якого побудовано відповідні статистичні поверхні. Виділено та проаналізовано п'ятирічні періоди, подібні за тенденціями розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні.

Ключові слова: суспільна географія, статистичне моделювання, кластер-аналіз,

Юрий Кандыба. НАУКОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ МЫСЛИ В ХАРЬКОВСКОМ РЕГИОНЕ. В статье показано применение метода статистического моделирования для анализа развития общественной географии в Харьковском регионе. Проведен кластер-анализ зависимостей между количеством научных публикаций, научных тем и защищенных диссертаций, на основе которого построены соответствующие статистические поверхности. Выделены и проанализированы пятилетние этапы, сходные по тенденциям развития общественно-географической мысли в Харьковском регионе.

Ключевые слова: общественная география, статистическое моделирование, кластер-анализ.

Yuriy Kandyba. SCIENTOMETRIC ANALYSIS OF THE HUMAN-GEOGRAPHICAL CONCEPTIONS DEVELOPMENT IN KHARKIV REGION. In the article new methods of statistic modeling for analysis of the development of the human geography in the Kharkiv region are displayed. Cluster-analysis of dependences between the number of science publications, science topics and defended dissertations is made and statistic surfaces are based on it. Five-year stages of human geography development with similar tendencies are marked and analyzed.

Keywords: human geography, statistic modeling, cluster-analysis.

Актуальність. Вивчення розвитку науки є необхідною складовою дослідницької діяльності. Історія науки здавна привертала до себе увагу тому, що без історії науки, без узагальнення її досвіду, досягнень і кризових явищ неможливо успішно здійснювати процес формування теорії науки – головної рушійної сили її розвитку і практичного застосування. Роль історії науки особливо зростає у переломні моменти розвитку суспільства. Тому її дослідження є надзвичайно актуальними для нинішнього етапу розвитку української географічної науки. Ретроспективний аналіз розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні необхідний для визначення сучасних тенденцій, обґрунтування перспектив та виявлення можливих напрямів подальшого розвитку суспільної географії в регіоні.

Постановка проблеми дослідження. Поряд із традиційним історико-генетичним методом дослідження розвитку суспільної географії останнім часом дедалі більшого значення набувають кількісні методи дослідження науки, які застосовуються у наукознавстві. **Метою** даного дослідження є виявлення взаємозв'язків між кількісними показниками, що характеризують розвиток суспільно-географічної думки в Харківсь-

кому регіоні та виділення на цій основі періодів з подібними тенденціями її розвитку.

Виклад результатів дослідження. Однією з вирішальних передумов розвитку кількісних методів наукознавчого аналізу є вибір і розробка конкретних показників і характеристик стану і функціонування географічної науки. В якості таких основних кількісних показників можуть використовуватись: кількість наукових результатів (відкриттів); кількість друкованих праць; чисельність науковців; кількість і структура наукових закладів; кількість захищених дисертацій і наявність наукових шкіл; розміри капіталовкладень у розвиток суспільної географії; економічна ефективність наукових розробок; частота наступного використання вже проведених досліджень тощо [15, с. 36].

Динаміка змін таких показників у часі і за галузями географії дозволяє характеризувати суттєві риси розвитку географічної науки. Сукупність цих показників дає можливість, хоча і опосередковано, однак досить об'єктивно судити про темпи і тенденції змін у географічній науці. Широкі можливості відкриває також розгляд таких фактів у співставленні з даними про темпи зростання суміжних наук, зокрема економічного, гуманітарного та природничого циклів,

які тісно пов'язані із суспільною географією.

Однак при застосуванні статистичних методів дослідження розвитку суспільної географії можуть бути суттєві труднощі як методичного характеру, так і пов'язані з відсутністю чи неоднозначністю відповідних статистичних показників. Наприклад, показник «кількість науковців» не завжди об'єктивно відображає стан та тенденції розвитку суспільної географії, якщо не враховувати продуктивність їх праці. Показник економічної ефективності науки також не може відображати всього різноманіття дисциплін і напрямків суспільно-географічних досліджень, зокрема з теоретичних і фундаментальних проблем науки. Відносно більш адекватним показником розвитку суспільної географії є кількість нових наукових результатів (відкриттів). Досить тісний кореляційний зв'язок з результатами наукових досліджень має кількість опублікованих наукових праць. Однак, на наш погляд, не слід абсолютизувати кількість публікацій в якості основного показника «розміру науки» чи тим більше «внеску в науку», а необхідно враховувати також наукову цінність цих публікацій.

У даному дослідженні для статистичного моделювання розвитку суспільної географії застосовано кластер-аналіз. Його математичні основи і процедурна суть досить детально висвітлені у спеціальній літературі і тому далі розглядаються схематично виключно на рівні концепції його застосування у даному дослідженні.

Відомо, що при наявності багатовимірних сукупностей статистичних показників одним з ефективних методів класифікації об'єктів за сукупністю ознак є об'єднання їх у групи (кластери) за принципом мінімальної відстані у багатовимірному ознаковому просторі. В залежності від кількості об'єктів кластеризація виконується послідовно у декілька кроків таким чином, щоб на останньому кроці в одну загальну групу потрапили всі об'єкти. Зрозуміло, що на перших кроках класифікації формуються найбільш однорідні групи з об'єктів, що мають найбільшу подібність. Наприкінці процедури отримують групи неоднорідні. В результаті кластерного аналізу отримують багаторівневу ієрархічну класифікацію, яка відображає найбільш суттєві особливості взаємовідношення між об'єктами. Аналізуючи склад груп на кожному кроці класифікації, можна зробити певні висновки відносно подібності і відмінностей об'єктів.

У даному дослідженні в якості об'єктів класифікації використовуються періоди розвитку суспільної географії в Харківському регіоні. Враховуючи, що найбільш достовірні кількісні дані (кількість наукових публікацій, кількість наукових тем і кількість захищених дисертацій) наявні лише за другу половину радянського періоду і за часи незалежності України, починаючи з 50-х років минулого століття і до поточного моменту виділено 12 періодів тривалістю 5 років кожен. За кожен період підраховані кількісні показники для кластерного аналізу (таблиця 1).

Таблиця 1

Кількісні показники розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні
(складено за даними [1-14; 16-29])

Роки	Кількість наукових публікацій	Кількість наукових тем (у т.ч. особистих досліджень)	Кількість захищених дисертацій
1950 – 1954	9	5	0
1955 – 1959	26	9	3
1960 – 1964	45	10	0
1965 – 1969	52	14	1
1970 – 1974	73	21	3
1975 – 1979	68	12	1
1980 – 1984	89	8	3
1985 – 1989	72	12	1
1990 – 1994	68	10	1
1995 – 1999	56	7	1

2000 – 2004	107	6	3
2005 – 2008	264	10	5

Головна ідея використання кластер-аналізу у даному дослідженні полягає в тому, що за трьома кількісними показниками можна зробити висновки стосовно формальної подібності певних періодів розвитку суспільної географії у регіоні. Звичайно, не можна буквально розуміти подібність різних періодів, які можуть бути розділені десятиліттями, але результати кластер-аналізу можуть вказати на подібність тенденцій розвитку суспільної географії, що є цілком зрозумілим з точки зору циклічності еволюції, яка відбувається по спіралі.

Проведений наукометричний аналіз розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні з 1950 по 2008 рр. розкриває його певні закономірності. На основі кількісних показників (наукових публікацій, наукових тем та захищених дисертацій), представлених у табл. 1, були побудовані статистичні поверхні, які відображають взаємозалежності між цими показниками (рис. 1 – 3).

Дані рис. 1 свідчать про те, що між кількістю наукових публікацій і кількістю захищених дисертацій існує здебільшого пряма залежність. Суттєве збільшення (у порівнянні з попередніми періодами) кількості наукових публікацій у періоди 1955 – 1959, 1970 – 1974, 1980 – 1984, 2000 – 2008 рр. призводило до стрибкоподібного збільшення кількості захищених дисертацій. Тобто кількісні показники наукової діяльності перетворювалися в якісні і «виливалися» у захищені дисертації. Відповідно зменшення кількості публікацій у періоди 1975 – 1979, 1985 – 1999 рр. відображалось і в скороченні числа захищених дисертацій.

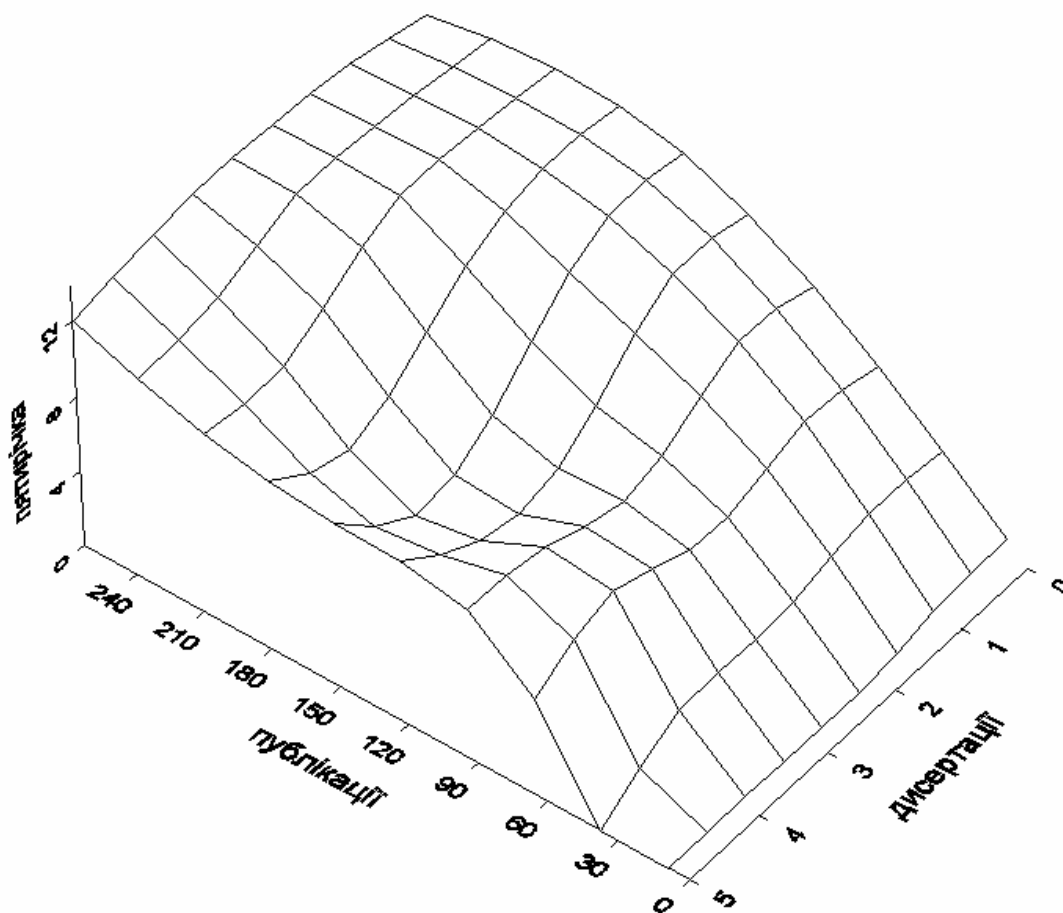

Рис. 1. Статистична поверхня залежності кількості наукових публікацій і захищених дисертацій вчених Харківського регіону на суспільно-географічну тематику за період 1950–2008 рр.

Досить складні залежності спостерігаються між кількістю наукових публікацій та наукових тем (рис. 2). В якості наукових тем нами розглядалися як дисертаційні дослідження незалежно від результату їх захисту, так і особисті дослідження науковців у межах виконання тих чи інших держбюджетних, госпрозрахункових та інших науково-дослідних робіт, складовими яких вони бу-

ли. З 1950 по 1974 рр. постійне збільшення кількості наукових тем економіко-географічних досліджень відображалось закономірним зростанням кількості публікацій. Аналогічне скорочення кількості наукових тем у кризовий період з 1990 по 1999 рр. віддзеркалювалось зменшенням кількості публікацій.

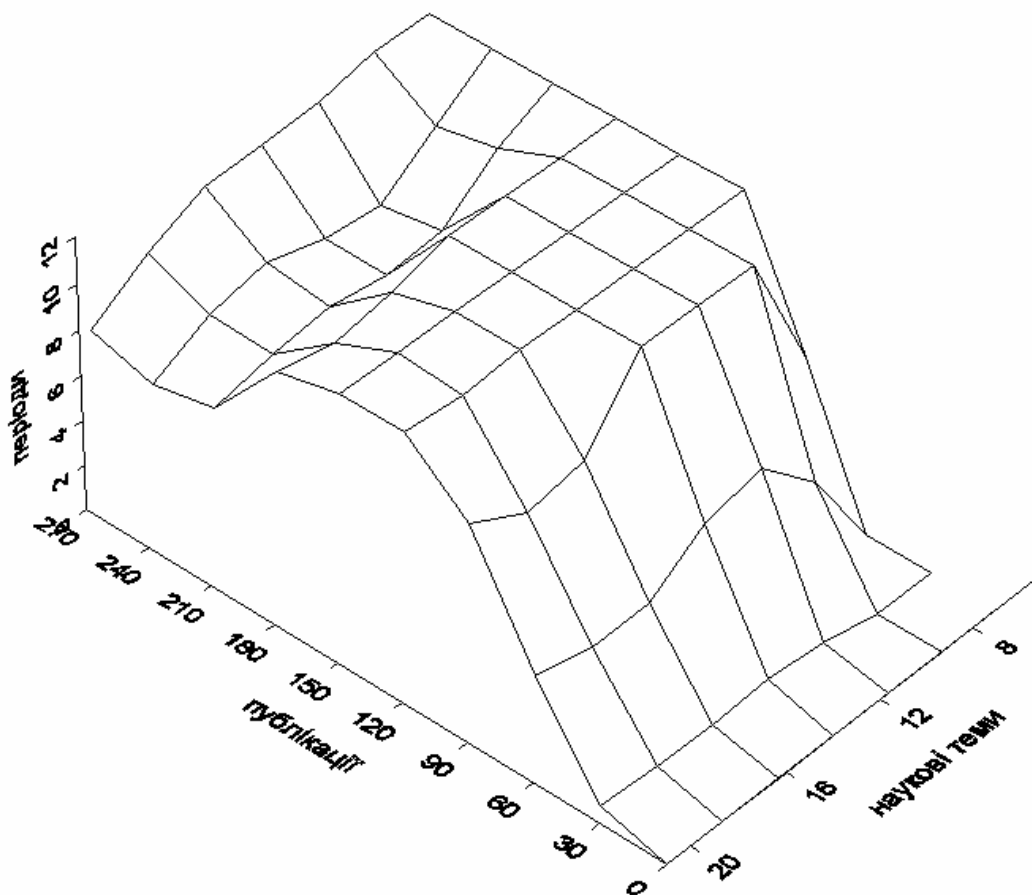

Рис. 2. Статистична поверхня залежності кількості наукових публікацій і наукових тем вчених Харківського регіону на суспільно-географічну тематику за період 1950–2008 рр.

Однак при зменшенні кількості наукових тем у 1980 – 1984 та 2000 – 2004 рр. помітне зростання кількості публікацій у порівнянні з попередніми п'ятирічними періодами. Саме на ці періоди припадають захищені докторські дисертації А.П. Голікова (1983 р.) та Л.М. Немець (2004 р.). Можна висунути припущення, що інтелектуальний потенціал науковців не розпорозувався на більшу кількість тем досліджень, а концентрувався на досягненні високого результату

– захисту докторських дисертацій. Іншими словами, кількість досліджень поступалась їх якості, адже підготовка докторської дисертації являє собою перш за все розвиток теоретико-методологічних основ науки.

Ще складніші залежності можна простежити між трьома показниками – кількістю публікацій, наукових тем та захищених дисертацій (рис. 3).

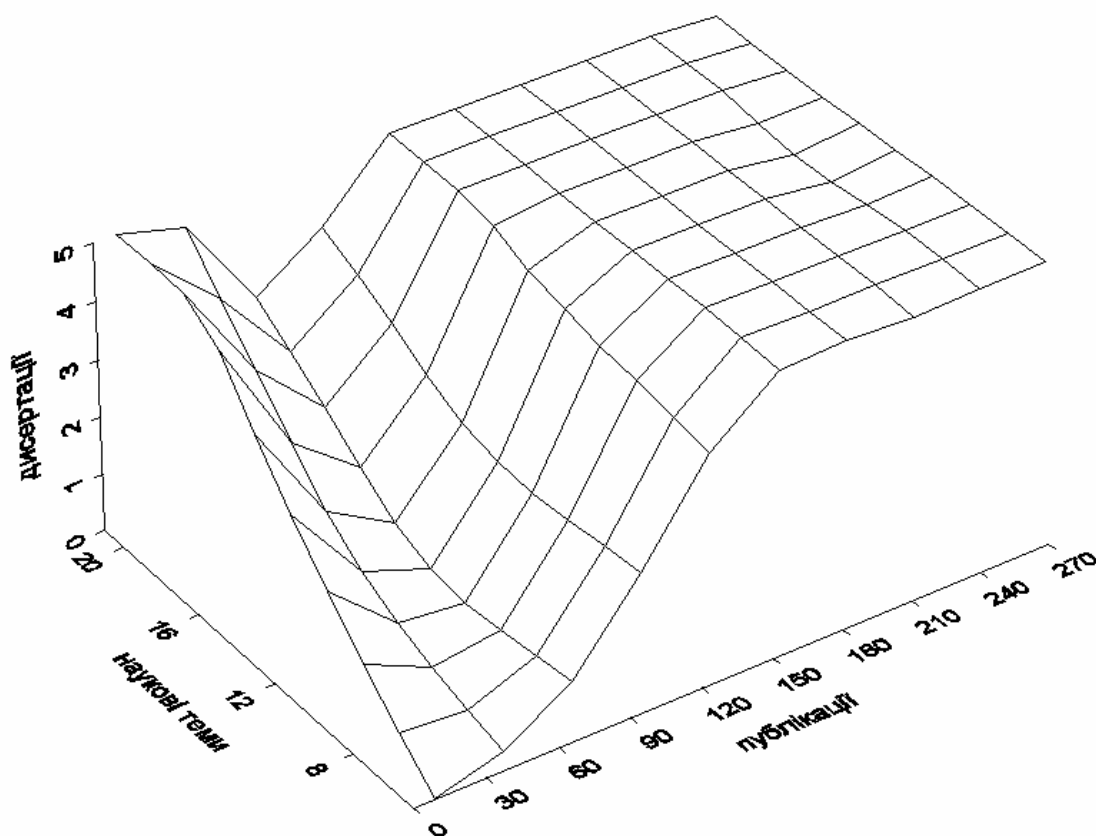

Рис. 3. Статистична поверхня залежності кількості наукових публікацій, наукових тем і захищених дисертацій вчених Харківського регіону на суспільно-географічну тематику за період 1950–2008 рр.

Заслуговує на увагу період 1960 – 1969 рр., коли при постійному збільшенні кількості публікацій і наукових тем було захищено лише одну кандидатську дисертацію. Однак вже у наступному десятилітті періоді накопичена системою суспільно-географічної діяльності інформація була реалізована у захисті чотирьох дисертацій. Подібна ситуація характерна і для початку XXI ст.

Результати кластер-аналізу показують подібність п'ятирічних періодів розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні (рис. 4). Характерною рисою розвитку суспільно-географічної думки 1950-х рр. було загальне збільшення кількісних показників – числа публікацій, наукових тем та захищених дисертацій до кінця десятиліття. Аналогічні риси спостерігаються і в 1960-х рр., що дає можливість та-

кож об'єднати ці два п'ятирічні періоди за подібністю. Досить близьким до них є період 1995 – 1999 рр.

Подібність періодів 1975 – 1979, 1985 – 1989 та 1990 – 1994 рр. визначається такими рисами, як скорочення кількості публікацій у порівнянні з попередніми періодами та найменша кількість захищених дисертацій (по 1 за кожні 5 років).

Спільною рисою періодів 1980 – 1984 і 2000 – 2004 рр. є поряд із збільшенням кількості публікацій захист трьох дисертацій у кожному періоді, у тому числі по одній докторській.

На дендрограмі найбільші відмінності має останній період – після 2004 р., який характеризується різким збільшенням кількості публікацій, наукових тем і захищених дисертацій.

Рис. 4. Дендрограма подібності п'ятирічних періодів розвитку суспільно-географічної думки в Харківському регіоні з 1950 по 2008 рр.

Висновки. Застосування методу статистичного моделювання суттєво доповнює традиційні історичні та філософські методи аналізу розвитку науки. Кількісні показники допомагають «виміряти» результативність суспільно-географічної діяльності. Статис-

тичне моделювання має значний потенціал для прогнозування розвитку суспільно-географічної думки, що може бути застосовано в процесі відповідних досліджень в окремих регіонах України.

Література

1. Вестник Харьковского университета. Сер. географич.: сб. науч. тр. – Харьков, 1964. – № 2. – Вып. 1. – 183 с.
2. Вестник Харьковского университета. Сер. геол.-географич.: сб. науч. тр. – Харьков, 1967. – № 25. – Вып. 2. – 148 с.
3. Вестник Харьковского университета. Геология и география: сб. науч. тр. – Харьков, 1975. – № 120. – Вып. 6. – 129 с.
4. Вестник Харьковского университета. Геология и география: сб. науч. тр. – Харьков, 1976. – № 136. – Вып. 7. – 105 с.
5. Вестник Харьковского университета. Геология и география Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1978. – № 173. – Вып. 9. – 133 с.
6. Вестник Харьковского университета. Геология и география Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1979. – № 184. – Вып. 10. – 112 с.
7. Вестник Харьковского университета. Материалы по геологии, гидрогеологии и географии Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1982. – № 228. – 88 с.
8. Вестник Харьковского университета. Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1983. – № 239. – 84 с.
9. Вестник Харьковского университета. Охрана и рациональное использование природных ресурсов и производительных сил Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1984. – № 264. – 89 с.
10. Вестник Харьковского университета. Геология и полезные ископаемые Левобережной Украины: сб. науч. тр. – Харьков, 1985. – № 267. – 96 с.
11. Вестник Харьковского университета. Рациональное природопользование: сб. науч. тр. – Харьков, 1987. – № 306. – 96 с.

12. Вестник Харьковского университета. Рациональное природопользование: сб. науч. тр. – Харьков, 1988. – № 325. – 96 с.
13. Вестник Харьковского университета. Природа и хозяйство: сб. науч. тр. – Харьков, 1989. – № 341. – 85 с.
14. Вестник Харьковского университета: сб. науч. тр. – Харьков, 1998. – № 402. – 225 с.
15. Добров Г.М. Наука о науке / Геннадий Михайлович Добров; отв. ред. Н.В. Новиков. – 3-е изд., доп. и перераб. – К.: Наук. думка, 1989. – 304 с.
16. Материалы Харьковского отдела Географического общества Союза ССР. – М: Недра, 1968. – Вып. III. – 199 с.
17. Материалы Харьковского отдела Географического общества УССР. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1965. – Вып. II. – 140 с.
18. Материалы Харьковского отдела Географического общества УССР. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1968. – Вып. V. – 152 с.
19. Материалы Харьковского отдела Географического общества УССР. – Вып. VIII: Харьковская область. Природа и хозяйство. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1971. – 142 с.
20. Межведомственная научная конференция по изучению и использованию природных ресурсов Левобережной Украины // Известия Харьковского отдела Географ. общества СРСР. – Харьков, 1961. – С. 59–61.
21. Природные ресурсы Левобережной Украины и их использование: материалы межвед. науч. конф. (Харьков, 6–10 октября 1959 г.). Т. II. – Харьков, изд-во ХГУ, 1961. – 418 с.
22. Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование: материалы 2-й межвед. науч. конф. (Харьков, 11–13 декабря 1963 г.). Т. IV. – М: Недра, 1965. – 242 с.
23. Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование: материалы 2-й межвед. науч. конф. (Харьков, 11–13 декабря 1963 г.). Т. V. – М: Недра, 1966. 188 с.
24. Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование. Т. VIII: Донецкий экономический район. – Харьков, 1965. – 104 с.
25. Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование: программа 3-й межвед. науч. конф. – Харьков, 1968. – 78 с.
26. Экономическая география: респ. межвед. науч. сб. – К., 1980. – Вып. 28.
27. Экономическая география: респ. межвед. науч. сб. – К., 1981. – Вып. 30.
28. Экономическая география: респ. межвед. науч. сб. – К., 1983. – Вып. 35.
29. Экономическая география: респ. межвед. науч. сб. – К., 1987. – Вып. 39.

Ювілеї

УДК 911.3 (092)

Олег Шаблій

ПРОФЕСОР ОПАНАС ВАЩЕНКО: ВЧЕНИЙ ТА ОРГАНІЗАТОР ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ Й ОСВІТИ

Подано короткий життєпис українського економіко-географа Опанаса (Афанасія) Ващенко (1908—1984). Розкрито його внесок у дослідження теорії і методології економічної географії, її методичного арсеналу, історії цієї науки в Україні, а також комплексно-регіонального (головно західноукраїнські, карпатські) економіко-географічного вивчення природно- і працересурсного потенціалу, господарства (сільське господарство, промисловість, рекреація) та ін. Підкреслено внесок ученого у картографічну науку та у розвиток вищої географічної освіти.

Ключові слова: теорія і методологія економічної географії, історія географії, теорія територіально-виробничих комплексів, міжгалузевий територіальний комплекс, економічний вузол, рекреаційна територіальна система, регіоналізація, географічна освіта.

Олег Шаблій. ПРОФЕСОР ОПАНАС ВАЩЕНКО: УЧЕНИЙ И ОРГАНИЗАТОР ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ. Подано краткое жизнеописание украинского экономико-географа Опанаса (Афанасия) Ващенко (1908 – 1984). Раскрыт его вклад в исследование теории и методологии экономической географии, её методического арсенала, истории этой науки в Украине, а также комплексно-регионального (главным образом западноукраинские, карпатские) экономико-географического изучения природно- и трудоресурсного потенциала, хозяйства (сельское хозяйство, промышленность, рекреация) и др. Подчеркнут вклад ученого в картографическую науку и в развитие географического образования.

Ключевые слова: теория и методология экономической географии, история географии, теория территориально-производственных комплексов, межотраслевой территориальный комплекс, экономический узел, рекреационная территориальная система, регионализация, географическое образование.

Oleh Shabliy. PROFESSOR OPANAS VASHCHENKO: SCIENTIST AND ORGANIZER OF THE GEOGRAPHICAL SCIENCE AND EDUCATION. The article presents a brief life-story of the Ukrainian economic geographer Opanas (Aphanasiy) Vashchenko (1908–1984). It elucidates his contribution into the investigation of the theory and methodology of Economic Geography, its methodological arsenal, history of this science in Ukraine, as well as complex-regional (for the most part, Western Ukrainian, Carpatian) economic and geographic study of the nature- and labour-resource potential, economy (agriculture, industry, recreation) etc. The scientist's contribution into the Cartographic Science and the development of higher geographic education is emphasized too.

Keywords: theory and methodology of Economic Geography, history of Geography, theory of territorial and production complexes, interbranch territorial complex, economic unit, recreational territorial system, regionalization, geographical education.

Короткий життєпис ученого

18 грудня 2008 р. минає 100 років від народження відомого українського вченого — економіко-географа і картографа, почесного члена Українського географічного то-

вариства, організатора і довголітнього керівника кафедри економічної географії Львівського університету ім. І. Франка, організатора Львівської і загалом західноукраїнської школи економіко-географічної науки, док-

тора географічних наук, професора Опанаса (Афанасія) Трохимовича Ващенка (1908–1984).

Свідоме життя О. Ващенка припало на надзвичайно складний період в історії України, її підневільного існування при жорсткому большевицькому режимі. Вчений — уродженець північно-східного регіону — пройшов довгий і нелегкий шлях через лихоліття нав'язаної Україні громадянської війни, московської окупації, через тяжкі часи колективізацій і голодоморів, через усю другу світову війну аж до осідку у Львові. Тут минула більша частина його життя — майже 40 років (з 1945 по 1984 рр.) плідної наукової, науково-організаційної, навчально-виховної та громадської праці.

Народився Опанас Ващенко 18 грудня 1908 р. у селі Капустинці Липово-Долинського району Сумської області (тоді село належало до Гадяцького повіту Полтавської губернії). Часом він говорив, що його предки з Тернопільщини, де теж є село Капустинці. Так воно чи ні, але цим він висловлював свою думку, що Україна єдина, незалежно від її земельно-історичного чи політико-географічного поділу на Західну і Східну. У всякому разі, антропологічне О.Т. Ващенко мав міцне генетичне коріння, про що свідчила його кремезна статура, вольовий характер.

Хлопець рано осиротів. Коли йому було 9 років (1917), померла мати (батько помер у 1947 р.). Інших відомостей про родичів ученого не маємо.

Перша світова війна, революційний большевицький переворот, воєнні дії під час становлення української державності не дали змогу здобути освіту молодому Опанасові. Лише у 1921, маючи 12 років, він закінчив земську початкову школу. Де і коли закінчив середню школу, чи одержав середню освіту — нам невідомо. В архівних документах особової справи у Львівському університеті це не зафіксовано. Відомо лише, що у 1928 р. він закінчив тримісячні кооперативні курси.

З особової справи видно, що у 1921–1928 рр. О.Т. Ващенко працював у сільському господарстві свого батька. З грудня 1928 по липень 1929 рр. був головою Капустинцівського кредитного сільськогоспо-

дарського товариства (це ще до масової колективізації). А далі до листопада 1930 р. — завідувачем податкового підвідділу Синявського райвиконкому.

У передвоєнне десятиріччя О.Т. Ващенко остаточно сформувався як людина і вибрав шлях ученого-географа. З кінця 1930 по вересень 1932 рр. (тобто менше ніж два роки) він служить у Червоній Армії (при штабі 7-ї стрілецької дивізії ім. Фрунзе у м. Чернігові). Звідси його скеровують на навчання в Український комуністичний інститут радянського будівництва і права у Харкові, який він закінчує у 1935 р. Отже, голодомор 1932–1933 рр. О.Т. Ващенко пережив, перебуваючи на казенних харчах. Навчався він на „відмінно" і „добре". Інститут давав широку суспільствознавчу освіту. Крім суто правових дисциплін („Загальна теорія права", „Господарське право", „Цивільний процес", „Фінансове законодавство", „Кримінальне право", „Кримінальний процес" та ін.), тут викладали „Загальну історію", „Історію народів СРСР", а також „Політекономію", „Економічну географію", до яких виявляв особливий інтерес студент О. Ващенко.

У 1935–1938 рр. О.Т. Ващенко — аспірант кафедри економічної географії Харківського університету ім. М. Горького. Які чинники визначили економіко-географічний вибір юриста О. Ващенка, важко відповісти. Чи небезпека, на яку наражався тодішній юрист (адже з правом як таким після 1934 р., та й до того — ще з 1917 р., — було покінчено)? Чи, як він пише, любов до економічної географії? Нам невідомо також, хто був керівником його кандидатської дисертації під назвою „Економіко-географічна характеристика Київської області", яку захистив у 1938 р. Наступного року одержав наукове звання доцента кафедри економічної географії.

У цей період суспільна обстановка була дуже непевна і жорстка: після приходу Гітлера до влади йшла шалена підготовка до війни. Було покінчено з „фашизмом у географії" — розгромлений харківський Український інститут географії і картографії (1934), а його директор акад. Степан Рудницький у 1937 р. був розстріляний. Була і постанова ЦК Компартії про викладання гео-

графії у школі, де засуджувалась її соціологізація, а наголошувалось на необхідності впровадження комплексного та картографічних методів дослідження. Зі старою галузево-статистичною економічною географією, здається, були покінчено назавжди. Гонінню піддавались її адепти у Росії — В. Ден і С. Коган-Бернштейн. Українські „галузевики” або присвятили себе економіці (акад. К. Воблій), або ще раніше емігрували (як, наприклад, В. Садовський), чи просто зійшли з наукової сцени (В. Геринович, І. Шимонович — репресовані).

О. Ващенко й О. Діброва (географ, який теж учився у Харкові і був аспірантом Інституту географії та картографії наприкінці його недовгого існування) були новою генерацією східноукраїнських економіко-географів, яким судилось уже в повоєнні роки поза межами Харкова поставити українську економіко-географічну науку на європейський рівень. Перший у Києві, другий — у Львові.

Однак це згодом — у 1945–1985 рр.

Тепер же перед війною у 1938 р. О. Т. Ващенко захищає кандидатську дисертацію про Київську область (тема була актуальна, бо з 1934 р. Київ став столицею України). У 1939 р. одержав наукове звання доцента кафедри економічної географії Харківського університету, де викладав дисципліни „Економічна географія СРСР” та „Історія географії”. Працював також помічником проректора з наукової роботи. У вересні 1939 р. брав участь у „визвольному поході” у Західну Україну. Можливо, це вплинуло на тоді молодого науковця, який у 1945 р. переїжджає працювати у Львівський університет ім. І. Франка.

Ще до війни О. Т. Ващенко публікує свої перші наукові праці. Зокрема, „Економічні підрайони Київської області і перспективи їх розвитку” (1938) та „Закон народонаселення при капіталізмі і соціалізмі” (більше стосується соціології чи політекономії, ніж економічної географії).

Із перших днів війни О. Т. Ващенко перебуває у діючій армії у ролі комісара 191-го окремого зенітно-артилерійського дивізіону. В складі цього дивізіону він бере участь у протиповітряній обороні Харкова, Донбасу і Сталінграда. У липні 1942 р. був

важко поранений і до серпня 1943 р. перебував у різних військових шпиталях (Фергана, Ташкент). Втратив праву ногу. Тоді йому йшов лише 34-й рік.

Після одужання і демобілізації О. Т. Ващенко працює доцентом у Ташкентському текстильному інституті (Узбекистан). А у серпні 1945 р. Народний комісаріат освіти Української РСР його відкликає і скеровує на роботу у Львівський держуніверситет ім. І. Франка.

Усі подальші роки життя вченого пов'язані з цим університетом. Тут він утвердився як наукова особистість, створив наукову економіко-географічну школу, організував кафедру економічної географії і незмінно керував нею протягом 39 років, виховав плеяду вчених (випускники кафедри захистили близько двох десятків докторських і чотирьох десятків кандидатських дисертацій), організовував географічний факультет Львівського університету (був його деканом у 1946–1951 рр.), Львівський відділ Українського географічного товариства (був його Головою у 1946–1954 та 1976–1984 рр.).

Життя і праця О. Ващенка у 1945–1984 рр. на 80-90% пов'язані з рідною кафедрою. Отож історія кафедри — це біографія його керівника, а біографія завідувача — це історія кафедри. Ці поняття невіддільні одне від одного. У 1970 р. О. Ващенко захистив докторську дисертацію на тему „Атлас розвитку господарства Західної частини Української РСР з найдавніших часів до 70-х років XX століття”. Захист відбувся у Ленінградському університеті. Як людина і керівник він уміло регулював стосунки всередині кафедри і репрезентував її у зовнішніх зв'язках. Він прийняв на кафедру героїню визвольних змагань — Олену Степанів, уміло ростив місцеві кадри економіко-географів. На початку ядром кафедри поруч з її завідувачем стали вихідці зі сходу України, особливо, „харків'яни”: доц. Г. Зільбер та І. Сваричевський. Документація аж до злопам'ятне застійних років велася українською мовою.

За успіхи у науковій, навчальній і виховній роботі керівник кафедри та її члени неодноразово відзначалися у наказах ректорату й урядовими чинниками. Сам О. Т.

Ващенко за участь у війні та праці у Львівському університеті нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня (1946) та медалями. Він був відмінником народної освіти, нагороджений дипломом першого ступеня як співавтор книги „Україна” із серії „Радянський Союз”.

Саме у Львівському університеті професор О. Т. Ващенко зробив вагомий внесок у різні галузі економіко-географічної науки і практики. Це зокрема:

- а) історія науки;
- б) теорія, методологія і методика науки;
- в) географія природних ресурсів і проблеми їх раціонального використання у західній частині України;
- г) географія поселень регіонів;
- д) географія окремих сфер господарства західних областей України — сільського господарства, промисловості, будівельної індустрії та рекреації;
- е) комплексний розвиток окремих територій — Українських Карпат, окремих областей, регіонів меншого порядку (Львівсько-Волинський басейн, промислові й економічні вузли тощо);
- є) картографічне моделювання західного регіону України та ін.

У кожній із них внесок професора О. Т. Ващенка незаперечний. Оцінюючи добробок ученого, ми не повинні виділяти як недолік те, чого він не зробив. О. Т. Ващенко працював у руслі тих проблем, що його ставило у той час суспільство, йшов у ногу з розвитком наукової думки Союзу РСР і України. Досягнення його учнів, особливо тих, які безпосередньо працювали на кафедрі або були його аспірантами, слід також зачислити до його наукового внеску. Хоча не з усім, що вони писали і видавали, вчений безоглядно погоджувався.

Внесок у дослідження історії географічної, зокрема економіко-географічної науки

Писати історію науки надзвичайно складно, особливо коли це стосується історії української економічної географії чи географії України. Советська влада і партійний контроль постійно тримали на прицілі „прояви” так званого „українського буржуазного

націоналізму”. Було створено ідеологему москвоцентризму: вся українська географія розглядалася як функція російської географічної науки. Не могло бути й мови про українську національну географію. Отже, з історії науки апіорно усувались національно свідомі українські вчені — акад. С. Рудницький (фундатор української географії, зокрема політичної), проф. В. Кубійович (з його „Атласом України і сумежних країв”), В. Садовський, А. Синявський та ін.

У цьому науковому і суспільному контексті О. Т. Ващенко написав низку праць з історії географії, які сьогодні хоч є і неповними, проте не втрачають свого значення як факти історії науки. Це зокрема: „Від Баренца до наших днів” (1947), „П. П. Семенов-Тянь-Шанський” (1949), „Гоголь і російська географія” (1952, рукопис), „Ломоносов — основоположник російської економічної географії” (1951) та ін. Над більшістю з них автор працював тоді, коли була проголошена нещадна битва „безрідному космополітизму” й „українському буржуазному націоналізму”. Зрозуміло, що фактологічна сторона цих праць була правдивою, однак ідеологічний принцип був явно москвоцентричним. Проте цими статтями і доповідями (деякі були виголошені на конференціях) автор боронив себе від недругів. А їх у нього не бракувало.

Особливої уваги заслуговують дослідження з *історії української економічної географії та економічної географії у Львівському університеті*. Цим питанням були присвячені декілька праць. Зокрема: „Розвиток економіко-географічної думки в Українській РСР (1917–1974 рр.)” // *Економічна географія*. — 1970. — Вип. 26; „Розвиток географії у Львівському університеті” // *Вісн. Львів. ун-ту*. — Сер. геогр. — 1962. — Вип. 1 (у спіавт. із К. І. Геренчуком, Г. А. Зільбером, П. М. Цисем) та ін.

У першій з них разом з канд. геогр. наук Інгою Горленко вчений виділяє три головних етапи розвитку економічної географії в Україні після 1917 р.: перший (1917–1933); другий (1934–1961); третій (1962–1977). У цій періодизації явно проглядають ідеологічні її основи. Адже перший період закінчується, а другий починається прийняттям ЦК ВКП(б) і РНК СРСР

постанови „Про викладання географії у початковій та середній школі СРСР”, а межею другого та третього стало прийняття міражної програми КПСС.

Ця заідеологізована періодизація на диво відповідала реаліям розвитку української економічної географії, особливо щодо першого періоду її формування. Бо справді, перший період закінчився саме у 1933–1934 рр. у зв'язку з розгромом Українського інституту географії і картографії, фізичним знищенням чи арештом визначних учених. Новий період був започаткований галицькими географами, керованими Володимиром Кубійовичем, виданням ними „Атласу України...” (1937) та „Географії українських і сумежних земель” (1938). Він був перерваний війною. Однак нової сили набув розвиток економічної географії у 60–70-х роках працями Олексія Діброви, Максима Паламарчука, Опанаса Ващенка, Леоніда Корецького, Федора Заставного, Юхима Пітюренка, Миколи Пістуна та ін. У 70-х роках докторами наук стали О. Ващенко, М. Шраг, В. Поповкін, О. Шаблій, О. Топчієв, І. Горленко, Р. Язиніна, Ю. Пітюренко, Я. Жупанський. Частина з них — це учні О. Ващенка.

У низці статей („Розвиток географії у Львівському університеті” // Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1962. — Вип. 1; „Географічний факультет Львівського університету за роки радянської влади” // Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. біол., геогр. і геол. — 1968. — Вип. 4; „Географічний науці у Львівському університеті — 100 років” // Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1984. — Вип. 14 — усі у співавторстві) О. Т. Ващенко висвітлює історію економіко-географічних досліджень на організованій ним кафедрі. Зрозуміло, що дорадянський період тут не охоплений, бо тоді не було відповідної кафедри, а вчені-українці не допускались до праці у Львівському університеті (за винятком С. Рудницького, який ще у 1914 р. видав книгу з антропогеографії України).

О. Т. Ващенко здійснює періодизацію науково-дослідної роботи кафедри. До 1968 р. він виділяє чотири періоди:

1) 1945–1950 рр. (вивчення умов розвитку сільського господарства Львівської області);

2) 1951–1958 рр. (виконання на замовлення планових і господарських органів важливих картографічних робіт, особливо атласів сільського господарства деяких областей);

3) 1959–1965 рр. (розширення комплексних економіко-географічних досліджень; участь кафедри у роботі секції з проблем розвитку продуктивних сил техніко-економічної Ради Львівського раднарго-спу);

4) 1966–1970 рр. (дослідження закономірностей формування і перспектив розвитку територіально-господарських комплексів).

Зауважимо, що тема і проблема формування і розвитку територіально-господарських комплексів різних типів і масштабів була наскрізною з початку 60-х років аж до смерті О. Т. Ващенка. По суті, вона була домінуючою до початку 90-х років, коли захистили свої дисертації М. Білецький, М. Книш і М. Влах. У пізніші роки спеціальних публікацій з історії кафедри економічної географії не було.

Проблеми методології, теорії та методики досліджень

Ці проблеми О. Т. Ващенко розглядав як тісно взаємопов'язані. Методологія у його розумінні — це передусім діалектико-матеріалістична основа наук, особливо суспільних, до яких учений повністю відносив і економічну географію. Проблемам методології і теорії він присвятив низку праць. Зокрема: „Деякі питання методології і теорії дослідження виробничих комплексів західної частини Української РСР” (Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1965. — Вип. 3); „Питання економіко-географічної науки у працях В. І. Леніна” (Економічна географія. — К., 1970. — Вип. 8); „Актуальні питання розвитку економіко-географічної науки на сучасному етапі” (Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1972. — Вип. 7); „Система загальнонаукових категорій в економічній географії” (IV з'їзд ГТ УРСР: Тези. — К., 1980); „Науково-методичні основи дослідження комплексного економічного розвитку території” (Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1980. — Вип. 12); „Діалектико-матеріалістичний детермінізм проти географічного детермінізму та індетермінізму в

буржуазній соціології і географії” (Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. філос. — 1978. — Вип. 14; у співавторстві). Нарешті „Деякі питання типології територіальних комплексів” (Тези доповідей секції 1 VII з’їзду ГТ СРСР. — Ленінград, 1980; у співавторстві).

Тут не місце детально характеризувати ці та інші праці з проблем методології і теорії економічної географії. Це окрема досить поважна тема. Розглянемо лише дуже важливі для нашого часу дві проблеми: об’єкт дослідження економічної географії та класифікація дисциплін усередині економічної географії (праці: „До історіографії питання про предмет економіко-географічної науки” // Економічна географія. — К., 1980. — Ч. 29; „Розвиток економіко-географічної думки в Українській РСР (1917–1977 рр.)” // Економічна географія. — 1979. — Вип. 26).

У статті „До історіографії питання про предмет економіко-географічної науки” учений висвітлює історію поглядів на онтологічний предмет економічної географії: „просторове розміщення і просторове поєднання господарських явищ”, „розміщення виробництва й особливості економічного розвитку окремих країн та районів”, „господарська своєрідність країн і районів і просторові відміни від місця до місця”, „розміщення продуктивних сил і економічне районування”, „географічне розміщення виробництва (що розуміється як єдність продуктивних сил і виробничих відносин), умови й особливості його розвитку в різних країнах і районах” та ін. Він з’ясовує плюси і мінуси кожного з трактувань предмета нашої науки. І робить висновок, що „ще не склався єдиний погляд на предмет економіко-географічної науки. Кожне з цих історично складених визначень вміщує „крупину” раціональної думки. В той же час, жодне з них у цілому не відображає сучасного рівня розвитку складної цілісної системи суспільних географічних наук”. Ці слова були написані чотири роки до смерті вченого.

Тепер уже склалася єдина думка: соціально-економічна географія має своїм онтологічним об’єктом суспільство, а предметом — геопросторову організацію суспільства в

цілому чи його окремих частин або видів людської життєдіяльності²⁶.

Праця „Розвиток економіко-географічної думки” була однією з перших у радянській економічній географії, що подавала класифікацію цієї науки. Перед цим було опубліковано лише працю А. Колотієвського (1966). Відомі класифікації С. Лаврова і С. Ниммік появились пізніше.

У чому суть цієї класифікації? Професор О. Т. Ващенко групує економіко-географічні дисципліни у чотири класи (спочатку — у три):

1) підсистему комплексних синтетичних дисциплін („Основи методології і теорії економічної географії”, „Історико-економічна географія СРСР”, „Історико-економічна географія зарубіжних країн”, „Економічна географія СРСР”, „Економічна географія зарубіжних соціалістичних країн”, „Економічна географія зарубіжних капіталістичних країн”, „Економічна географія світового океану”, „Регіональні проблеми світової інтеграції: соціалістичної і капіталістичної”);

2) підсистему галузевих аналітичних дисциплін („Економічна географія природних ресурсів”, „Географія населення і систем розселення”, „Політична географія”, „Географія промисловості”, „Географія сільського господарства”, „Географія транспорту”, „Географія будівельної індустрії”, „Географія сфери обслуговування населення”);

3) підсистему науково-методичних дисциплін („Економічне районування”, „Основи районного планування”, „Методи економіко-географічних досліджень”, „Економічна картографія”, „Математичні методи в економічній географії”, „Методика викладання економічної географії у вищій школі”);

4) підсистему загальноосвітніх дисциплін, до яких відносить „Економічну географію СРСР”, „Економічну географію зарубіжних країн”, „Методику викладання економічної географії у середній школі” (у першій спробі він цієї групи не виділяв).

²⁶ Див. кн.: Соціально-економічна географія країн світу/ За ред. С. Кузика. — Тернопіль: Підручники & Посібники, 1998. — С.4.

Ця проста схема відображала реальну ситуацію у структурі советської економічної географії у середині 70-х років. Зрозуміло, що згодом стали відчутні її слабкі сторони: відсутність дисциплін соціально-географічного характеру; віднесення деяких окремих проблем чи теорій до рангу наукових дисциплін (проблеми міждержавної інтеграції, теорія економічного районування тощо); віднесення основ теорії і методології до синтетичних дисциплін поряд із регіональними чи регіонально-історичними дисциплінами. І все ж для цього часу вона була свіжою і ніби підсумовувала розвиток економічної географії за попередній період, зокрема в Україні.

Під кінець життя професор О. Т. Ващенко розробив струнку на той час *теорію територіально-виробничих комплексів* різних типів і масштабів. Усі види комплексів він згрупував у два типи: а) галузеві і міжгалузеві, б) інтегральні. Опосередкована ланка — виробнича та соціальна інфраструктура. Відповідно, галузеві (промислові, аграрні, транспортні, будівельно-індустріальні) та міжгалузеві (паливно-енергетичні, паливно-металургійні, агропромислові, лісопромислові та ін.) він поділяє на регіональні і локальні (з виділенням у кожному відповідно галузевих і міжгалузевих центрів і пунктів). Так само інтегральні комплекси у нього виступають у формі регіональних (макро-, мезо- і мікроекономічних районів) і локальних (економічного вузла, центра і пункту) (Моделирование территориально-производственных комплексов: методология, теория, метод / Под ред. А. Ващенко. — Львов, 1981. — С. 10).

В останніх своїх працях учений підійшов безпосередньо до поняття територіального соціально-економічного комплексу.

Тут слід також зазначити, що О. Т. Ващенко сам і у співавторстві розробив теорію деяких форм територіальної організації господарства. Зокрема, він, наскільки нам відомо, вперше ввів у науковий обіг поняття *міжгалузевий територіальний комплекс* (1966 р. у статті „Система основних міжгалузевих комплексів на території західної частини Української РСР” у „Матеріалах наукової конференції Львівського

університету”). Міжгалузевий підхід до структури територіально-виробничих комплексів (ТБК) районів (регіонів) став новим. Блоки міжгалузевих утворень на основі аналізу матриці затрати - випуск почали виділяти економісти Панченкота ін.). Уже у 1966 р. нами було захищено кандидатську дисертацію (О. Шаблій) про один із видів міжгалузевого територіального комплексу (МТК) — *лісопромисловий*. З часом (1976 р. у нашій книзі, а згодом у докторській дисертації 1978 р.) була розроблена концепція МТК. Тоді ж у 1966 р. О. Т. Ващенко виділив у західному регіоні України машинобудівний, паливно-енергетичний, хімічний, лісопромисловий, будівельної індустрії та транспортний міжгалузеві комплекси, доповнивши їх у 1971 р. ще комплексом сфери послуг — курортно-туристським.

У галузі теорії економічної географії слід відзначити впровадження вченим разом з асп. Світланою Писаренко поняття *економічного вузла* (стаття „Економічний вузол і його місце в системі комплексного економічного районування” // Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1976. — Вип. 10). Хоч термін „економічний вузол” учений вживав ще у 1965 р.

Разом з асп. Наталією Недашківською вчений розробив поняття *рекреаційної територіальної системи* (стаття „Поняття територіальної рекреаційної системи та її економіко-географічне вивчення” // Вісн. Львів. ун-ту. — Сер. геогр. — 1978. — Вип. 11).

Важливий внесок О. Т. Ващенка і у розробку проблеми методів економіко-географічних досліджень. Усі методи і підходи в економічній географії він поділяв на дві групи: традиційні і нові (модерні). Кожному методу ставив у відповідність певну вихідну категорію. Тому серед традиційних виділяв такі: галузевий, районний, описовий, статистичний, історичний, порівняльний, балансовий, комплексний, картографічний; серед нових: системний, структурний, функціональний, інформаційний, імовірнісний, прогнозний і модельний.

Особливу увагу він звернув на метод моделювання (у 60-х роках, здавалося, він був панацеєю, як у 70–80-х роках — системний підхід). У самому моделюванні вчений виділяв картографічне, статистичне,

математичне, абстрактно-логічне. До абстрактно-логічних моделей він відносив поняття: категорії, закони і закономірності, гіпотези і теорії, логічні моделі, графічні моделі-схеми. У своїх працях він найбільш повно застосовував метод картографічного моделювання галузевих, міжгалузевих та інтегральних територіальних комплексів і систем.

Регіональні, інтегрально-комплексні, галузеві, міжгалузеві дослідження

Більшість наукових праць О.Т. Ващенко присвячені дослідженню умов і чинників формування територіальних господарських комплексів (ТГК) різних типів і масштабів і самих цих комплексів переважно у Західноукраїнському регіоні. Зокрема вивченню: а) природно-ресурсного потенціалу території; б) працересурсного потенціалу, а загалом — населення і розселення; в) окремих галузей і міжгалузевих комплексів, особливо сільського господарства й АПК; паливно-енергетичного, будівельно-індустріального та рекреаційного комплексів; г) районування (галузевого й інтегрального); д) комплексного розвитку окремих регіонів та ін.

Дослідження природно-ресурсного потенціалу. Ця проблема вивчалася вченим з різних поглядів:

а) використання природних ресурсів для розвитку і розміщення окремих галузей чи міжгалузевих комплексів, особливо сільського господарства й АПК (статті: „Освоєння нових земель у західних областях Української РСР — важливий резерв у розвитку сільського господарства” (1956), „Природні умови і сільськогосподарські ресурси радянських Карпат” (1956); „Земельні угіддя західних областей УРСР, їх районування і господарська оцінка” (1956); „Ґрунтово-кліматична характеристика передгірських та гірських районів Карпат” (1956) та ін.: окремо торфових ресурсів (статті: „Торфові ресурси Львівського економічного адміністративного району і їх господарське використання” (1961); „Торфові ресурси Південно-Західного економічного району Української РСР і їх господарське використання” (1963);

б) комплексної характеристики природно-ресурсного потенціалу окремих регіо-

нів. Зокрема праці: „Природні ресурси Українських Карпат і шляхи їх господарського освоєння” (1964); „Природні ресурси Львівського промислового вузла і їх господарське використання” (1966);

в) покомпонентної характеристики природних ресурсів Західного регіону України і його природно-ресурсної районізації. Цей синтетичний аспект дослідження був найбільш повно висвітлений у монографії автора під назвою „Природні ресурси західних областей України” (1959). Цікаво, що районізацію природних ресурсів Західного регіону О. Ващенко здійснив, „виходячи з принципу закону зональності”. Тому виділив райони: Західноукраїнського Полісся, Західноукраїнського Лісостепу, Передкарпаття, Українських Карпат, Закарпаття. Однак класифікував природні ресурси, виходячи з економічного принципу: „природні ресурси засобів виробництва (праці)”, „природні ресурси засобів життя (існування)”.

Це була перша спроба дати комплексну характеристику природних ресурсів Західного регіону України з погляду розвитку його господарства. Нагадаємо, що перед тим були окремі спроби дати повну характеристику природних ресурсів заходу України (Біхвер, 1940 р., О. Степанів, 1949 р. щодо природних ресурсів промисловості). Однак праця О. Степанів не була опублікована. Дотепер ми не маємо нової книги про природно-ресурсний потенціал Західноукраїнського регіону. Правда, багато у цьому напрямку зроблено проф. Валерієм Руденком із Чернівецького університету.

В останні роки життя професор О. Ващенко підійшов до вивчення екологічних проблем використаних природних ресурсів (керівництво кандидатською дисертацією М. Мальського та ін.).

Дослідження працересурсного потенціалу, населення і розселення заходу України. Цим проблемам учений присвячує увагу, починаючи з 1967 р., тобто тоді, коли у Ростові-на-Дону і Москві були організовані всесоюзні наради і конференції. На цих конференціях, а також наукових нарадах Київського та Львівського університетів учений виступає з доповідями і статтями щодо міського розселення, ролі міських осередків у формуванні ТГК, міських сис-

тем розселення. Наведемо декілька з них: „Економіко-географічна класифікація міських поселень Закарпатської області” (1966 р.; у співавторстві з Г. Анісімовою); „Економіко-географічна класифікація міських поселень Прикарпатського господарського комплексу” (1968); „Територіальні системи міських поселень Українських Карпат” (1968); „Місце і роль міських поселень у формуванні регіональних господарських комплексів Південно-Західного економічного району СРСР” (1968); „Процес урбанізації: тенденції розселення у західній частині Української РСР” (1976); „Питання районування розселення і територіальні системи розселення Української РСР” (1976 р.; обидві у співавторстві) та ін.

Як видно, у тематиці досліджень немає тем, пов'язаних із демографічною ситуацією та етногеографією. Це можна пояснити декількома обставинами. По-перше, сама демографічна тематика, особливо з питань національного складу населення, його динаміки до XX з'їзду КПРС була своєрідним табу для досліджень; по-друге, аж у 1959 р. був проведений всесоюзний перепис населення, дані якого були опубліковані не зразу (лише через кілька років!); по-третє, цю тематику на кафедрі після захисту дисертації з фізичної географії Малого Полісся швидко освоював доц. Г. Зільбер, а згодом доц. Г. Анісімова. Тому проблеми географії населення у працях О. Ващенка виникали скоріше ситуативно (наприклад, коли йшла підготовка до конференцій на відповідну тему) або розглядалися у контексті розвитку ТВК і ТГК.

Зокрема, це видно з таких слів автора: „у формуванні й розвитку територіально-господарських комплексів міські системи й підсистеми відіграють провідну роль. У свою чергу, розвиток і концентрація містотворюючих галузей господарства впливають на розвиток міських систем й підсистем, зокрема, на їх територіальне планування (структуру)” (1968 р., с. 37). Тому й працересурсний потенціал розглядається вченим у більшості статей, присвячених дослідженню проблем розвитку економічних районів і територіально-господарських чи територіально-виробничих комплексів обласного або надобласного рівня.

Дослідження регіоналізації та комплексно-територіальної організації господарства. Протягом близько трьох десятиріч регіоналізація та комплексно-територіальна організація господарства були центральною проблемою дослідження як самого О. Т. Ващенка, так і керованої ним кафедри. З цієї проблеми, мабуть, було найбільше публікацій, починаючи з кінця 50-х років. Особливо багато написано О. Ващенком на тему сільськогосподарського і, далі, природно-історичного районування („Сільськогосподарське районування Львівської області і його принципи”, 1951; „До питання про природно-історичне районування території західних областей Української РСР”, 1952; „До питання про природно-історичне районування території радянських Карпат”, 1955. Уже з другої половини 50-х О. Ващенко вивчає інтегральне економіко-географічне районування території. При чому вчений із самого початку ставить питання не стільки про економічне, скільки про економіко-географічне районування, при якому недругорядною була роль природної (природно-ресурсної) диференціації території у формі природно-історичної її диференціації. Свіжо і географічно звучать статті вченого: „До питання про економіко-географічне районування західних областей Української РСР” (1957). Це були лише тези доповіді наукової наради у Києві. А вже через два роки у „Географічному збірнику” № 5 (Львів) надруковано дві його статті: „Головні риси географії промисловості і економічне районування території західних областей Української РСР” та „Основні економіко-географічні райони на території західних областей Української РСР у період капіталізму”.

Районування А. Т. Ващенком історично і генетичне розвивалось у такому спрямуванні: природно-ресурсне → природно-історичне → сільськогосподарське → економічне → економіко-географічне. На території західних областей України виявив 48 мезорайонів (внутрішньообласних районів). Визначив таку ієрархію районних і локальних формувань: а) райони (великі, другого та третього порядків), б) локальні виробничі утворення (економічні підрайони, економічні вузли, підприємства).

Із виходом у світ праць М. М. Колосовського („Вопросы экономического районирования”, 1958 р.) О. Т. Ващенко дедалі більше приділяє увагу дослідженню територіально-виробничих і територіально-господарських інтегральних і міжгалузевих комплексів, про що свідчать статті: „Питання формування внутрішньорайонних виробничих комплексів Львівського економічного району”, 1965; „Деякі питання методології і методики дослідження виробничих комплексів західної частини Української РСР”, 1965; „Система основних виробничих комплексів на території західних областей Української РСР”, 1966; та ін.

Згодом були опубліковані дослідження окремих регіональних комплексів, умов їх формування і перспективних проблем: „Прикарпатський виробничий комплекс і його територіальна структура” (1966; у співавторстві з М. Паробецьким); „Основні напрямки комплексного розвитку господарства Українських Карпат” (1967); „Закарпатський господарський комплекс, його виробнича і територіальна структура” (1969, у співавторстві з Г. Анісімовою).

Закінчує „комплексну” тематику двома публікаціями: „Деякі питання типології територіальних комплексів” (1980; у співавторстві) та „Науково-методичні основи дослідження комплексного економічного розвитку території” (1980, у співавторстві). Фіналом стала колективна монографія за редакцією вченого під назвою „Моделювання територіально-виробничих комплексів (методологія, теорія, метод)”, видана у 1981 р. Це була лебедина пісня науковця.

Вивчення окремих галузей і міжгалузевих комплексів

Це одна з найближчих для вченого тем. По суті, до 1955 р. більшість регіональних праць були присвячені дослідженню територіальної організації сільського господарства, умов його розвитку, районуванню з урахуванням природного й інших чинників. Наведемо декілька з них: „Основні риси розвитку сільського господарства Львівщини” (1950); „Головні риси розвитку сільського господарства західних областей Української РСР” (1954).

У пізніші роки вчений розглядає сільське господарство у системі міжгалузевих

комплексів. Цьому питанню він присвячує низку своїх праць (наприклад, „Аграрно-промислові комплекси і їх роль у раціональному використанні меліорованих земель” (1976) у співавторстві з аспірантами (Л. Коротун, М. Книш, М. Влах).

Серед комплексів сфери виробництва увагу вченого привернув комплекс будівельної індустрії („Головні риси географії промисловості будівельних матеріалів Львівської області”, 1926), а серед комплексів сфери послуг, до яких у 60–70-х роках була звернена особлива увага дослідників, — рекреаційні. Зокрема, разом з асп. Н. Недашківською Опанас Трохимович публікує статтю „Поняття територіальної рекреаційної системи” (1978).

Отже, якщо не особисто, то через своїх аспірантів професор О. Ващенко охопив дослідження економіко-географічних проблем розвитку і територіальної організації багатьох галузей і міжгалузевих комплексів усього Західноукраїнського регіону.

Деякі дослідження професора О. Т. Ващенка мають загальний регіонально-описовий характер, їх можна віднести до суспільно-географічної регіоналістики чи краєзнавства. Ці праці були опубліковані окремо (зазвичай, для потреб школи), наприклад, „Львівський економічний район в системі територіального поділу праці Української РСР” (1964) чи у колективних монографіях: „Українські Карпати” або „Львівсько-Волинський край”, що були надруковані у книзі „Україна. Райони” із серії книг про Советський Союз (1969).

Картографічна діяльність

Важко уявити собі наукову працю професора О.Т. Ващенка без його картографічної діяльності. Часом здається, що вона була домінуючою. Його з повним правом можна вважати продовжувачем справи С. Рудницького і В. Кубійовича, хоч він не видав жодної географічної карти (крім картукладок у книгах і статтях). Ми стверджуємо, що картографічна діяльність О. Т. Ващенка створила Львівську картографічну школу у післявоєнній Україні. Результати цієї роботи були узагальнені у низці публікацій. Та й сама докторська дисертація, яка підсумовувала діяльність у сфері картографії, називалася „Атлас розвитку

господарства західної частини Української РСР (з найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.) (Ленінград, 1971).

Ділянкою особливої уваги вченого було тематичне економіко- і соціально-географічне картографування: складання спеціальних карт природи (природно-ресурсного потенціалу), населення, галузей господарства, міжгалузевих комплексів, територіальних господарських (інтегральних) комплексів, окремих вузлів, областей, районів. У нього знайдемо карти і картосхеми аналітичні, синтетичні і комплексні. Застосовуються різноманітні методи і засоби картографічного вираження — від якісного фону до ізометричних прийомів. Складались карти регіонів і локальних утворень від великих до дрібних масштабів.

Виділимо два типи картографічних творів вченого. Це, по-перше, окремі карти і, по-друге, атласи регіонів, особливо областей і у цілому Західноукраїнського економічного району.

Серед численних карт назвемо лише одну, у якій концентрувались теоретичні і методичні позиції вченого. Це „Економічна карта Львівського економічного адміністративного району”, виконана у масштабі 1:300 000 на замовлення Раднаргоспу за господарським договором. Карта була викреслена ст. лаборантом Б. Думіним у двох примірниках. Один зберігається на кафедрі.

Однак особливо „кохався” О.Т. Ващенко у складних картографічних творах-атласах. За його методикою і під авторським керівництвом була виконана серія атласів сільського господарства окремих областей — Дрогобицької (1953), Львівської (1953), Закарпатської (1954) та Івано-Франківської (1955). За активної участі В. Лугового було виконано комплексний атлас Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну (1957). Силами працівників і студентів кафедри було створено атлас приміської зони м. Львова (1952). Незмінним помічником був Б.Я. Думін.

Підсумки „галузевого” атласного картографування було підведено у брошурі „Коротка анотація на картографічні праці з питань розміщення і спеціалізації сільського господарства західних областей Української РСР” (1955).

Однак вершиною науково-картографічної діяльності професора О.Т. Ващенка був вже названий, Атлас розвитку господарства західної частини Української РСР (з найдавніших часів до 70-х років ХХ ст.)” (1971). За висловом самого вченого, „регіональний економіко-географічний атлас відкриває великі можливості для розвитку динамічного напрямку у картографуванні господарства”. А також у ньому можна послідовно реалізувати принципи історизму і географізму. У атласі 154 карти, 13 схем і таблиць. Третю частину сюжетів становлять карти, що характеризують господарство заходу України у післявоєнний період.

Працюючи над атласом, автор використав такі методологічні принципи: діалектичний, системний, динамічний, просторовий, комплексний і імовірнісний. Особливу увагу він приділив легенді кожної карти, яка (легенда) має розкривати назву карти, враховувати найголовніші особливості та відношення картографованого явища й економіко-географічну теорію розвитку і геопросторової організації цього явища. У світлі останнього цінним є картографування міжгалузевих комплексів, теорія яких у той час лише почала розвиватися. Слід зазначити, що О.Т. Ващенко був одним із фундаторів цієї теорії. Було створено карти машинобудівного, паливно-енергетичного, хімічного, лісового, агропромислового, курортно-туристського, транспортного і комплексу будівельної індустрії. карти міжгалузевих комплексів відображали основні тенденції і напрямки комплексного розвитку господарства. На той час це було новим словом у галузі картографічного моделювання.

В атласі створені загальноекономічні карти трьох територіально-виробничих комплексів (Прикарпатського, Закарпатського і Львівсько-Волинського басейну) і трьох господарських вузлів (Львівського, Калушсько-Долинського та Берегівського).

Наукове, методичне і практичне значення атласу важко переоцінити. Атлас є важливою науковою основою для прогнозування комплексного розвитку Західного регіону. В ньому був послідовно реалізований новий у 60-х роках системний підхід до вивчення явищ і процесів на земній поверхні.

Освітня і науково-організаційна діяльність

Великий внесок зробив професор О.Т. Ващенко у розвиток географічної освіти у вищій і середній загальноосвітній школі, у популяризацію наукових знань серед населення.

Головні віхи в організації розвитку вищої географічної освіти. Вчений керував: географічним факультетом Львівського університету на найважчому етапі — становлення (1945–1951): формування викладацько-наукового складу, організація набору студентів, головних структурних підрозділів факультету, його кафедр. Це та інше на початковій стадії потребувало багато сили, волі й усвідомлення корисності своєї роботи. Тоді почали формуватися молоді кадри західноукраїнських фахівців-географів, передусім учителів географії.

О. Ващенко завідував кафедрою економічної географії від першого дня її існування (1945) до своєї смерті (1984). Вже зазначалося, що відділяти біографію і діяльність О. Ващенка від життєдіяльності кафедри протягом майже 40 років, по суті, неможливо. Під його керівництвом здійснювалися усі види кафедральної діяльності: удосконалення навчальних планів економіко-географічної спеціальності, складання й удосконалення навчальних програм (сам О. Т. Ващенко склав програми з „Вступу до економічної географії”, „Основних проблем економічної географії”, „Економічної географії України” та ін.); організація лекцій, семінарів і практичних занять, навчальних і виробничих практик (він постійно керував переддипломною практикою студентів), виданням методичних і навчальних посібників; керівництво науковою роботою кафедри, студентським науковим гуртком, аспі-

рантурою (першими аспірантами були В. Луговий, О. Шаблій та М. Гонак, згодом — Г. Анісімова, Є. Максимова, С. Писаренко, Л. Коротун, Н. Недашківська, М. Білецький, М. Книш, М. Влах, останній М. Мальський). Більшість з них своєчасно захистили кандидатські дисертації. О. Ващенко був добрим вихователем: він виховував у студентів працьовитість, відданість справі, любов до професії географа, патріотизм, повагу до представників інших націй тощо.

Професор О.Т. Ващенко своєю працею сприяв організації і розвитку *географічної освіти у середній школі*. Він виховав велику плеяду вчителів географії, часто виступав перед ними на семінарах, серпневих нарадах, географічних олімпіадах.

Протягом багатьох років (1946–1954, 1976–1984) професор О.Т. Ващенко *керував Львівським відділом Географічного товариства України*. Він; організовував роботу його секцій, у тому числі економічної географії, лекторію, дбав про видання „Доповідей і повідомлень”, сам публікував свої статті ті в них, був членом всеукраїнської Вченої Ради цього товариства (1970–1984). У 1980 р. обраний Почесним членом Географічного товариства СРСР. Вчений був одним з організаторів наукових конференцій і симпозіумів, що відбувалися у Львові і Києві. Він був науковим редактором „Вісника Львівського університету. Серія географічна” № 8, 9, 10, членом редколегії міжвідомчого збірника „Економічна географія” (м. Київ).

Після смерті професора О. Т. Ващенка його учні і спадкоємці гідно продовжують і розвивають наукові ідеї свого учителя. На кафедрі економічної і соціальної географії пам'ятають і високо цінують багатогранну жертвовну працю вченого на благо нашої Батьківщини, її науки і культури.

Наші автори

- **Байназаров Анатолій Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Барановський Микола Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Баркова Ганна Анатоліївна** – кандидат географічних наук, консультант Ради національної безпеки та оборони України
- **Вірченко Павло Анатолійович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Гладкий Олександр Віталійович** – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Грицевич Володимир Степанович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Джаман Михайло Олексійович** – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри загальноекономічних дисциплін Полтавського університету споживчої кооперації України
- **Дубовіч Іон Андрійович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри екологічної економіки Національного лісотехнічного університету України
- **Євтушенко Наталія Анатоліївна** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Єрмаков В'ячеслав Володимирович** – старший викладач приватного вищого навчального закладу «Полтавський інститут економіки та менеджменту «Світоч»
- **Заблотовська Наталія Василівна** – аспірант кафедри географії України, картографії та геоінформатики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
- **Заволока Юлія Юріївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Кандиба Юрій Іванович** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Качаєв Юрій Дмитрович** – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України
- **Кібка Андрій Володимирович** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Козловець Андрій Вікторович** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Ключко Людмила Василівна** – старший викладач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Корнус Анатолій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка
- **Корнус Олеся Григорівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Косташук Іван Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії України, картографії та геоінформатики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

- **Кулєшова Ганна Олександрівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Лисенко Віктор Володимирович** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Логвин Михайло Михайлович** – кандидат географічних наук, доцент Полтавського університету споживчої кооперації України
- **Мальчикова Дар'я Сергіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мезенцева Наталія Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Мельник Ірина Геннадіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Моштаківа Наталія Володимирівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Костянтин Аркадійович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри гідрогеології, декан геолого-географічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Немець Людмила Миколаївна** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Карабіна
- **Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Пересадько Віліна Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Пилипенко Ігор Олегович** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічної географії Херсонського державного університету
- **Пістун Микола Данилович** – доктор географічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України
- **Подвірна Христина Євгенівна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка
- **Редін Володимир Іванович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Рєзнік Ганна Сергіївна** – студентка кафедри фізичної географії та картографії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Решетов Іван Костянтинович** – доктор геолого-мінералогічних наук, професор кафедри гідрогеології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства і туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка
- **Трусій Оксана Миколаївна** – кандидат географічних наук, асистент
- **Шаблій Олег Іванович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка

ВИМОГИ ДО МАТЕРІАЛІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДО «ЧАСОПISY СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 10 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї». Статті подаються в одному примірнику, який підписується автором та завіряється за місцем роботи чи навчання, у друкованому та електронному вигляді. Нумерація сторінок робиться олівцем на звороті, аркуші надсилаються у твердій обкладинці.

Всі поля по 20 мм, формат 210x297 мм, шрифт Times New Roman 14 через 1,5 інтервал, абзац 1 см.

Для статей необхідно вказати УДК (зліва), а справа – ім'я та прізвище автора. Після цього з нового рядка посередині великими буквами заголовок статті. Під заголовком з абзацу подається анотація статті та ключові слова українською мовою (4-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Після неї з абзацу вказуються ім'я та прізвище автора, заголовок статті, анотація та ключові слова російською й англійською мовами (4-8 рядків, 10 шрифт, курсив). Нижче подається текст статті.

Ілюстрації та малюнки мають бути в тексті статті. Електронна версія має бути підготовлена в редакторі MS Word.

Список джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку. Посилання на джерела слід давати в прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають про себе особисті дані: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посаду, державні звання та нагороди.

Адреса редакційної колегії: Кандиба Юрій Іванович, технічний секретар редколегії «Часопису соціально-економічної географії», кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, геолого-географічний факультет, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

пл. Свободи, 4, м. Харків, 61077, Україна;

тел.: +38 (057) 707-52-74;

e-mail: ggfekonon@yandex.ru.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо. «Часопис» засновано у 2005 році, виходить 2 рази на рік.

Наукове видання

ЧАСОПИС соціально-економічної географії

Збірник наукових праць

Випуск 5 (2)

Комп'ютерна верстка – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 30.10.2008 р. Формат 60х84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Умов. друк. арк. 25,0. Обл.-вид. арк. 29,0.
Наклад 100 прим. Ціна договірна.

61077, Харків, пл. Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано: ФОП «Петрова І.В.»
61144, Харків-144, вул. Гвардійців Широнінців, 79^В, к. 137.
тел. 362-01-52
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 948011 від 03.01.03.